

Dr. K.H. Miskotte

Edda en Thora

Een vergelijking van Germaanse en Israëlitische religie

Vijfde, digitale uitgave
opnieuw geredigeerd
met gecorrigeerde en aangevulde annotatie

© Dr. K.H. Miskotte Stichting 2024

|5|

INHOUD

I.	Inleiding	13	6
II.	Rekenschap	35	18
III.	In den beginne Chaos en schepper	53	28
IV.	Het worden Kosmologie en geschiedenis	84	45
V.	Het lot <i>Schicksal</i> en raad Gods	142	74
VI.	De deugd Heldendom en gerechtigheid	194	102
VII.	De weerstand Loki en Satan	261	137
VIII.	Het generzijds Walhalla en paradijs	295	155
IX.	De voleinding Godenschemering en Messiaans rijk	314	166
X.	Tweespalt en afval	340	180
XI.	Syncretisme	364	192
XII.	De Scheiding der geesten	385	203

|6|

BEDOELING

Dit boek, ontstaan uit voordrachten die in 1934 in Nederland en 1937 in verschillende steden van het voormalig Nederlands-Indië gehouden werden, bedoelt een poging te zijn het nieuwe menstype, dat openbaar schijnt te worden in de totalitaire volksstaat, te herkennen als een variant van de oude, de ‘eeuwige’ mens, dat is de heiden. Ons scheen het de hoogste tijd zulk een poging te wagen, waartoe wij op het spoor gebracht werden niet alleen door ons geloof, maar ook door de bijval die is toegebracht aan hen die openlijk de verdediging van het heidendom, met name van het Germaanse, op zich namen. Het moet mogelijk zijn tot objectieve helderheid te komen over de vraag wat heidendom eigenlijk is en wat in het bijzonder het Germaanse heidendom is.

Hoe afkerig wij ook mogen zijn van grote woorden, wij zullen niet kunnen ontkomen aan het inzicht dat de crisis waarin wij staan een wereldcrisis is en wel een van geestelijke totaliteit. Waar deze begonnen is doet wel ter zake, maar heeft niettemin geen beslissende betekenis. Veeleer leidt de poging om haar ontstaan te verklaren af van de wezenlijkheid van de gegevens en van de beslissingen. De een ziet als oorsprong van de geestelijke ellende het loslaten van het christelijk geloof, de ander de komst van ‘de onbekende God’ (= Christus) en de “*Zusammenbruch des Schicksalgedankens des indo |8| germanischen Adels*” (aldus Julius Evola¹ en Janko Janeff²). In de verschillende visie verhuult zich een verschillende beslissing, wat niet uitsluit dat de crisis zelf op dezelfde of soortgelijke wijze wordt ervaren.

De nieuwe mens, door het fascisme geprojecteerd, stelt zich tegen de kerk, tegen Israël, tegen de humaniteit, tegen het wereldbeeld van de civilisatie, tegen de gelijkmoedige observatie van de wetenschap en tegen de transcendente zin van de kunst. Hij verwerpt de ascese én het burgerlijke behagen, het pacifisme én de oorlog om de petroleumvelden, hij verwerpt de rede en de mystiek, hij is ‘antisemiet’, omdat de jood ‘egoïst’ of omdat hij ‘altruïst’ is, omdat de jood de arbeid schuwt, maar ook omdat het begrip nuttige arbeid van joodse oorsprong is, omdat de jood individualist is of omdat hij ‘communist’ is van aanleg, en aan de tegenstrijdigheden is geen einde: ze zijn zo gedreven door instinct dat ook elke opheffing of omkering mogelijk zal blijven. Al dragen deze tegenstrijdigheden een schijn die de beschuldiging van ‘nihilisme’ zou kunnen rechtvaardigen, het beeld dat Rauschning³ in

¹ Julius Evola (1898-1974) was een Italiaans filosoof met sympathie voor het fascisme en voor een herleving van het Romeinse Rijk. Uitvinder van het woord ‘boreaal’ voor Noords. Hoofdwerk *Rivolta contro il mondo moderno* (1934). M had een Duitse vertaling in zijn bibliotheek: *Erhebung wider die moderne Welt*. Stuttgart: DVA 1935. [7792]

² Janko Janeff (1900-1945) was een Bulgaars dichter en filosoof. Hij studeerde in Duitsland, omhelsde het nationaalsocialistische gedachtegoed en werd mede-drager van de nazi-ideologie. Janeff kwam om bij het geallieerde bombardement op Dresden, 13-14 februari 1945. Zijn behandeling van het begrip ‘mythe’ speelt een dusdanige hoofdrol in *Edda en Thora* dat dat M daarin precies belichaamd zag wat in de nazi-ideologie bestreden moest worden. Vooral Janeffs zojuist verschenen boek *Dämonie des Jahrhunderts* (Leipzig: Helingsche Verlag 1939) was voor M een uitdaging. [3966] Janeffs boek werd in 1943 in het Nederlands vertaald door de NSB’er Frits Sampimon en bij De Amsterdamsche Keurkamer uitgegeven als *Demonie dezer eeuw*.

³ Hermann Rauschning (1887-1982) was een conservatief Duits politicus en korte tijd nazi-regeringsleider van Freie Stadt Danzig. Hij keerde zich af van het nationaalsocialisme en vertrok in 1936 naar de Verenigde Staten. Zijn boek *Die Revolution des Nihilismus – Kulisse und Wirklichkeit im Dritten Reich* (Zürich: Europa Verlag 1938)

zijn bekende, gedegen boek *Die Revolution des Nihilismus* heeft getekend komt ons ten slotte onwaarschijnlijk voor. Zo negatief, zonder beginsel, zonder wereldbeschouwing leven mensen nu eenmaal nimmer, in deze zin negatief is alleen de duivel. Daarom zal het onze plicht zijn achter de ontkenningen naar de positieve waarden te zoeken waaruit de 'nieuwe mens' leeft. Er gaan te veel stemmen om, er verluiden te veel leuzen, er worden te veel tegenstrijdige waarderingen gelanceerd en willekeurige termen gesmeed die macht verkrijgen over de geesten om te kunnen geloven in een nieuwe cultuur. |9| Anderzijds klinken de stemmen te eenzijdig, partijdig, overbewust, geforceerd, fanatiek dan dat een zoeken naar waarheid of ook maar een eerlijke rekenschap van gevoelens daarin te herkennen zou zijn. Het geheel van deze wereld ademt nerveus en draagt een stalen gelaat. De mond spreekt grote dingen: wartaal kan het ons schijnen terwijl het orakeltaal is, orakeltaal mag het schijnen aan wie enthousiast is terwijl het wartaal is. Dit alles is klaarblijkelijk objectief nimmer op één noemer te brengen, het kan alleen verstaan worden als projectie naar verschillende zijden van één en hetzelfde zedelijke ongenoegen en begeren. In alles wat er rondom de Duitse kerkstrijd te doen is geweest heerst een verwikkeling en verwarring van motieven, waardoor de ware en 'eeuwige' tegenstellingen die in het verborgene de positie van de geesten bepalen als door een nevelgordijn aan onze blikken worden onttrokken. Dat het werkelijk om niets meer of minder gaat dan om de glorieuze herleving van het heidendom bleef velen lang verborgen, dat de mythe zoveel gedaanteverwisselingen verdraagt en nochtans zichzelf blijft was niet zo spoedig in te zien. Toch is dit het hele geheim van de wereldhistorische geestelijke omwenteling waarin wij staan en waarvan genoemde kerkstrijd slechts één symptoom is, een signaal voor heel de kerk.

Ik ben overtuigd dat het standhouden van het Duitse nationaalsocialisme aan veel primitievere feiten te danken of te wijten is dan [aan] de religieuze mythe, maar even zeker schijnt het mij dat evenwel een voorhoede zich bewust vastklampt, zo niet aan de mythe, dan toch aan een door '*Einführung*' verkregen mythisch levensgevoel, dat haar zware, menigmaal van haar kant als |10| 'bovenmenselijk' aangeduide werk richten en ordenen kan. Het zijn geen ijdele woorden wanneer telkens weer door de leiders gezegd wordt dat zij handelen vanuit 'het geloof'. Geloof staat tegen geloof, de fronten tekenen zich steeds duidelijker af. Geen tactische omwegen, geen camouflage, geen raffinement kan meer verbergen dat het aangaat op een worsteling tussen de werkelijkheid van het heidendom en die waarheid die kerk en synagoge gemeen hebben, voor zover zij het Oude Testament gemeen hebben.

Wij hebben gemeend ons echter geheel te moeten onthouden van een rechtstreeks ingaan op de vragen van de dag, meenden ook de literatuur van de dag te moeten negeren. Boeken die wij voor geheel minderwaardig houden als Rosenbergs *Mythus*⁴ hebben wij, hoewel zij

opende tal van mensen de ogen voor het ware karakter van het naziregime. [2972] In 1940 verscheen zijn spraakmakende *Gespräche mit Hitler*.

⁴ Alfred Rosenberg (1893-1946), van Baltisch-Duitse afkomst, was een toonaangevende intellectuele ideoloog van het nationaalsocialisme. Zijn boek *Der Mythus des 20. Jahrhunderts – Eine Wendung der seelisch-geistigen Gestaltkämpfe unserer Zeit* verscheen in 1930 en werd na Hitlers *Mein Kampf* het meest wijd verspreide, in het onderwijs vaak verplicht voorgeschreven ideologische handboek van het nationaalsocialisme. Volgens Rosenbergs dagboek noemde Hitler hem eens "*der Kirchenvater des Nationalsozialismus*". Te vinden in: *Die Tagebücher von 1934 bis 1944*. Frankfurt a/M: Fischer 2015, 190. Rosenberg was jarenlang hoofdredacteur van

een officieel gezag uitoefenen, uit ridderlijkheid zoveel mogelijk buiten beschouwing gelaten. Om dezelfde reden hebben wij de Duitse oorlogspyriek en de poëzie uit het huidige Derde Rijk buiten beschouwing gelaten, op hope tegen hope dat dit alles zal blijken niet wezenlijk Duits te zijn. Het zou ook onbillijk zijn al die groten in het rijk van de geest die door het nationaalsocialisme als 'Ahnen' en verwanten worden genoemd in het vervolg erop aan te zien dat ze genaast konden worden. Bovendien is het duidelijk dat Eckhart, Goethe, Beethoven, Wagner doordrongen zijn van 'christelijke', Bijbelse, Europese elementen, die men op geen wijze wegdenken en anders duiden kan. Wat er tegenwoordig geboden wordt ter interpretatie van het werk van deze Duitse mannen zullen wij daarom laten voor wat het is. Het zuivere heidendom willen wij in het oog krijgen en opnieuw verstaan.

|11| De krampachtige vlucht uit de spookachtig geworden civilisatie in een 'Ganzheit' van leven en verantwoordelijkheid, het verzet tegen het luchtledige, gaat ons ter harte. Om de achtergrond daarvan beter te doen verstaan werd dit boek geschreven. Door middel van vergelijkingen met de grondlijnen van het Oude Testament willen wij trachten het wezen van de sacrale strijd van de geesten die gaande is aan de dag te brengen. Wij hebben ons beijverd 'algemeen-verstaanbaar' te schrijven voor hen die met deze dingen meer of minder ernstig bezig zijn. Wij stellen ons voor dat de een dit boek nauwkeurig zal bestuderen en dat een ander het zal gebruiken als leesboek, om een beeld van deze geestelijke strijd te ontvangen, en dat het dan voor beiden van enig nut zal kunnen zijn.

K.H.M.

Amsterdam, 10 juli 1939

|12|

de partijkrant *Der Völkischer Beobachter* en in de oorlog minister van de bezette gebieden in het Oosten. Hij werd in Neurenberg 1946 ter dood veroordeeld voor oorlogsmisdaden en terechtgesteld. M had dit boek volgens de inventaris niet (meer) in zijn bibliotheek en achtte het 'minderwaardig', getuige de tekst in *Edda en Thora*.

*Seitdem der Glaubensgrund abgetragen ist,
schweben die abendländischen Institutionen in der Luft.*

Niekisch⁵

*Die ich rief, die Geister werd' ich nun nicht los.*⁶

Goethe (*Zauberlehrling*)

I

De wetenschap is, wat ze ook verder moge inhouden, in ieder geval de kunst om namen te geven. Naam is onderscheiding, verbinding, ordening, annexatie van het vreemde, herleiding van het onbekende tot het enigszins bekende, opname in een teleologisch verband van oudere, geldige naamgeving. Want kennis (die met de ervaring begint) is oorzakelijkheid in aanschouwelijke voorstellingsbeelden gebracht of aanschouwelijke voorstellingsbeelden in oorzakelijk verband gebracht. Het eerste slaat meer op de natuur-, het tweede meer op de geesteswetenschappen. Het ligt voor de hand dat de ene onderzoeker vindt dat er te véél namen zijn, een ander dat er te weinig zijn, de een, geneigd tot de deductie, mist te zeer de eenheid, de ander, geneigd tot inductie, ziet in de aanvankelijke eenheid of ordening reeds willekeur en gewelddadigheid. Daargelaten of het 'weten' dat zich in de namen consolideert niet telkens een andersoortig weten is, een spreken, een naamgeving, een verband-scheppend en verband-ontdekkend noemen, zal steeds het doel van waarneming en denken zijn. Maar telkens | 14 | wordt de vraag naar het te strak of te open verband acuut, en dus naar de zin van de naamgeving.

Wat bovendien zal, dat hangt voor een deel samen met de aard van het gebied waarover de wetenschap gaat. Bij de natuurwetenschap zal de relatie van de gegevens zozeer vooropstaan dat hun herleiding tot enkele namen allicht de overhand neemt. Bij de geesteswetenschappen stuit men eerder op onherleidbare gegevens en zal men zich in een zeker pluralisme voegen, maar het hangt ook samen met het stadium van ontwikkeling waarin zich een speciale wetenschap bevindt. Bij een jonge wetenschap, althans op het gebied van de geestes- of cultuurwetenschap, zal een gezichtspunt van eenheid nog verre te zoeken zijn, met name als zij haar roeping begrijpt om niet zozeer te verklaren als wel te verstaán.

II

Er zijn evenwel ook factoren van buiten- en voorwetenschappelijke aard die meespreken bij de beslissing of wij geroepen en in staat zijn tot grotere eenheid in een bepaald perk van de wetenschappelijke bezinning voort te schrijven, dan wel of het, precies omgekeerd, nodig zal

⁵ Ernst Niekisch: 'Die ewig Alten'. In: *Der Widerstand*, november 1934, 169. Geciteerd in Rauschnig: *Nihilismus*, 152.

⁶ J.W. von Goethe: *Der Zauberlehrling* (1797), r. 91v. In: *Musen-Almanach für das Jahr 1798*. Tübingen: Cotta 1797, 36.

zijn de gevonden ordening weer te doorbreken. Nimmer toch bevinden wij ons met onze wetenschap in een bovenhistorisch, boventijdelijk gebied. Nog afgezien van de betrekking van ons streven naar kennis op de praktijk, de techniek van de ingenieur, de arts, de rechter enzovoort, het denken zelf is niet in die zin 'vrij' dat het zich buiten het wisselende, persoonlijke en gemeenschappelijke mensenbestaan zou kunnen stellen. Een element van keuze, van beslissing zal zich in de ordening van de gegevens doen gelden.

Het is, om het mysterieuze woord te gebruiken, niet het minst de 'tijdgeest' die hier met zekere overmacht in [15] grijpt. En dan, zoals voor de hand ligt, meer in de zogenoemde geesteswetenschappen dan in de natuurwetenschappen, hoewel ook deze laatste niet helemaal onafhankelijk blijken te zijn. Men behoeft nog niet bevangen te zijn door een theorie aangaande de geslotenheid van de cultuurkringen, men behoeft nog geenszins de idee van de mensheid en haar rede te verloochenen om toe te geven dat iedere meer of minder geïsoleerde wetenschap ontvankelijk is voor zekere vooroordelen, die door de suggestie van de tijdgeest geboren of gegroeid of versterkt zijn. Dit ligt voor de hand en in onze tijd ligt het te kijk voor de menigte, deze afhankelijkheid, zij ligt te schande en te grabbel voor de ogen van de mensen. Toch zit er met het oog op de toekomst een andere kant aan deze beschamende afhankelijkheid, namelijk een mogelijke '*wirklichkeitsnahe*' instelling met het oog op de toekomst.

Het zijn met name de cultuurgeschiedenis, de antropologie en de godsdienstgeschiedenis die sterk onderhevig blijken aan de fluctuaties in het algemene geestesleven, en die op een eervolle wijze samenhangen met de werkelijke existentie van de mensen in een bepaald tijdsgewricht, met zijn *kairos*, kenteringen en kansen. Wij menen te zien dat wij nu geworpen zijn in een crisis, waarbij ondanks de catastrofale afbraak van veel systematiek een 'nieuwe' ordening van 'namen' zich aan ons opdringt, waarbij samenklinkt wat het jongste weten leerde, wat oeroude wijsheid heeft gevoeld en waarvan het hart van de dichters profeteerde.

III

Mensen die zich gewend hadden te denken in de categorieën van de experimentele psychologie of van die van de structuurpsychologie komen plotseling tot het inzicht dat er, aan een voor ons laatste norm ge [16] meten, slechts drie soorten van mensen zijn, namelijk: *heidenen, Joden en christenen*. Daarmee zijn werkelijkheden aangeduid machtiger en wijder zelfs dan die van de volkerenpsychologie, van de rassenkunde, van de psychoanalytische dieptepeilingen. Wanneer wij noch in een speuren naar varianten en symbiosen ons verliezen noch vanuit een bepaalde, quasi objectieve ratio het gehele religieuze leven uitschakelen als tot een vorige periode van de geschiedenis behorend, zien wij 'gestalten', 'typen' die, in zekere zin onherleidbaar in zichzelf, in geen geval uit elkáár kunnen worden afgeleid, in zoverre dus láátste religieus-antropologische gegevens. Tegelijk ontdekken wij dan hoezeer de *macht* van deze werkelijkheden de andere gegevens van volk, ras, geschiedenis, cultuur, wereldbeschouwing betrekkelijk maakt. Drie werelden, drie namen.

Deze visie wordt met name gedeeld door hen die zichzelf met zelfbewustzijn heidenen noemen, niet in een negatieve zin, maar als belijdend lid van de anonieme heidense gemeenschap, en die dan moeten uitspreken wat in elk geval voor hen onmogelijk werd. Zij

zeggen: “God kan niet meer gelden, die god die uit de woestijn stamt”. Dat is minder dan een ketterij en meer dan een oproer, want een ketterij is een meer of min bezonnen eenzijdigheid binnen de ruimte van de kerk en een oproer is een incidenteel verzet tegen maatregelen van een regering of hegemonie die men in beginsel niet geheel ontkent. Met een rasverschil hebben wij daar zo weinig van doen dat alle rassen zonder onderscheid tot deze godsverwerping geneigd blijken. Dit is nieuw. Dit is veeleer het terugvinden van een andere god, |17| onze eigen God, zijn macht in ons en over ons. Het is de herontdekking van ons onder het puin van eeuwen bedekte wezen. Hier leeft een nieuwe ‘naam’.

Toen het *Imperium Romanum* verviel – zo ongeveer luidt de voorstelling van velen – is een oosterse razernij over de volken gekomen, die ertoe leidde de anarchistische instincten te rechtvaardigen en te verheerlijken. De innige verbinding van religie en vaderland brak door deze oosterse import, duidelijker: door het christendom, eerlijker: door deze onbekende, vreemde, onrustbarende, respectloze God.⁷

Fustel de Coulanges (*La cité antique*) omschreef het gebeurde zo: “de ziel had geen vaderland meer en de hemel had geen wapenen meer”.⁸ De ogen werden scherper voor hetgeen men verloren had door de overwinning van Israëls God over het Westen. Voor diezelfde ogen gingen samen horen al de anderen die het verlorene *niet* beklaagden. |18| En Nietzsche schikte onder de “*Epileptiker des Begriffs*”⁹ Christus, Luther, Savonarola, Rousseau en Robespierre tezamen. Zij allen zijn ongebondenen, orgiasten en chiliasten, in antieke zin zonder God. Want deze vreemde God is méér dan ‘god’, volgens de eigenschappen die Hem worden toegeschreven, maar minder voor zover het natuurlijke hart met Hem niets weet te beginnen: wat zullen wij met de Vreemde?

De Roomse Kerk is, volgens de school van Charles Maurras en ook volgens de *George-Kreis*¹⁰, te waarderen als de bewaarster van een zeker evenwicht tussen Joods ‘monotheïsme’ en de antieke gestalten-wereld. Buiten deze kerk echter blijkt het monotheïsme een gevaar voor elke staatsorde te zijn. Wanneer in latere eeuw de vermoeide geest van Europa, onder het schrikbewind van de Verlichting vandaan, door de vensters van de Romantiek uitziend naar nieuwe gewesten en nieuwe levensbronnen, dan geschiedt volgens deze zeglieden een nieuw zelfverraad,¹¹ hoewel juist dan tegelijkertijd openbaar wordt dat er van oudsher een

⁷ |1| Dat het historisch precies omgekeerd zou kunnen zijn laten wij daar, omdat het ons om een vergelijking van structuren te doen is, waarbij ook de *misduiding* van de historie *als gegeven* moet worden aanvaard. Overigens wijzen wij op Georg Traue: *Arische Gottzertrümmerung – Wider falsche Propheten im neuen Deutschland*. Braunschweig: Wollermann 1934 [7237] en bijvoorbeeld op deze passage in H. Rauschnig: *Die Revolution des Nihilismus*, 140: “Neueste Sagenforschung hat es glaubhaft gemacht, dass das was heute als ein Sinnbild deutschen Wesens gilt, den Geist des Schweifens, das wütige Heer, Wotan: dass wir wesentliche Züge unserer Götterlehre und unseres ‘heidnischen Glaubens’ einer großen Einflusswelle, die von den asiatischen Steppen her gekommen sein muss, zu verdanken haben. Wotan, der vergöttlichte Gestalt eines großen Schamanen. Der Rausch und die Extase des Ostens, die Schamanentrommel, die mit ihrem berausenden Rythmus, mit ihrem Zauberwesen, mit ihrem Mystizismus sieghaft in ein der helleren Vernunft verhaftetes Leben ‘klarer Bewusstheit’ und ‘heiliger Nüchternheit’ mit Hölderlin zu sprechen, eindrang.”

⁸ N.D. Fustel de Coulanges: *La Cité Antique*, Paris: Durand 1864, 520, eerste helft van het citaat: “l’âme n’avait plus de patrie”. De herkomst van de tweede helft van het citaat is in die uitgave niet gevonden.

⁹ “Epileptiker des Begriffs”: uitdrukking uit *Der Antichrist* (1895). In: *Der Antichrist*. Göttingen: LIWI 2022, 56.

¹⁰ De kring van vrienden en zielsverwanten rondom de dichter Stefan George (1868-1933).

¹¹ |1a| “Doch um der Frage den letzten Hintergrund zu geben: die ‘Jugendbewegung’ (± 1800) in Deutschland war nur Teilereignis einer allgemeinen Wendung zum Morgenlande; arisches und semitisches, arisches oder semitisches Morgenland ist die unhörbare Lösung, unter der sich während des ganzen Jahrhunderts noch heute

tweespalt heerste in de Europese geest, een tweespalt die |19| oorspronkelijk veroorzaakt is door de 'vreemde god', het oosterse gedachtegoed. En zo kan men verstaan dat in de Duitse jeugdbeweging na de Eerste Wereldoorlog het verzet tegen de God van Israël en het verlangen naar vorm en binding, gestalte en gezag, meer en meer ident werden.

Toen het onheil zich samenbalde, sleurde de ondergangsprofeet Spengler¹² een teleurgesteld volk mee in zijn apocalypsen en de Baltische graaf Keyserling¹³ opende, moe van heel het Westen, nieuwe uitzichten naar Indische en Chinese geesteswaarden. De meeste invloed oefende stellig de 'Russische ziel' uit, door bemiddeling van Dostojevski. Tagore en Gandhi vonden een kortstondige verering. Gistte in dit alles reeds de afval, toen het geen bevrediging bracht zonk de geest met een eigen gewicht terug in de moederlijke gronden van het eigen heidendom.

Voeg daarbij dat sindsdien de wereld, die technisch al meer een eenheid werd, gééstelijk uiteenviel in een menigte autarkische strevingen, en men begrijpt dat geen algemene religiositeit dit geslacht bevredigen kan. De roep om een echte, eigen god weerklinkt allerwegen. De diepe 'namen' brengen scheiding.

Theoretisch zou men tot deze mogelijkheid niet licht besluiten: dat de meest cerebrale tijd op zo naïeve wijze meent het relativisme te boven te komen! Niettemin staan we voor de onmiskenbare feiten.

Die Jugend ruft die Götter auf ... Erstandne
Wie Ewige nach des Tagesfülle ... Lenker
Im Sturmgewölk gibt Dem des heitren Himmels
Das Zepter und verschiebt den längsten Winter. |20|
Der an dem Baum des Heiles hing warf ab
Die Blässe blasser Seelen; dem Zerstückten
Im Glutausch gleich ... Apollo lehnt geheim
An Baldur: 'Eine Weile währt noch Nacht,
Doch diesmal kommt von Osten nicht das Licht'.
Der Kampf entschied sich schon auf Sternen. Sieger
Bleibt, wer das Schutzbild birgt in seinen Marken
Und Herr der Zukunft, wer sich wandeln kann.¹⁴

In dit vers wordt in de vijfde regel gezinspeeld op Odin, die in de Germaanse mythe aan de wereld-es hing, terwijl de woorden: "Apollo lehnt geheim an Baldur" voor zichzelf spreken

kaum übersehbare Umbildungen vollzogen. Damit war der innere Widerspruch dieser ganzen Kultur gewissermassen als Zwiespalt aus den ältesten und ursprünglichsten Wurzeln sichtbar geworden, ein Zwiespalt im morgenländischen Urkeim' (Nadler: *Literaturgeschichte des deutschen Volkes* III. Berlin: Propyläen 1938, 7f.) [6790]; vgl. Thomas Mann: 'L'Esprit de l'Allemagne et son avenir entre la mystique slave et la latinité' (in: *L'Europe nouvelle*, maart 1925), waarin van deze religieuze tegenstelling cultureel de spits wordt afgebroken.

¹² Oswald Spengler (1880-1936) was een Duitse cultuurfilosoof, die beroemd werd met zijn tweedelige, pessimistisch getoonzette *Der Untergang des Abendlandes* (1918|1922). [3048]

¹³ Hermann Graf Keyserling (1880-1946) was een Baltisch-Duitse filosoof. Hij stichtte na de Eerste Wereldoorlog in Darmstadt de *Gesellschaft für freie Philosophie*. M had tal van zijn boeken in zijn bibliotheek, waaronder *Das Spektrum Europas*. Heidelberg: Kampmann 1928. [3024]

¹⁴ |2| Stefan George: *Das neue Reich*. Berlin: Georg Bondi 1928, 34. Ook in: *Gesamtausgabe* IX. Berlin: Hofenberg z.j. (2014).

en een nieuw religieus zélfbewustzijn vertolkt wordt door de zin: “doch diesmal kommt von Osten nicht das Licht”.

IV

De 19de eeuw heeft – en dat naar haar instelling terecht – niet geloofd in het *simplex veri sigillum*.¹⁵ Sombor was zij en groots, zowel in de onderlagen van haar sociale streven als in de gebieden van de eenzamen, die een tegenwicht en tegengif wilden vormen tegenover het eerstgenoemde, dat onvermijdelijk nivellering van leven en waarden met zich meebracht. Zij heeft in verantwoordelijk wetenschappelijk arbeiden, huiverend en verrukt, in het ‘gegevene’ iets ontdekt van hetgeen de Latijnse geest van Maurras¹⁶ de “obscene oneindigheid” gelieft te noemen, geboren uit de “Hebreeuwse woestijn en het Duitse woud”. Van zijn standpunt terecht ziet de ‘nieuwe mens’ de fatale synthese tussen Bijbel, mystiek en humanisme juist in de 19de eeuw tot een monstrueuze macht uitgegroeid. Het is aan een veel latere tijd voorbehouden de |21| onvergelykelijke, tragische grootheid van die eeuw met eerbied te bejegenen. Voorlopig zijn Wagner en Mahler, Van Gogh en Cézanne, Tolstoi en Dostojevski, Eleonora Duse en Josef Kainz¹⁷ de laatsten van een era, een avondrood, een slotakkoord, waarop de schemer van de epigonen en de nacht van nieuwe (of oude) chtonische machten is gevolgd. Voorbij is de kwelling van het oneindige, de schoonheid van de contrasten, de storm van de geestelijke extasen, de hoogtevluucht van de individualiteit, de tederheid van de ‘onmogelijke’ verlangens, de heldere resignatie, de plechtige stilten van de scepsis, de doem van het relativisme – voorbij!

Onze eeuw is anders: ze vlucht uit het relativisme terug in een omsloten zekerheid, uit de mensheid in de natie, van de wetenschap naar de belijdenis, uit de kennis naar de keuze, uit de waarheidsvraag naar de ontdekking van de werkelijkheid, uit het futurisme naar het surrealisme en hyperrealisme, van het trouwhartig vragen naar een verbeterd, vermeend weten.

De *verschuiving in de waarderingen* is groot en nauwelijks te meten. Woorden als ‘eenvoud’, ‘deugd’, ‘mannelijkheid’, ‘ernst’ enzovoort gaan het omgekeerde betekenen van wat zij in de taal van de heroën van de 19de eeuw betekend hebben, al zijn er natuurlijk ook voorlopers van het huidige aan te wijzen, zo zeker als de continuïteit van het geestelijke leven van de mensheid immers nooit geheel verbroken wordt.

Intussen heeft juist die zo verachte eeuw ons de intellectuele werktuigen gesmeed waarmee wij ook deze verschuiving en omkering enigszins kunnen begrijpen en ordenen. En ook de verachters moeten ze, althans voorlopig, hanteren. Dat is juist het geweldige |22| en beklemmende van de situatie dat zich door middel van geestelijk-technische verfijning een oerleven doorzet. Temeer wordt bewuste scheiding nodig, een helder zetten en van binnenuit verhelderden van de ‘namen’, opdat deze althans zouden vaststaan.

¹⁵ *Simplex veri sigillum* (Latijn: ‘eenvoud is het zegel van het ware’, meestal vertaald met ‘eenvoud is het kenmerk van het ware’) was de lijfspreuk van Leidse arts Herman Boerhaave (1668-1738).

¹⁶ Charles Maurras (1868-1952) was een Franse nationalistische schrijver en journalist. Hij was antisemiet, leider van de Action Française, sympathisant van Mussolini en Franco, maar geen vriend van Duitsland. Hij werd na de Tweede Wereldoorlog wegens collaboratie veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Maurras schreef tientallen boeken, maar M had er geen van in zijn bibliotheek. Wellicht citeert hij hier vrijelijk uit *Le chemin de Paradis*. Paris: Calmann-Lévy 1895.

¹⁷ Eleonora Duse was een in haar tijd befaamde toneelster, Josef Kainz een beroemde acteur.

Een laatste uitloper van de ‘morfologie’ of wat Nietzsche niet onaardig een “chemie van de menselijke voorstellingen”¹⁸ noemt, wordt gaandeweg tot actuele wetenschap. Zien wij af van de keuze, de rechtmatigheid en de motieven daarvan, nemen wij die verschuiving zelf als een fenomeen, dan valt zulk pogen te loven, omdat het onontbeerlijk is om onze plaats in de strijd van deze tijd bewust te kennen. En dan blijkt, naar onze mening, dat die zo ruig uitziende en wild gebarende ketterij of rebellie of zelfontdekking formeel gesproken niet zo ver bezijden de waarheid is die wij met het eerder vermelde instrumentarium vinden en ordenen. Zijn enerzijds de dingen in hun verschijning nog veel ingewikkelder dan wij vroeger dachten, anderzijds komen uit het lijnenspel van de gegevens grondstructuren naar voren die vrijwel overeenkomen met wat de luide voorhoede van een nieuwe generatie aan vooronderstellingen nodig heeft. Wij komen samen tot een *vereenvoudiging van de morfologie*. Wij kunnen het eens worden in de bepaling van de frontlinies, wij hopen op een scheiding van de geesten.

De wijze waarop deze vereenvoudiging wordt bereikt – bijvoorbeeld door een *Raum-Rasse* theorie zoals bij Wil |23| helm Hauer (*Deutsche Gottschau* 1934)¹⁹ – moge aan bedenkingen onderhevig zijn, wij kunnen niettemin een en ander leren, voor zover zulk een vereenvoudiging van de morfologie ons iets aanwijst van de structuur van het *Germaanse* denken. Zo kunnen wij telkens merken dat de hantering van de gestalteleer zelf iets toont van de gestalte waartoe de denker behoort. De dwang of inspiratie waaronder hij staat blijkt uit veel diepere gronden op te wellen dan logisch inzicht, esthetische waardering of zedelijke overtuiging. Nietzsche²⁰, die groot ging op zijn ‘atheïsme’, is inderdaad de ziener van (nieuwe of oude) wereldbeheersende godsgestalten. De vereenvoudiging van de morfologie, op en voor zichzelf genomen, biedt een laatste, gemeenschappelijk platform voor een *Aus-einander-setzung*. Als christen kunnen wij de woorden van een jonge fascist (in 1926) volkomen verstaan: “wij moeten vaste bodem onder onze voeten voelen, ons moeten de waarheden als geslepen zwaarden zijn van het hardste staal. De zogenaamde geestesvrijheid heeft erbarmelijk teleurgesteld omdat ze ons geen zekerheid in de plaats van de antieke waarheid heeft gegeven, daar zij slechts ‘principes’ heeft kunnen voortbrengen”.²¹ Tussen de belijdenis van de God die Israël en de kerk verkondigd hebben en de herontdekte antieke waarheid wordt alle religiositeit, idealisme en moraal wegge |24| kneld. Wat reeds de eerste jaren van de nieuwe eeuw gekenmerkt heeft is het heimelijke afscheid van het Duitse idealisme, omdat de zin van het leven op geen wijze meer vanzelfsprekend gevonden werd. Natorp en Simmel, die wij als de grootste vertegenwoordigers van die periode mogen

¹⁸ |3| “Alles was wir brauchen und was erst bei der gegenwärtigen Höhe der einzelnen Wissenschaften uns gegeben werden kann, ist eine Chemie der menschlichen, religiösen, ästhetischen Vorstellungen und Empfindungen.” *S.W.* II, 1921, 18. [= *S.W.* 2, 24 (*Menschliches, Allzumenschliches*) I,1]

¹⁹ J. Wilhelm Hauer (1881-1962) was geboeid door het hindoeïsme en oprichter van de *Deutsche Glaubensbewegung* (1934), waarvan hij hoopte dat ze het ware religieuze gezicht van nazi-Duitsland zou worden. Zijn boek *Deutsche Gottschau – Grundzüge eines Deutschen Glaubens* (Stuttgart: Gutbrod Verlag 1935) moest daarvan het ijkpunt zijn.

²⁰ |4| “Was er fand oder zu finden vorgab, ist mehr eine Hoffnung, denn ein Mittel, mehr eine Forderung als eine Führung. Aber unvergänglich bleibt der Ruhm dessen, der die Götter als erster wiedergesehen hat.” Martin Buber: ‘Ein Wort über Nietzsche und die Lebenswerte’. In: *Die Kunst im Leben*. Berlin december 1900, 12. Niet geschreven – zoals in de annotatie van 1939 vermeld – door Karl Wolfskehl.

²¹ |4a| Geciteerd naar Hermann Keyserling: *Spektrum Europas*. Heidelberg: Kampmann 1928, waar op p. 225v. geschreven wordt over “Italien Repräsentant des Heidentums”.

beschouwen wat de wijsbegeerte betreft, hebben de grootste moeite om denkend enige doelgerichtheid voor het leven te veroveren.

Deze tijd roept de goden. Hij bouwt geen systemen meer, hij scheidt ook geen nieuwe goden, dit is zijn diepgang dat hij de oude goden roept. Misschien is het ook het zegel op zijn vertwijfeling, maar vertwijfeling is een werkelijkheid die in geen van de categorieën van deze morfologie thuis hoort en waarover het geen pas geeft onmiddellijk te spreken in een studie als deze.

“Die alten Götter werden zwar zurückkehren, aber mit neuem Antlitz. Nur ihre Macht über die Menschen und ihr Lachen über die Versündigungen der Weltgeschichte werden dieselben sein. *Sie kommen zurück*, das ist sicher. Die Stunde dieser Wiederkunft wird die letzte Stunde der christlichen Zeit sein.”²² Wij houden het ervoor dat men goed doet dit inzicht en vergezicht ernstig te nemen.²³ Wij geloven dat de vereenvoudi |25| ging van de morfologie niet alleen formeel een mogelijkheid werd, maar dat zij ook naar de inhoud een zekere algemene geldigheid heeft. Het is mogelijk te zeggen wat heidendom, Jodendom en christendom is, zó dat heidenen, Joden en christenen zich daarmee in hoofdzaak kunnen verenigen. Een tegengestelde axiologie is niet onverenigbaar met een gemeenschappelijk gevonden en erkende morfologie.

V

Daarbij hebben wij wel te bedenken dat zeer fanatiek voorgedragen leringen nog niet altijd het wezenlijke beduiden. Zij kunnen een regel of een uitzondering zijn in een bredere syntaxis van ideeën, zij kunnen een middel zijn voor een doel dat er niet noodzakelijk mee verbonden is. Zo zien wij de rassenleer van het huidige Duitsland, geestelijk gesproken, goeddeels als een voorwendsel voor veel diepere bedoelingen. Een onverdachte getuige schreef in 1931: “Von der Rassenlehre gehen alle wilhelminischen Menschen bewusst oder unbewusst aus; man lese nach, wie die Gelehrten der verschiedensten Fächer sich die seelischen Wirklichkeiten zurechtzulegen und zu erklären versuchen... die lauten Verherrlicher der Rasse sind nur die zwar plumpen, aber dafür wider Willen ehrlichen Vertreter dieser läppischsten unter allen westlichen Kehrrichterscheinungen. Vermittels der Rassenlehre versucht sich das wilhelminische Denken darüber hinweg zu täuschen, dass es *undeutsch* ist.”²⁴ Twee jaar nadat Hielscher dit schreef was deze ‘westerse afval’ het embleem van een omwenteling die pretendeerde het volk tot een nieuw geestelijk leven te

²² |5| Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 1939, 349.

²³ |6| In tegenstelling met Paul Tillich (1933): “Das Bemühen, eine nationalreligiöse Tradition zu schaffen, verbindet sich bei den Extremen der politischen Romantik mit entschlossener Bekämpfung des Christentums und *Konstruktion* eines germanischen Heidentums. Doch ist die propagandistische Wirkung dieser Gruppe gering, da ihr Ziel der christlichen Durchformung des Volkes zu offenkundig widerspricht und ihre Art, den Mythos zu schaffen, zu geistlos, literarisch und phantastisch ist, als dass sie ernsthaft wirken könnte; auch stehen keine geschlossene Gruppen weder priesterliche noch laienhafte dahinter.” *Die sozialistische Entscheidung*. Potsdam: Alfred Protte 1933 [1932], 53. [194]

²⁴ |7| Friedrich Hielscher: *Das Reich*, 331. Friedrich Hielscher (1902-1990) was een conservatieve Duitse intellectueel. *Freikorps*lid in 1919 en nazi-sympathisant tijdens de Weimarrepubliek, werd hij na 1933 een bestrijder van het nationaalsocialisme. Hij verwierp de rassenleer, bepleitte diepere spirituele beginselen en werd lid van een verzetsgroep. M werd niet overtuigd door, maar was wel onder de indruk van Hielschers hoofdwerk: *Das Reich*. Leipzig: Hermann & Schulze 1931. [4153]

bevrijden, juist in besliste afkeer van het 'Westen'. Met of zonder rassen |26| leer als geëigend politiek wapen blijft de dynamische lijn van de bedoelde bewegingen daarom dezelfde. Wat zich voor onze ogen voltrekt is niets anders dan een kruistocht tegen de 'vreemde God' van Israël (die ook de God is die de kerk belijdt). In dienst van deze kruistocht staan meer of min alle theorieën, constructies, programma's en pedagogische systemen. Dáárom worden de grootste tegenstellingen verteerd om plaats te laten voor de allergrootste, de 'laatste', dáárom komt de 'nieuwe mens' alle tegenslag te boven, dáárom kan hij eventueel nuchter het bedreigde van zijn positie zien zonder zijn voornemen op te geven of zijn energie voorzichtiger te gebruiken. Zeker is er een bittere *tegenstelling* in het *fascistische* denken dat zijn fanatisme goeddeels verklaart: de held enerzijds en de massa anderzijds passen niet samen, een regering van de *aristoi* en een, zij het pedagogische, erkenning van alle plebejische instincten sluiten elkaar uit, en waar de verbinding toch beproefd wordt zal de tegenstelling in dit denken sterker blijken dan de tegenstelling waarin het zich gesteld heeft tot zijn 'vijand': het bolsjewisme, zal een verwantschap met de vijanden openbaar worden die door de woorden wordt ontkend, maar door de instincten bevestigd en door de noodzaak van de zélfopenbaring vroeg of laat aan de dag gebracht wordt. Maar ook dan gaat de záák voort.

Geen tijd en geen maatschappelijke werkelijkheid zijn ongeschikter om het heroïsme van de edele een gebied te geven dan juist de tijd en werkelijkheid die wij nu beleven.²⁵ Weliswaar menen wij vaak in de verkondigde leren een anachronisme te |27| vinden, dat vergeefs probeert de stroom van de tijden te keren, en in het fanatisme het onbedrieglijke teken van een bewust en onwillig verblijven in een overwonnen stadium. Niettemin schijnt de dynamische kracht van de bedoelde bewegingen en strevingen door deze hindernissen veeleer te wassen dan te minderen.

Zo zijn ook rassenleer (als verkondiging voor de massa) en *mythos* structureel tegenstellingen. Men moet ofwel het ras zelf mythologiseren of de *mythos* banaliseren en men doet beurtelings of tegelijkertijd beide. En slechts enkele denkers weten zich aan dit dilemma te onttrekken (zoals Julius Evola), die dan ook automatisch van de geestelijke en politieke leiding worden uitgesloten, terwijl juist degenen die hier geen probleem zien of die het ondersteboven lopen zich als leiders vooralsnog weten te handhaven.

Va

Het schijnt vele humanistisch gezinde schrijvers een loffelijk en vruchtbaar streven toe van allerlei zijden de onhoudbaarheid van de rassenleer en haar consequenties te bewijzen. Zij hebben gemakkelijk werk. Vruchtbaar schijnt het ons niet zozeer omdat wij geloven dat deze biologische theorie slechts een vooruitgeschoven pion is in de opening van het spel, dat in waarheid, althans naar de bedoeling, in een geheel andere stijl zal worden voortgezet. Een sacrale strijd, een godsdienstoorlog *in optima forma* is begonnen en zal, als niet alle tekenen bedriegen, leiden tot vernietiging van de Duitse en de Europese cultuur.

Er was een tijd dat wij, wat nu in het bijzonder Duitsland betreft, ons gelukkig konden voelen door de onbeschrijfelijke rijkdom van zijn geest, ook waar die onklaar en door te zware

²⁵ |8| Vgl. J. Ortega y Gasset: *La Rebelión de las Masas* (1930), Nederlands: *De opstand der horden*. 's-Gravenhage: Leopold 1933. Paul Valéry: *La crise de l'esprit* (essay, voor het eerst verschenen in: *Nouvelle Revue Française* 1919, Tomé XIII, 321-237).

diepgang eeuwig tot on |28| rijpheid gedoemd scheen.²⁶ Naast de *Grübler* Faust waren de wijze nar Eulenspiegel en de *'reine Tor'* Parzifal voor ons wezenlijke gestalten van de Duitse ziel. Erger dan de rassenleer is het verwelken van deze gestalten, dat zich minder gemakkelijk laat verklaren als een vooruitgeschoven, voorgewend, voorlopig verschijnsel. Goethe is door de Jood Spinoza geïnfecteerd, Schiller is "westers internationalist", Rembrandt is de "tegenstrever van onze rasziel". Men noeme dit geen waanzin in intellectuele zin, want er is waarheid in. Waanzin is het alleen in de zin van de religieuze vervoering, van de *mania*, waarvan Plato sprak, van de *furor teutonicus*²⁷ als enthousiasme, als van God vervuld zijn, als van zichzelf bezeten zijn. En men moet het heerlijke Duitse volk liefgehad hebben als het hart en het geweten van Europa, men moet aan dit volk het beste van zijn cultuur te danken hebben, men moet zijn hart gestemd hebben op de toon van het klassiek-lutherse kerklied om enigszins te beseffen wát er ondergaat met het de overhand nemen van deze *furor*, deze religieuze bezetenheid, die vele vademmen dieper ligt dan de gronden die voor de rassenleer en -politiek plegen te worden aangegeven.

Wij moeten dus om de werkelijke waarden te ontmoeten "ál te rechtvaardig" [Pred. 7: 16] zijn en liever de gehele rassenleer uitschakelen. De roep tot de goden, hoezeer feitelijk met deze quasi-wetenschap vermengd, willen wij zien als van eigen aard en van eigen rechte. *Wij willen het heidendom eren*. Wij willen leren het opnieuw te zien. Wij willen de grote vereenvoudiging |29| die het aan ons opdringt peilen en aanvaarden. Een nieuwe ernst is nodig, een inzicht dat de syntheses splijten doordat het heidendom zichzelf hervindt. Wij willen elkaar de ogen openen voor de onzinnige associaties die het woord 'paganisme' onder ons gekregen heeft. Heidendom is *geen* atheïsme, maar integendeel, een zeer stevig, welgedaan geloof. Heidendom is geen liberalisme of libertinisme, maar integendeel een steeds op staatsbinding en -verering aangelegd communaal leven. Heidendom is niet achterlijk, maar integendeel het altijddurende ferment van het mensenleven. Ook zijn er niet vele heidense religies en voor zover ze bestaan zullen ze elkaar uitnemend verstaan en, als het erop aankomt, een voorbeeld van onderlinge tolerantie geven. Kortom: heidendom is *de* religie van *de* menselijke natuur, altijd en overal.

VI

Waarschijnlijk hebben velen van de nu jonge intellectuelen geen voorstelling van de wereldschokkende pretentie waarmee omstreeks 1910 de *Babel-Bibel kwestie*²⁸ werd opgeworpen. Dit hele complex van vragen absorbeerde de aandacht van de oudtestamentici bijna geheel, beheerste de leerstof, verdeelde de geesten, verdrong elk pogen om tot een diepere aanpak van de oudtestamentische problemen te komen.

Maar hoe zijn sindsdien de dingen verschoven. In de behandeling van die vragen destijds ging het bij voor- en tegenstanders van de Babylonische duiding van het Oude Testament

²⁶ |8a| *'Betrachtungen eines Römlings'* in Otto von Taube's *Navigare necesse est*, Leipzig: Insel Verlag 1925.

²⁷ Latijn: de Teutoonse furie, de oorlogszazernij van de Teutonen (Germanen). De uitdrukking is voor het eerst aangetroffen in *Pharsalia (Liber Primus, 255)* van de Romeinse dichter Marcus Annaeus Lucanus (39-65).

²⁸ De *Babel-Bibel kwestie* was een door de Duitse Assyrioloog Friedrich Delitzsch (1850-1922) aangezwengeld theologisch debat over de vraag of de verwantschap van de Babylonische mythologie met delen van het Oude Testament niet tot de conclusie moest leiden dat het Oude Testament losgemaakt moest worden van zijn Hebreeuwse wortels en dat christendom en Jodendom uiteen zouden moeten gaan. Delitzsch ging zelfs zo ver dat hij Jezus' joods-zijn wilde ontkennen. Na WO I verliep het debat.

ten slotte om genetische problemen, om vragen van prioriteit en afhankelijkheid. Weliswaar hingen deze onlosmakelijk samen met het op waarde schatten van de oudtestamentische religie, met de oorspronkelijkheid en eigen aard daarvan, ja ten slotte met de vraag naar |30| de 'bijzondere openbaring' en in zoverre verkreeg dit filologische onderzoek de maat van een theologische bezinning, maar het werd toch nooit of nauwelijks zo ernstig dat het tot de wortel van onze existentie doordrong. Want 'heidendom' was een ver en bleek begrip dat men door *'Einführung'* aan de studeertafel en op de kathedraal moest trachten te benaderen. Het was een 'verleden', dat als hulplijn, als nevenconstructie voor het verklaren van de wording van de oudtestamentische geschriften noodzakelijk was. Wie heeft toen kunnen denken dat dit heidendom – niet het zogenoemde 'paganisme' van het gesecculariseerde Westen – een blijvend element in alle menselijke geesteslevens vormt, wie vermoedde dat dit heidendom, in plaats van ons enige interessante parallellen voor onze studie te leveren, ons zou tegemoet treden van aangezicht tot aangezicht als moderne 'waarheid', als *werkelijkheid van de volksziel*, als staten bouwende religie, als 'demonische' theocratie? Zijn ooit in de geestesgeschiedenis de waarderingen in zo korte tijd op hun kop gezet? Bleek ooit de arbeid van de wetenschap op zo korte termijn schijnbaar geheel tenietgedaan en de meest handzame conclusies herroepen te zijn?

Gold het omstreeks 1900 als een smaad wanneer in een beschouwing mythische elementen werden aangewezen, nu heet het de grote misdaad van het christendom dat het de mythe heeft opgeheven! Kon men toentertijd het pantheïsme de eretitel van een kritische filosofie horen geven, ook door hen die een heel andere kenniskritiek aanhingen, dan geschiedde het omdat het pantheïsme althans de bevrijding van de religie van de mythe tot stand had gebracht.²⁹ Nu is alles omge |31| wenteld: juist voor zover het zogenoemde 'pantheïsme' de godsgestalten vervluchtigt, juist in zoverre wordt het kritisch bezien, ja soms 'christelijk' of zelfs een product van het wereldjodendom genoemd, wat niets anders dan een omslachtige wijze van zeggen is voor: het ligt ons niet, wij herkennen daarin onze god niet, het is in strijd met de Werkelijkheid die wij ondergaan, met de Macht die wij vereren moeten.

De *mythos* wordt zelf een god waarop men 'zich grondt', waarin men rust, waarmee men zelfs gemeenschap oefent.³⁰ Het 'numineuze', dat tot voor kort als zuiverste omschrijving van het typisch-godsdienstige levensgevoel was aanvaard, wordt nu gebrandmerkt als een angstpsychose van mengrassen en gesteld tegenover het Olympische, maar ook tegenover het *Odinhafte*, het Thor-karakter, het Frigga-type.

Vraagt men of dit 'echt' is, 'zuiver', 'naïef' – wat zou daarop te antwoorden zijn? Wij ontdekken dat de *'naïviteit' een ingewikkelde zaak is*. Het is mogelijk de *'zweite Religiosität'*, die Spengler kort vóór de ondergang van het Westen verwacht in christelijke vormen, ook te vermoeden in de herleving van de mythe. Anderzijds blijft de vraag of de grote zogenáámd naïeve perioden, die tegelijk als hoogten van cultuurleven worden aangezien, niet reeds in

²⁹ |9| Vgl. Hermann Cohen: *Ethik des reinen Willens*. Berlin: Verlag von Bruno Cassirer 1921, 463. [62] De neokantiaanse filosoof Hermann Cohen (1842-1918) was een van de belangrijkste Joodse gesprekspartners in M's dissertatie *Het wezen der Joodsche religie* uit 1932.

³⁰ |10| "Der mit dem Mythos verkehrende Mensch lebt in der sich selbst ergründeten Mitte und in dieser Mitte braucht er nichts zu erwarten und nichts zu rufen." Janko Janoff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 75.

een ambivalentie hebben verkeerd.³¹ Ook dát rekenen wij tot de winst |32| van deze tijd dat wij anders staan tegenover de onderscheiding van bewust en onbewust, van naïef en gereflecteerd. Bewuste spontaneïteit, opzettelijke naïviteit, verfijnde primitiviteit schijnen voor hen die opnieuw onder het beslag van een oude god komen geen onmogelijkheid te zijn. Doch laten wij dit verder rusten en houden wij ons goedgegelovig aan de vormen waarin de ‘nieuwe mens’ zichzelf geeft en voorstelt.

VII

Men kan naïef én bewust het heidendom bijvallen, men kan het ook afwijzen, zowel op een naïeve als op een bewuste wijze. Stellig maakt dit in vorm en doorwerkingskracht een groot verschil, maar in wezen doet het aan de gevallen beslissing niets af of toe. Hier raken wij het ‘existentiële’ en dit relateert nu eenmaal de genoemde tegenstellingen. Daarom achten wij elke houding in deze vragen onmogelijk die de hernieuwing van de Germaanse religie afwijst, maar op goedeels opportunistische gronden³², gelijk wij ook de waan verwerpen, die kortgeleden nog mogelijk was, dat de Edda |33| slechts een poëtische waarde kan hebben ‘voor ons’. In navolging van enkele anderen is het in velen aan de dag gekomen dat de mythe ‘onze’ mythe is, dat er iets in ons leeft (zo men wil ‘in ons bloed’) wat zichzelf daarin herkent en zich daarmee gaarne verenigt naar de aandrift van een innerlijke noodzaak die nauwelijks ruimte voor keuze en bezinning overlaat. Het verbaast ons eerder dat niet nog veel meer jongeren tot deze ontdekking komen.

Begrijpelijk komt het ons veeleer voor dat bij de besten, de meest bewusten een besef overweegt dat onze taal te schraal is geworden om nog enige religieuze waarheid te vertolken, dat de *accenten van het verzwegene* eerst in de woordsymbolen van de mythe kunnen opleven, zodat wij, Germanen, in plaats van door de komst van het ‘christendom’ boven de mythe eens voor al verheven te zijn, eerder – tenzij wij persoonlijk bekeerd zijn – verzonken liggen beneden de mythe in een profane en onwezenlijke sfeer van vitalisme en utilisme, waaraan een laatste zingeving ontbreekt. Wij zullen ons wel wachten om de staf te breken over hen die aan dit onwezenlijke leven lijden. Te veel in onszelf valt hen bij, te zeer woedt ook in ons het verzet tegen het luchtledige, tegen een wereld die elke geestelijke ernst uitdooft. De ‘nieuwe mensen’ hâten die wereld.

Zij zoeken een weg terug naar een toestand van vrij en ongebroken leven, waarin de mensen – volgens Hamanns woorden³³ – nog niet het schrift, maar de schildering, nog niet de

³¹ |11| “Die Götterwelt der alten Griechen war ein bewusstes Leben im Mythos und nicht etwa ein naiv-kindliches für-wahr-Halten der olympischen Göttergestalten.” Eugen Diederichs in *Die Tat*, Jg. 1927, 651, vgl. Kurt Singer: *Platon der Gründer*. München: Beck 1927, 87vv. [44]

³² |12| Helmut de Boor (*Germanische und christliche Religiosität*) zegt: “Wir können nicht zurück vom Unendlichen zum Endlichen, vom allmächtigen zum mächtigen, vom gerechten zum parteiischen Gott. Wir können nicht zurück zu Walhall mit ihren handfesten Kriegerwonnen, nicht mehr zur Götterdämmerung mit dem Tod der Götter,” maar vervolgt dan, met een uitspraak die sindsdien door de feiten is gelogenstraf: “diese ganze Welt hat nur noch poetischen, keinen religiösen Wert mehr für uns.” Dat deze logenstraffing komen moest is af te leiden uit zijn volgend argument: “Wir können uns nicht von der Weisheit des alten Isländers spotten lassen, der, obwohl selbst Heide, die Anerkennung des Christentums empfahl, weil er in ihm die überlegene Religion der Zukunft erkannte” (*Zeitwende* 1925 II, 265).

³³ Niet zo bij Hamann te vinden. In *Aesthetica in nuce* (1762) schrijft hij direct na het aanvangscitaat uit Job 32: “Poesie ist die Muttersprache des menschlichen Geschlechts; wie der Gartenbau, älter als der Acker: Malerey, – als Schrift: Gesang, – als Deklamation: Gleichnisse, – als Schlüsse: Tausch, – als Handel. Ein tieferer Schlaf war

declamatie, maar het gezang, nog niet de religie, maar de magie kenden – niet een weg dus naar het idyllische maar naar het onmiddellijke en elementair-machtige leven. |34| Dat in feite deze herontdekkingen – *horribile dictu* – in dienst staan van de massa, die nog nooit zozeer *in malam partem* massa is geweest als juist nu, dat er een wonderlijke tegenstrijdigheid is tussen een bestrijding van het christendom als massareligie en het eindeloos verwijt van ‘persoonlijkheidscultus’ en wat er meer van dien aard te noemen zou zijn, wij verzwijgen dit liever uit overwegingen van ridderlijke omgang, ook al weten wij dat enige wederkerigheid bij zulk een bejegening niet verwacht mag worden.

Het gaat er niet om gelijk te hebben, het is daarom niet ons streven de logische, ethische en praktische onmogelijkheden (en dus: gewelddadigheden) die onder het huidige Duitse regime met een stalen gezicht voor de massa worden gewaagd als zodanig aan te wijzen. Wij willen alleen leren zien wat heidendom is, afgezien van de mogelijke of onmogelijke consequenties die daarmee in een bepaald staatsbestel verbonden worden. Zeker, wij zien de innerlijke onmogelijkheden ook wel, in de stijl: “*Weil – so schließt er messerscharf, nicht sein kann, was nicht sein darf*” (Chr. Morgenstern),³⁴ niettemin is het naar onze mening vol lering te zien wat volgens de nieuwe mythologie “*nicht sein darf*”, en abstraheren daarom van de vraag of het “*nicht sein kann*”. Ook het ‘onzinnige’ is fenomenologisch zinvol, ook het ‘onmogelijke’ is te verstaan als mogelijk en noodwendig vanuit bepaalde onderstellingen. Dit ‘abstraheren’ nu houden wij zowel voor een wetenschappelijk te verdedigen methode (waarover nader in het volgende hoofdstuk) als voor een weg waarop de humaniteit ook jegens de felste vijand kan worden beoefend.

die Ruhe unserer Urahnenn; und ihre Bewegung, ein taumelnder Tanz. Sieben Tage im Stillschweigen des Nachsinns oder Erstaunens saßen sie; – und thaten ihren Mund auf – zu geflügelten Sprüchen.” Johann Georg Hamann (1730-1788) was een Duitse filosoof, letterkundige en schrijver, eretitel: *Der Magus des Norden*.

³⁴ “Nicht sein kann was nicht sein darf”, slotregel van ‘Die unmögliche Tatsache’ van Christian Morgenstern. In: *Palmström* (1910). Berlin: Verlag von Bruno Cassirer 1922, 27.

*Uns ist in alten Mären wonders viel geseit.
Nibelungenlied³⁵*

*Das Unvergleichliche des Mythos ist, dass er jederzeit wahr und sein Inhalt bei dichtester
Gedrängtheit für alle Zeiten unerschöpflich ist.
Wagner³⁶*

I

De Edda is, gelijk men weet, een laat-IJslandse verzameling van mythische gedichten. Zowel de goden- en heldenliederen, verenigd in de *Codex Regius*, als de zogeheten proza-Edda³⁷ zijn verzameld en geordend in een tijd die men, wat vaag genomen, ‘christelijk’ kan noemen. Dat neemt niet weg dat oeroud mythisch materiaal op deze wijze werd bewaard en dat het nalevende heidense bewustzijn omstreeks 900-1200 daarin ongetwijfeld zichzelf weerspiegeld vond.

Zeker heeft de Edda niet de pretentie *een Bijbel te zijn*, een ‘heilig’ boek³⁸ dat op openbaring berust, toch zou | 36 | men naar ons inzien het geheel en met name de Völuspá onderschatten en miskennen wanneer men volharden zou in een ‘literaire’ of folkloristische beschouwing. De mythe beeldt wereldwerkelijkheid uit, zij is én de grond én de omlijsting van de cultus en is met deze van geslacht tot geslacht overgeleverd, bevestigd, voortgezet, ook gewijzigd, doch allicht niet zo dat het oorspronkelijke gehalte losgelaten werd.³⁹

³⁵ Eerste regel van het Nibelungenlied. M had de 2de druk van de vertaling van Karl Simrock (oorspronkelijk 1827) in zijn bibliotheek. Berlin: Bard 1919. [3710]

³⁶ Citaat van Richard Wagner (1851) waarschijnlijk overgenomen uit G.H. van Senden: *De wijsheid der Wala*. Arnhem: Van Loghum Slaterus & Visser 1924, VII. [716] Citaat uit *Oper und Drama* (1868), opgenomen in *Sämtliche Schriften und Dichtungen*, Bd. 4. Wiesbaden: Breitkopf und Härtel 1911, 64.

³⁷ De *Codex Regius* is de handgeschreven verzameling van teksten van de poëtische Edda – waarvan de Völuspá de eerste en de bekendste is – die in 1271 geproduceerd werd, maar die gebaseerd is op orale traditie en oudere teksten, waaronder de proza-Edda van de *skald* Snorri Sturluson, die 50 jaar eerder wordt gedateerd.

³⁸ | 1 | Anderzijds is de wijze, waarop Prof. J. de Vries elk hoger gehalte van religie, wereldbeschouwing of wijsheid aan de godenliederen ontzegt, weinig overtuigend: “Men vereerde de goden niet uit hoofde van een geopenbaard inzicht in het wezen van leven en schepping, dood en noodlot, maar omdat het de zede zo eiste, omdat slechts zo de kosmische orde ongebroken bleef” (uit de inleiding van *Edda*. Amsterdam: Elsevier 1938, 11) – alsof een zede van zulk een strekking denkbaar ware zonder een bovenredelijk aanschouwen en vereren van Machten.

³⁹ | 1a | Hans von Wolzogen: *Die Edda – Götterlieder und Heldenlieder*. Leipzig: Reclam 1912, 4, oordeelt ongunstiger over de zuiverheid van de overlevering, maar komt tot dezelfde conclusie, namelijk dat de mythische grondtrekken bewaard zijn gebleven: “Man muss also sagen: die Götterlieder der Edda sind entweder verhunzte Erinnerungen an *wirkliche* alte mythische Lieder oder aber gar nur skaldische Mitteilungen mythischer Erinnerungsbrocken in neuer Liedform, *angelehnt* an alte Mythen, vielleicht auch an alte Lieder, und mit Benutzung etwa einzelner Verse derselben. Was man daraus lernt ist aber, dass der nordische Göttermythos mit dem germanischen, soweit dessen geringe Überreste in deutschen Volkssagen, Märchen, Sitten und Namen sich erhalten haben und mit den *Grundzügen* der indogermanischen Mythenwelt überhaupt übereinstimmte. In diesen eddischen Liedern ist also diejenige Form der indogermanischen Göttermythos bewahrt worden, die er zunächst nach der Trennung der europäischen Völker dieses Urstammes bei den Germanen angenommen und dann bei den von den deutschen Germanen wiederum geschiedenen nordischen Zweigen unseres Muttervolkes weiter fortgebildet hat. Diese Fortbildung hat aber allem Anscheine nach *mehr*

Het zijn de huidige vernieuwers van de Duitse geest die zulk een waarde aan de Edda en met name aan de Völuspá toekennen dat daarbij vergeleken al het andere in zekere zin als de uiting van epigonen achteruitgezet wordt. Deze vernieuwers juist zouden ons bijvallen in onze uitspraak dat wij ons wachten moeten voor een ‘*verharmlosen*’ van de mythe. Daarom ook |37| verwerpen zij ongeduldig de vragen die opkomen, als bijvoorbeeld: werd Wodan-Odin werkelijk als ‘*allwaltende Vater*’ vereerd? Is dit geen moderne idealisering? Zijn er sporen aan te wijzen van een ethisch monotheïsme? Bij IJslanders, of Noren? Bij Noord- of Zuid-Germanen? Is er niet hier en daar invloed aan te wijzen van de monniken en missionarissen, bijvoorbeeld in het verhaal van de ‘Godenschemering’? Zij leggen er de nadruk op dat de meeste momenten van de overlevering organisch bij elkaar behoren, hun voornaamste argument⁴⁰ is echter dat de ‘mensen van het Rijk’ zich heden ten dage nog, indien zij zich in deze gedichten en verhalen verdiepen, bijna nergens afgestoten voelen door iets dat hun vreemd aandoet, dat zij veeleer zichzelf herkennen, ja zelfs “stellige leiding” van deze woorden verwachten. Wij voor ons erkennen gaarne – of liever óngaarne, maar eerlijkheidshalve en in zoverre gaarne – dat wij inderdaad in de gang en de toonaard van de mythe, voor zover wij die verstaan, ons ten diepste voelen aangesproken en aangegrepen. Wat wij daar horen is geest van onze geest, bloed van ons bloed. Op de vraag in hoeverre de Noordse Edda representatief is voor de Germaanse religie in bredere zin is te antwoorden dat wij de zelfstandigheid van de Noordse overlevering niet moeten overschatten. Sinds |38| gebleken is dat althans de heldenliederen van de Edda bewerkingen zijn van Zuid-Germaanse liederen, dat de Frankische voorbeelden deels tot op de vierde eeuw teruggaan en de Gotische nog ouder zijn, ligt het vermoeden voor de hand dat het met de godsage, met de mythe in engere zin niet anders gesteld zal zijn. In elk geval kan de Germaanse religie niet in de Vikingtijd zijn ontstaán, evenmin als het ‘jahvisme’ in de ballingschap. Tegen de historische grenzen die men uit de lagen van de overlevering meent te kunnen aflezen past ons zekere reserve, althans als het ons eerder te doen is om een ‘verstaan’ dan om een ‘verklaren’. Deze reserve moet echter niet overdreven worden door voorstellingen als die van *Herman Wirth*, die meent de grenzen, door de schriftelijke bronnen gesteld, te kunnen doorbreken⁴¹ met de constructie van een arctisch-atlantische

in Organisation als in Neuerfindung bestanden, da die meisten Einzelzüge der nordischen Mythen sich eben analogisch belegen lassen durch entsprechende indogermanische und deutsche.” *Die Edda* van Hans van Wolzogen verscheen ca. 1900 voor het eerst, meest verspreid is de editie van 1920. [3541]

⁴⁰ |2| Vgl. Leopold Ziegler: *Gestaltwandel der Götter* I, 390. “Die Menschen des Reiches, und nur sie, wissen, dass sie von der Ursache an in ihrem Weltbilde sich selbst gedeutet haben.” Friedrich Hielscher: *Das Reich*, 102. “De mythe is niet gestorven, nadat de godsdienst van welke zij deel uitmaakte plaats maakte voor het Christendom. Zij leeft voort,... zij is een vast bezit van de ziel der mensheid, dat ook in het heden nog ons stellige leiding vermag te schenken.” G.H. van Senden: *De wijsheid der Wala*, 1924, VIII. Leopold Ziegler (1881-1958) was een Duits filosoof. Zijn boek *Gestaltwandel der Götter*, Darmstadt: Reichl Verlag 1920 [950], behandelt de geschiedenis van de Godsidee in Europa. In zijn boek *Das heilige Reich der Deutschen* (1925) [948] schetst hij de contouren van een nieuwe Duitse religie met veel invloeden van het boeddhisme. M citeert Ziegler vaak in *Edda en Thora*. G.H. van Senden (1884-1968) was theoloog, religieus monist en voorman van de Woodbrookersbeweging (Barchem, Kortehebben). Hij was kritisch-congeniaal met Ms werk, maar was in de Tweede Wereldoorlog i.t.t. M Duitsgezind. Van Senden schreef over de Edda en de Germaanse mythe, o.a. in het genoemde *De wijsheid der Wala*. Arnhem: Van Loghum Slaterus & Visser 1924. [716]

⁴¹ |3| “Sowohl von fachwissenschaftlicher Seite, als auch von Laien wird noch vielfach jene Skaldentheologie der Wikingerzeit als eine alte – oder gar urgermanische Religion betrachtet. Dies beruht auf der bisherigen

monotheïstische oerreligie van het Licht, af te leiden uit de inkervingen op dolmen, cultische voorwerpen en munten. Afgezien van de kritiek die Wirth heeft ondervonden moet toch blijven vaststaan dat wij de runentekens nooit zo kunnen lezen als een gerijpte taal en dat de duiding van het wezen van het Germaanse geloof evenzeer retrospectief vanuit de Edda als prognostisch vanuit de mysterieuze runen (voor zover zij dan verstaanbaar zijn) zal moeten geschieden. Alles tezamen genomen menen wij principieel, maar vooral |39| methodisch recht te hebben de Edda te beschouwen als een rechtmatig object van ons vergelijkend onderzoek.

II

Met *Edda* bedoelen wij in ons onderzoek allereerst de overgeleverde goden- en heldenliederen, waarin naar het algemeen gevoelen van de geleerden veel oude stof verwerkt is, maar dan verder: alle aanverwante uitingen van het oud-Germaanse leven. Zelfs het Oera-Lindaboek⁴² zou, ofschoon in historische zin ‘vervalst’, een echte getuige kunnen zijn voor zover daarin een zuivere reflex van mythische trekken te onderkennen valt. Zo krijgt in ons spraakgebruik Edda dus een meer uitgebreide betekenis en staat als teken voor het Germaanse heidendom in het algemeen. Daarmee doen wij niets eigenmachtigs in zoverre als de meer of min erkende vorsers en leiders van de nieuw-heidense beweging ons daarin gedurig voorgaan, en niets onwetenschappelijks in zoverre het ons minder te doen is om historische samenhangen dan om ‘gestalten’.

Met *Thora* bedoelen wij natuurlijk allereerst de Pentateuch, ‘de vijf boeken van Mozes’. Thora betekent niet Wet, maar Onderwijzing, heilige Leer, de grondtrekken van deze onderwijzing in de Pentateuch bepalen de geest van het gehele Oude Testament. Geen in historische zin ‘latere’ elementen van het Oude Testament zullen wij te berde brengen in zoverre zij ‘nieuw’ kunnen heten vergeleken met de Thora in engere zin, maar wel zulke die een en dezelfde structuur vertonen met de Thora in engere zin. Zo zullen dus psalmisten en profeten alleen worden aangehaald om meer reliëf te geven aan elementen die wij in de Pentateuch op zichzelf reeds gevonden hebben. Waar het moderne antisemitisme zich met bijzondere |40| felheid keert tegen gehéél het Oude Testament en zeer sterk zijn *éénheid*

Unmöglichkeit, über die sogenannten ältesten schriftlichen Quellen, die Edda, in die eigentliche germanische Kulturzeit vorzustoßen.” H. Wirth, *Was heißt deutsch?* 18; vgl. *Aufgang der Menschheit*, 417vv. Herman Wirth (1885-1981) was een Nederlands germanist, die zich in 1923 in Duitsland vestigde, waar hij een flinke bijdrage leverde aan de constructie van het mythische Duitse verleden dat tal van nazi-ideologen bezighield. In het Derde Rijk werd hij hoofd van het onderzoeksbureau voor racistisch voorouderonderzoek waar ook SS-voorman Heinrich Himmler bij betrokken was. Wirth vertaalde in 1933 het oud-Friese *Oera-Lindaboek* in het Duits (zie volgende voetnoot), waarna het met zijn wetenschappelijke carrière gedaan was. M las hem wel, vooral het genoemde *Was heißt deutsch?* (Jena: Diederichs Verlag 1931) en *Aufgang der Menschheit* (Jena: Diederichs Verlag 1928).

⁴² De *Oera-Linda-Kroniek* (in Duitsland ook wel aangeduid met *Himmlers Bibel*) was een literaire vervalsing van ene Cornelis over de Linden (‘Oera-Linda’), die het boek in 1867 introduceerde als een kroniek van de oergeschiedenis van Friesland. Het boek was in het oud-Fries geschreven en behandelde de geschiedenis van een na de laatste ijstijd verloren gegaan matriarchaal paradijs, Altland – een naam die zou verwijzen naar Atlantis. Het boek werd al na verschijning door verschillende wetenschappers als vervalsing aangemerkt, maar daardoor niet gehinderd vertaalde Herman Wirth het in 1933 in het Duits. Maar ook de wetenschappers van nazi-Duitsland moesten er weinig van hebben, mede omdat het geschrift pro-Fries en anti-Duits was. Het boek is nog steeds populair onder Atlantisvorsers en esoterici. Zie voor een nieuwere vertaling en interpretatie Goffe Jensma: *Het Oera Linda-boek: Facsimile – Transcriptie – Vertaling*. Hilversum: Verloren 2006.

onderstreept, daar is de meest vruchtbare taak van ons onderzoek naar ons inzien niet het Oude Testament te ‘verdedigen’, maar veeleer uit deze bestrijding als *factum* nieuw inzicht te verwerven over de wezenlijke tegenstelling van geesteshoudingen die wij gevoelig als ‘Edda’ en ‘Thora’ kunnen aanduiden, zonder daarbij het geheel, hetzij van de Germaanse, hetzij van de Israëlitische religie, te mistekenen.

III

Een vergelijking zou niet mogelijk zijn indien er geen overeenkomst te ontdekken viel. Behalve het gemeenzame dat met het woord ‘religie’ gegeven is en dat wij in dit verband van gedachten volkomen willen laten gelden, en behalve het feit dat de God van de mythe en die van de Thora beide ‘levende god’ genoemd kunnen worden⁴³, zijn er nog enkele merkwaardige⁴⁴ formele overeenkomsten tussen Germaanse en Israëlitische religie, die wij nu eerst kortelings willen aanduiden.

a) Germanië weet zich eenzaam en alleen tegenover de volkeren. Nog heden is een vaste term van de Duitse journalistiek: “*die Welt*” (“Die Welt soll endlich verstehen, daß das Reich unbesiegbar ist”, enzovoort). Niet toevallig stellen vele Duitse wijsgeren de Germaanse kern tegenover de chaos van de volksverhuizing, tegen |41| over de “Ring der Seelentümer”.⁴⁵ Germanje is een onvergelykelyk ‘krachtveld’, de ‘ruimte’ waarin de wereldbeslissingen vallen. Rome’s zelfbewustzijn en iets dat op Israëls verkiezing gelijk verbinden zich: macht en geest, kracht en recht, eergevoel en roeping.

b) De Germaanse geest leeft meer in de *tijd* dan in de ruimte, leeft meer op het gehoor dan op het gezicht, is sterker in de muziek dan in de plastiek, heeft een ernst ten aanzien van het historische gebeuren niet ongelijk aan die welke wij in de Thora vinden, althans in meerdere mate dan bij andere heidense religies het geval schijnt te zijn. Indië noch Hellas zou in dit opzicht met Israël te vergelijken zijn.

c) De ‘Edda’ is tegelijk *primitief* en *eschatologisch*, iets dat zó alleen nog voor het Parsisme zou kunnen gelden, maar niet geheel, want de verwerping van het dualisme is formeel aan ‘Edda’ en ‘Thora’ gemeen.

d) Al verder vinden wij het Germaanse geloof op de *daad* ingesteld, dientengevolge geen spoor van ascese, evenmin als in Israël, als wij een ogenblik afzien van de uitzonderingen van Nazireeërs, Rechabieten en Essenen. Vandaar dat epische berichtgeving zonder meer langer het veld behoudt dan bij meer beschouwelijk aangelegde volkeren.

e) Wij vinden evenmin als in Israël een te vereren godenbeeld, althans niet in de oudste tijd waarvan wij berichten hebben. Een zekere verwijding of ‘vergeestelijking’, althans

⁴³ |3a| Terecht zegt Franz Rosenzweig dat het mythische niet een ‘lagere’ vorm is tegenover de ‘Geistesreligionen’ van het Oosten. “Die lebendigen ‘Götter Griechenlands’ waren würdigere Gegner für den lebendigen Gott als die Schemen des asiatischen Ostens, – Brahma en Tao zijn ‘Godheid’ – das Wort aller derer, die sich vor dem Angesicht des lebendigen Gottes in die Nebel der Abstraktion flüchten” (*Stern der Erlösung* 1921 I, 48). *Der Stern der Erlösung* van de Joods-Duitse godsdienstfilosoof Franz Rosenzweig (1886-1929), geschreven tijdens de Eerste Wereldoorlog, is een van Ms steunpilaren voor zijn analyse van de structuur van de Thora in *Edda en Thora*. Het boek speelde ook een hoofdrol in Ms dissertatie van 1932: *Het wezen der Joodsche religie*. Het boek verscheen in 1921 bij uitgeverij Kauffmann in Frankfurt [968] en werd pas in 1999 in het Nederlands vertaald door Alex van Ligten: *De Ster van de Verlossing*. Delft: Eburon 1999.

⁴⁴ M gebruikt vaak ‘merkwaardig’ in de betekenis van ‘opmerkelijk’, in de jaren ‘30 nog algemeen gebruikelijk.

⁴⁵ De “Ring der Seelentümer” (ook in de Duitse vertaling) moet wellicht zijn: het “Ring der Seelentümer”, een uitdrukking van Friedrich Hielscher in *Das Reich*: de worsteling van volkszielen in de richting van het Rijk.

gestalteloosheid van de Godsgedachte – of men die nu prijzen of laken wil – doet zich, onder welke invloeden dan ook, in de ‘Edda’ gelden.

f) Wij vinden geen of een zeer *vage* voorstelling van |42| het hiernamaals, eveneens in overeenstemming met de Thora. De belangstelling gaat uit naar het lot van volkeren en helden. Naar een 19de-eeuwse maatstaf geoordeeld is de ‘persoonlijkheid’ nog niet ontdekt.

g) Wij vinden een ‘ressentiment’ tegen de wereldmacht Rome en tegen elke macht die de autochtonie (bij Israël: de afzondering) niet erkent. Afgezien daarvan hoe ‘Thora’ en ‘Edda’ de macht als zodanig zedelijk beoordeelden, het streven van ‘Rome’ of de macht die de functie van ‘Rome’ heeft de wereld te verenigen in een of andere *pax Romana* wordt als vijandig verworpen en met, niet zelden, overgevoelige reacties bejegend.

h) Ten slotte komt de notie van het ‘Rijk’, eigenzinnig-begrensd en fanatisch-onbegrensd⁴⁶ tegelijk, evenzeer in de geest van de Germanen van de volksverhuizing voor als bij het Israël in de diaspora. Het ‘Rijk’ toch is in beide gevallen én een historische én een politieke én een religieuze, ja metafysische werkelijkheid.

Behalve deze momenten van overeenkomst is er een heel andere verwantschap, namelijk dat er een grotendeels irrationele haat in de wereld tegen Duitsers bestaat, evenals een Jodenhaat,⁴⁷ waarvan de motieven onderling frappante gelijkenis vertonen. Natuurlijk ontbreekt bij beiden niet een daaraan overeenkomstige |43| reactie,⁴⁸ namelijk een mateloze zelfoverschatting en een gedurige bekommernis over de indruk, het figuur dat men maakt voor ‘de wereld’.

IIIa

Het ligt voor de hand dat wie opmerkzaam werd op deze overeenkomsten verder zoeken zal en geneigd zal zijn rekening te houden met de heel andere, onvoorziene mogelijkheid dat er van de eigen aard van de Germaanse religie bij nader inzien niet veel zal overblijven. Men kan zulk zoeken naar verwantschappen en parallelverschijnselen natuurlijk bedrijven tot meerdere verheerlijking, tot vernedering of tot relativering van het Germaanse wezen. De bedoeling kan vooropstaan de bijzondere positie op te heffen, maar ook haar algemeen geldige menselijkheid zo overtuigend te tonen dat een imperialisme van de Germaanse geest te rechtvaardigen zou zijn.

F.R. Schröder⁴⁹ heeft reeds in 1924 in zijn *Germanentum und Hellenismus* – lijnen, door prof.

⁴⁶ ‘Fanatisch’ is vandaag de dag een germanisme voor ‘fanatiek’, maar was dat in de jaren ‘30 nog niet.

⁴⁷ |4| Interessant is het te zien hoe de Action Française bij monde van Charles Maurras en Léon Daudet het Duitse nationaalsocialisme ziet als ‘gekroonde democratie’, als een realisering van de profetische droom van Israël, Hitler als een ‘Sur-Luther’, als een bewapende profeet, als een der grote ‘anabaptisten’, als de leider van een nieuwe messiaanse kruistocht. Merkwaardig anderzijds hoe woordvoerders van de ‘dritte Konfession’ in Duitsland zich inderdaad op Thomas Münzer en andere Dweepers beroepen. De aanhangers van de *Deutsche Glaubensbewegung* werden door christelijke tegenstanders aangeduid met ‘dritte Konfession’, naar het boek dat theoloog Rudolf Urban publiceerde in 1934 (Gütersloh: Bertelsmann): *Eine dritte Konfession?*

⁴⁸ |5| “Wer an Deutschland verzweifelt, verzweifelt an den Sinn der Welt. Wer nicht an Deutschlands Auferstehung glaubt, glaubt nicht an die Auferstehung Gottes trotz Nacht und Macht der Welt.” Leutheuser: *Die deutsche Christusgemeinde*, 1935. Julius Leutheuser (1900-1942) was een Duits theoloog en een vertegenwoordiger van de radicale vleugel van de *Deutsche Christen*. Zijn boek *Die Deutsche Christusgemeinde und ihre Gegner* (Weimar: Verlag Deutsche Christen 1935) getuigt daarvan. Leutheuser stierf aan het front bij Stalingrad.

⁴⁹ F.R. Schröder: *Germanentum und Hellenismus. Untersuchungen zur germanischen Religionsgeschichte*. Heidelberg: C. Winter 1924.

Neckel⁵⁰ aangegeven, doortrekkend – betoogd dat er een vroegtijdig contact geweest moet zijn tussen het Germanendom en de syncretistische bewegingen in het Klein-Azië van de tweede en derde eeuw van onze jaartelling. Grondstructuren van de ‘Edda’ zouden dan blijken slechts varianten te zijn van een algemener levensgevoel, dat bovendien, door het ontstaan uit de kruising van vele factoren van een overrijpe beschavingsperiode, uiteraard weinig elementair en oorspronkelijk zou zijn. Afgeleid, misverstaan, vervormd!

[44] De Walhallavoorstelling, het onsterfelijkheidsgeloof en met name ook de Baldergestalte zouden zonder de Grieks-westerse invloed niet goed te denken zijn. De Attis-verering vooral zou van ingrijpend belang geacht moeten worden.⁵¹ Wij menen dat wij van deze onbewezen mogelijkheden moeten afzien, om de blik te richten op de voorlopig (terecht of ten onrechte) geïsoleerde gestalte van de ‘Edda’. Zou het isolement ten onrechte blijken doorgevoerd te zijn, dan zouden wij in ieder geval een meer plastische voorstelling en een meer wezenlijk inzicht hebben in wat ‘heidendom’ in het algemeen is, want eerder ontdekken wij aan een bijzondere gestalte de zin van het algemene waarvan het de verbijzondering blijkt dan dat wij vanuit het algemene oog krijgen voor de bijzondere gestalte als eigenaardige variant. Wij vinden dus geen doorslaggevende reden om geen methodische isolering van de ‘Edda’ te ondernemen.

IV

Nog een andere ‘*Vorfrage*’ mogen wij niet vermijden. Allicht zal iemand zich erover verwonderen dat wij niet een vergelijking met het ‘*christendom*’ hebben ondernomen. De reden hiervoor ligt, zoal niet geheel dan toch grotendeels, in de geestelijke situatie van het heden. Wat het christendom, het dogma van de kerk ‘meer’ bevat dan de Thora werd reeds van oudsher in de bestrijding van het christendom over het hoofd gezien. De leer van de triniteit, van de twee naturen van Christus, van de satisfactie kwam niet meer ernstig ter sprake. Wat Feuerbach, Stirner, Nietzsche enzovoort als ‘christelijk’ zien en verwerpen zijn een levensleer en een levensgevoel die [45] men inderdaad bijna zonder uitzondering als ‘Israëlitisch’ kan aanduiden. Genade, vergeving, deemoed, menslievendheid worden veracht en verachtelijk gemaakt. Deze ontwikkeling, waarbij dus de specifiek kerkelijke verkondiging geheel of vrijwel geheel wordt uitgeschakeld uit de bestrijding en daarmee uit de aandacht, is in onze dagen in snel tempo verdergegaan waardoor de ‘anderen’ = ‘Joden’ wordt. Het ‘christendom’ wordt voor ‘Joods’ gehouden voor zover het zich niet laat ‘gelijkschakelen’ aan de ‘*Weltanschauung*’ van de mythe. Als historisch gegeven acht men het minder stabiel dan het Jodendom.⁵²

Dat het ‘Jodendom’, het liberale noch het orthodoxe noch het zionistische, identiek is met ‘Israël’, dat daarentegen het liberale christendom zeer veel verwantschap heeft met de synagoge, dat het Oude Testament ook als heilige schrift van de christelijke kerk gelezen kan en moet worden, daarvan heeft men nauwelijks enig besef. Maar nu wij de geheimzinnige

⁵⁰ Gustav Neckel (1878-1940) was een toonaangevend Duits germanist en een Edda-specialist. Zijn *Die Überlieferungen vom Gotte Balder* (Dortmund: Ruhfus 1920) stond in Ms bibliotheek. [788]

⁵¹ [6] Vgl. ook Gustav Neckel: *ibid.*, over Balders *Herkunft*, 132-220.

⁵² [7] “Das Reich ist durch das Christentum hindurch gegangen. Es hat sich länger damit zu schaffen gemacht als mit Rom und Byzanz; denn Israel ist diesen beiden Mächten überlegen: an Sittlichkeit, an Willenskraft, an Klugheit.” Fr. Hielscher: *Das Reich*, 210.

verwisseling beleven – die het wezen van de tegenstellingen beter onthult dan alle liberale verdraagzaamheden – dat in en met het Jodendom, Israël en het Oude Testament en met name die elementen van de Thora die mede in het wezen van de christelijke belijdenis zijn ingegaan, worden bestreden, nu wordt een verdediging van het Oude Testament als zodanig ook en vanzelf een verdediging van het ‘christendom’ of liever: van de belijdenis van de kerk. En waar wij van elke rechtstreekse verdediging afzien, wordt de om |46| schrijving van het wezen van de Thora mede een omschrijving van de vooronderstellingen van het Evangelie en van de kerkelijke verkondiging. Dat is de eerste reden waarom wij, ondanks de geestelijke actualiteit, niet ‘*Christentum und Germanentum*’, maar ‘Edda’ en ‘Thora’ gaan vergelijken. Daarbij komt nog een andere reden, namelijk deze dat naar ons inzien het ‘christendom’ te rijk is, te veelkleurig, te paradox en gemeten aan de Schrift, ook aan de Thora, een syncretistisch verschijnsel, waarvan wij eerst in een apart onderzoek het ‘wezen’ zouden moeten vaststellen, en dat bijvoorbeeld ‘katholiek’ of ‘gereformeerd’ of ‘oecumenisch’ een weinig vastomlijnde betekenis zou kunnen hebben. Doch afgezien daarvan, het ‘christendom’ is, hoe ook verstaan, een zo weinig primitief verschijnsel, het geeft, zoals Valéry nog kortgeleden heeft opgemerkt, tot zo ijle, duizelingwekkende overwegingen aanleiding dat het ook daarom weinig geschikt zou zijn als partner op te treden van een zoveel meer elementair gegeven als de Germaanse mythe, reden waarom wij menen er beter aan te doen zulk een al te onevenredige vergelijking niet te wagen.

En ten slotte zien wij daarvan af omdat het voor ons doel dienstig is zoveel mogelijk ‘mythische’ elementen over en weer met elkaar te confronteren en het voor ons bezwaarlijk zou zijn de belijdenis van de kerk (als kern en norm van wat men ‘christendom’ noemt), zij het dan methodisch en formeel, onder dit gezichtspunt te betrekken. Wij stemmen toe dat dit, waar de Thora ook naar de belijdenis van de kerk tot de Heilige Schrift behoort, principieel genomen een willekeurige grens is. Niettemin doen wij er naar ons inzien wijs aan deze grens, waar wij op |47| een persoonlijk acuut geworden onvermogen stuiten, niet te forceren.

Uiteindelijk houden wij ons ervan overtuigd dat in de verwerping van de Thora de verwerping van Christus latent mede begrepen is, zij het op een wijze die niet voor de hand ligt en die in ons geschrift als zodanig niet zal worden uiteengezet. Het volstaat om ‘Edda’ en ‘Thora’ naar hun ‘mythische’ gehalte te vergelijken.⁵³

V

Wij delen niet het pessimisme van diegenen die leren dat wij een andere ‘geest’, een andere cultuur onmogelijk kunnen verstaan, alleen daarom al niet dat juist deze zelfde geleerden de Thora, die zij voor ‘*kulturfremd*’ houden, zo voortreffelijk hebben gezien en terecht als hun

⁵³ |8| “Auch Mythen sind Erinnerungen, Berichte – Produkte eines organischen, organisch sich fortpflanzenden Gedächtnisses das an keinem Punkte willkürlich das Erfahren bearbeitet, sondern es in solcher Weise bewahrt, wie eben der noch plastische Mensch das bewahrt, was seinen Bestand erschüttert und erneuert hat: er mythisiert es, aber ohne zu wissen, dass er etwas anderes tat, als Erinnerung zu erhalten und weiterzugeben.” Martin Buber: ‘Religion und Philosophie’, Rede bei der Tagung der Schopenhauer-Gesellschaft in Frankfurt 1929. *Europäische Revue* V. Jg. augustus 1929, 325-335. Te vinden in: *Martin Buber Werkausgabe*, Band 12, *Schriften zu Philosophie und Religion*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2017, 194-205.

doodsvijand hebben onderkend. Wij houden het verder voor pure romantiek om enerzijds te betuigen dat wij in wezen heidenen zijn gebleven en anderzijds ons te verontschuldigen dat wij onmachtig zijn om de waarachtige zin van het heidendom, de wijding van de driften, de dronkenschap van de roem te omschrijven, omdat ons denken en onze taal door het christendom, ‘de retoriek van Paulus’ navolgers’, werd bedorven. Wij geloven in het vermogen het vreemde te verstaan, wij geloven zelfs in de wezens |48| eenheid van alle menselijke taal.⁵⁴ Wie dit geloof niet mocht delen zal toch moeten toegeven dat een a priori uitgaan van het tegendeel elk cultuurwetenschappelijk onderzoek bij de wortel zou afsnijden. Wij zien trouwens voor ogen dat zelfs degenen die de biologische categorieën van de rassenleer tot geestelijke maatstaven maken en zij die de absolute geslotenheid van de ‘cultuurkringen’ leren, zeer bedrijvig en zeer kwistig zijn met wezensbepalingen van het ‘vreemde’, het ‘andere’, het ‘vijandige’, zonder dat zij bekennen slechts subjectieve gevoelens te ventileren in plaats van wetenschappelijke arbeid te verrichten. Daarom schuwen wij hierbij een algemeen, a-priorisch scepticisme en menen wij dat wij met vertrouwen fenomenologisch te werk mogen gaan, dat is naar de methode waarbij het gegevene, na aftrek van wat zich als weg te denken voordoet, tot niet verder deelbare gestalten wordt herleid. Vooral bij een vergelijking zoals wij die ondernemen is er geen andere bij benadering zuivere weg van mens tot mens, van geest tot geest. Met termen als pantheïsme en theïsme, immanentie en transcendentie, religieus en ethisch, *diesseits*- en *jenseits*religie weten wij niet veel meer aan te vangen.⁵⁵ Deze woorden zijn structureel te veelvormig, te rationalistisch, in plaats van een omschrijving een ontkenning van de mythe, een vervluchtiging. Wij zijn ervan overtuigd dat bijvoorbeeld het pantheïsme in al zijn |49| schakeringen tot de ‘*tweede religiositeit*’ behoort, een poging is op een ogenschijnlijk redelijke wijze terug te vinden wat de mythische mens oorspronkelijk en onmiddellijk, of zeggen wij voorzichtiger: meer oorspronkelijk en onmiddellijk had. De pantheïstische natuurpoëzie in Europa is door het Oosten beïnvloed, is zelf, zo men wil, reeds de resultante van een kruising tussen ‘Thora’ en ‘Edda’, een visie op de vrijheid van één die zich gevangen waant, niet een rusten in de rust van de natuur, niet de onmiddellijke poëzie van de heidenen, zelden zelfs die van de werkelijke apostaat⁵⁶, meest de poëzie van de ‘christen’, die met zijn verstand niet meer in het Woord van God geloven kan, maar met zijn ziel van Hem niet geheel is vrij geworden, daarom: jubel noch tragiek, maar in wezen weemoed. ‘*Weltanschauliche*’ termen als ‘pantheïstisch’ raken het ‘wezen’ ofwel niet, ofwel te indirect om bruikbaar te zijn in de fenomenologie. De hele tegenstelling van Oost en West zoals Henri Massis⁵⁷ die stelt in zijn *Défense de l’Occident* schijnt ons meer betrekkelijk dan die tussen Edda en Veda’s en verwanten enerzijds en het Oude Testament anderzijds.⁵⁸

⁵⁴ |9| Vgl. Franz Rosenzweig: ‘Die Schrift und Luther’, in M. Buber/Franz Rosenzweig: *Zur Verdeutschung der Bibel*. Berlin: Schocken 1936, 102v.

⁵⁵ |10| Al schijnen anderen zich daarbij nog wel te bevinden, getuige een citaat als het volgende: “Feitelijk gaat de strijd tussen pantheïsme en theïsme, vergoddelijking van de mens en vreze Gods.” A.H. Edelkoort in ‘De motieven van den strijd tegen het Jodendom’, in: *Vox Theologica* 9/4, maart 1938, 101.

⁵⁶ Afvallige.

⁵⁷ Henri Massis: *Défense de l’Occident*. Paris: Plon 1927.

⁵⁸ |10a| Hoe betrekkelijk deze tegenstelling wordt bij een brede vergelijking is o.i. zeer degelijk aangewezen door Paul Masson-Oursel: *La Philosophie Comparée*. Paris: Alcan 1923, 14.

Nog oppervlakkiger schijnt ons de term *'Diesseitsfrömmigkeit'* als karakteristiek voor de Noordse ziel.⁵⁹ Naar de aard toch van de mythe zijn wereld en bovenwereld, leven en dood, mens en demon, god en held in een onuitputtelijk verband opgenomen, waarin de onderscheiding *diesseits-jenseits* geen zin heeft of een |50| totaal andere dan die door deze woorden in hun huidige betekenis worden gewekt.

Wijzen wij de *'weltanschauliche'* namen af, evenmin kunnen wij ons vinden in antropologische onderscheidingen als van Kretzmar⁶⁰ tussen schizothyme en cyclothyme typen of van Jung tussen introverte en extraverte typen, om maar niet te spreken van Spenglers *"Mensch des Geistes"* en *"Mensch des Blutes"*, onderscheidingen die elk [als] om strijd bij de ordening van de religieuze verschijnselen zijn gebruikt. Voor zover zij gelden leggen zij een afgeleide, een secundaire wereld bloot, maar zij missen de dieptedimensie van het bedoelde voorwerp van de religie, om niet te spreken van het onmiddellijke gehalte van het mythische woord. In het algemeen moeten wij ook terugkomen van al te zekere onderscheidingen in jeugd en ouderdom van volkeren, van naïviteit en bewustheid, van 'gezond' en 'decadent'. Al te globaal en minstens voorbarig zijn deze naamgevingen. De cultuurwetenschap heeft op dit punt reeds menige meer of min komische vergissing op haar conto. Wij trachten ons daarvoor te wachten.

Carl Spitteler heeft toch wel gelijk als hij in zijn *Gedanken über das Epos*⁶¹ de lang voor onaantastbaar geldende stelling bestrijdt dat het epos behoort bij de kindheidstoestand van de mensheid. De wijze, zegt hij, waarop Homerus met zijn goden omspringt is allesbehalve naïef, een samengaan van bewustheid ten aanzien van de gegeven werkelijkheid en openheid voor 'kinderlijke' voorstellingen aangaande de laatste dingen blijkt zeer wel mogelijk. Hetzelfde geldt van de |51| Mahabharata en, wanneer men de Bijbelse geschriften onder de episch-mythische wil rekenen, ook en zeer bepaald voor de 'Elohist'.

VI

Om deze methodische opmerkingen te beëindigen staan wij nog even stil bij een penibele vraag, die geheel slaat op een onderneming als de onze. Eén bezwaar van deze en dergelijke vergelijkingen is immers nooit geheel te ondervangen: men moet gemeenschappelijke 'begrippen', 'oerfenomenen' opstellen, terwijl het toch duidelijk is dat reeds in dit allereenvoudigste en allerformeelste de te vergelijken grootheden elkaar nimmer geheel dekken. "Ihre Grundfragen sind aus demselben Geist gestellt aus dem ihre Antworten gegeben werden", zegt Joachim Konrad terecht.⁶² In hoeverre dit in een concreet geval geldt

⁵⁹ |11| O.a. Günther: *Frömmigkeit nordischer Artung*, Jena 1934, 16. Hans F.K. Günther (1891-1968) was een in nazi-Duitsland vooraanstaand Duits wetenschappelijk rassenkundige met boeken op zijn naam als *Rassenkunde des deutschen Volkes* (München: Lehmann 1924), *Der Nordische Gedanke unter den Deutschen* (München: Lehmann 1927) en *Frömmigkeit nordischer Artung* (Jena: Eugen Diederichs 1934).

⁶⁰ Bedoeld is Ernst Kretschmar (1888-1964), Duits psychiater.

⁶¹ |12| Soergel: *Dichtung und Dichter der Zeit*, IX. Aufl., Leipzig: R. Voigtländer o.J. [1920], 716. [4951] Carl Spitteler (1845-1924) was een Zwitsers schrijver, ontving de Nobelprijs voor de literatuur in 1919 voor zijn *Olympischer Frühling*. [3540] Het door M genoemde *Gedanken über das Epos* moet zijn het essay 'Das verbotene Epos' in de bundel *Lachende Wahrheiten* (Leipzig: Diederichs 1898), waarin Spitteler de aanduiding van het epos als "Kindheitszustand, Jugend der Menschheit" bestrijdt.

⁶² |13| Joachim Konrad: *Kirchenkrise und Zukunftsreligion*. München: Kaiser Verlag 1937, 11. Konrad (1903-1979) was evangelisch theoloog en predikant en actief in de *Bekennende Kirche*.

moet blijken uit een rest die na de wederzijdse vergelijking overblijft en die dan noodzakelijk aanleiding geeft tot correcties. Indien men zulk vergelijken niet radicaal wil opgeven, dan zal men moeten erkennen dat een andere weg die bij benadering tot het doel leidt ondenkbaar is. Wanneer wij in dit geschrift de structuurverschillen telkens aan een bepaald thema hebben aangewezen trekken wij de lijnen nog verder door tot aan onze tijd. Daarbij zullen we echter de parallel niet volhouden, maar liever eenzijdige aandacht geven aan de Edda-lijn. Wat in telkens het derde deel van een hoofdstuk geboden wordt, zal zeer onvolledig zijn, ogenschijnlijk ook niet vrij van willekeur, men zou het een semiologie kunnen noemen (deel van de geneeskunde, dat over de ken [52] tekenen van de ziekten handelt), een aanwijzing niet zozeer van historische verbanden als wel van structurele samenhangen. De willekeur – zo mogen wij vrijmoedig verzekeren – is slechts schijnbaar, want het honderdvoudige van de hier verzamelde gegevens zou ons ten dienste staan, de keuze is ‘willekeurig’ en daarom juist onpartijdig. Er wil allerminst mee gezegd zijn dat de middeleeuwse mystiek, het piëtisme en dergelijke verschijnselen on-Duits zouden zijn of enkel als een onechte synthese beschouwd moeten worden. De ‘herkenning’ betreft die trekken die én overeenkomen met de Edda én door de woordvoerders van de nationaalsocialistische wereldbeschouwing als het bij uitstek Duitse worden aangewezen, hetgeen naar het schijnt door al meerdere volksgenoten wordt aanvaard, tevens door kerk en academie (uitzonderingen daargelaten) wordt beaamd, bekrachtigd en verbreid, terwijl deze laatsten zich daarbij (niet ten onrechte) plegen te beroepen op de grote, klassiek-Duitse denkers. Wij volgen hen in dit spoor.⁶³

⁶³ [14] Wij citeren de Edda naar de vertaling van Hans von Wolzogen: *Die Edda*. Leipzig: Reclam 1918, of naar het tekstboek van E. Lehmann/H. Haas: *Textbuch zur Religionsgeschichte*. Leipzig: Deichert 1912, of naar A. Bertholet: *Religionsgeschichtliches Lesebuch XII*. Tübingen: Mohr 1908. De mooie Nederlandse vertaling van Prof. J. de Vries kwam ons te laat in handen om haar nog in dit geschrift te kunnen benutten. Jan (J.P.M.L.) de Vries (1890-1964) was een vooraanstaand germanist en kenner van de bronnen van de Edda. Hij vertaalde de Edda in 1938 als eerste in het Nederlands. Hij schreef na het verschijnen van *Edda en Thora* in 1940 twee zeer kritische recensies, waarin hij M ervan betichtte de bronnen van de Germaanse religie onzorgvuldig en selectief te hanteren. Zie voor deze recensies de website van de Dr. K.H. Miskotte Stichting. De Vries' Duits-vriendelijke gedrag in WO II en zijn afzetting als hoogleraar na de bevrijding wegens intellectuele collaboratie verhinderden een verdere serieuze discussie tussen hem en M. De Vries publiceerde nog na de oorlog een veelgebruikt *Etymologisch Woordenboek*.

Edda

Elk bewust wijsgerig streven is vreemd aan de mythische gedichten van onze Germaanse voorvaders. Hetzelfde geldt voor de Pentateuch. Beide staan in zoverre in tegenstelling tot het Arische wezen gelijk het zich in de latere Vedische hymnen reeds begint te openbaren. Maar ook voor de oud-Germaanse religie geldt: “damit Gott wachse, ertönen ihm Preislieder, damit seine Scharen nicht Unglück bringen, Zaubersprüche”.⁶⁴ De mythe bepaalt de cultus of omgekeerd (wij treden niet in deze beroemde strijdvraag). Zolang dit geschiedt hebben wij nog met onvermengd religieuze gegevens te doen. Daarom kan de vage, diepere speculatie uitsluitende term: ‘in den beginne’ voortreffelijk dienen om zowel de Germaanse als de Israëlitische conceptie van de oorsprong van alle dingen te kenschetsen. Bovendien ligt een didactische bedoeling, die wellicht meesprekt, meer op de achtergrond. De mythe wil met de Machten in aanraking brengen, wil deze bezweren.

|54| Een strenge ordening van de godengestalten bestaat in de Edda niet, maar wel is er een gemeenschappelijke schoot en een gemeenschappelijk einde, in zoverre een gemeenschappelijk leven, verbeelding van het Leven zelf, zoals het beweegt tussen ‘eeuwige’ geboorte en ‘eeuwige’ dood of (wat hetzelfde is) tussen talloze geboorten en ontelbare ondergangen.

|

De Völuspá vertelt van bewegingen, bewegingen zonder grond of richting, bewegingen van de gegevenheden, de *oerelementen* spelen een groots spel met zichzelf en met elkaar, wind en vlam, golf en aarde vormen de ons bekende wereld. Er heerst een dualiteit – vooral merkwaardigerwijze tussen koude en warmte – maar deze is en blijft polair. In het noorden ontstond een donker gebied Nilfheim, in het zuiden koesteren en schroeien oervlammen een bewoonbare wereld te voorschijn. Muspelheim is daar, de schotsen van Niflheim langs twaalf stromen afgedreven, langzamerhand tot rein water verkeerd, omgeven dit goede gebied. De namen van de stromen vertaalt Genzmer⁶⁵ met: *Kühl, Kampfgier, Hast, gewaltiger Brauser, Reißend, Schauer, Schlund, Wölfin, Weit, Blitz, Lärmer*, uit Hwergelmir: *brausender Kessel*. Reeds voelt men in deze namen hoe wereld- en zielsgebeuren, mens en dier dooreenlopen onder het algemene gezichtspunt van de kracht-zonder-meer, van de beweging als zodanig, van de onrust. Men versta dit ‘kracht-zonder-meer’ intussen niet als synoniem met van-geest-verlaten, want zulke onderscheidingen kent het oude godenlied nergens.

Uit de samengloeijing van water en vlam, van hetgeen wit ijs kan zijn met hetgeen witte gloed kan zijn, wordt |55| het eerste levende wezen geworpen, een welp van de elementen. *Ymir* is daar.

⁶⁴ |1| Martin Ninck: *Götter- und Jenseitsglauben der Germanen*. Jena: Diederichs 1937, 9; [796] vgl. voor de volgende weergave van de mythe J.W. Wolf: *Beiträge zur deutschen Mythologie* II. Göttingen: Dieterich 1857, 349vv. [8013]

⁶⁵ Felix Genzmer: *Edda: Heldendichtung* I. Jena: Diederichs 1912. [3613]

Urzeit war es
Da Ymir hauste
Nicht war Sand noch See
Noch Salzwogen
Nicht Erde unten
Noch oben Himmel
Gähnung grundlos
Doch Gras nirgend.⁶⁶

Ymir, zelf zoon van de elementen, is de ‘vader’ van de Reuzen. Het leven dat door hem voortgeplant wordt is hét leven, de oorspronkelijke, onherleidbare drang die voorwaarts stuwt, evenwichten stoort en herstelt en weer verstoort tot in onafzienbare verten. Tijdens een diepe slaap gewint hij een zoon en een dochter, een tweeling van onder zijn armen, uit de broedende oksels te voorschijn geschoten, een kern van samenhang is ontstaan in deze drie – hoe zal men het anders noemen? – ‘wezens’ of ‘machten’.

Daar is reeds – het doet er niet toe hoe – de koe Audumla verschenen. Voedende melk gaat vloeien die komt uit dezelfde grondkrachten waaruit de wezens kwamen, al de wezens: de stormers, de strijders, gevleugelden en bevlogenen, de woedenden, de razenden, de goden van het ‘*wütende Heer*’ en van de ‘*wilde Jagd*’ die nog komen *zullen* in de grote gang van de Godsgeboorten.

De warme tong van Audumla⁶⁷ beweegt over een ge |56| vaarte van ijs en in het licht verschenen staat daar de *andere*, de antipode, Buri, de voortbrenger. Ook hij is uit de vereniging van koude en warmte ontstaan, maar ondanks dat ligt in hem van meet af aan een drift van tegenstelling of liever een doem van tegendeligheid. Want Buri, de toekomstige vader van de Asen, oefent de bezinning, pril en sterk, terwijl Ymir overheerst wordt door de schuldeloze oerdrang van de elementen waaruit hij ontstaan is. Vandaaruit gaat de rei van de tegengestelde en toch verwante wezens voort.

Aus Urgebraus (Ymir) Fleisch ward die Erde geformt
Aus seinem Schweiß die See,
Aus Gebeinen die Berge, die Bäume vom Haar
Vom Hirn und Schädel im Himmel.

Die Brauen setzten sorgende Götter
den Menschensöhnen um Midgard;
die wildgesinnten Wolken sind
aus dem Hirn im Schädel geschaffen.

Frühwach und Vielgeschwind führen bemüht

⁶⁶ Ninck: *Götter*, 151. Walter Baetke: *Die Religion der Germanen in Quellenzeugnissen*. Frankfurt a/M: Diesterweg ²1938, 151. [790]

⁶⁷ |2| *De voorstelling van de oerkoe is algemeen-heidens, in Egypte, Indië, Iran. Bij de Grieken: Amalthea (?)*. Naar Ninck: *Götter*, 151. Amalthea, de voedster van Zeus, is in de Griekse mythologie een geit.

auf Wolkenwegen die Sonne;
von gütigen Asen ward Eisenkühl
unter ihren Busen geborgen.

*Stürmer, der Wolf, der den Strahlenden folgt
bis zu dem bergenden Haine,
Hass vor den hellen Himmelsbraut her,
der Sprössling des widrigen Spürers.*⁶⁸

De nevelen gaan in het noorden van Ginnungagap ver |57| starren tot rijm en ijs, stroomversnellingen, draaikolken van gloed ontstaan, de wereld wentelt tussen de polen van de seizoenen. Uit zichzelf is alle zijn wat het is, uit zichzelf blijft het, uit zichzelf wordt het. “Das ist ein scharfer Gegensatz zur biblischen Auffassung, die alles als Schöpfertat auffasst, für die die Tiefe selber nicht *schöpferisch* ist” (Ninck).⁶⁹

II

Wat wil dit bericht ‘zeggen’? Het wil een ‘verklaring’ zijn minder van de oorsprong van de dingen dan van de diep onderscheiden aard van Reuzen en Asen, de godenwezens die achtereenvolgens een levensordering en een bewoonbaar wereldrijk hebben gevormd of gesticht. De Reuzen leven van geweld, ter wille van het Leven, de Asen leven van een strijd tegen het geweld ter wille van een Orde waarin de chaotische oorsprong van alle dingen voor zover mogelijk zal zijn ‘opgeheven’. Want deze godengeslachten zijn Ymirs en Buri’s kroost. Wij zeiden al dat een strenge ordening van de goden in de Edda niet bestaat. De herkomst van de goden, hun al of niet samen vereerd-worden is voor ons doel van minder belang. Er zijn alleen godsmachten van de eerste en de tweede rang. Maar ook deze, Asen en Reuzen, komen ‘in den beginne’ voort uit een en dezelfde Schoot. De Ginnungagap zelf is ‘*schöpferisch*’, de goden zélf zijn in die zin schepselen, door de baaierd voortgebracht. En zij leven naar het Einde toe. ‘In den beginne was de chaos’, aldus duiden onder anderen Leopold Ziegler⁷⁰ en in ons land G.H. van Senden⁷¹ de zin van de mythe. Ongetwijfeld terecht. Daaruit volgt onmiddellijk dat alle onderscheidingen tussen de wezens uiteindelijk niet wezenlijk moeten zijn. Elfen, Alben, ‘*Moosweibchen*’, ‘*Wasserminnen*’ en al |58| de andere elementaire wezens waarmee het oude volk veld en bos en berg bevolkt heeft en de zielenwezens: ‘*Mahren, Truden, Schratte*’ en hoe ze verder heten mogen zijn wel ‘lager’ dan Thor en Odin, maar ook deze zijn gelijkelijk Natuur. Verscheidene trekken van de mythe wijzen er trouwens op dat de Reuzen ‘wijzer’ worden geacht dan de ‘hogere’ Asen, omdat ze ‘ouder’ zijn. Ymir, Bergelmir, Mimir roepen meer onmiddellijk de aanvang van alle dingen in

⁶⁸ M citeert hier de eerste drie verzen en het vijfde vers naar Georg Traue: *Arische Gottzertrümmerung – wider falschen Propheten im neuen Deutschland*. Braunschweig: Wollermann 1934, 61. [7237]

⁶⁹ Ninck: *Götter*, 154.

⁷⁰ Zie Leopold Ziegler: *Gestaltwandel der Götter* I-II. Darmstadt: Reichl Verlag 1922, en Leopold Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen* I-II. Darmstadt: Reichl Verlag 1925.

⁷¹ G.H. van Senden: *De wijsheid der Wala*. Arnhem: Van Loghum Slaterus & Visser 1924.

herinnering. De dwergen hoeden de beroemde *Tarnkappe*,⁷² daarmee is ook hun een macht toebedeeld die tot in de 'hoogste' regionen doorwerkt.

Ila

Wij hebben hier – houden wij dat bij ons pogen tot verstaan klaar voor ogen – niet te doen met een wijsgerige uitspraak in mythologische vorm, maar met een religieuze 'belijdenis', een projectie van de diepste levenservaring, een verdichtsel waarin wereldwerkelijkheid wordt bezworen. Dan verstaan wij met ontroering iets van de macht en majesteit van de oude woorden, naar klank en ritme reeds spreken ze ons Germanen aan. Ook naar wat zij 'zeggen'. Deze belijdenis kan men in zekere zin horen als de begrenzing en in een andere zin als de ontgrenzing van ons leven. Te vragen naar een diepere grond van de 'chaos' heeft volgens dit mythische besef geen zin, geen antwoord zou meer verklaren dan dit zwijgen. Achter deze grens gaat de geest niet terug, dit negatieve voornemen is evenwel geladen met een positief besluit, namelijk het *leven als leven* te eren, het gegevene in zijn dualiteit, polariteit en hogere (te vermoeden en daarom te belijden) identiteit te *bejahren*, en in zoverre vertolkt de mythe evenzeer een gevoel van ontgrenzing, een wil en een vermogen om al |59| wat bestaat te laten gelden, eenvoudig omdat het bestaat.

III

Zoals de stof echter niet zonder kracht is, zo is het leven niet zonder orde. Is nergens de baaierd *niet*, geen baaierd is nochtans zonder enige ordening. Buri's zonen, Odin en diens broeders *Willi* en *We*, beurden de aarde op naar de zon en Midgard, dat is de aarde als bewoonbare wereld, ontstond.

Die Sonne von Süden
Sah aufs Gestein
Grüne Gräser
Im Grund wuchsen.⁷³

Heel gewoon en heel teer is het aanvankelijke leven gedacht, want schraal was de natuur voor de noorderling en het gras was bij uitstek een levenswonder. De getijden en seizoenen waren met dit al nog niet zo bepaald en begrensd dat de bewoners van Midgard erop rekenen kunnen.

Die Sonne kannte
Ihre Säle nicht,
Der Mond kannte
Seine Macht noch nicht,
Die Sterne kannten

⁷² De onzichtbaar makende kap of helm, bekend uit de Noordse mythologie als *Oegishjálmr*, uit de Griekse mythologie (van Hades en Hermes), uit het Nibelungenlied (en Wagners versie daarvan) en uit de 9de-eeuwse oud-Saksische *Heliand*, waarin Satan zich ermee 'verhult'.

⁷³ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 151.

Ihre Stätte nicht.⁷⁴

De mythe denkt bestaan en zó-bestaan nog uit elkaar als waren het twee onderscheiden werkelijkheden. Zo kan de zon er zijn zonder haar stand te hebben, zo kunnen de sterren er zijn zonder hun baan te |60| kennen. In dit uit-elkaar-denken, dit ontbreken van een perspectivisch middelpunt stuiten we op een formeel (doch schijnbaar slechts formeel) kenmerk van de mythische voorstelling. Een geheel andere voorstelling, namelijk die van de 'schepping' zou nodig zijn om bestaan en stand, licht en baan, 'sein' en 'dasein' ineen te denken, waarmee wij in dit verband van gedachten niet willen zeggen dat dit een 'hogere' voorstelling zou zijn. De baaierd is goddelijk en de baan is goddelijk, en hun samengaan is... 'toevallig', wat echter ook weer een ander woord kan zijn voor goddelijk.

Dit levensgevoel, deze belijdenis keert terug in het heden, al bekent men het niet zó te kunnen zeggen dat de taal althans de stam- en geestverwanten (wat hetzelfde is) overtuigt. "Was Gott ist, worin das Göttliche besteht, was Gottes Auge und Gottes Chaos ist, wissen wir nicht mehr" (Janeff).⁷⁵ Het is duidelijk dat dit niet alleen kan liggen aan de slapheid van ons voelen en van onze taal. Het ligt in de aard van de zaak, van het oerfeit, van het oergebeuren. Het ligt aan Ymir en Buri, aan hun gescheidenheid, hun tegenstelling, hun 'toevallige' oorsprong, achter de grens waarvan de gedachten niet terug kunnen of willen gaan. Men kan niet zeggen: de chaos 'wordt' kosmos (wat overigens ook mythologisch genoeg klinkt), dat is reeds een inleggen van de evolutieer in de mythe. En wel zullen wij onze denkmiddelen hebben aan te wenden om de mythe te verstaan vanuit onze existentie, maar deze denkmiddelen moeten bovenal, zo mogelijk, dienen om het vréemde aan de mythe naar zijn aard tot zijn recht te laten komen, ook en juist wanneer wij haar in óns idioom van |61| gedachten moeten vertalen. Janko Janeff heeft naar ons inzien spontaan het rechte getroffen toen hij 'Gods oog' en 'Gods baaierd' naast elkaar zette, gelijkelijk goddelijk, en hun verbinding een geheimenis zo duister dat geen mens, althans geen mens van heden, er ook maar het begin van heeft verstaan.

De mythische onwil of onmacht te vragen naar een grond van de chaos, de onwankelbare verering van goden, hoewel ze gewórd zijn, het diepe besef van de nachtzijde van de dingen, het inzicht in de onvermijdelijke strijd tussen Ymirs en Buri's kroost – het zijn samen trekken van één 'wezen', dat wij in sommige gedachten en strevingen van onze tijd kunnen herkennen.

|62|

Thora

Overwegen wij wat de Thora zich denkt bij het woord 'begin'. Dan is het eerste wat ons opvalt dat het 'begin' hier een veel meer volstrekt accent heeft. Het begin is werkelijk bedoeld als een begin. Wij hebben ons hier niet op te houden met de wijsgerige vraag of niet elke voorstelling van een begin aan het 'bijgeloof' ontsproten is, zoals Maimonides, Spinoza en in onze tijd Constantin Brunner menen te hebben aangewezen, want wij blijven op het

⁷⁴ Welke vertaling M hier gebruikt, is niet te vinden, aldus H. Braunschweiger: *Edda und Thora*: 37n83.

⁷⁵ Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 16.

gebied van de fenomenologie. Willen wij het ‘wezen’ van het Bijbelse *rē’sjith* (begin) verstaan, dan dringt zich het inzicht op dat de schepping hier als geschiedenis naar analogie van de menselijke historie wordt beschouwd. Een nuchtere instelling doet zich gelden, zó nuchter dat zij van tevoren de kwade schijn van kleinburgerlijk misverstand aangaande de Mysteriën draagt.

|

Wanneer het elohistische scheppingsverhaal begint met het *bara’*, het vormen, toe te schrijven aan Elohim, de Godheid, dan wijst dat zeker reeds op een geheel andere structuur dan die van de Edda, maar men zal onmiddellijk tot recht verstand in rekening moeten brengen, ten eerste dat het scheppingskarakter radicaler wordt omschreven door hetgeen in de volgende verzen gezegd wordt over het Woord (en Elohim *zeide*: er zij licht en er was licht) en ten tweede dat met Elohim hier niemand anders bedoeld wordt dan Jahve, de God van Israël, die in de historie door |63| dit volk werd ontmoet op zúlk een wijze dat het, als conclusie van een geloof dat reeds op andere gronden rustte, ook het *bara’* van de wereld aan deze God moest toeschrijven. Zo gezien verwondert het ons niet meer dat de nieuwere vorsers zijn teruggekomen van de voorstelling dat het scheppingsgeloof tot de jongere of jongste delen van de oudtestamentische overlevering behoort.⁷⁶ Want in de structuur van het Jahvegeloof is geen abstract monotheïsme verondersteld, het is het geloof in een ‘bepaalde’ god, in een god die anders is dan de goden van de volkeren. In den beginne schiep Hij – die wij reeds van elders, namelijk uit de *theofanie* kennen – hemel en aarde. Het gaat hier waarlijk niet om een ‘theïstische’ wereldbeschouwing, laat staan om een staal van verklaring aangaande het ontstaan van de wereld, maar om de belijdenis dat Hij die in de geschiedenis met zijn verkiezing scheidend en richtend intrad ook de Schepper van de wereld zijn ‘moet’. Dit is een gewichtig punt, niet slechts naar een theologisch oordeel,⁷⁷ maar ook reeds |64| vanuit een fenomenologische gezichtshoek.⁷⁸ Het duidt aan dat bestaan en bestand, kracht en orde in de natuur evenzeer en op soortgelijke wijze één zijn als in de geschiedenis, het drukt uit dat de grenzen niet ‘toevallig’ zijn, dat de ‘Diepte’ niet in zichzelf ‘*schöpferisch*’ is, dat God vóór de schepping en de schepping is, vóór wat men – ten onrechte, maar dit kunnen wij in dit verband laten rusten – ook in het scheppingsverhaal van Genesis de ‘chaos’ noemt.

Die Urflut, wie ein Kleid wars, du decktest es hin,
über den Bergen standen die Wasser.
Vor deinem Beschelten sind sie geflohn,

⁷⁶ |3| “Der Schöpfungsmythus gehört zum ältesten Bestande der israelitischen Sagentradition.” Hermann Gunkel: *Genesis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (1901) 1922⁵, 119.

⁷⁷ |3a| “Die Schöpfung selbst wird nicht durch die Welt bewiesen! Schon allein, weil Gott mehr ist als Schöpfer. Wollte man aus dem Weltbild, wie wir es geben, und der darin angelegten Forderung nach dem Schöpfer auf das Schöpfertum Gottes schließen – man würde solchem Schluss mit Recht die Frage in den Weg werfen, *wer denn Gott sei* ... wer von der Stimme der Offenbarung noch nicht erreicht ist, hat kein Recht, den Gedanken der Schöpfung, als wäre er eine wissenschaftliche Hypothese anzunehmen.” Rosenzweig: *Stern der Erlösung* I, 171.

⁷⁸ |4| Afgezien van zijn speculaties over een “eeuwige hemelse geschiedenis” heeft in dit opzicht de Russische wijsgeer Berdjajew dieper gezien dan velen, vgl. *Der Sinn der Geschichte*. Darmstadt: Otto Reichl Verlag 1925. [949]

form Laut deines Donners enthastet,
hatten die Berge erstiegen, sind in Täler gesunken,
an den Ort, den du gründest ihnen.
Du hast ihnen die Grenze gesetzt
die überschreiten sie nie,
kehren nie wieder, die Erde zu decken. [Ps. 104: 6-9 Buber]

II

Jahve is – paradoxaal gezegd – een ‘*menselijke*’ god. En dat is precies het omgekeerde van de heidense conceptie, want Hij is geheel en al geen mens zoals Thor of Odin⁷⁹ en toch op de mensen, op het mensenleven gericht. Hij is een menselijke god, omdat Hij de god van de geschiedenis is.

[65] Overigens draagt Hij juist al de trekken van het bovenmenselijke en onmenselijke, en wijzen alle beelden áls beelden met hun beeldkracht heen naar een onthevenheid waaraan menselijke gedachten bezwijken of waarvoor zij ómkeren en heengaan. “Ben ik slechts een God van nabij en niet ook een God van verre?” (Jeremia 23: 23). “God is groot, wij begrijpen het niet.” [Job 36: 26] Jahve Elohim is een God die in plaats van moeizaam gemakkelijk, plotseling en speels scheidt, door zijn woord, door zijn adem. Vreemd is Hij aan het zijn en het zijn is vreemd aan Hem. Wat bestaat kon ‘even goed’ niet bestaan en al wat bestaat is, zelfstandig geworden tegenóver Hem, waard dat het te gronde gaat.⁸⁰ Verre van de *tehoom* te zijn, ‘*scheldt*’ Hij de *tehoom* [Psalm 104: 6-7, Nahum 1: 4] (*tiamat*, oermonster, baaierd, afgrond), in plaats van geteld te worden is Hij het die telt. In al het bruisen van zijn macht (*roeach* = ‘*Geistbraus*’⁸¹) houdt Hij het woord, is Hij de rede. Met magie kan Hij niet bereikt worden, maar Hij is zelf de grote magiër, die “spreekt en het is er, Hij gebiedt en het staat er”. [Ps. 33: 9] Elk wezen wordt geschapen en gevormd naar zijn aard en gaat voort zaad zaaiend naar zijn aard. En het draagt het afschijnsel van de glorie in zijn ontstaan én in zijn vergaan, in zijn bloei én in zijn verwelken.

De dagen van de zondvloed zijn geteld (Genesis 8), zoals de schepping zich in een orde van dagen voltrekt, en de mensen worden vermaand hun dagen te tellen (Psalm 90). Hij bindt de wateren (Psalm 104), Hij lacht om de volkeren (Psalm 2). Hij doet alles omwille van zichzelf, om zijn ‘naam’, om zijn ‘eer’ (Numeri 14: 13, Deuteronomium 32: 27, Jozua 7: 9, Psalm 106: 8), Hij zweert bij zijn eigen leven (Numeri 14: 21).

[66] Bijzonder sprekend komt de structuur naar voren in de schepping van de sterren, die ‘heersen’ moeten (Genesis 1: 16vv.). Dat de Thora kennis draagt van de vergoddelijking van de sterren als ‘heersers’ bij de omliggende volkeren zou ook dan waarschijnlijk zijn als zij er zelf geen blijken van gaf en er nadrukkelijk voor waarschuwde (Deuteronomium 4: 19). Het *masjal*⁸² van de tekst heeft een kritische strekking: de sterren worden tot ‘beambten’ van Elohim. Daarom worden zij gesteld onmiddellijk vóórdat levende wezens met ogen

⁷⁹ [6] “Want de grens tussen mensen en goden in het heidendom is vaag. Ook Zeus, ook Dionysos behoren bij de helden, wier graf men resp. op Kreta en te Delphi toont, ... beide (mensen en goden) dragers van het wisselende leven der natuur.” G. van der Leeuw: *Goden en mensen in Hellas*. Haarlem: Bohn 1927, 113. [1782]

⁸⁰ Naar J.W. Goethe: “Alles, was *entsteht*, ist wert, daß es zu Grunde geht.” Uit: *Faust I* (1808), r. 1339v.

⁸¹ Vertaling Martin Buber-Franz Rosenzweig.

⁸² Hebreeuws: spreuk of gelijkenis. Het gaat hier over het karakter van de tekst.

geschapen zullen worden, wezens die leven zullen, dat is: die 'het licht zullen zien'.⁸³ Zelfs het licht, ofschoon het alle dingen eerst gestalte verleent, verdient geen aanbidding en geen verering.

Voorals is te letten op de merkwaardige plaats Genesis 2: 4a: '*dit zijn de geboorten*', de '*Zeugungen*' van hemel en aarde: dat zij geschápen werden! Een kriti |67| sche, een geestelijk-revolutionaire stelling die zegt: wat de mythen als aan het huwelijk van hemel en aarde ontsproten voorstellen, dat is in waarheid het wérk, de daad van de Schepper, deze '*Allvermählung*' is een waan. *Elè toledoth hasjamajim weha'arets behibāream* = dat wat hier verhaald wordt, dát is nu de waarheid aangaande 'die geboorten' waarvan de heidense mythe vol is.

Bedenken wij nu echter naast het ironisch-verhevene het 'menselijke'. Want waartoe die scheiding, die telling, die vernedering van de oermachten, met name van de hemelmachten? Ze zijn geschapen om te zijn tot 'gezette tijden' [Gen. 1: 14], ook hier gaan het verhevene en het menselijke 'dialectisch' tezamen.

De god van de Thora is tegelijk verhevener en 'menselijker' dan de godheden van de heidense mythe in het algemeen en van de Germaanse in het bijzonder. De 'boom des levens' bijvoorbeeld, waarbij de eerste mensen mogen wonen, is een voorstelling die in de heidense wereld van het oude Oosten niet voorkomt, integendeel: daar wordt de mystieke kracht van het leven, de vrucht, de spijs voorgesteld als geborgen op plaatsen die onbereikbaar zijn voor de mensen: de godenhemel of het heroënverblijf (Böhl: *Genesis I*, 69vv.).⁸⁴

Voor het gehele Oude Testament geldt: het kosmische wordt 'vermenselijkt', vooral in de *Chokma*-literatuur⁸⁵ (bijvoorbeeld Spreuken 8), maar zonder dat God zijn hoogheid inboet, want de Elohim zelf is boven 'nut' en 'schoonheid' beide uit en openbaart in het donker van de natuur (Job 38-40) dat er ook ís en door Zijn 'grimmigheid' wordt opgedreven dat deze 'vermenselijking' betrekkelijk is, herroepbaar en een gunst, welk laatste |68| moment van een andere zijde de 'menselijkheid', de 'humaniteit' van deze god onderstreept.

III

Of de 'dagen' van het scheppingsverhaal van de Thora 'heuse' dagen zijn gaat ons hier niet aan, maar dat ze gesteld zijn naar de orde van zes dagen plus de sabbat, de *zin* van het *getal* in het gebruik van het getal. Wel komen in de Thora 'mythische' getallen voor – of zoals men

⁸³ |7| B. [Benno] Jacob: *Das erste Buch der Thora: Genesis*. Berlin: Schocken 1934, 49. "Darum wird nur bei den Gestirnen unter allen Werken die Funktion angegeben und zwar nicht weniger als elfmal durch das dafür dienende 'le'. Auch der Begriff 'maschal' bezeugt gerade die Abhängigkeit, weil es nämlich eine verliehene Herrschaft ist, die in ein und demselben Gebiet von zwei Rivalen (*Schamasch*, de zon, en *Sin*, de maan, Babylonische goden) nacheinander ausgeübt werden soll. Zwei Herrscher mit abwechselnder Herrschaft setzen notwendig einem höheren voraus, von dem sie ihre Anweisung haben. Wenn der Ausdruck an den Gestirndienst anklingt, so wäre es eine ironische Anspielung: diese 'Herrscher', nach Kommando und auf die Sekunde müssen sie antreten und abtreten... Zu der Scheidung (von Tag und Nacht, Licht und Finsternis) hat Gott selbst ihnen das Vorbild gegeben, und Tag und Nacht haben ohne sie bereits dreimal gewechselt. Und endlich haben sie ihre Leuchtkraft nicht aus sich selbst, sie sind 'mē'oroth', Orte und Träger des 'or'. Aus allen diesen Gründen ist (volgens deze 'mythe') bereits am ersten Tage das 'Licht' (or) geschaffen, gegenüber dem heidnischen Gestirndienst ein Gedanke von höchster, religiöser Genialität."

⁸⁴ F.M.Th. (de Liagre) Böhl: *Genesis I*. Groningen: Wolters 1923. [5448]

⁸⁵ Chokma: Hebreeuws voor 'wijsheid'.

wel, maar minder juist zegt: symbolische – maar de strekking betreft toch veel meer de acribie van een bericht. Het getal wordt zodoende een teken van de scheiding tussen hemel en aarde, een menselijke, mensvormige bevestiging van de wezenlijkheid van de grenzen, een verweer tegen alle ‘kosmische’ vermenging.

Over de hele linie van de gegevens die de Thora aan [de] oud-Semitische mythe heeft ontleend, is meer of min duidelijk, meer of min consequent een *uiteengaan* van goddelijke en menselijke orde doorgevoerd. Zeer duidelijk is dit, naar ons voorkomt, te zien aan de voorstelling van ‘Eden’ in het zogenoemde paradijsverhaal: is elders Eden de godstuin, hier wordt een woonplaats voor mensen bedoeld.⁸⁶ Het geografische heeft het mythi |69| sche verdrongen en dit is door de latere toevoeging van de namen van de rivieren die de hof besproeien nog sterker onderstreept. Deze nuchtere plaatsbepaling is, gelijk doorgaans in het Oude Testament, een ‘religieuze’ verarming die iets ánders, het geheel ándere, de onvergelykelijke rijkdom van Jahve’s verhevenheid bevat.

‘Scheiding’: dat is een beslissend woord, dat men niet vervangen mag door bijvoorbeeld ‘spanning’ of ‘hiërarchie’. Dit laatste zou het Babylonische levensgevoel (waaraan ook de Pythagoreeërs nog deel hadden) enigmatische omschrijven en zulks in tegenstelling zowel met het oud-Indische als met het Noordse, maar Israëlitisch zou men het niet kunnen noemen. Wij komen tot soortgelijk inzicht als wij bedenken dat de algebra uit het islamitische Arabië gesproten is of althans in deze cultuurkring een bijzondere voedingsbodem vond uit de verering van Allah, die van de wereld gescheiden is zoals Jahve, maar dan zó dat het getal niet in het Woord is opgenomen, in de zorg, in de voorzienigheid van God, in de gerichtheid op de uiteindelijke sabbat. De structuur is niet genoegzaam omschreven met het ‘getal’ alleen, men moet de zin, de op de mensen gerichte zin van het getal daaraan toevoegen om het recht te verstaan. Gelijk men in dit verband goed doet te bedenken dat in de Koran de schepping niet opgevat is als de eenheid van vrijheid en noodwendigheid, maar veeleer als noodwendigheid van het bestaan volgend uit de willekeurige acte van de scheppingsdaad, terwijl het ook kenmerkend is dat de Talmoed de vraag overweegt of God uit liefde dan wel uit gerechtigheid geschapen heeft.⁸⁷

|70| Als elders het heilige getal binding betekent, in de Thora betekent het scheiding van hemel en aarde, van tijd en ruimte, van arbeid en rust, van aanbidden en begrijpen.⁸⁸ Maar dit alles ter wille van de creatuur die tot een bijzondere kennis verkoren is.

⁸⁶ |7a| “Dat de schrijver van Genesis 2 de naam Eden als een oude naam gebruikt, is duidelijk; de wijze waarop hij hem invoert veronderstelt dat het een bekende klank voor zijn lezers is; maar opvallend is, tegenover de oorspronkelijke mythologische zin, die bij de profeten nog voor de dag komt – o.a. Ezechiël 36: 35, maar dan als poëtisch beeld – dat de schrijver ‘t woord alleen als een plaatsbepaling gebruikt. Wij menen dat de schrijver van Genesis 2 dit ervan heeft gemaakt; door in Genesis 2: 8 ‘be’ toe te voegen voor ‘Eden’ en in 3: 24 te schrijven over: ten Oosten van Eden, is ‘t begrip uit de mythologische sfeer gehaald.” Th.C. Vriezen: *Onderzoek naar de paradijsvoorstellingen bij de oude semitische volken*. Wageningen: Veenman 1937, 135. [773]

⁸⁷ |8| Dat de mens “nicht... aus dem Wunderbau der Welt eine nützliche Einrichtung für den Menschen und ein bequemes Betätigungsfeld für seine vernünftige Spekulation über Gottes Wesen und Walten macht” (Janeff) – daarvoor is gezorgd.

⁸⁸ |8a| Vgl. Rosenzweig: *Stern der Erlösung I*, 150.

Dat deze scheiding tegelijk in een bepaalde zin vereniging en verevening beduidt, ligt in Jahve zelf.⁸⁹ Hij overziet het gewemel van de sterren “die ze alle bij name roept... er wordt er niet één gemist” (Jesaja 40: 26) en het gewemel van de volken: “ten dage dat aan de stammen van de mensheid hun erf werd toebedeeld, zo werden hun grenzen gesteld naar het getal van de zonen Israëls” (Deuteronomium 32: 8v.).

‘Scheppen’ is niet alleen, maar onder meer: ‘scheidend’. Het getal echter, hoewel ook allereerst scheidend, verwijst naar de verbinding die er is in en ondanks de scheiding, namelijk in zoverre als het God zelf is die de scheidingen beheerst en beheert.

Toch is het structureel noodzakelijk dat de scheiding vooropgaat en overweegt, want hoe zou het schepsel anders tot kennis komen? Hij zou in dit geval ook moeten zeggen: “wat Gods oog en wat Gods chaos is, weten wij niet (meer)”. Het gewicht van het woord *raqiya* (Septuagint: *steróma*): firmament, uitspansel [Gen. 1: 6v.], kan niet hoog genoeg worden [71] aangeslagen, het behoort tot het ‘wezen’ van de Thora. Op zuilen gegrondvest, vast als een gegoten metalen spiegel staat het uitspansel. Hoe ‘werkelijker’ men het zich voorstelt, hoe meer men de waarheid van het leven benadert en juist wanneer men wenst nadruk te leggen op het naïeve karakter van de voorstelling, juist dan accentueert men het wezensverschil met elke heidense mythe, die in soortgelijke naïviteit tot déze naïviteit nimmer is gekomen.

“Die Freiheit und Souveränität Gottes gegenüber der Welt und *zugleich* die unlösbare Verbindung der Welt mit Gott ist in solcher Bestimmtheit gegenüber aller mythischen ... Naturauffassung zur Geltung gebracht, dass auch wir heute nichts Wesentliches darüber hinaus zu sagen vermögen” (Eichrodt).⁹⁰

IV

Uit het voorgaande volgt behalve de eigen aard ook de *exclusiviteit* van het bericht, de leer van de Thora. JVH⁹¹ sluit alle andere goden uit. Welverstaan: niet logisch sluit Hij hun bestáán uit, maar door Zijn verkiezende liefde sluit hij hun gelding en hun verering uit.⁹² Door zijn scheiding relateert Hij ze, door het |72| getal stelt Hij ze in rij en gelid in zijn dienst. Zijn *kabōd*, Zijn heerlijkheid is aan elke vergelijking onttrokken (Exodus 33: 18vv.) en ‘woont’ toch waar het hem behaagt (Exodus 24: 15v.) en vervult eenmaal de gehele wereld

⁸⁹ [8b] Terloops wagen wij het op te merken dat Spinoza's systeem *more geometrico demonstrata* niet alleen historisch, maar ook fenomenologisch meer verwantschap heeft met de middeleeuwse, Arabische filosofie dan met Thora en Talmoed.

⁹⁰ [8c] Walther Eichrodt: *Theologie des Alten Testaments* I. Leipzig: Hinrichs 1933, 57. [634] “Das Echte ist vor dem Unechten; das Wahre vor dem Falschen, das Sein vor dem Nichts, nicht bloß ewig, sondern auch zeitlich. Wer in diesen Satz sich versenkt und ihn nicht mehr loslässt, kann wohl weinen und lachen über die Welt und die Zeit, aber er kann nicht verzweifeln. Weder weinend noch lachend.” Theodor Haecker: *Der Christ und die Geschichte*. Leipzig: Hegner 1935, 13. [4742]

⁹¹ [9] Hoewel wij toestemmen dat het gebruik van ‘Jahve’ in een Bijbelvertaling een “Degradierung des Gottesnamens zu einem Götzennamen” (Rosenzweig) betekent, menen wij hem in een fenomenologisch onderzoek niet te kunnen ontberen. Zie Franz Rosenzweig: ‘Der Ewige. Mendelssohn und der Gottesname’ (1929), in: *Kleinere Schriften*. Berlin: Schocken 1937, 195. Hier en hierna gebruikt M (behalve ‘Jahve’) een drieletterversie (met opzet?), het tetragrammaton komt in deze tekst niet voor.

⁹² [10] Op een volkomen misverstand berust bijvoorbeeld een “*Ahnung*” als deze: “Denn ich bin ein eifriger Gott, und du sollst keine anderen Götter neben mir haben – wer ahnte darin nicht eine historische, eine psychologische Situation, als durch verschlagene Absperrungsmaßregeln von Priestern ein Lokales zu einem Universalen gesteigert wurde”. Otto Flake: *Das neu-antike Weltbild*. Darmstadt: Reichl 1922, 127. [958]

(Jesaja 6: 3). Wij stellen hier, evenmin als elders in dit geschrift, de waarheidsvraag, wij nemen het als 'mythe'. Zo beschouwd gaat het reeds om iets anders en iets gewichtigers dan een 'monotheïstische' godsvoorstelling.⁹³ Het gaat om een andere, gáns andere God dan de goden van de volkeren. JVH is immers tegelijk een eigennaam en de aanduiding van de Naamloze. Het is de Zelfbenoeming van degene die boven alle naam is. 'Naam' is openbaring in tegenstelling met alle gegevenheid. Vandaar dat de 'Naam' een hypostatisch karakter verkrijgt, hij heeft een zelfstandige functie als vertegenwoordiger, als drager van de tegenwoordigheid van de volstrekt Verhevene.⁹⁴

Een gevaar dat bij zulk een karakter dreigt en bijna onvermijdelijk schijnt blijkt in de Thora niet te bestaan. Volgens de Eshmunazar-inscriptie⁹⁵ bestond in Sidon een tempel van de godin Astarte, die *Sjēm Baäl* heette, naam-van-Baäl. Formeel en abstract genomen zou men een dergelijke verering ook en nog veel stilliger in de Thora kunnen verwachten. Maar het 'wezen' verbiedt en verhindert dit radicaal. Wij zien: het kenmerkende van Jahve is hierin gelegen dat nimmer zijn 'Naam' een bedreiging heeft kunnen worden voor de eenheid en enigheid van zijn Wezen. Ook dat |73| volgt onmiddellijk uit het gewicht van de 'scheiding' van hemel en aarde. Men roept, Hem belijgend, in de eredienst: el, elohim, jahve = God, Godheid, Jahve. Als een climax schijnt deze pleroforische⁹⁶ wending opgevat te moeten worden (Jozua 22: 22, Psalm 50: 1).

Wat 'Jahve' eigenlijk betekent moge een onopgelost filologisch probleem zijn – de verkondiging welke in die naam gelegen was is uit de teksten onmiddellijk af te lezen. De 'Nameloze' noemt zich: ik zal met u zijn, zoals ik met u zal zijn (Exodus 3[: 14]), vrijmacht en trouw zijn in deze naam samengevat. Geen orde en regelmaat dan door deze vrijmacht, geen verrassing of zelfs dreiging dan krachtens deze trouw.

Roeach en *Dabar*, 'geest' en 'woord' zijn de krachten van Jahve die in de wereld werken. Hij is niet de wereld. Ook is de wereld als zodanig niet zijn woord noch met zijn geest vervuld. Evenmin is Jahve een 'geestelijk' wezen in tegenstelling tot een 'natuurwezen', want beide – geest en natuur – hebben hun oorsprong en grond in Hem. Ook is Hij niet ver en onbekend, zijn *Sein* is tegelijk *Dasein*, namelijk tegenwoordigheid bij en voor zijn volk.

Maar hij is 'heilig', dat is anders dan al het 'gegevene', al wat zonder meer bestaat. Men zou ook kunnen zeggen dat de 'heiligheid' van God alleen omschrijft dat de schepping niet '*schöpferisch*' is uit zichzelf, dat Jahve zelf en alleen en volstrekt het genie is en de magiër. Zozeer hangen 'heiligheid' en 'scheiding' samen dat zij een structuur vormen die ruimte laat voor het... heil. Want tot hun heil is het dat Israël gezegd wordt: gij zijt ménsen! (Ezechiël 34: 31).

|74| Aan deze scheiding in 'boven' en 'onder', in 'Oost' en 'West', van 'goed' en 'kwaad' hangt niet alleen een gewichtig moment van de Europese notie aangaande geest en ethos af, maar ook onze opvatting van 'natuur'. Dat het 'al' lang niet 'alles' is, bepaalt bijvoorbeeld (uitzonderingen en overgangsvormen als Caspar David Friedrich daargelaten) onze

⁹³ |10a| A. von Gall, *Die Herrlichkeit Gottes*. Giessen: J. Ricker'sche Verlagsbuchhandlung 1900, 23vv.

⁹⁴ |11| Vgl. Eichrodt: *Theologie des Alten Testaments II*. Leipzig: Hinrichs 1935, 16.

⁹⁵ Fenicische inscriptie uit de zesde eeuw v.o.j. op de sarcofaag van Eshmunazar II.

⁹⁶ Pleroforie = volheid, volledigheid.

schilderkunst.⁹⁷ Dat verder in de mensenwereld geen wording en geen streven het rechte schept is een grondgevoel waaraan de Sabbatsviering niet vreemd zal zijn.⁹⁸

Elders hebben wij betoogd dat in Israël de 'ziel' uiteengaat in 'geest' en 'gemoed',⁹⁹ dat dit onze voorkeur voor het 'gekweekte' tegenover het 'wilde' beïnvloed heeft en onze waardering van de menselijke arbeid, ja onze gehele voorstelling van wat 'cultuur' is. Wij menen duidelijk te zien dat het *berē'sjith*, de scheiding, het uitspannel, het getal, de dagen, de eigennaam van de Naamloze, de nameloosheid van de eigennaam, de 'menselijkheid' van de Schelder¹⁰⁰ en het kritische van zijn 'menselijkheid', de eenheid van vrijmacht en trouw, tot één 'wezen' behoren, waarvan de Germaanse mythe het volkomen tegendeel vertoont.

| 75 |

Herkenning

Es gibt überhaupt keinen Ursprung der Welt, sondern nur das eine zeitlose und notwendige Sein, dessen Äußerung alles andere ist.

Fichte: *Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*.¹⁰¹

Het Germaanse levensgevoel zal zich bij elke kentering van de tijden verwant voelen aan deze duistere, dreunende zang van chaos en daaraan ontworstelde orde. Het zal 'Gods chaos' en 'Gods oog' gescheiden zien, maar God en wereld vermengd. Het zal de nuchterheid schuwen en de scherpe scheidingen. Het zal de wereld niet zien als mechanisme, maar evenmin als een schepping of als een kunstwerk, veeleer als een met-kracht-geladen organisme. Zelfs het Germaanse 'pantheïsme' heeft zich niet rechtstreeks uit de mythe ontwikkeld en veronderstelt soms inderdaad dat wat zijn tegendeel schijnt.¹⁰² Een terugkeer uit zulke ijle regionen tot meer ruige gebieden zal daarom telkens weer beproefd worden. 'Ginnungagap' is te omschrijven als 'gähnende Kluft' maar ook als 'Zauberschlund'. Van deze fascinatie komen wij als Germanen niet licht los. | 76 | Een zekere voorliefde voor de natuur, niet de stille van de spinozisten, niet de onschuldige van Rousseau, maar de wilde, onberekenbare, zal zich telkens weer doen gelden en als tegenwicht in de samenleving een des te straffere ordening en ordehandhaving nodig maken.

⁹⁷ | 11a | Vgl. J.A. Dèr Mouw: *Quomodo antiqui naturam admirati sunt*. Deventer: Kreunen 1890, 86vv.; vgl. Walther Otto: *Die Götter Homers*. Bedoeld is: Walter F. Otto: *Die Götter Griechenlands*. Bonn: Friedrich Cohen 1929. [786]

⁹⁸ | 12 | Vgl. Hermann Cohen: 'Der Sabbat in seiner Kulturgeschichtlichen Bedeutung', *Jüdische Schriften II*. Berlin: C.A. Schwetschke 1924, 60vv.

⁹⁹ | 12a | K.H. Miskotte: *Het gewone leven. In den spiegel van het boek Ruth*. Amsterdam: Holland 1939, 149v.

¹⁰⁰ Naar Ps. 104: 7 SV.

¹⁰¹ Johann Gottlieb Fichte: *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*. Berlin: Realschulbuchhandlung 1806, 132.

¹⁰² | 13 | "Spinoza's Gott-Natur (*deus sive natura*), diese Zuflucht aller Pantheïsten, ist als Begriff völlig leer und sinnlos und erhält erst Sinn als Verkleidung Jehovas." Rudolf Kassner: *Die Verwandlung*. Leipzig: Insel-Verlag 1925, 111. [3929] Rudolf Kassner (1873-1959) was een Oostenrijks schrijver, essayist en cultuurfilosoof, met bijzondere belangstelling voor fysiognomie (de cultuurhistorie van het menselijk gelaat) en mystiek. Zijn werk mag eigensoortig genoemd worden en was in het interbellum populair, maar niet van antisemitisme gespeend, hoewel Kassner met een joodse vrouw was getrouwd. Hij was bevriend met de dichter Rainer Maria Rilke en emigreerde in de oorlogsjaren naar Zwitserland.

I

'Chaos' betekent *vrijheid* en *dwang*, tegenover orde en gehoorzaamheid. Is de wereld tot op haar grondvesten en tot in haar uiterste vormen geestelijk doordacht, dan blijft aan de mens de taak zich in dit geheel, zij het op een eigen wijze in te voegen. Is de wereld naar zijn grond van geest verlaten of gespleten naar de stambomen van Ymir en Buri, dan staat de mens waar hij staat in wezen alleen en het leven als zodanig is bedreigd. Want de beslissing verblijft steeds bij wie 'toevallig' de overmacht heeft.

De diepe afgrondelijke tegenstrijdigheid gaat door een wereld die Reuzen en Asen samen en met gelijk bestaansrecht omvat. Orde is niet mogelijk dan door een dwang, die zelfs niet ten déle door recht gedekt wordt. Hier als 'recht' te stellen dat de Asen 'hoger' zijn dan de Reuzen heeft naar ons inzien geen zin, tenzij men de maatstaf voor zulk een oordeel aanwijst en aan de bouw van de mythe zelf ontleent.

'*Midgard*' kan nooit veilig zijn tegen '*Utgard*', omdat '*Asgard*', hetzij op de 'hemelberg', hetzij in de top van de wereld-es gedacht, een deel is van de Ginnungagap, de Oergrond, de Gaping, de Toverkloof. Dus is de chaos nimmer principieel te overwinnen, want hijzelf is de oorsprong van alle dingen en de aandrift van alle wording. Men doet naar ons inzien de mythe geen recht wanneer men zegt dat de chaos enkel het eerste is (en |77| was en zijn zal) in de volgorde van de verschijnselen.¹⁰³ Enerzijds neemt men dan het woord 'begin' te letterlijk en te rationeel, anderzijds legt men in de mythische stof een onderscheiding van 'wezen' en 'verschijning' die wijsgerig van aard is, die niet alleen de *skald* en zijn volk vreemd is geweest, maar die ook in structuur tegen de mythe ingaat, waarin immers alle verschijnselen als zodanig 'wezens' zijn, waarachter of waarboven niets te denken is.

II

Een tweede gevolg van de Edda-structuur is de diepte van het natuurgevoel. Dit bevat een element dat de Thora niet kent: de overgave, het *tellurische behagen*, het verzinken in de eenheid met het onderscheidloze Leven.

Tot alle graden van innigheid en van zelfbewustzijn kan dit zich vertwijgen en stijgen. Bismarck had er deel aan, die zei: ... "wenn ich die Bäume nicht so liebte, so wüßte ich nicht, wie ich leben sollte."¹⁰⁴ En Nietzsche, als hij "die Höhenluft 6000 Fuß jenseits von Mensch und Zeit" prijst,¹⁰⁵ waar een nieuwe cultusfilosofie inzet van de 'hoogmoed', de hoge moed, waar de *Lieder des Prinzen Vogelfrei*¹⁰⁶ vanzelf ontspringen. Ook dichters onder ons als bijvoorbeeld de schrijver die de gestalte van de druïde oproept: "hij strekte zijn armen uit... en ving te spreken aan, groot en zacht, een bronzen luiden van oude machtige woorden, een eentonig bezweren, overgeleverd uit donkere eeuwen, dat nu rondom aanzwol en golvend werd, en daaruit stijgend een aanroepen, luid en duizelend en onophoudelijk van de *beginnselen van dit leven* – van |78| het licht, dat op vuren wielen de hemel beklimt, van de lucht, de gevleugelde en de verborgen nesten van de windstreken, van het water en de

¹⁰³ |14| G.H. van Senden: *De wijsheid der Wala*, 4.

¹⁰⁴ Emil Ludwig: *Bismarck – eine Biographie*. Berlin: Rowohlt 1915, Kap. IV: 'Das Herrschende'. M citeert uit Hielscher: *Das Reich*, 199.

¹⁰⁵ In *Also sprach Zarathustra* (1883).

¹⁰⁶ Van Friedrich Nietzsche (1882-1884).

opstand en het breken zijner bitterheid tegen de einden van de aarde, van de aarde zelf, door deze, als een hart bevlogen door de ziel, aangeslagen en vervoerd tot een voortdurende muziek van bloeien en verwelken. En zozeer dwingend werd, onder deze bezweringen en aanroepingen, dit leven herleid tot die meest aanvankelijke bewogenheden, dat men zich als in de vergeten stilte voor de geboorte teruggebracht meende en wijd en zijd het leven van de aarde zich weer voordeed *als enig en zichzelf ten doel*".¹⁰⁷ Heel de Duitse lyriek dankt zowel zijn volkse en innige karakter als zijn amorele natuurlijkheid, van Walther von der Vogelweide tot Eichendorff en Mörike, aan geen andere bron. Geen volk heeft met name het bos met zo meer-dan-esthetische liefde bemind door alle tijden. In plaats van de beschamende rijmen over de schillen en de dozen zoals bij ons,¹⁰⁸ leest men op een verweerd bord bij de uitgang van het Teutoburgerwoud bij Bielefeld dit *schwärmerische* gedicht:

“Verhalt, wer weiß wohin, einst euer Schritt
Nehmt aus dem Wald die besten Früchte mit,
Ein reines Herz und Stetigkeit darin,
Ein klares Auge, einen schlichten Sinn;
Zum Leben, Liebe Gottes einen Hauch
Und eine stille, starke Schaffensfreude auch,
| 79| Kraft zum Genießen, zum Entsagen Kraft
Und Frieden, der sie täglich neu erschafft
Und jede Nacht, erquicke ihre Träume
Vom fernen Wald, das Rauschen seiner Bäume.”¹⁰⁹

Naast het woud treedt vooral het gebergte op als goddelijke, troostende, inspirerende werkelijkheid. Het woord ‘gebergte’ duidt menig germanist als dat waarin de mens ‘geborgen’ is (met een etymologische afleiding die zich op Jakob Grimm kan beroepen). Ossians¹¹⁰ gedichten en de Rigveda¹¹¹ zijn, zo zegt men, binnen bergen geboren.¹¹² Omgekeerd is nog nooit in enig gebergte een leer van schuld en heilsbelofte ontstaan, en waar schuldgevoel diep gaat, wordt de natuur voor de ogen van de mensen ontluisd. Inderdaad is de Thora wat dit betreft arm, al zouden wij dit niet graag met Renan aan het ‘monotheïsme’ als ‘leer van de woestijn’ wijten.¹¹³ Het mythische gevoel leert: “jede wahre

¹⁰⁷ |14a| A. Roland Holst: *Deirdre en de zonen van Usnach*. Arnhem: Hijman, Stenfert Kroese & Van der Zande 1920, 24. [In: *Verzameld Werk. Proza I*. Amsterdam: Van Oorschoot 1983, 186vv.]

¹⁰⁸ Naar de populaire slagzin op een ANWB-affiche uit 1926: “Laat niet als dank voor ’t aangenaam verpoozen, den eigenaar van ’t bosch de schillen en de dozen.”

¹⁰⁹ Uit het gedicht ‘Meine Kindern’ van Planegg (Wilhelm Langewiesche): *Ein Dank aus dem Walde*. München: Beck 1904.

¹¹⁰ Ossian: de vermeende Keltische dichter van een vervalste publicatie van de Schot James Macpherson, gepubliceerd in 1765, en met een grote invloed op schrijvers als Goethe en Walter Scott.

¹¹¹ Oudste van de vier godsdienstige hindoeschriften, de Veda’s, vóór 1000 v.o.j.

¹¹² |15| Vgl. Luis Trenker, *Berge und Heimat, dat een voortreffelijk beeld geeft van het ‘christelijk’ heidendom dat nog leeft in de Alpen*. L. Trenker/W. Schmidkunz: *Das Buch von der Bergen und ihren Menschen*. Berlin: Knauff 1933.

¹¹³ O.a. “Le désert est monothéiste” in: *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* (1855), in: Ernest Renan: *Œuvres complètes*. Paris: Calmann-Lévy, 1947-1961, T. 8, 147.

Gotteslehre ist auch eine theo-landschaftliche-Lehre" (Janeff).¹¹⁴ Dat God en aarde, God en landschap, leer en levensgevoel één zijn, geldt voor alle heidendom. En het heidendom heeft een oneindige schoonheid. De daverende heldensagen komen uit de bergen, het smekende gebed en de onderworpen psalm ontstaan alleen in steppe en woestijn. Men beleeft "de éénheid van wil en gletsjer, van gedachte en bergkam of -plateau".¹¹⁵ De Godsleer van de Thora werd echter over bergen en zeeën door alle landen gedragen, wat met haar vermogen de meest verschillende stammen van de |80| aarde aan te spreken samenhangen moet! Evenwel: de wereldstad is aan de vlakte gebonden, en zo is er aldra een verband gelegd tussen de onttovering van de aarde door de Thora en die welke in de van de natuur vervreemde stad leeft. Dit verband is willekeurig.

De natuurvervreemding van de mytheloze mens en die van de Thoragelovige hebben structureel niets met elkaar te maken, wat niet wegneemt dat in het oog van de nieuwe heiden beide op elkaar gelijken en elkaar schijnen te steunen. De onbillijkheid kan echter ook van modern heidens standpunt worden beseft, hoewel moeilijk erkend. Reacties tegen de geest van de stad beroepen zich daarom gaarne op namen en woorden die de mythe in de herinnering kunnen roepen.

Nadler zegt ergens van [Wilhelm] Bölsche, dat hij "gab nicht die Naturgeschichte sondern die Kulturgeschichte des Alls".¹¹⁶ Dat wil zeggen: gemeten aan de afgeplatte voorstelling van 'natuur' die in het moderne bewustzijn gangbaar werd is de eigenlijke Natuur, is het oer in zijn wezensontvouwing ("das Liebesleben in der Natur") een geestelijk gebeuren. Ook hier doet zich weer de kenmerkende ontkenning voor van de *raqiya*, van de scheiding, het getal, van de met de stof gegeven orde, van het verschil van de orden – maar er is verstaan dat het naturalisme minstens even ver van het mythische natuurgevoel zich verwijderd heeft en op een wijze die geen structureel verband met de Thora laat merken.

III

Zoeken wij naar een nadere omschrijving van dit natuurgevoel, dan kunnen wij spreken van: *de zalig |81| heid van de grenzeloosheid*. Afgezien dáárvan dat dit meebrengt dat grenzen in het samenleven van goden en mensen en mensen met mensen moeten worden gestéld en straffer dan elders gehandhaafd, op en voor zichzelf is dit levensgevoel een soort zaligheid. Al is het waar dat elke heidense religie op de achtergrond een notie van 'het Al' reserveert, nergens is 'het Al' zozeer 'omhelsd' als door de zuiver Arische volken. Is de Germaanse mythe ogenschijnlijk weinig tot eenheid gebracht, niet tot alleenheidsbesef gekomen, dan is daaruit niet af te leiden dat zij wat dit betreft een uitzondering zou maken op de andere Arische religies. Slechts is rekening te houden met een fellere ervaring van het donkere, het tegenstrijdige, het onberekenbare, het tragische in de Natuur. Het Germaanse geloof in de eenheid van het leven is een geloof *ondanks* de ervaring van eindeloze strijd, het heeft een grotere spanningsboog nodig, het vermag de zaligheid van het grenzeloze te vinden midden in de pijn, zoals de goden, zoals met name Odin zelf vermag.

¹¹⁴ Janko Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 24.

¹¹⁵ Janko Janeff: *ibid.*, 29: "Es ist die Erfahrung des Allgegenwärtigen, des Geheimnisses der stolzen Landschaft, der Einheit von Wille und Gipfel, von Gedanken und Höhe".

¹¹⁶ |16| Joseph Nadler: *Literaturgeschichte des deutschen Volkes* III, 583.

IV

Wij worden gedrongen tot de conclusie – die is een bekentenis – dat de ‘Elohim’ *tegen ons instinct* ingaat. Misschien – het geloof zegt: zeker – tegen het menselijke instinct, in ieder geval tegen het Arische. Want in de verkondiging van de Thora wordt de machtigheid van het Zijn doorbroken, de onmiddellijke toegang tot het gegevene opgeheven. Laat men de primitieve vormen en gestalten daar (die trouwens zoals de geschiedenis uitwijst tot poëtische omschrijvingen van het goddelijke kunnen verbleken), dan is de God van de mythe voor niemand onaanvaardbaar, ten slotte is hij onloochenbare waarheid = werkelijkheid, ja geeft en |82| verzekert hij de zaligheid van het grenzeloze. De God van de Thora echter kan gelochend worden, zijn bestaan is niet in te zien. Opdat Jahve voor ons besta moet Hij gelochend kunnen worden. Daardoor is zijn bestaan-voor-ons, zijn bestaan omwille van ons roem en zijn roem is dit zijn bestaan. Daarom roepen de psalmen op deze God “groot te maken”. In de crisis van onze dagen, waar ons hart weer verlangt naar een gehéél van bestaan, komt het voor de keuze tussen het Al en Jahve, tussen het al dat Jahve als een godje verslindt en Jahve, voor wie het al is als een druppel aan de emmer, een stofje aan de weegschaal [Jes. 40: 15]. De keuze is zwaar, omdat we haar eenzaam voltrekken en in een verwarde omgeving. Wij zijn gekomen, zegt Janeff,¹¹⁷ aan het einde van de tijden, daarom is er geen andere weg meer voor ons om tot een wezenlijke orde te komen dan door “uit te gaan van de duisternis”. Het weer aanknopen aan de mythische overlevering, het teruggaan tot onze volkse oorsprongen is noodzakelijk een teruggaan tot de werkelijkheid, die een ‘duistere’ werkelijkheid is. Maar duizenden hebben het er nu op gewaagd, hebben de touwen van de Thora verscheurd, hebben de banden van gebied en getal van zich geworpen en hebben zich bekeerd tot wat in het ruisen van hun bloed als sinds lang miskende werkelijkheid zich opdrong.

Alles bijeengenomen kunnen wij besluiten. Edda: de oneindige wereld is eindig door oneindig te zijn, Thora: de eindige wereld is oneindig door eindig te zijn. Bij de Edda betekent oneindige wereld: eeuwig worden, kringloop van chaos tot orde en terug. Bij de Thora betekent eindige wereld: door God begrensd, |83| op de transcendente werkelijkheid betrokken wereld. Ook de latere emanatielers kunnen de gedachte van de oerbaaierd, van de Nacht die ouder is dan het Licht, van de duisternis die “in den beginne alles was” niet ontberen. De schepping is voluit een ‘onmogelijke’, alle menselijk denken revolutionerende gedachte. Konden wij haar meten naar de maat van een menselijk brein dat haar zou hebben geconcipeerd, dan zou dit stellig ook in antropologische en culturele zin een ‘hogere’ geest moeten heten.

Alleen: de waarheid van de Thora, hoewel ‘hoger’, kan gelochend worden, die van de Edda, hoewel ‘lager’, niet. We zijn het zelf, het is ons eigen leven. De mythe toch verbeeldt niet Godsontmoeting maar wereldwerkelijkheid, ‘onze’ wereldwerkelijkheid. De levende God is iets anders dan de Godheid. De schepping is iets anders dan de wording en vorming van de wereld. De eindige wereld van de Thora is ‘oneindiger’ dan het oneindige wereldbewegen van de Edda.

¹¹⁷ Janko Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 18.

“So wie der lebendige Gott der metaphysischen Theologie durchaus nicht ‘der’ lebendige Gott war, sondern ‘ein’ lebendiger Gott, so ist die gestaltete Welt der metalogischen Kosmologie noch nicht die geschaffene, sondern bloß die gestaltete” (Rosenzweig).¹¹⁸
Als vanzelf denken wij aan het begin van Pascals *Mémorial*:

Feu

Dieu d’Abraham, Dieu d’Isaac, Dieu de Jacob,
non des philosophes et des savants.¹¹⁹

¹¹⁸ *Der Stern der Erlösung*. [Freiburg im Breisgau: Universitätsbibliothek 2002, 57].

¹¹⁹ Opgeschreven door Blaise Pascal op 23 november 1654. Te vinden in: Blaise Pascal: *Pensées*. Ed. Brunschvicg (1897), 1. M had in zijn bibliotheek een uitgave van 1916. [344]

Edda

Voor wij verdergaan sta hier een opmerking, namelijk over het woord ‘mythe’. Men kan daaronder verstaan elke vorm van denken die van het moderne wetenschappelijke denken verschilt, in die zin gebruiken wij het in dit geschrift nooit. Men kan er verder onder verstaan een verbeelding van religieuze of metafysische of transcendente waarheid, die een eigen structuur vertoont, namelijk die van de ‘concrecentie’ (Cassirer)¹²⁰, de samengroeiing van ding en betekenis.

En ten slotte kan men het woord reserveren voor die verbeeldingen die het ‘eeuwige’, zich herhalende natuurgebeuren vertolken, nee meer: begeleiden en eigenlijk: bevatten. In dit geschrift wenden wij het woord aan in de tweede betekenis, maar een enkele keer in de derde, bijvoorbeeld daar waar wij zeggen dat Israël de mythe heeft overwonnen.¹²¹

|

Volgens de Völuspá, de wijsheid van Wala, is het wezen van de wereld een eeuwig worden. Ook de geboorte van Ymir en Buri geschiedt op een ‘toevallig’ punt, de chaos zelf vóórdien kan niet anders dan in wisselende beweging gedacht worden en de eerste ‘geboorten’ hadden veel eerder of veel later kunnen plaatshebben. De wereld wordt. Zijn *is* worden. Niet aldus dat de notie van ‘geschiedenis’ in de natuur wordt ingedragen – zoals wij dat zien gebeuren in sommige haggadische gedeelten van de Talmoed en in verschillende speculatieve gedachten van Otto Weininger¹²² – maar omgekeerd dat de kosmische wording de notie van ‘geschiedenis’ – trouwens strikt genomen enkel Israëls eigendom – niet doet opkomen. Als het smelten van de oerrivieren ‘geschiedenis’ is, dan is er geen plaats meer voor een op een doel gericht gebeuren onder goden en mensen. Men kan dit eenvoudig ‘naturalisme’ noemen, maar wij vrezen zulke termen, al is te erkennen dat wij in de omschrijving van het wezen van de ‘mythe’ ze ook niet geheel kunnen ontberen. In de term ‘naturalisme’ echter ligt |86| een associatie met ons wetenschappelijk-geïsoleerde en

¹²⁰ O.a. in Ernst Cassirer: *Philosophie der symbolischen Formen*, 2. Teil: *Das mythische Denken*. Berlin: B. Cassirer 1925. [230]

¹²¹ |1| “Denn dies ist das Wesen des Mythos: ein Leben, das nichts über sich und nichts unter sich kennt; das mögen nun die Träger dieses Lebens Götter, Menschen, Dinge sein, ohne beherrschte Dinge, ohne herrschende Götter, ist ein Leben rein in sich. Das Gesetz dieses Lebens ist der innere, nicht über sich selbst hinaustönende, stets in sichselbst zurückkehrende Einklang von Willkür und Schicksal. Die frei hinströmende Leidenschaft des Gottes bricht sich an dem inneren Damm des dunklen Gebots seiner Natur. Die Gestalten des Mythos sind weder bloße Mächte noch bloße Wesen; weder als das eine, noch als das andre wären sie lebendig; erst in dem Wechselstrom von Leidenschaft und Schicksalsschluss entstehen ihre höchst lebendigen Züge: grundlos im Hass wie in der Liebe, denn es gibt keine Gründe *unter* ihrem Leben, rücksichtslos, denn es gibt kein Zurück, nach dem sie sehen müssten, ihr freier Erguss nicht geleitet, nur gehemmt vom Spruch des Schicksals, ihr Müssen nicht gelöst durch die freie Kraft ihrer Leidenschaft, und dennoch beides, Freiheit und Wesen, eins in der rätselhaften Einheit des Lebendigen – das is die Welt des Mythos.” Franz Rosenzweig: *Der Stern der Erlösung I* (1921), 46.

¹²² Otto Weininger (1880-1903), filosofisch wonderkind en bewonderaar van Sigmund Freud, auteur van het spraakmakende en misogyne *Geschlecht und Charakter* (1903). Pleegde jong zelfmoord.

verbleekte begrip 'natuur'. En het is juist dit begrip 'natuur' dat zeer ver verwijderd schijnt van datgene waarop het Germaanse levensgevoel zich richt. Er ligt toch een geweldige visie achter de oud-Germaanse voorstelling van het *komen en gaan van de godengeslachten*, een tragische verhevenheid die het naturalisme mist. En het is goed ons daarvan rekenschap te geven, vooral als wij, door de geest van het liberalisme geïnfecteerd, het wereldgebeuren al te gemoedelijk, al te huiselijk, al te zeer naar de menselijke maat van goed en kwaad zouden willen verstaan, of ook in een hoopvol of ook weemoedig evolutionisme bevangen zouden blijven, geneigd het geheim van de 'Macht' in de wereld door het openbare nut op te heffen.

II

De mythe roept gestalten op en hun samenhang verbeeldt zij door hun geslachtelijke verhouding. Ymir, volgens andere overlevering ook Örgelmir (de Oeroude) geheten, plant zich voort, zoals wij reeds aanvankelijk zagen. De *theogonie*, die aan alle heidense mythe gemeen is, ontvouwt zich ook hier.

Aus den Eliwagar flogen Eistropfen,
Aus den Tropfen ein Thurse wuchs;
Unsere Sippen stammen dort alle her,
Drum ists ein schlimmes Geschlecht.¹²³

Zo geeft Wafthrudnir in zijn lied, gezongen voor Odin, de gang van de geboorten weer.

Knabe und Maid wuchsen dem kühnen Thursen
Unterm Arm vereint;
Der Fuß mit dem Fuß des Vielweisen zeugte
Den sechshäuptigen Sohn.¹²⁴

[87] Het heeft, vanwege de structuur van de mythe, geen zin de Reuzen niet voor goden te houden, al verhaalt zij verder (in Snorri's Edda) dat Buri's zonen Ymir gedood hebben en dat daarbij zoveel bloed werd vergoten dat alle Reuzen (behalve Bergelmir) daarin verdronken. Natuurlijk lijken de Reuzen meer op 'demonen' dan op 'goden', maar is reeds overal in de godsdienstgeschiedenis de scheidslijn vlottend, in de Germaanse mythe is een onderlinge band door huwelijken enzovoort, die aanduidt dat de wisselende gestalten van één kosmisch leven zijn bedoeld. Vergelijking met andere theogonieën als bijvoorbeeld die van Hesiodus geeft naast opvallende overeenkomst belangrijke verschillen aan. De triade: vader-moeder-zoon treedt in de mythe van Ymir en Buri niet op, de twee-eenheid: moeder-zoon (vgl. Ishtar en Tammuz) schijnt nog verder van de structuur verwijderd.

III

Na de Reuzen komen de Asen (gelijk overal de demonen 'ouder' zijn dan de goden), die als Buri's zonen anders zijn dan Ymirs kinderen. 'Anders': dat is lichter, meer bezonnen, minder

¹²³ Ninck: *Götter*, 152.

¹²⁴ Ninck: *ibid.*, 153.

vormloos, minder gedreven, maar ook beter gewapend. Zij gebruiken de lichamen van de gedode Reuzen als bouw materiaal voor hun nieuwe orde: Ymirs schedel wordt het hemelgewelf, de haren worden bossen, de aderen rivieren, de hersenwindingen wolken. Men moet toegeven dat de duiding van sommigen gegrond schijnt dat de 'Reuzen' de natuur en de Asen de geestelijke machten 'voorstellen'. Daarvoor zijn ook aanduidingen in de oude teksten zelf. 'Niet meer', zegt de Edda, 'kon iedere god of mens doen wat goed was in zijn ogen'. Intussen vergeten wij niet dat |88| zoals aan de Reuzen, volgens de structuur van de mythe, het goden karakter niet ontzegd kon worden, zo ook aan de Asen de oorsprong uit de chaos inherent blijft. Doch volgen wij eerst de arbeid van de Asen aan de bouw van de wereld. Midgard, de aarde, is gevormd, maar omgeven door Utgard, het dodenrijk. De wereld-es *Yggdrasil* staat opgericht, de alomvattende 'maatboom', het meest geheimzinnige wezen in het kosmische drama, waaraan 'alles hangt', dat de 'negen werelden' omvat.

Eine Esche weiß ich, sie heißt Yggdrasil
Die hohe, umhüllt, von hellem Nebel;
Von dort kommt der Tau, der in Täler fällt.
Immer grün steht sie am Urdbrunnen.¹²⁵

De werkelijkheid wordt gevat in déze concretescentie van beeld en zin dat 'boom' en 'wereld' één zijn. Als dit zuiver gezien is, dan mogen wij verdergaan en de boom nog dieper opvatten. 'Tijd' en 'ruimte' worden daarin samengevat, bestand en groei, zoals de primitieve mens die aan de boom voor zijn hut, in zijn hof heeft beleefd. De boom zelf staat 'ergens'. Toch is dit 'ergens' overal, zoals wat geschiedt aan de bekende boom op het eigen veld iets is dat overal geschiedt.

Yggdrasil heeft niet de blijde opgang, maar het huiveringwekkende en ondoordringbare van een donkere, wisselende werkelijkheid aan zich, een overwegen van de nachtzijde van de dingen. Duister staat de es. Hij is, vlak-modern gezegd, de 'drager' van de Macht, niet evenwel dat hij de doodsseizoenen stil te boven komt, |89| maar veeleer dat hij desondanks vergankelijk is, áls macht vergankelijk en dus als de macht van de vergankelijkheid verschijnt, dat werd in de wereld-es uitgedrukt. Ons dunkt dat waarvan de Griek geweten heeft maar om zich daarvan áf te wenden: de chaos, de *heimarmenè*, de *hulè*,¹²⁶ het dionysische, het chtonische in één woord, dat moest of wilde de Germaan rechtuit in de ogen zien – en hij zag... Yggdrasil.

Uit twee tronken Asker en Embla schiepen de Asen mensen, man en vrouw. Zeer langzaam krijgen scheidingen hun beslag in de wereld van de mythe.

Er zijn *grenzen* gesteld voor het land en de zee en de hemel, een wapenstilstand is afgekondigd. Thors hamer bevestigt en wreekt Thors vrede. Ook houden de goden gericht en komen daartoe (volgens Snorri's Edda) iedere dag over de Bilröst, de Asenbrug gereden. Een vaste zede regeert mens en gezin, stam en volk. Nu eerst betekenen de namen reuzen, dwergen, asen wezenlijke onderscheidingen, alle namen krijgen scherpere contouren. Er is een regering die de strijd aanbindt tegen de machten van de ontbinding. Zoals steeds en

¹²⁵ Ninck: *ibid.*, 146.

¹²⁶ Grieks, letterlijk: het noodlottige en de stof, substantie, materie.

overall: vorm bant angst. Maar de vorm is minder gewichtig om wat zij uitdrukt dan om haar functie van grens. Dán begint men de god aan te roepen, wanneer hij een god is of een voorstelbare *Göttergemeinde*.

Heil dir, Tag
Heil euch, Tagsöhne!
Heil, Nacht und Nachtkind!
Mit holden Augen
schaut her auf uns
und gebt uns Sitzenden Sieg!
|90| Heil euch, Asen!
Heil euch, Asinnen!
Heil dir, fruchtbarer Flur!
Rat und Rede
gebt uns ruhmreichen beiden
und Heilkraft den Händen.¹²⁷

De heerschappij van Odin is gevestigd. En Odin verkondigt de ‘trouw’¹²⁸, tenminste naar binnen: jegens de Reuzen is alles geoorloofd. Maar ook voor binnenlands gebruik in Asgard neemt deze deugd wondere vormen aan.¹²⁹ Niettemin is hier uit een gezichtspunt van ordening winst te zien. Odins grauwe hengst steigert door het zwerk, de beide raven schuilen op zijn schouders, de wolven Geri en Freki, de adelaar, de slang, de speer en de wild wapperende vaan begeleiden hem. Zó is hij de waarborg voor het geldende ‘recht’, daarom wordt hij aangeroepen als wreker van het onrecht.

Götter, treibt den Trüber
Meines Rechts fort: rächt mich!
Odin, edle Asen: er stahl mir alles!
Frey und Njörd, verfolgt des
Landes Feind mit Schande;
|91| Treffe den tollten Frevler
Thors Zorn hart und dornig.¹³⁰

Odins gemalin Frigga (zij die tevoren de ‘geliefde’ van de hemelgod was, zoals onder andere Zweedse plaatsnamen aanwijzen) ziet zegenend neer op de begrensde orde, op het monogame huwelijk, op de huiselijke haard. Zij schenkt gelukkige vaart aan mensen en goden, in de geest van haar afscheidswaard tot Odin, ook in dit opzicht een schutswaard tegen de baaiard.

¹²⁷ |1a| *Das Lied von Sigrdrifa*. In: W. Baetke: *Quellenzeugnisse*, 46.

¹²⁸ |1b| Dit is een heel het Germaanse levensgevoel beheersend ethos, dat zich evenwel schijnt te onderscheiden van wat de christelijk-gevormde volkeren daaronder verstaan.

¹²⁹ |1c| “Treue hat nichts mit Wahrheitsliebe, Ehrlichkeit, Gerechtigkeit und anderen, kleinen Tugenden zu tun. Treue ist überhaupt kein Treue zu Menschen, sondern Treue zum Ziel ... Treue ist Härte, die im Angriff das Letzte von sich verlangt”. Hielscher: *Das Reich*, 63.

¹³⁰ |2| *Die Sage von Egil Skallagrímsson*. In: W. Baetke: *Quellenzeugnisse*, 46.

Reise gesund, gesund komme wieder
Gesund wandre den Weg!
Nicht fehle dir Weisheit, Vater der Menschen,
Wenn mit dem Riesen du reden musst.¹³¹

Ieder die dit tijdperk in de eindeloze gang van de geslachten (of tijden) verstaat, staat aan Odins zijde om hem te helpen in zijn strijd tegen de Dwergen, welke – diepzinnige gedachte – ontstaan zijn uit de maden die zijn voortgekomen uit het lichaam van de verslagen Reuzen, en tegen de Reuzen zelf, die een nieuw geslacht zijn geworden uit die éne ontkomene: Bergelmir. Wild en onbetrouwbaar, goedmoedig en (zo men wil) ‘amoreel’ zijn de Reuzen gebleven. Sluw van verstand en boos van hart zijn de Dwergen, het in de engte gedreven elementaire is steeds arglistig en venijnig. Zo blijft de plaats van de Asen bedreigd en treedt hun onvolkomenheid tragischerwijs defensief, onrustig, verbeterd op. De dreiging is er de oorzaak van dat de vorm, die inhoud zou kunnen hebben en méér wil zijn dan enkel grensbepaling, zich toch met het laatste tevreden moet stellen onder de druk van de Reuzen.

Wel worden zij afgeweerd en bedwongen, zowel Reuzen [92] als Dwergen, maar een huivering gaat door deze wereldstaat van goden en mensen. Een huivering uit de diepten, niet incidenteel, maar eigenlijk zonder ophouden naar de aard van deze orde. Deze huivering doet ons waarlijk als de grondtoon van de Völuspá aan. Zeker is zij in de godsdienstgeschiedenis zonder weerga en van demonische bekoring. Immers, aan de wortels van de wereld-es, Yggdrasil, knaagt de *draak Nidhag*. Trouwens, deze ‘wereld’ is van meet af aan chaos en orde in één, de onherbergzame én de bewoonbare wereld, wilde ruimte en *templum*, macht en ‘huis’, wilde vaart en stille haard, willekeur en gemeenschap, *Schutzbaum* en boom-van-doodsleven. Deze spanningen geven het leven diepte. En ver in het koude bovengebied wonen de geheimzinnige wezens zonder nader te bepalen afkomst, de Nornen, die zo schoon zijn en zo zonder hart. Wel worden zij meest als dochters van de Reuzen voorgesteld, dit sluit echter niet in dat hun macht ondergeschikt zou zijn aan die van het Asenrijk. Integendeel: het ‘mindere’ heerst vroeg of laat over het ‘meerdere’ en dit is mogelijk omdat het ‘meerdere’ samen met het ‘mindere’ éénzelfde oorsprong heeft.

IV

Van meet af aan is elke *god een strijder*, hij staat in de totale mobilisatie van de Asen. Vooral Thor trekt vooraan: het rollen, het grommen, het lichten van Thors hamer geeft de indruk van een allerhoogste majesteit. Hamerworp heiligt de koop naar oud-Duits recht, de vorm van een hamer vertoont een IJslandse grenssteen, de bruid werd vroeger zowel in het noorden als in het zuiden met de hamer ingezegend, over de spijzen bij feestgelagen maakten de [93] boeren het hamerteken. Ja, Mjöllnir, de hamer, heeft zo grote magische kracht dat hij ook wat dood is weer tot leven opwekt. De kracht op zichzelf is zegen over alle gebieden omdat het leven zozeer bedreigd is. Als Uhland in zijn verhandeling *Der Mythos*

¹³¹ M. Ninck: *Götter*, 119.

von Thor¹³² de ontmoeting van Thor met de Reuzen verklaart als een beeld van de jaargetijden, dan is dat wellicht een te beperkte en te rationele opvatting, maar men kan niet zeggen dat zij geheel onjuist is, namelijk in zoverre ook de jaargetijden als in een strijd bevangen werden gezien. Antropomorf werd = machomorf, strijdvormig, in de vorm van een gevecht, een veldslag voorgesteld. Alles is strijd omdat oorspronkelijk alles chaos was. Een hogere instantie, een norm, de mogelijkheid van een hoger beroep moet noodzakelijk ontbreken. Ook het rijpen van het graan, ook de gang van de sterren is strijd. Tegen de Reuzen, tegen de elementen, die van soortgelijke goddelijkheid zijn en blijven. Vandaar de nood niet alleen van Thor, maar van alle Asen als Mjöllnir, de heilige hamer, geroofd wordt. Als de goden het maar houden! Kenmerkend is de in Snorri's Edda opgenomen mythe van Thors vaart naar de reus Geirröd. Hij moet een grote stroom doorwaden en tracht die te bezweren.

Wachse nicht, Wimur
Da ich dich durchwaten muss
Nach der Riesen Reich!
Wisse, wenn du wächst,
So wächst mir Asenkraft
Wie der Himmel, so hoch.¹³³

[94] De god dreigt, dreigt altijd, omdat hij zich bedreigd weet, altijd bedreigd. De verering van Thor leefde vooral in Noorwegen (Hardanger) en na een nieuwe volksverhuizing op IJsland. Daar werden ook zijn tempels gevonden, geen gebeds-, maar offerruimten. Tempel, *Thingstätte* en Dodenberg behoorden bijeen, golden tezamen als 'heilig'. Men zal in de Babylonische of in de Griekse mythe tevergeefs zoeken naar een gestalte als deze waarin zo 'eenzijdig' de strijdbare kracht verheerlijkt wordt.¹³⁴ 'Ares' en 'Mars' althans zijn hierbij vergeleken voor zover wij kunnen zien minder grimmige, meer speelse, sportieve krachtfiguren. En Thor behoort tot de Asen, niet tot de Reuzen. De donder, de bliksem, de hamer, de bijl zijn 'goddelijk' in een 'hogere' zin, dat is in een betrekkelijke tegenstelling tot het geweld van de 'Reuzen', dat 'nóg meer' elementair is. De liederen van Thor zijn omgeven van een machtig *Donnerwetter*, van een opbruisend triomfgevoel, van een woede waarin afgerekend wordt tot de vernietiging toe, waarin de wellust van de vernietiging, die zo diep leeft in de menselijke natuur, zichzelf bevredigt. De hamer verbrijzelt bijvoorbeeld Hrungnirs schedel, tegelijk slaat Thjalfi de leemreus neer, maar stervend valt Hrungnir naar voren over Thor heen, zodat zijn been op diens hals komt te liggen. [95] Niemand kon de god bevrijden. Ook Thjalfi niet. "Daar trad Magni tevoorschijn", zegt Snorri's verhaal, de zoon van Thor – toentertijd drie dagen oud – en: "er warf Hrungnirs Bein herunter und sprach: was für ein misslich Ding, Vater, dasz ich so spät gekommen bin! Mich dünkt diesen Riese hätte ich mit

¹³² [3] Ludwig Uhland: 'Der Mythos von Thor nach nordischen Quellen.' In: *Studien zur nordischen Mythologie*. Stuttgart: Cotta 1836.

¹³³ Ninck: *Götter*, 57.

¹³⁴ [4] "Das stählte den Mut, gab Trotz und Härte und hämmerte die eiserne Kraft, die der Bauer und Krieger an Thor selber, dem göttlichen Hämmerer, bewunderte und an die noch die thüringische Sage erinnert, wenn der Schmied immer sein eintöniges: Landgraf, werde hart! Landgraf, werde hart! zur Arbeit des Hämmerns im Walde singt." Ninck: *Götter*, 79.

der bloßen Faust totgeschlagen, wäre ich ihm begegnet! Da stand Thor auf, hieß seinen Sohn willkommen und sagte, aus ihm würde einmal etwas Bedeutendes werden; – ich schenke dir, fuhr er fort, den Hengst Goldmähne, der dem Hrungrir gehört hat.”

V

De religie en de bij haar behorende, in zekere zin door haar onderhouden wereldorde, kan hier niet anders zijn dan de prosternatie voor het Leven, voor het geheimenis van de kracht, het geheimenis van de strijd. Dat is het geheimenis van dood en leven, want de strijd is steeds een strijd op leven en dood. Deze bovenredelijke eerbied komt met een redelijke trouw in strijd, doch overheerst haar – het wordt een vervallen zijn aan, een bezeten zijn van de blote Macht, ondanks of juist krachtens de “*Unvollendbarkeit der Welt*” (Flake).¹³⁵ Wij vinden in de mythe steeds een zich ‘buigen’, *sich hinwerfen*,¹³⁶ een zichzelf verliezen, een zichzelf te buiten gaan, evenwel gebannen in en geboeid door een ordegebeuren dat ten slotte een natuurgebeuren blijft, een drama met geisers en lawines, golfstromen en ijsbergen, de beklemmende stilten van een gletsjerwereld en het wanhopige wonder van het noorderlicht dwars door de nacht van de elementen.

[96] Opvallend is de *geringe* plaats van de *godin*, van het vrouwelijke element. Wel heerst Frigga mede als Odins gemalin, wel vinden we hier en daar een toon van innige eerbied als in een Angelsaksische wijdingspreuk (van rond het jaar 1000):

Die Erde bitt ich und den Oberhimmel...
Erke, Erke, Erke, der Erde Mutter,
Es gönne dir der Allwaltende
Acker wachsend und aufsprießend,
Voll schwellend und kräftig treibend.
Und der breiten Gerste Früchte
Heil sei dir Erdflur, der Irdischen Mutter,
Sei du grünend in Gottes Umarmung
Mit Futter gefüllt den Menschen zu frommen.¹³⁷

Maar de ‘Al-moeder’ (Demeter) ontbreekt, en zeker de Moedermaagd (Artemis).¹³⁸ Is het enkel omdat de man, de jager en Viking nog overheerst en de landbouw nog weinig ontwikkeld is? Het is zeker níet omdat de ‘Moeder-god’ het leven geeft en de ‘Vader-god’ de geschiedenis zet. Wij vinden hier veeleer aan de mannelijke goden toegeschreven wat elders tot het domein van de godin behoort. Ook de landbouw is strijd, zo goed als de kustvaart, de kaperij, de strooptocht, de verovering. Zelfs de Kybele-Mater in haar donkere alomvattende barensmacht schijnt verdrongen door of vervangen door Odin en Thor. Een overdreven, een om eigen as wentelende, al te eenzame mannelijkheid heeft zich in de Germaanse mythe geprojecteerd.

¹³⁵ Otto Flake: *Die Unvollendbarkeit der Welt. Eine Chemie Gottes*. Darmstadt: Reichl 1923. [959]

¹³⁶ [5] Zo vertaalt Buber-Rosenzweig ‘*hishagawa*’.

¹³⁷ Ninck: *Götter*, 114.

¹³⁸ [6] Ook ‘Gerda’ en ‘Hertha’ schijnen niet in deze categorie te passen.

[97] Zo is het 'Worden', voor zover het tegenover het Oer staat, zelf ook een elementair gebeuren, in wezen niet onderscheiden van het baaierdleven, enkel, als we dit woord hier invoeren mogen, naar de functie.

In de wereld waarin Odin heerst zijn goden, reuzen, mensen en alven gelijkwaardig, maar – let wel – gelijkwaardig *voor zover zij strijders zijn*, voor zover hun wezen in de strijd opgaat. Huwelijken worden over en weer gesloten en in de tijd waarin de sage gedicht werd was een huwelijk alleen mogelijk tussen gelijkwaardigen van afkomst, stand en waardij. Minder dan in Hellas (om van Israël niet te spreken) werd hier afstand bewaard.¹³⁹ Het gemeenschappelijke is de strijd, het verschil de kracht. Kwaliteit ontbreekt of is een variant te achten van strijd. 'Hubris' kan aan geen wezen met grond worden verweten.

“Diese grundsätzliche Ebenbürtigkeit der Kämpfenden sofern sie im Streite inren Rang bewähren, kann nur ein Glaube denken, dem das Lebendige einheitlich ist, der vermöge dieser Einheit überall Ja zu sagen vermag, dem jede Eigenart aus dem Kampfe gerechtfertigt ist, den sie führt” (Hielscher).¹⁴⁰

Vanuit zulk een structuur zou het in later tijd mogelijk zijn te spreken van: 'onweerlegbare levensbelangen' en niet van: onweerlegbare argumenten. De mythe belijdt een *Bejahung* van het Al, maar niet van het Al als zodanig, maar van het Al in zijn totaal karakter van vereniging van de strijdenden. Het Al is een [98] éénheid waaraan elk moment deel heeft, voor zover het zich handhaaft, méér: voor zover het agressief is van binnenuit. Wat niet agressief is, telt niet mee, lééft eigenlijk niet. Het met veel verachting (ook van 'vitalisten') overladen betoog van Spengler over de mens als roofdier en de menselijke hand als het opperste wapen van het instinct zal naar ons inzien erkend moeten worden als wezensverwant met wat de mythe verkondigt,¹⁴¹ al moet men toegeven dat in een gesecculariseerde wereld zulk mythisch levensgevoel onecht en in de platte zin wreed moet worden.

VI

Een geheel andere 'duiding', lichter, milder, geeft Herman Wirth van de mythe – of liever van hetgeen hij áchter de mythe, op grond van andere, niet uit schriftelijke oorkonden geputte gegevens vermoedt.¹⁴² Hij ziet de eenheid van de overlevering gelegen in de zonneverering, die van geestelijke aard zou geweest zijn. Het 'Wereldjaar' is zijn woordsymbool voor wat wij het Worden noemden. De mythe van de Godszoon, van de kruis- of jaargod, die in het graf gelegd wordt, de grafsteen splijt en weer verrijst, verkondigt dit Lichtwezen als 'Dorn-Gott' met de steenbijl of de hamer, die de donkere winternacht verslaat en verkondigt aan de mensen het kosmische "*Stirb und [99] werde*". Zo verstaan is

¹³⁹ [7] "Hellas steht zwischen Israël und dem Reich. Er besitzt das Ja zu den irdischen Kräften, aber es haftet noch an dem Abstände zwischen Himmel und Erde." Hielscher: *Das Reich*, 201.

¹⁴⁰ Hielscher: *Das Reich*, 101.

¹⁴¹ [8] Spengler onderscheidt een "vornehme Gesichtsethik" van het roofdier van een "feige Geruchsethik" van de buit, hij stelt dat die "eigentliche Menschenseele jedermanns Feind" is, want "sie kennt den Rausch des Gefühls, wenn das Messer in den feindlichen Leib schneidet, wenn Blutgeruch und Stöhnen zu den triumphierenden Sinnen dringen." In nog grovere vorm keert dit weer, waar de politieke moord als *l'art pour l'art* bedreven wordt. Oswald Spengler: *Der Mensch und die Technik*. München: Beck 1931, 33.

¹⁴² [9] Herman Wirth: *Der Aufgang der Menschheit – Untersuchungen zur Geschichte der Religion, Symbolik und Schrift der atlantisch-nordischen Rasse*. Jena: Diederichs 1928, 217vv. *Was heißt deutsch?*, 31v.

het Worden verwant te achten met het “*fließende Licht der Gottheit*” (Mechthild von Magdeburg)¹⁴³ en andere mystieke ervaringen.¹⁴⁴ Op een Fries ‘*Jahrkuchen-Eisen*’ evenals op andere inscripties verschijnt boven het hoofd van het teken moeder-aarde het achtspakige *Jaar- of Julrad*. Dit rad kan naar gelang van de stand van de hemel alle vormen van het kruisteken aannemen en is steeds in wezen de ‘*Gottesrune*’. Met vele gegevens wordt een en ander ondersteund, toegelicht, ook wel enkel: omringd.

Wij hebben hier deze theorie niet te beoordelen. Nemen wij haar zoals zij zich geeft, dan kan ons niet verborgen blijven dat zij enerzijds veel kenmerken van de Edda misacht of vervluchtigt, anderzijds toch niets verandert aan de omschrijving waarmee dit hoofdstuk begint: “het wezen van de wereld is een eeuwig worden”. Het oorspronkelijke ‘monotheïsme’ dat Wirth meent gevonden te hebben en waarvan de Edda en met name de *Völuspá* zouden zijn afgevallen, bevat dezelfde gelijkstelling van ‘zijn’ en ‘worden’, hetzelfde eeuwige rad, het kruis, het hakenkruis, de ‘*Gottesrune*’. Zelfs leest Wirth uit de rotstekeningen in het gemeen een radicaal-mythische identificatie af: “Die Gleichung ist also: Gott – Jahr – Leben – Mensch.”¹⁴⁵

Wij tasten vast niet ver mis als wij stellen: Wirth heeft aanstoot genomen aan de ruige en sombere gestalten van de Edda en heeft de ergernis willen wegwerken. Hij heeft het Duitse idealisme retrospectief in de mythe willen leggen om de indruk van de volkse continuïteit van de geest overweldigend te maken.

VII

Dat het leven zonder strijd leeg is en de wereld zonder tragedie vervelend, dat is een heimelijk axioma |100| van de Germaanse en niet alleen van de Germaanse mens. Alleen Israël – maar niet het natúúrlijke Israël – heeft in een voleindigde orde en een vervulde idylle geloofd, alleen voor zijn godsvrucht heeft op het Goede geen smet of schaduw van verveling gelegen. Door diepe intuïtie geleid verwijt Rudolf Pannwitz Israël als verraad, niet alleen en niet zozeer de kruisiging van Christus, maar ook en vooral de kruisiging van de Mythe.¹⁴⁶ De verwerping van de Babylonische mythe is het begin geweest van het einde, toen werd de ‘volheid van het leven’ voorgoed van het joodse volk weggenomen. Een diepe intuïtie! Want al kan men de waardering scheef noemen, de Thora is de breuk met de mythe als verbeelding van het eeuwig wordende Al-leven. De verwantschap van de Babylonische en de Germaanse godenverhalen zal, hoe breed men de verschillen in ander verband moge willen uitmeten, gehouden tegen deze breuk van de Thora steeds weer een wezenlijke en een beslissende blijken te zijn. In onze tijd komt deze verwantschap aan het licht en wij moesten zelf geen Germanen zijn om onszelf hier niet te herkennen: dat wij ‘oerelementen’ *zijn* en in

¹⁴³ *Das fließende Licht der Gottheit* is de titel van de verzamelde en in het Hoogduits vertaalde teksten van deze mystica uit de 13de eeuw. Berlin: Oesterheld, 1907.

¹⁴⁴ Wirth: *Was heißt deutsch?*, 40.

¹⁴⁵ Wirth: *ibid.*, 31.

¹⁴⁶ |10| Rudolf Pannwitz: *Die deutsche Lehre*. Nürnberg: Carl 1919, 222. [6125] “Du jüdisches Volk bist ein heiliges Volk gewesen und hast dich selbst dreimal verraten: Zum ersten als du den Kosmos des Morgenlandes und den Mythos des Heldenalters kreuzigtest: Babylon und König Saul; da hast du dir die eignen Wurzeln abgeschnitten und möchtest nicht mehr in die Fülle wachsen” (de tweede maal is de verwerping van Christus, de derde, dat Israël geklaagd heeft bij de verwoesting van de tempel en niet gezien heeft dat toen de aarde zelf zijn tempel geworden was).

‘oerelementen’ *leven*, die als volk, ras, aarde, storm of lied als “unendlicher Rausch oder Traum bezeich |101| net werden können”, daarop komt het aan,¹⁴⁷ daarin is voor ons geborgen wat wij Germanen, wij heidenen spontaan het leven, het Léven noemen. Vraagt men waar het zedelijke leven blijft, dan zijn wij om een antwoord niet verlegen. Wirth stelt *Weltgeist* en *sittliche Weltordnung* gelijk, Janeff acht ‘zonde’ de vervreemding van de natuur en de daarmee samenhangende lafheid. Te leven naar het voorbeeld van de goden, een strijder te zijn, te leven in overeenstemming met het jaar, te leven naar de maat en de wijze van het onoverwinnelijke zonnewiel, dat is ‘zedelijk’ leven. Maar eigenlijk is de hele vraag abstract, vanuit een laat, uitgebleekt bloed, vanuit een laat, spitsvondig brein gesteld. In het volle leven zelf zijn leven, voluit leven en ‘goed’ leven een en hetzelfde, geheel in overeenstemming daarmee dat we oerelementen zijn en in de oerelementen léven. “Im Schauer des Gewitters erlebt, war ihm Thor (of een van de andere Asen, vooral Wodan of Odin) der mächtige Himmels-gott, unbesieglich, fest die Welten zusammenhaltend und sie im Wetter doch stets neu aufregend ... all das aber ganz im alten Sinne mythisch und ethisch *zugleich*, will sagen als *Allerlebnis* und als persönliches *Taterlebnis*, als *Wirknis* des Gewittergottes und als *Tat* jenes Menschenfreundes und Helfers, der, mit dem Beispiel des Muts vorangehend, selber den Mut in den Menschen entwickelt”.¹⁴⁸ Grens en rede, trouw en moed, strijd en razernij, Thors hamer en het achtpakige Wiel zijn al tezamen één leven en de prostratie voor dat leven is het ware mensenleven.

|102| Dat heeft zich tot het einde van het heidendom gehandhaafd, omdat het heidendom zich er steeds tegen verzet heeft “das Geschehen einzig unter dem moralischen Gesichtspunkt zu betrachten”. Nu, “einzig”, dat is ook aan de Bijbel vreemd! Het verzet heeft diepere oorzaken en is de drijfkracht van duizenden in het heden. Zoveel Bijbelkennis mogen wij nog wel bij de mythosofen veronderstellen dat zij zich herinneren hoe vreemd-amoreel Jahve handelt en zoveel geheugen aangaande hun eigen uitlatingen dat zij zich herinneren hoe zij juist de Bijbelheiligen als immorele mensen pleegden voor te stellen. Het verwijt komt uit de ziel die de oude goden roept. Het blijkt dat het heidendom toen niet gestorven is, niet sterven kon en nooit sterven zal zolang deze aarde als ‘*Midgard*’ wordt gezien, geheven uit de baaierd op de rug van machten die zelf uit de baaierd zijn voortgekomen en die een oneindig worden verbeelden.

|103|

Thora

De theogonie, in een of andere vorm, is alle volken gemeen.¹⁴⁹ De goden zijn gewórd, dat beduidt: het leven is grenzeloos worden. Gestalte bepaalt grens en elke grens is, al naar men

¹⁴⁷ |11| Janko Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 14.

¹⁴⁸ |12| Ninck: *Götter*, 79.

¹⁴⁹ |13| “Als droben der Himmel nicht genannt war, drunten die Feste einen Namen nicht trug, Apsu, der Uranfängliche, ihr Erzeuger, Mummu, und Tiamat, die Gebärerin von ihnen allen, ihre Wasser in eins vermischten, das Strauchwerk sich nicht miteinander verknüpfte, Rohrdickicht nicht zu sehen war, als die Götter nicht existierten, niemand, sie mit Namen nicht genannt, Geschicke ihnen nicht bestimmt waren, *da wurden die Götter in ihrer Mitte geschaffen*” – begin van het Babylonische scheppingsepos *Enuma elis*, vgl. F.L.W. Schwartz: *Der Ursprung der Mythologie, dargelegt an griechischer und deutscher Sage*. Berlin: W. Hertz 1860, 24v., 250vv. [4648]

het neemt, als noodzakelijk of als toevallig te waarderen. De God van Israël is niet een wordende God, maar ook *zijn wereld* is *niet* in wording te denken. Het Hebreeuws heeft zelfs geen woord voor ‘godin’.¹⁵⁰ Wanneer Genesis 6 van de geslachtelijke vereniging van de godzonen met menselijke vrouwen verhaalt, dan is de “hochmythologische Farbe” (Schelling)¹⁵¹ van deze verzen ongetwijfeld een overblijfsel van heidense | 104 | voorstellingen, doch overgenomen om polemisch te worden benut: de oorsprong van de heidense voorstellingen, van het heidendom wordt aangewezen, aldus: “die heidnische Form entspricht genau dem heidnischen Inhalt. Dieses Ereignis: Die Lüsterheit der ‘Geister’ nach dem Fleisch, der Einbruch metaphysischer Mächte in die menschliche Sphäre, die dämonische Schwängerung der irdischen Wirklichkeit, die pseudomorphe Erzeugung von Gottmenschen, die das schamlos-gotteslästerliche Widerspiel der Geburt des Heilandes ist – dieses Ereignis ist der Ursprung des Heidentums”.¹⁵²

Omdat de schepping op scheiding berust is er in God zelf géén veelheid, scheiding, polariteit. De wereld ‘staat’, of ze is uitgebreid als een gordijn of gespannen als een tent of samengeschaard als een vergadering, een hofstoet, een lijfwacht. God zag al hetgeen Hij gemaakt had en zie, het was zeer goed: de hemel en de aarde zijn daar (de Hebreeuwse tekst heeft met nadruk het bepalend lidwoord dat in het vervolg van de tekst, bijvoorbeeld bij het licht, ontbreekt). Daarmee stemt overeen: “Naar uw ordening blijven zij nog heden staan, zij alle zijn uw knechten” (Psalm 104¹⁵³), “de aarde staat in de eeuwigheid” (Prediker 1[: 4], Psalm 89), het werk van God is volmaakt (Genesis 2: 2), de zee heeft haar grens gevonden, ‘Rahab’ is overwonnen [Jes. 51: 9]. Ook de Jahvist stelt God als stille heerser voor, als ‘bezitter’ van hemel en aarde (Genesis 6: 5-7, 9: 2, 14: 19, 22).

I

In de Thora wordt de mythe van binnenuit omgevormd en uitgehold. Wij zeggen niet teveel wanneer wij zeggen: dáárin ligt de meest ingrijpende revolutie | 105 | die ooit in het menselijke geestesleven heeft plaatsgevonden, een onherroepelijk keerpunt. De wereld, ‘hemel en aarde’ veranderen niet meer. De ‘geboorten’ zijn volbracht. Het wezenlijke worden is mitsdien een aards, een menselijk gebeuren dat verdergaat, terwijl de wereld als het ware een achtergrond wordt. Het leven dat beweegt is óns leven. De wereld is zelf zo stil, is verstild, stilgemaakt sedert onheuglijke tijden. Wat er geschiedt, is *geschiedenis*.

Nu gaat het verhaal aan, het verhaal van Adam en zijn geslacht. Heel de onrust van de werelden werd dáár samengebald, in vraag en antwoord, afval en wederkeer ontvouwt zich het drama van de mens. Val, broedermoord, zondvloed, torenbouw, verstrooiing van de volken sluiten elke gedachte aan fysische verwantschap of lotsgemeenschap met Jahve uit,

¹⁵⁰ |13a| De papyri van Elephantine tonen ons als vervalsteken hoe in de zesde eeuw v.o.j. in een van de moedergemeente afgesneden gemeente naast Jahve een godin Anat-Bethel, of Anat Jahu vereerd werd. Elephantine is een eiland in de Nijl. De daar gevonden papyri vormen een verzameling wetsdocumenten en brieven in het Aramees waarin het leven van joodse soldaten is vastgelegd die hier gestationeerd waren.

¹⁵¹ Friedrich W.J. von Schelling: *Philosophie der Mythologie* (1842). In: *Sämtliche Werke*. Stuttgart: Cotta 1856-1861.

¹⁵² |13b| Wilhelm Vischer: ‘Der noachitische Bund’ in: *Zwischen den Zeiten* 11. München 1933, 11.

¹⁵³ Moet zijn: Ps. 119: 91.

sluiten ook elke voorstelling van een genese van de godsmachten uit, en dringen terzijde sterrenmachten en afgronden, hemelwachters en draken.

De mens beslaat het hele gezichtsveld of zou het doen indien niet, van elders, God hier en daar Zijn tekenen stelde. De mens is belast, óverbelast (zullen sommigen zeggen) met verantwoordelijkheid, zeker voor zover Jahve's gunst zich verbergt.

Het kosmische is geheel naar de rand gedrongen, de sterren lopen trouw in de voorgeschreven baan, de rivieren die het paradijs omgeven dragen namen die reeds tenderen naar het nuchter-geografische, zij het dat iets exotisch hen blijft omzweven. Plaats en tijd hebben een onherhaalbaar gewicht.

Het toneel is klein geworden, maar helder verlicht. |106| Waarlijk, dit woord 'toneel' schijnt geschikt om het kenmerkende te benaderen. De natuur is achtergrond, bijna coulisse geworden. De beweging is beperkt en innerlijk overtroffen en achterhaald door de geestelijke bewogenheid, de innerlijke strijd.

Mensen treden op in hun menselijkheid. Niet bij voorkeur als helden worden zij voorgesteld. Hun handelen wordt begeleid door een spreken, aldus dat niet alleen het spreken maar ook het handelen een *dialogisch* karakter verkrijgt. Zij hebben met elkáár te doen. Zij dalen en stijgen en vallen aan en door elkaar. En het begint met de 'zondeval', geen kosmische catastrofe, maar een menselijke misstap en juist als zódanig van niet te meten gevolgen, zózeer onmetelijk dat vanuit de geschiedenis teruggezien schepping en val van de mens niet meer uiteen zijn te denken. Maar de wereld zelf is zuiver, de sterren en de zeeën en de dieren.

Voor de Thora is de oorsprong dubbelzinnig, daarom temeer heeft het worden, de ontwikkeling als zodanig wel macht, maar geen gezág, de geschiedenis als zodanig openbaart slechts wat in de *méns* is. Geschiedenis in beslissende zin ontstaat eerst door het woord en het gebod van Jahve. Het feit als zodanig, de macht als zodanig 'zegt niets'. De geschiedschrijving is daarom een profetische arbeid, een arbeid van zieners, die het gebeurde anders ordenen en anders waarderen dan het profane oog en het 'historische' oordeel. Waarde heeft wat 'goed was in de ogen van Jahve', en dat is niet zelden datgene wat geen succes heeft gehad of zelfs géén effect, wat door de stroom van het blote Worden scheen verslonden te zijn.

II

De vraag kan gesteld worden of wij met deze be |107| perking van het Worden tot de gekwalificeerde geschiedenis van het Godsvolk en van het mensenleven geen wezenlijke gegevens verwaarlozen. Men heeft in de *Babel-Bibel*-strijd¹⁵⁴ veel nadruk gelegd op de mythologische resten in het Oude Testament, 'tehoom' (Genesis 1: 2) zou in wezen niets anders zijn dan de Babylonische *Tiamat*. De sterren die in het Debora-lied (Richteren 5) mét Israël strijden werden gaarne voorgesteld als restanten van een astraal goden- of demonenleger. Men wees op de naam van het sterrenbeeld Orion: *Kesieb*, dat is: de dwaas, en zag ook daarin een bewijs voor kosmologische gestaltevorming. De *serafim* zouden niets anders zijn dan de verpersoonlijkte bliksemstralen, de *cherubim* niets anders dan de als stierkolossen geziene onweerswolken.

¹⁵⁴ Zie voetnoot 28.

Wij hebben deze vragen in ons onderzoek niet te beslissen. Ons is het niet om de genese maar om de structuur van de voorstellingen te doen, om het totaalbeeld, zijn zin en zijn strekking. *Survivals* zijn interessant, maar structuren leerzaam, restanten laten wij aan archeologen, maar een gedachtesamenhang die éinig is in haar soort, die gaat ons in onze geestelijke existentie aan, die moeten we leren *zien*.

Nu zijn deze mythologische resten echter als zodanig leerzaam, want ze worden op een bepaalde wijze door Israël beheerd. Het loont de moeite daarbij even stil te staan, want wij kunnen door de lagen van de overlevering heen dit beheer als het ware op heterdaad betrappen en zien is beter dan betogen. Het is gewichtig op te merken dat de Babylonische chaosmonsters *Rahab* en *Lifjathan* in het Oude Testa |108| ment een ontwikkeling doormaken, die men – pars pro toto – symbolisch mag noemen voor de verhouding van Israëls geestesleven en dat van de *gojim*. Let wel: geen rationele polemiek, geen religieus purisme, maar een onwillekeurige verschuiving van de zin. *Rahab* is bijvoorbeeld in Psalm 89: 11 ongetwijfeld een zeemonster, maar in Job 26: 12 een hemelkracht en zo kruisen zich de voorstellingen: er is in de Thora geen bepaald beeld van de Rahab meer levend. Het restant wordt met een vrije hand, een heersershand geplaatst waar het haar belieft. Zie, in Jesaja 30: 7 is Rahab plotseling de aanduiding van een god-vijandige politieke macht, namelijk van *Mizraïm*, van Egypte.¹⁵⁵ En in Psalm 87 – afsluiting en kroon van de ontwikkeling – is Rahab weer Egypte, maar nu profetisch-visionair gezien als deelhebbend aan het heil van ‘Zion’, in messiaanse royaliteit meegeteld bij het ‘opschrijven van de volkeren’. Een uitschakeling of een bestrijding van mythologische resten zou ons niet zoveel te zeggen hebben, als dit, onvergelykelijke, *überlegen* speelse gebruik.

Evenzo, dunkt ons, ligt de zaak met de *Lifjathan*. In Job 3: 8 wordt deze geacht aan de hemel te staan, in Psalm 74: 14 als zeedier voorgesteld, maar in Psalm 104: 26 heeft de naam de betekenis van chaos en wordt deze niet zonder ironische neventoon gebruikt voor de schoot waaruit de Babylonische goden zijn voortgekomen: “gij hebt de Lifjathan geformeerd, om met hem te spelen”. Maar verrassend en toch naar innerlijke consequentie wordt hij in Jesaja 27: 1 een beeld van de toekomstige politieke wereldmacht, die zich stelt tegen het plan en het rijk van Jahve. |109|

Hetzelfde proces heeft blijkbaar *Thanin* doorlopen, die in Ezechiël 29: 3 en 32: 2 plotseling blijkt een personificatie van de Faraó geworden te zijn. De ontwikkeling gaat, zo men wil, naar een ‘historisering’ van de mythe.¹⁵⁶ Wanneer wij die in het algemeen veel misbruikte term in dit geval aanvaarden, is het niet om een proces aan te duiden, maar een type, een structuur, een levensgevoel en denkwijze die zich áán het overgeleverde mythische materiaal op een bepaalde wijze heeft uitgewerkt, zodat in deze bepaalde wijze iets van haar ‘wezen’ ons wordt getoond.

Het onderscheid tussen chaos en orde is in de Thora niet betrekkelijk, omdat de eerste in de schepping nergens meer gevonden wordt. De mythische beelden die nog door de

¹⁵⁵ |14| Vgl. Jesaja 51: 9vv., Job 7: 12, 9: 13, 38: 10vv.

¹⁵⁶ |15| “Denn es ist hier der prosaische Verstand, der das Beschränkte und Umschriebene an seinen Platz stellt und es als eigentümliche Gestalt der Endlichkeit auffasst, Menschen werden als Individuen, nicht als Inkarnationen Gottes, Sonne als Sonne, Berge als Berge, nicht als in ihnen selbst Geist und Willen habend, genommen.” G.W.F. Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Berlin: Duncker & Humblot, 1837, 264.

overlevering werden meegevoerd duiden op een zedelijke verwarring en verwildering en wel een die zelden van bovenmenselijke aard is, al is het waar dat bijvoorbeeld rondom de Farao ook voor Israël iets demonisch hing.

Het feit van deze zedelijke ‘chaos’ (indien men op het vasthouden aan die term ook op dit gebied prijs stelt) wordt niet ontkend, maar zijn recht wordt geloofchend. Tegen de ‘macht’ van het onrechtmatig bestaande staat de macht van God, zij staat daar op het aardse gebied, het terrein van de machten, kwalitatief anders, maar aanwezig tussen de andere ‘wezens’ |110| (Deuteronomium 3: 24, 4: 7, 29: 26, 32: 12, 16, Psalm 82: 1, 97: 9). *Regnat in medio inimicorum!*¹⁵⁷ Wat Hermann Cohen gezegd heeft over de plaats van de Godsgedachte in de ethiek, namelijk dat zij de noodzakelijke verbinding is van de natuur en van de oneindige zedelijke taak, het moge theologisch onmogelijk zijn en wijsgerig een grensoverschrijding, het duidt iets aan van de diepste aandrift die achter deze omvorming van Rahab, Lifjathan enzovoort zit.¹⁵⁸ Het gaat om de macht van God in de historie, aldus dat ook de ogenschijnlijk aan de wáre historie vijandige of vreemde macht van het Oer en van de natuur door Zijn Macht dienstbaar wordt gemaakt aan het beslissende gebeuren, dat is aan de ontmoeting tussen God en mens, mens en mens, volk en volk, geheiligde gemeente en ongeschonden natuur. Daarom worden in het *halal*¹⁵⁹ gaarne de bergen en de eilanden mee betrokken, want dit juichen draagt een eschatologisch karakter, het grijpt op de goddelijke toekomst vooruit, en het is demonstratief, het geschiedt voor het aangezicht van de volkeren (Psalm 89: 13, Psalm 96: 1, 9, Jesaja 25: 6vv.). De oermachten en grondmachten van het leven zijn daarin ontgoddelijkt, zózeer dat zij speels worden aangeworven, in een stoet gesteld, een taak krijgen, zo zakelijk dat de dichter het waagt hen te roepen en te commanderen en hij ten slotte met hen in zijn liturgische lied bij gelijkenis even koen speelt als Jahve met de Lifjathan. |111|

III

De Thora en het profetische woord veranderen het Oer zelf in het begin-van-de-geschiedenis. Zo hebben wij van hieruit retrospectief het scheppingsverhaal te zien. Het is in zoverre historie als daarin op de komende historie gerekend is. De zijde van de schepping die naar ons is toegewend is de zijde waar zij reeds plaats geeft aan de mens en wat hij zal hebben te doen. Het gaat om de ‘daden van Jahve’ aan en door mensen. Op het kleine, maar beslissende veld van de historie. Beter gezegd – want ook het woord ‘historie’ is westers geschiedfilosofisch belast – het gaat om de dialoog waarin de mens gesteld is om met zijn woord-daad te antwoorden op het daad-woord van Jahve. En dit laatste is ‘nieuw’, dat wil zeggen: uit de oorsprongen, gelijk het heidendom die verstaat, niet af te leiden. Maar in de Schepper ligt de continuïteit van schepping en geschiedenis, van schepping-als-geschiedenis en geschiedenis-als-schepping (Jeremia 27: 5).

Daarom luidt het in het *sabbatlied* (Psalm 92[: 5-8]): “want Gij hebt mij verblijd, Jahve, met uw daden, ik zal juichen over de werken uwer handen; o Jahve, hoe groot zijn uw werken, zeer diep zijn uw gedachten, een onvernuftig man weet er niet van en een dwaas verstaat ditzelve niet: dat de goddelozen groeien als het kruid en al de werkers van de

¹⁵⁷ |15a| Beroemd woord, dat Luther vele malen op Christus toepast: Hij heerst te midden van zijn vijanden.

¹⁵⁸ |16| Hermann Cohen: *Ethik des reinen Willens*. Berlin: Cassirer ³1931, 320vv. [62]

¹⁵⁹ Hebreeuws: de lofprijzing, vgl. de Hebreeuwse benaming van de psalmen: ‘tehillim’.

ongerechtigheid bloeien, opdat zij in de eindtijd voorgoed verdelgd worden”.¹⁶⁰ Er is dus een wild groeien waar Jahve niets tegen doet opdat het zichzelf stuk leeft, terwijl inmiddels de goddelijke *daden* in een eigen baan voortgaan.

Een bijzonder licht wordt op deze samenhang geworpen door het dubbele gebruik van de term ‘weg Gods’. Behalve gebod Gods: weg waarin de mens |112| heeft te gaan, betekent het ook de weg die God zelf gaat, in en door de menselijke geschiedenis.

Der Fels, ein Gánzes sein Wirken,
denn all seine Wege sind Recht,
ein göttlich Treuer, ohne Falsch,
bewährt und gerad ist er. [Deut. 32: 4 Buber-Rosenzweig]

Wilverstaan: de geschiedenis is niet een moment in de eeuwige Wederkeer van het leven, maar evenmin is Gods doen met de geschiedenis ident. Het doen van God gaat een eigen weg over het veld van de geschiedenis.

Wij zijn geen theologen en geen apologeten, hoe dit te dénken is gaat ons niet aan. Wij beschrijven wat zich aan ons oog vertoont in de structuur van de Thora. Wij ‘zien’ dat Jahve die God is “die door de vlakke velden rijdt” (Psalm 68[: 5]), die door een “uitgestrekte arm” Zijn volk uitleidt, “gelijk een arend zijn nest opwekt, over zijn jongen zweeft, zijn vleugelen uitbreidt, ze neemt en ze draagt op zijn vlerken, zó leidde hem Jahve alleen en er was geen vreemde god met hem” (Deuteronomium 32: 11v., vgl. 6: 21v., 9: 26, 26: 8). De *Melekh* (meest als ‘koning’ vertaald) is hij, de Leider, de Hertog van een eigen leger met een eigen veldplan, een eigen einddoel.

De Edda heeft ook niet de eerste schemer van zulk een conceptie, de Germaanse religie beweegt zich boven of naast of beneden de geschiedenis, gelijk ook door pangermanisten wordt toegestemd.¹⁶¹

|113| Jahve is niet alleen, leeft niet alleen, maar Hij gaat een weg dwars over de wereld. Dit is Zijn ‘Macht’: dat hij zo ‘klein’ is, zo ‘nabij’, zo ‘getrouw’, zo ‘grimmig’, zo ‘menselijk’. Ook Jahve strijdt en hij dreigt, hij doet het uit zorg voor de mensen. Hij is “dagelijks vroeg-op” (Jeremia 11: 7). Zijn ingewand ruist van mededogen (Jeremia 31: 20). Kortom, hij is een menselijke God, geen bovenhistorische waarheid.

Daarom is het ook mogelijk, zij het niet voor iedereen, de daden Gods ‘na te gaan’, Zijn wegen aan anderen te ‘tonen’. De ziener, de profeet, de ‘rechtvaardige’, de gemeente heeft daarvoor oog gekregen.

IV

De Thora heeft en houdt verband met de politieke ontwikkeling, met het staatsbestel. Nergens heeft dit sterker reliëf gekregen dan in de boeken van de *Richteren* en van de

¹⁶⁰ Vers 5-8.

¹⁶¹ |18| “Religion ist bei allen Indogermanen... immer schöpferisch in dem künstlerischen Sinne des Wortes ... Unsere Religion war *nie Geschichte*, nie chronistische Erklärung, sondern immer eigene innere Erfahrung und Deutung dieser Erfahrung sowie der umgebenden (und somit auch erfahrenen) Natur durch freie Neugestaltung.” Houston Stewart Chamberlain: *Grundlagen des XIX. Jahrhunderts II*. München: Bruckmann 1899, 1133. [2971]

Koningen ('Samuël', 'Koningen'). Afgezien van de zon, die Jozua doet stilstaan in het dal van Ajalon [Joz. 10: 12], en van de sterren, die tegen Sisera strijden [Richt. 5: 20], is daar geen enkel kosmisch moment. De charismatische *Führer*¹⁶² beheerst het veld. Jahve is 'met hem'. Dat betekent wel een bepaalde doelstelling voor de strijd (namelijk de bouw van een theocratische samenleving), maar het sluit geenszins in dat deze strijd in onmiddellijke zin een godstrijd zou worden. Niet als in de mythe grijpt de god zelf in, evenmin is hij automatisch partijdig. Hij kan de tegenpartij de overwinning geven, hoewel (of omdat) het toch gaat om *zijn* eer. |114| Of de richteren helden zijn, daarover spreken wij in een later hoofdstuk, nu leggen wij nadruk op het structureel zo gewichtige feit dat de strijd voor een politieke orde geheel losstaat van de behoeften van de wereld, dat zij de mogelijkheden en onmogelijkheden van de méns aan de dag brengt.

In een onomkeerbare volgorde staan de gebeurtenissen, niet omdat een historisch 'proces' kan worden aangewezen, maar vanwege de 'weg Gods', die de menselijke beslissing onherhaalbaar en onherroepelijk maakt,¹⁶³ hoewel de uiteindelijke zin daarvan zolang het mensenleven voortgaat niet vaststaat, omdat God wat de mens ten kwade gedacht heeft datzelfde "ten goede kan denken" (Genesis 50: 20). In zoverre kan men zeggen dat in de Thora ook zelfs het 'verleden' niet onveranderlijk is. De wereld berust in haar gehoorzaamheid, God blijft verheven ondanks Zijn meeleven met de strijd en het mensenleven gaat voort in een eigen bedding, stroming, richting, van beslissing tot beslissing.

Geen oosterse religie heeft de beschrijving van een *gewone menselijke strijd* in de heilige boeken opgenomen. Richteren beschrijft geen mythologische kamp als de Edda of de Mahabharata, maar een 'gewone' oorlog, een guerrilla met kleine en grote gestalten en juist zo gaat het om een 'oorlog van Jahve', |115| juist zo zien de profeten (want ook de kroniek- of historieschrijvers zijn immers profeten) in heel het gebeuren de 'weg Gods'. Het toneel is klein, het tafereel menselijk, al-te-menselijk, het bereikte is misschien dubbelzinnig en vergeet geduld. Toch wordt de blik weerhouden om langs verre horizonten te zwerven, en het hart klopt in de stónde.

v¹⁶⁴

Dit betekent niet dat de blik nationaal verengd wordt. Ook hier geldt: 'de kern ziet wijd' (Van Senden).¹⁶⁵ Want 'Abrahams zaad' treedt in voor Adams kroost, het Volk (*ām*) voor de volken (*gojim*), het heilige land voor de hof van Eden, *schaduw* van het messiaanse rijk. "In u en in uw zaad zullen alle stammen van de aarde gezegend zijn". [Gen. 28: 14] Daarop doelt de geschiedenis.

¹⁶² |19| Martin Buber: *Königtum Gottes*, 79v.

¹⁶³ |20| Daarom is het ook een misverstand in de overigens geniale Josef-tetralogie van Thomas Mann dat hij het geheimenis van de Bijbelse overlevering in de herhaling stelt, volgens welke noodzakelijk aan Jakob overkomt wat ook Abraham overkwam, waardoor een bovenpersoonlijke drager van Israëls lot ontstaat, geheel in strijd met de bouw van de Thora niet alleen, maar ook met die van de 'bronnen' J, E en P.

¹⁶⁴ Dit paragraafnummer ontbreekt in de Nederlandse en Duitse versies van *Edda en Thora*, maar is in de Tsjechische editie ingevoegd. Die invoeging wordt in deze tekst overgenomen.

¹⁶⁵ In: *Mystiek en Daad. Vijf religieuze toespraken*. Rotterdam: Ned. Vereen. voor Religieus en Maatschappelijk Werk 1919, 113. [7165]. Daar heet het: "De kern is wijd, wijl zij wijd ziet."

Ook de staat dus is als ‘gewoon’ bouwsel van mensenleven een stuk van de heilsgeschiedenis, voor zover het volksleven onderworpen is aan de ordening van Jahve’s verbond,¹⁶⁶ dat een samengaan is van zeer ongelijke partners, waarvan de éne immers de gewone mens is, het gewone volk, dat in zijn gewoone ‘geheiligd’, afgezonderd, geroepen en gewijd werd, met het oog op een bepaald, niet door mensenoverleg mede beïnvloed doel. Gewone geschiedenis is dáárom een ‘heiliger’ gebeuren dan het mythologische, omdat mythologie überhaupt geen geschiedenis is, maar kringloop van |116| krachten en omdat geschiedenis eerst zinvol wordt door de ‘daden van de Heer’, die in het heilige volk de volkeren, in het heilige land de ganse aarde bedoelt. Deze geschiedenis is zo menselijk dat het ons niet moeilijk valt haar ‘gewoon’ te verklaren. Slechts hier en daar zijn tekenen die duiden op een andere orde, zoals de grondregel “de meerdere zal de mindere dienen” [Gen. 25: 23], een *averechtse regel* die, gelijk steeds de uitzondering een overblijfsel blijkt te zijn van een in vergetelheid geraakte regel, erop wijst dat de *Melekh* de Schepper is, die de wereld en haar gestalten door een vrijmachtig woord heeft laten ontstaan. De ‘scheiding’ door het uitspansel en het ‘getal’ blijken ook in dit verband wezenlijk. Is het mythische gebeuren grenzeloos en eindeloos herhaalbaar, in de Thora heeft de geschiedenis ‘maat’. Logisch moge een eindig worden even onmogelijk zijn als een eindeloos worden, de mythe stelt het laatste, de Thora het eerste, zodat de maat door alle menselijke dingen heengaat¹⁶⁷ en de vrijheid van de mens een spiegel wordt (zij het niet zelden een contrastmatige) van de vrijheid van Jahve. God zelf immers ‘lééft’, dat wil zeggen: Hij verkeert niet in een abstracte eeuwigheid,¹⁶⁸ Hij ‘handelt’, dat is: Hij neemt de wereld |117| niet onverschillig of als overal van gelijke waardij.

De ‘maat’ van de historie veronderstelt verder een ‘midden’,¹⁶⁹ hetzij dit waarneembaar of onzienlijk, in het heden of in de toekomst ligt. Geschiedenis in de zin van de Thora is zonder zulk een midden niet voorstelbaar, al is anderzijds vast te stellen dat zulk een midden (de – eerste – verschijning van de Messias) niet opgevat moet worden als een deel van de weg Gods zonder meer. Zulk een gewichtig nemen van het mensenleven wordt door mythisch geïnspireerde geesten licht voor hoogmoed gehouden.¹⁷⁰ Wij kunnen de consequentie van zulk een reactie onmiddellijk inzien. De vergoddelijking van het Al is de vernedering van de

¹⁶⁶ |20a| “Auch der Staat ist ein Stück Gotteswirklichkeit, das sich aber nicht wie sonst im alten Orient im Gottkönigtum und im Staatskult... verkörpert, sondern in der Unterwerfung des ganzen Volkslebens unter die Ordnungen des Gottesbundes, die allen Volksgliedern an der göttlichen Segnung ihres konkret-irdischen Daseins gleichen Anteil geben.” Eichrodt: *Theologie des A.T.* I, 38.

¹⁶⁷ |21| Rudolf Kassner: *Der indische Gedanke*. Leipzig: Insel-Verlag ²1921, 24v. [3941]

¹⁶⁸ |22| Op haggadische wijze wordt dit uitgedrukt in het traktaat *Abodah Sarah*: “Der Tag besteht aus zwölf Stunden, während der ersten drei studiert Gott die Thora, während der zweiten drei Stunden richtet er die Welt. Da er aber sieht, dass alle Menschen die Verdammnis verdient haben, steht er vom Stuhl der Gerechtigkeit auf und setzt sich auf den Stuhl der Barmherzigkeit. In den dritten drei Stunden bereitet er allem, was da lebt seine Speise. In den letzten drei Stunden spielt er mit dem Leviathan; denn es heißt ja: den Leviathan hast du geschaffen, mit ihm zu spielen” (vert. August Wünsche), 305v.

¹⁶⁹ |23| Vgl. de passage “Denn aus der Mitte löffelt Allah...” in Kassner: *Buch der Erinnerung*. Leipzig: Insel-Verlag 1938, 245. [3940] Vgl. Friedrich Gogarten: *Ich glaube an den dreieinigen Gott*. Jena: Diederichs 1926, 26v. [4754]

¹⁷⁰ |24| “In irgendeinem abgelegenen Winkel des in zahllosen Sonnensystemen flimmernd ausgegossenen Weltalls gab es einmal ein Gestirn, auf dem kluge Tiere das Erkennen erfanden. Es war die hochmütigste und verlogenste Minute der ‘Weltgeschichte’ aber doch nur eine Minute. Nach wenigen Atemzügen der Natur erstarrte das Gestirn, und die klugen Tiere mussten sterben.” Nietzsche: *Werke* III, 217.

mens-als-mens, de scheiding van God en mens, de 'ontgoddelijking' van de wereld betekent daarentegen de verhóging, de zelfstandige waarde, de eigensoortige eer van de mens. Dit paradoxale resultaat schijnt ons structureel noodzakelijk.

VI

Waar het Worden van het kosmische in het historische gebied wordt overgedragen ontstaat een geheel nieuw probleem. Het geheimenis van de *tijd* wordt hier voor het eerst dringend ondervonden. Die is niet te vatten in tijdperken, fasen of stadia. Een opgang van wereldperioden kent de Thora nergens.

[118] De tijd is geschapen aan en met de creaturen, de tijd is onomkeerbaar, is gericht, alleen als menselijke tijd gaat hij ons aan. Dus is hij 'gevuld' met daden, zonder persoonlijke beslissing is de tijd leeg, is de tijd 'ruimte', wordt het leven één dimensie armer. Ook de tijd heeft 'maat' en 'midden', niet aldus dat hij aan het gebeuren maat en midden gééft, maar veeleer zo dat hij die uit en door en in het gebeuren ontvángt. De oudtestamentische geslachtslijsten, de kronieken en chronologieën hebben, gehouden tegen de meer mythische achtergrond van het oude Oosten, een eigen taal. Wij kunnen dit slechts vluchtig aanduiden met een woord van Franz Delitzsch: "Unsichtbares Grün der Hoffnung windet sich durch das dürre Geäste dieses Völkerregisters, nämlich die Hoffnung, dass die weit auseinandergehenden Wege der Völker sich in einem von dem Gotte der Offenbarung gesteckten Ziele zusammenfinden werden."¹⁷¹

Het Hebreeuws heeft geen eigen woord voor wereld, het woord dat in onze talen met 'wereld' vertaald wordt betekent eigenlijk tijdsgewricht, tijdperk, eeuw. Wel betekent het Germaanse '*Welt*', *wer-ald*, ook *Menschenalter*, maar dit is enkel te verklaren uit de naïviteit van het primitieve bewustzijn, het is blijkens de ontwikkeling die het woord heeft doorgemaakt allermint typisch voor de mythe. De '*wer-ald*' moet het '*heela*' zijn, waarvoor de Thora geen andere uitdrukking heeft dan: 'hemel en aarde'!

In de mythe overheerst steeds de ruimte, ook zelfs in die welke (gelijk de Germaanse) zo sterk op het worden is ingesteld. In de Thora is het omgekeerd: de ontaarding van de aarde wordt bijvoorbeeld geweten aan een breuk [119] met wat vanouds de tijd bedoelde te vervullen. Trouw is geen uitvallen uit een ruimtelijk samenstaan, maar een vergeten van wat in de tijd is geschied. Ook waar op het vlak van de geschiedenis de voorrang van de politiek wordt erkend, geschiedt het vanuit het besef dat juist de politieke geschiedenis de illustratie is van zedelijke trouw of ontrouw.

War doch die Erde unter ihren Insassen entartet,
denn sie übertraten die Weisungen,
sie entglitten dem Gesetz,
sie zerbrachen den Urzeit-Bund.
Darum frisst der Eidfluch die Erde auf...¹⁷²

¹⁷¹ Franz Delitzsch: *Commentar über die Genesis*. Leipzig: Dörffling und Franke, ³1860, 287.

¹⁷² [25] *Jesaja 24: 5v.* (vertaling Buber-Rosenzweig) Vgl. [commentaar op deze plaats van August Dillmann](#): Der Prophet Jesaja, in: *Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Alten Testament*. Leipzig: Hirzel ⁵1890, 224. [4687]

Het is er natuurlijk verre van dat de Thora en haar belijden het wijsgerige raadsel van de tijd zou hebben opgelost of ook maar een bijdrage tot nadere verklaring zou hebben gegeven. Het gaat er alleen om dat het woordsymbool 'ruimte' ondergeschikt wordt gemaakt aan het woordsymbool 'tijd', zo zeker als God enerzijds wel boven ruimte en tijd beide verheven is, maar toch anderzijds een eigen Weg neemt om "de tijden en de stonden te veranderen" (Daniël 2: 21), terwijl de ruimte rondom onveranderlijk staat.

Het geforceerd irrationele in een uitspraak als deze: "im Raume leben, raumerfüllt sein, heißt eben in der Ewigkeit der Zeit ruhen" (Janeff)¹⁷³ duidt precies het voor Israël theologisch – en daarom logisch – in ieder geval onmogelijke aan.

| 120 | De ernst van het leven hangt aan de uitschakeling van de wordende God, van het kosmische Worden, aan de vermenselijking van de oermachten, aan het accent op de tijd, de menselijke strijd, op de maat en het midden van het leven.

Vla

In dit verband behoort gewezen te worden op de *Sjechina*, de 'heerlijkheid' van God, die in onderscheiding van Zijn 'heiligheid' op de aarde en in de tijd gezien wordt.¹⁷⁴ Tijd en aarde hangen namelijk juist daarin samen dat zij samen op de openbaring van de *Sjechina* zijn aangelegd. Het perspectivische middelpunt van de tijd en de zin van de aarde ligt in het openbaar worden van de *Sjechina*. Het eind van de psalm (72) die de messiaanse tijd bezingt, gewaagt van de eigenaardigheid van Jahve ("die alleen wonderen doet"), maar deze heeft tot richtpunt de toekomst van de aarde, die samenvalt met de openbaring van de heerlijkheid. De 'heerlijkheid' is in zoverre met de 'eer' ident als Jahve de heerlijkheid over de aarde beloófd heeft en daarop Zijn daden heeft gericht, en Zijn eer ligt in het gestand doen van Zijn woord.

Auf Weitzzeit sei SEINE Ehre,
ER freue sich seiner Werke:
der zur Erde blickt und sie zittert,
an die Berge rührt und sie rauchen!
| 121 | In meinem Leben will ich IHM singen,
wann ich noch da bin spielen meinem Gott.
Angenehm sei ihm mein Bericht!
ich aber, ich freue mich an IHM.
Möchten die Sünder vom Erdreich hinweg,
der Frevler keiner mehr sein!
Segne, meine Seele, IHN!
Preiset oh Ihn!¹⁷⁵

VII

¹⁷³ | 26 | Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 250.

¹⁷⁴ | 26a | De *Kabōd* of de *Sjechina* is oorspronkelijk inderdaad gelijk Eichrodt zegt: "eine Begleiterscheinung der Theophanie". *Theologie des A.T.* I, 143. "Kabōd ist die ausstrahlende und so Erscheinung werdende Wucht oder Mächtigkeit eines Wesens." Buber: *Königtum Gottes*, 214, Anm. 17.

¹⁷⁵ | 27 | Slot van Ps. 104 (Buber).

Tot het geschiedeniskarakter van het Worden behoort de notie van het *Woord*. Wij herinneren aan hetgeen opgemerkt werd over de prioriteit van de ‘theofanie’ boven de ‘schepping’. Ook hier geldt: het geloof in het scheppingswoord is een gevolgtrekking uit het geloof aan Gods spreken in de geschiedenis, niet het minst in de *asjèreth hadebarim* (de tien Woorden), dan ook in het profetische woord (dat *oerim* en *thoemmim, efod*, droom en visioen weet te verdringen).

De gewone geschiedenis is als ‘worden’ gewijd voor zover ergens het stom- en versloten-zijn van de Godheid wordt doorbroken in de Openbaring en Openbaring is de liefde van de liefhebbende en niet die van de geliefde. Als bestendig ‘wezen’ is de ‘menselijkheid’ van Jahve slechts openbaar waar zij in de onbestendigheid van het leven ingaat met Zijn heilrijke gebod. En dit is de wederliefde van de geliefde: het *geloof!* Zo ontstaat ook van de zijde van de geliefde, van de gemeente een *le-olām*: tot in de eeuwen der eeuwen, dat alle factische worden overwelft.

De vraag: “is er enig ding, waarvan men zou kunnen |122| zeggen, zie, dat is nieuw?” [Pred. 1: 10] wordt in het Oude Testament bevestigend beantwoord, aldus: ‘nieuw’ is wat de profeet zegt, als hij zegt: zó spreekt de Heer. ‘Nieuw’ is dan ook te noemen elk gebeuren waarin men het woord van de ziener vervuld acht. Als ‘nieuw’ wordt dus allereerst ondervonden wat het bestaande doorkruist, het wonder, het *teken*. Nimmer evenwel rusten de wonderen in zichzelf, nimmer zijn ze een bevestiging van het bestaande, maar steeds een geleide en een belichting van Jahve’s daden, ter wille van het menselijke begrip, de menselijke aandacht. Wil dus het teken ‘sacramentele’ betekenis krijgen, dan moet het Woord daarbij komen om heilsteken en heilsfeit op elkaar te betrekken.

Uiteindelijk wordt het ‘Woord’ uitdrukking voor de boven de geschiedenis staande goddelijke heilswil,¹⁷⁶ hetzij dit meer profetisch en dynamisch, hetzij meer priesterlijk en statisch wordt gevat. Er is geschiedenis in de wereld. Wát geschiedt? Het Woord ‘geschiedt’! Aan mensen en door mensen. De inhoud van het Woord is zo breed als de wereld, omvat en ontvouwt de tijden. Echter, zo breed kan het niet zijn dat het zijn karakter van aanspraak geheel zou verliezen, zonder een medestellen van een ‘gij’, een hoorder met verantwoordelijkheid, is het gebeuren een dood gebeuren, niet welsprekender dan het noodzakelijk worden van de mythe: eerst door de aanspraak wordt het gebeuren gewijd, opgeheven tot geschiedenis. |123|

Het Woord is geen oorzaak, het is in het geheel geen záák, het Woord *is* niet, het *komt* (Jesaja 55: 8-11). Alles wat wij, onder de invloed van de Bijbel, redelijkerwijze onder vrijheid kunnen verstaan is en blijft gegrond in deze notie van het Woord, die tijd, geschiedenis, maat, midden en doel van alle gebeuren zin verleent.¹⁷⁷

¹⁷⁶ |28| Eichrodt: *Theologie des A.T.* II, 34. Bernhard Duhm: *Theologie der Propheten*. Bonn: Adolph Marcus 1875, 253vv. [883]

¹⁷⁷ |28a| “Diese Freiheit ist nun eben allem und jedem Heidentum eine Lüge, ja eine frevelhafte Gotteslästerung in Bezug auf ihre höchste Instanz des göttlichen Fatalismus. Der Gott der Offenbarung, zu dem wir uns bekennen, der Schöpfer des Alls, war ihnen ein lächerlicher anthropomorphistischer Gott, der nach menschlich-bornierter Idee eines freien Willens die Welt erschuf und lenkt, nicht nach freien sondern nach innewohnenden Notwendigkeiten... Ihre erstarrende Gotteslehre und Philosophie zum Trotze, *mussten sie*, wollten sie einmal eine Menschengesellschaft und mit ihr ein humanes Leben gründen, selbst gegen ihre Grundüberzeugung die wahre Freiheit anerkennen; da war keine Wahl.” S.L. Steinheim: *Die Offenbarung nach dem Lehrbegriff der Synagoge* II. Leipzig: Schauss 1856, 146. [867]

Herkenning

*Wenn man's so hört, möcht's leidlich scheinen,
steht aber doch immer schief darum,
denn du hast kein Christentum.
Gretchen Faust I¹⁷⁸*

'Weltanschaulich' zou dit geschil aangaande het Worden, aangaande het kosmische of historische proces, theogonie of theofanie het éne en beslissende wezen, voor de fenomenologie is echter ook de 'wereldbeschouwing' slechts één gegeven naast andere waaruit zij structuren en hun verschil heeft af te lezen. Intussen blijft het, ook zó gezien, een zeer gewichtig gegeven dat in allerlei metamorfosen van later tijd meer of min klaar te herkennen blijft. Wat de Thora aangaande het Worden leert laten wij in zijn 'primitieve' vorm staan. Reeds zo, afgezien van elke uitwerking en doorwerking is het '*konkurrenzfähig*' genoeg, het wordt ook in feite niet in zijn verfijnde theologische uitwerkingen, maar onmiddellijk en als zodanig bestreden door degenen die de oude, eigen goden roepen. Wij grijpen enkele momenten uit de ontwikkeling van het Noords-Germaanse denken aan om de mythische leer van het worden verder na te gaan.

I

Terecht is gezegd dat de Duitser de "*Mensch des Werdens*" is.¹⁷⁹ In dit opzicht schijnt geen geest meer | 125 | typisch Duits dan *Hegel*, zoals van de meest verschillende zijden wordt erkend. Van hem stammen al die stoutmoedige ineen- en uiteendenkingen die door de werkwoordsvorm 'is' worden gedekt. 'Is' kan betekenen = is hetzelfde, maar ook = is het andere. Het kan een analytisch en een synthetisch oordeel aanduiden, naar de regel dat "die Wahrheit ist das Ganze", waardoor het andere steeds het andere is ván hetzelfde. Zo: "die Wahrheit des Seins ist das *Werden*",¹⁸⁰ maar ook: "die Wahrheit des Seins sowie des *Nichts* ist die Einheit beider; diese Einheit ist das *Werden*".¹⁸¹ Bij Bolland lezen we: "Waar denken is, daar is zijn. Het ik denkt zich, terwijl het is en het is, terwijl het zich denkt. Denken is zijn. En denken is niet zijn. Het zijn is de rust van de onveranderlijkheid, het denken de onrust van de verandering, en het denken, dat een waar en zuiver zijn zonder meer mocht willen denken, zou in de onveranderlijke rust van het ware zijn hebben te vergaan".¹⁸² En in diens *Boek der Spreuken* 193vv.: "de grens is iets, dat niets en ook niet niets, maar iets anders is. – Iets gaat aan zijn grens over in iets anders, in hét andere, in het andere van zichzelf. – De grens is nog niet de eenheid en tóch eenheid, hét ene, het verkéerde ene, als oneindige nietigheid" – 148: "Wat de wereld gaande houdt is | 126 | haar onbestaanbaarheid." 535v.:

¹⁷⁸ J.W. Goethe: *Faust I*. Tübingen: Cotta 1808, 229, 3466-3468.

¹⁷⁹ Onder anderen door Hermann Hesse: "Ich bin ein Mensch des Werdens und der Wandlungen."

¹⁸⁰ | 29 | Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*. Leiden: Adriani 1908, I 136, II 147.

¹⁸¹ | 30 | Hegel: *Logik*, ed. Rosenkranz, 102.

¹⁸² | 30a | G.J.P.J. Bolland: *Zuivere Rede en hare werkelijkheid*. Leiden: Adriani ³1921, 46. [140] Een uitvoerige kritiek op Bollands taalgebruik vindt men bij J.A. Dèr Mouw: *Het absoluut Idealisme*. Leiden: Sijthoff 1905, *passim*. Op 201 staat: "In ons allemaal zit de oermens, in elk filosoof de medicijnman."

“De strijd des levens is het leven zelf – Een gewelddadige ondergang is het natuurlijke lot van het levende wezen – Bij verdediging zonder meer is deze strijd vooruit verloren; wat niet wil deren, raakt onder de voet.”¹⁸³

Wij bespeuren niet zozeer in de gedachten als wel in de toonaard van de woorddubbelzinnigheid een diepe geestverwantschap met de Germaanse mythe. Wat buiten de congruentie met Heraclitus, Aristoteles, Spinoza uitsteekt en ten slotte heimelijk het meest wezenlijke vormt, stamt uit of toont onmiskenbaar structuurovereenkomst met het levensgevoel van de Edda.¹⁸⁴ Bewúst stelt deze wijsgerige speculatie, waarin logica en metafysica ongescheiden-onderscheiden zijn, zich tegen de leer, de verkondiging van de schepping. De wereld is eeuwig, alleen zo kan zij object van het denken zijn.¹⁸⁵ Zij is *causa sui*. De religieuze gevoelens die toen naar God uitgingen hechten zich nu aan de eindeloze wereld als zodanig (D.F. Strauß).¹⁸⁶ Zien wij goed, dan verbindt deze *overdracht van de intentie* ook de strevingen die vanuit een sociologisch of politiek gezichtspunt vijanden zijn of tot voor kort wáren.

[127] Het met symboliek geladen uiteengaan-in-de-saamhorigheid van de zogenoemde rechtse en linkse vleugel van Hegels school beheerst de gehele geestesgeschiedenis van de verdere negentiende eeuw, zodat wij een marxistische dichteres kunnen horen verzuchten over de noodzaak en de moeite om het Worden volstrekt te denken:

O lange weg die mensheid is gegaan
om 't zijn te denken enkel vervloeiingen
om zich met die gedachte te doordringen
geheel, *het zijn als worden te verstaan*;

om te leren zich aan iedere waan
van iets blijvends en iets vast te ontwringen;
om te wennen, aan 't met de vloed der dingen
naar oneindige verten op te gaan;

om op te losse' in eeuwige wordensgangen
d' aarde, de sterren, het zelf, alle zielen,
het universum en eindelijk god.

Om t' overwinne' ingeschapen verlangen

¹⁸³ G.J.P.J. Bolland: *Het Boek der Spreuken*. Leiden: Adriani 1909. [137]

¹⁸⁴ [30b] “Die grübelnden Geister der germanischen Menschheit bleiben sich nahe trotz der breiten Spiralwindungen der geistigen Entwicklung, die sie von einander zu trennen scheinen, und von ‘Der Seherin Gesicht’ lebt wohl mehr als wir ahnen in den Gesichtern, die *alle* späteren großen Denker und Dichter germanischen Blutes uns schenkten.” F. Adama van Scheltema in de inleiding tot een boek met reproducties naar etsen bij de Edda van Josef Weiß. Essen: 1925, 14.

¹⁸⁵ [31] “Der Satz von der Unmöglichkeit des Werdens oder das aus nichts nichts werden könne (*ex nihilo nil fit*) streitet nicht mit dem Begriffe des Werdens, sondern mit der Schöpfung aus Nichts, indem er die Ewigkeit der Materie bekräftigt”. Kuno Fischer: *Hegels Leben, Werke und Lehre* I. Heidelberg: Carl Winter 1911, 450. [1]

¹⁸⁶ David Friedrich Strauß (1808-1874), Duitse theoloog en filosoof, wegbereider van het modernisme in de theologie met zijn twijfel aan de historische Jezus.

naar voor een opperste vastheid te knielen
en te schuilen in een eeuwig gebod.¹⁸⁷

Zeker zijn er momenten van reserve en tegenweer, zelfs denkwijzen die een volstrekte *tegenstroming* schijnen te vormen. Het is niet mogelijk de verwickelde wegen van het denken in een proces van twee, tegengestelde factoren restloos op te lossen. Niettemin moeten wij ver |128| dacht zijn op de herhaalde doorbraak van de grondtegenstelling Edda en Thora.

Zelfs de latere Schelling, die van de *Philosophie der Offenbarung*, kan ondanks de prijsgeving van de radicale identiteit en de leer van de indifferentie van de absolute Geest, ondanks de poging in de Grond van de Godheid een plaats te vinden voor de Persoon en mitsdien in het Worden voor de geschiedenis, slechts illustreren dat geschiedenis behoort tot een andere structuur.¹⁸⁸ Het 'naïeve', 'primitieve' en 'realistische' van de Openbaring waaraan hij recht wil doen heeft verderstreckende gevolgen dan hij kan toegeven of kan toestaan.

Het 'Duitse' idealisme draagt dit adjectief terecht als een bijzonder epitheton. Nergens ter wereld werd het Worden zozeer verabsoluteerd om dit (én het denken) met de werkelijkheid van de Geest te kunnen *vereenzelvigen*, zelfs in de Oepanishaden niet. Toch bevat Hegels wijsbegeerte ongetwijfeld ook de toelig om ruimte te scheppen voor het Gebod naast het Worden, voor de 'Voorzienigheid' naast het *Schicksal*, maar dan toch altijd zó dat het eerste ondergeschikt wordt gemaakt, ingeschakeld, gelijkgeschakeld aan het tweede, zodat het Worden én overheerst én zichzelf doelloos maakt. "Die Natur geht zu Grun |129| de; der Geist erstarrt betrachtend in einem 'Es ist so'."¹⁸⁹ De bewogen mens wordt *gebruikt*.

Dat een eeuwig Worden dialectisch een eeuwig 'Zijn' tot keerzijde moet hebben¹⁹⁰ en zónder dat de ernst van het gebeuren noodzakelijk ondermijnt, daarop is reeds vaak en van de meest uiteenlopende zijden gewezen, maar het kon geen brede ingang vinden omdat de mythische binding sterker is dan de rede, zelfs bij de profeten van de 'zuivere rede'. Wat bedoeld wordt is eerder een *belijdenis* dan een wereldverklaring, een belijdenis van een kosmisch beleven, hetwelk ten diepste verwant blijkt met dat van de oude godenliederen, met name met de *Völuspá*.

II

Het mag geen 'terugval' heten wanneer na Hegel eminent-Germaanse geesten zijn opgestaan die tot een minder logisch of quasi-logisch spreken terugkeerden, die rechtuit

¹⁸⁷ |32| Henriëtte Roland Holst: *Verzonken grenzen*. Rotterdam: Busse 1918, 37.

¹⁸⁸ |33| Slechts onder groot voorbehoud kan men zich vinden in Helmut Groos' betoog: "Nur die Bedeutung der Geschichte trennt Schelling von Indien und der Mystik. Sie geht über Hegel... wenigstens mit einer Wurzel zwar auch nicht auf das spezifisch Christliche, aber doch auf die allgemeine jüdische Stellung zur Geschichte zurück". *Der deutsche Idealismus und das Christentum*. München: E. Reinhardt 1927, 108. [215]

¹⁸⁹ |34| Maria Salditt: *Hegels Shakespeare-Interpretation*. Berlin: Julius Springer 1927, 34.

¹⁹⁰ |35| "So breitet sich hier die schöne Wärme der Lehrstube aus, damit all das Schmerzhaftes, Unerträgliche und Ungerechte des Lebens, die andauernde Notwendigkeit seiner Widerlegungen, die Selbstverbrennung der Natur und die gesamte herculeshafte Passionsgeschichte der Idee, als ein Ungefährliches, *immer Geschehendes*, *nie Geschehendes* entwickelt werden kann, dessen eigentliche Auseinander-legung nur auf der Tafel steht oder aber gemäß der ewig beschlossenen, ewig fertigen Logosruhe der eigentlichen Realität eine bloße Zeremonie ist." Ernst Bloch: *Geist der Utopie*. München: Von Duncker & Humblot 1918, 286v. [42]

mythisch wilden leren en zich opmaakten om de ‘goden te roepen’. Integendeel, daar begint eerst recht de oprechte zelfherkenning. De ‘ewige *Wiederkehr*’, het veel omstreden deel van Nietzsche’s in de vorm van een theorie voorgedragen geloofsbelijdenis,¹⁹¹ geeft een sterk staal te zien van wat |130| een overbewust, modern mens vermag te geloven, meent te moeten getuigen en prediken. Ons dunkt, op de *bereidheid* berust de rang van deze leer, zij is meer getuigenis dan waarheid en meer getuigenis van een tragisch heldendom dan van een tragische wereld. De ‘evolutie’, de ‘voortgang’, de notie van ‘hogere’ stadia werd daarin deels betrekkelijk gemaakt en ten slotte geheel teniet gedaan. Ook de leer van de *Übermensch* zelf valt noodzakelijk aan deze hermythologisering van het Worden ten offer. Wat Arthur Rimbaud in zijn onvergelijkelijke gedicht *Bateau ivre* heeft uitgedrukt¹⁹², vertolkt de aandoenlijke en vergeefse levensernst van vele edelen.

“Tiefes Durchtränktsein von der Unberechenbarkeit, Undurchdringlichkeit, Unergründlichkeit des Geschehens scheint mithin das Vermächtnis der *nordischen* Religiosität an den transalpinen Typus Europäer geblieben zu sein” (Ziegler). Wij mogen besluiten dat ‘geschiedenis’ een vanuit de Germaanse religie niet te voltrekken begrip is, omdat hetzij de wezenlijkheid hetzij de onomkeerbaarheid van de tijd volgens haar structuur steeds moet worden uitgezuiverd. Het moge waar zijn dat vanuit een meer omvattend gezichtspunt hiermee iets algemeenheids is aangegeven, niettemin heeft dit een bijzonder, consequent, men zou haast zeggen vertwijfeld accent bij de Germanen. Het leven, ook het godenleven hangt in Yggdrasil, de wereld-es, en Nidhag knaagt.

Eduard von Hartmann, een typische pangermanist, leert dat de zin van het worden de opheffing van het Al is. Hij is, hoezeer door de idealisten bestreden, daar |131| mee het eerlijk-Germaanse *enfant terrible* van de gehele speculatieve wijsbegeerte geworden.¹⁹³

Wanneer de *gojim* bij geruchte van ‘geschiedenis’ vernemen en in zelfhandhaving of -verweer actief worden, zullen ze geschiedenis willen ‘maken’. In deze tijd wordt *geschiedenis gemaakt* – dat is in het Derde Rijk een staande term geworden, die juist een wezenlijke vréemdheid tegenover het geheimenis van de geschiedenis verraadt, zoals in het algemeen in de wijsbegeerte het primaat van de wil (van Duns Scotus tot Schopenhauer en Hartmann) overeenkomt met de poging om in het Worden de mens, die logisch niet anders dan object zou kunnen zijn, toch tot subject te maken, tot een eenzame dader.

Wanneer theoretische bezinning het probleem van de geschiedenis benadert, gelijk, klassiek-Duits, bij Hegel, dan is daar nog een inslag van de Thora te bespeuren, die evenwel volgens de lapidaire stelling “*Das Wirkliche ist das Vernünftige*” dóórslaat, terugzinkt in een notie van kosmisch worden. Binnen dit raam heeft het protest van de profeten noch de klacht van Job enige zin. Rahab en Lijfathan, hoezeer vergeestelijkt, blijven ongeslagen, zijn in wezen onoverwinnelijk.

Hoe krachtig dit ferment van de mythe werkt, blijkt uit de ontwikkeling van een denker die in zijn glansperiode een indringend begrip getoond heeft voor de waarden van de Thora. *Max*

¹⁹¹ |36| Nietzsche: *Werke* VII, 218vv., IX, 167vv.

¹⁹² Gedicht uit 1871. In: *Poésies complètes*. Paris: Vanier 1895.

¹⁹³ Eduard (von) Hartmann (1842-1906) verbond het cultuurpessimisme van Schopenhauer met het vooruitgangsidealisme van Hegel en zorgde daarmee voor een kortstondige *hype* in de 19de-eeuwse Duitse filosofie. Hoofdwerk: *Philosophie des Unbewussten*. Berlin: C. Duncker 1869. [174]

Scheler, in zijn laatste periode,¹⁹⁴ is langs nieuwe wegen teruggekeerd tot de wordende God, tot de leer dat 'God' in het mense |132| lijke bewustzijn eerst tot bewustzijn van Zichzelf opwaakt. 'Teruggekeerd' zeggen wij, hoewel die beperkte biografische opvatting niet juist is, want in een vroegere periode heeft hij nimmer iets dergelijks geleerd. Er bestaat echter ook een levenssamenhang van de mythe en van het mythische grondgevoel, een bovenpersoonlijke biografie, een lotsgemeenschap van mythe en volk en enkeling, een geestelijk *rijk* van de *gojim*.

Het meest merkwaardige zien wij als een onvervalst Germaanse geest juist de gedachte van de vrijheid van God vat, zoals Schellings *Philosophie der Offenbarung*¹⁹⁵ dat bedoelt te doen: God is dan zó ondenkbaar vrij dat hij naar believen "dieser oder ein anderer, Gott oder Nicht-Gott, Gott oder nicht-mehr Gott" zijn kan, hetgeen Schelling (in de 13e *Vorlesung*) grondvest op deze vertaling van Exodus 3: 14: "Ich werde sein, was ich will". Dat dit een doorslaan is naar een tegengesteld extreem, maar met hetzelfde resultaat, behoeft geen nader betoog wanneer we de tekst interpreteren zoals in het derde hoofdstuk onder IV werd aangegeven.

III

Met de leer van het Worden hangen de grote politieke inzichten samen. Het Worden is aan de indifferente oorsprong gebonden, het is een wijze waarop het eeuwige Oer zich aan ons voordoet. Doch hoe sterker het besef leeft van de grenzeloosheid van het Worden, des te meer wordt het onvermijdelijk de tijdelijk gegeven grenzen te verabsoluteren. Daaruit vloeit de verheerlijking van de staat voort, die nergens minder te verdedigen is op redelijke gronden en juist daarom apodictisch en fanatiek moet optreden. "Es ist der Gang Gottes in der Welt, dass der Staat sei", zegt Hegel – ja, hij verstout zich en orakelt dat de staat is |133| "der wirkliche Gott", "das an und für sich seiende Göttliche", "von absoluter Autorität und Majestät".¹⁹⁶ Men kan nergens in hoger beroep gaan.

Zo vertegenwoordigt dus de staat de orde van de 'Asen', terwijl de 'Reuzen' in het ondenkbaar-denknoodzakelijke 'Niet' van de wijsbegeerte worden opgeborgen. Het is echter mogelijk, namelijk daar waar een groots ethos (dat niet zonder zijdelingse invloed van de Thora is ontstaan) overweegt, de idee van de staat iets meer in de betrekkelijkheid van de wereld in te schakelen. Zo gebeurt het bij Fichte (in de *Reden an die deutsche Nation*)¹⁹⁷ in zijn nationale mystiek. De staatsvorm, ten slotte de staat zélf, wordt secundair tegenover de moederlijke natuurkrachten van het *Volkstum*. En zo komt er een eschatologische klank in het woord *Reich*. Op de tweede Partijdag¹⁹⁸ van Nürnberg in 1934 werd verkondigd dat een duizendjarig rijk was aangebroken. Zelfs het woord 'duizend' is hier nationaal-mythisch, niet historisch te verstaan.

¹⁹⁴ |37| 'Die Sonderstellung des Menschen', opgenomen in *Der Leuchter*, VII. *Jahrbuch der Schule der Weisheit*, Darmstadt 1927, 161-254.

¹⁹⁵ Friedrich von Schelling: *Philosophie der Offenbarung*. In: *Werke* III. Leipzig: Fritz Eckardt 1907, 737vv. [25]

¹⁹⁶ |37a| Vgl. Arthur Frey: *Der Kampf der evangelischen Kirche in Deutschland und seine allgemeine Bedeutung*. Zollikon: Evangelische Buchhandlung 1937, 31. [7660]

¹⁹⁷ J.G. Fichte: *Reden an die deutsche Nation*. (1808) Berlin: Deutsche Bibliothek 1912. [171]

¹⁹⁸ Van de NSDAP, 5-10 september 1934 in Nürnberg. Bedoeld is de tweede Partijdag na de machtsgreep.

De mythe van het Rijk, die bij de Germaanse volken een nauwelijks minder ingrijpende rol gespeeld heeft dan bij Israël, vertoont evenwel een omgekeerde structuur. Het doel is namelijk ingesloten in de grenzen van de oorsprong. Onuitputtelijk mag de ontwikkeling schijnen, vooral waar de wassende 'rijkdom'¹⁹⁹ door |134| de geest (onder directe of zijdelingse invloed van de kerk of van Israël of van de Thora) gevuld wordt met zedelijke eigenschappen, niettemin is de gedachte van iets 'nieuws', een nieuwe schepping, een echte toekomst niet te voltrekken. Messiaanse tonen passen hier eigenlijk niet, omdat elke toekomst door de Nornen restloos zal worden bepaald en verslonden. "Das Ursprungsmythische Bewusstsein ist die Wurzel alles konservativen und romantischen Denkens in der Politik" (Tillich).²⁰⁰ Het mist zedelijk uitzicht.

In hoeverre groeipermanentie kan bestaan, blijft een open vraag. Wordt deze ontkenning beantwoord, dan ontbreekt niet alleen het besef van echte toekomst, maar keert het levensgevoel nadrukkelijk tot de leer van de eeuwige wederkeer terug. Genoeg is het dan dat wij, dat dit bloed, deze geest sowieso zullen terugkeren. Als het Rijk, ook in een bepaalde politieke formatie, 'eeuwig' wordt genoemd, dan bedoelt dit wel een altijddurende toekomst te suggereren aan wie, tegen alle rede en ervaring in, luisteren wil naar de magische bezwering, maar dieper gezien beduidt 'eeuwig' dat het er altijd geweest is, dat het zijn bestaans- en rechtsgrond in het Oer heeft.²⁰¹ Het is eerder een tragisch triomfgeschal dat de Rahab onoverwinnelijk is, dan een stille zekerheid dat dit oerwezen geschapen is opdat met hem een goddelijk spel gespeeld zou worden, en er zo ruimte komt voor de metafysische ernst van het gewone mensenleven, van de begrensde, doelgerichte geschiedenis.

IV

Er is nog een ander gevolg dat wij bij onze vergelijking niet mogen veronachtzamen. Noodzaak en *toeval*, hoewel zowel intellectueel als emotioneel zeer verschillend geladen woorden, gaan eenzelfde negatieve bekentenis betekenen. Evenals zijn en worden ident 'moeten' wezen, maar nochtans de mens 'geheel het zijn als worden wil verstaan', zo 'zijn' noodzaak en toeval één, hoewel de mens ze als elkaars tegendelen ervaart.²⁰²

¹⁹⁹ |38| Ook reeds waar de 'Poiësis' boven het wetenschappelijke natuurbeeld en de taak van de zedelijke wereldorde wordt gesteld, zoals bij Paul Natorp in zijn laatste periode: "Im ewigen Mit- und Ineinander von Werden und Vergehen, Aufbau und Abbruch" ontstaat een "unerschöpflicher, ja noch beständig wachsender Reichtum neuer Schöpfung". *Der Deutsche und sein Staat*. Erlangen: Verlag der Philosophischen Akademie 1924, 31.

²⁰⁰ Paul Tillich: *Die sozialistische Entscheidung*. Potsdam: A. Protte 1933, 18. [194]

²⁰¹ |38a| Daaruit laat zich de bewering verklaren dat de lijn van de Rijksgeschiedenis (tegelijk een historisch, een politiek en een metafysisch begrip!) niet te *bewijzen* is. Zo zegt Hielscher (*Das Reich*, 144) dat niet de protestanten Luthers erfgenamen zijn, maar de "Menschen des Reiches" en schrijft neer: "Diese Erkenntnisse bedürfen keines Beweises und sind keines Beweises fähig. Sie folgen aus dem Glauben an das Reich, der die Geschichte zu deuten vermag, und öffnen sich nur dem, der im Reiche steht. (...) Wie derjenige welche dem Christus folgt, die gesamte israelitische Geschichte als Weg zum Messias begreifen kann, gleichgültig wie die Menschen dieses Weges über sich geurteilt haben, so kennt der Gläubige des Reiches den Weg von der Ursache über Luther zu Nietzsche... als den Weg, auf dem sich das Reich offenbart, gleichgültig wie die Menschen dieses Weges über sich geurteilt haben."

²⁰² |39| Een bundel citaten uit een klein, minder bekend jeugdwerk van Nietzsche: *Die Teleologie seit Kant* uit 1868 kan hier als illustratie dienen: "1. Optimismus und Teleologie gehen Hand in Hand: beiden liegt daran, das Unzweckmäßige zu bestreiten als etwas wirklich Unzweckmäßiges. 2. Die Beseitigung der Teleologie hat einen

In het gedácht-worden zou – zo luidt de duiding – |136| zich het toevallige in het noodzakelijke veranderen, maar iets ánders is de immanente éénheid-van-het-denken en iets geheel ánders de gevindiceerde eenheid van denken en zijn. De wereld is naar de structuur van de Thora logisch noch onlogisch, maar, met een term van Hans Ehrenberg, ‘metalogisch’ of in Bijbelse taal: zij is ‘creatuur’, dat is: door Gód gedacht.

Slechts in de wereld van het toeval zijn tautologieën onvermijdelijk en in zoverre ‘geoorloofd’. Vreemd om te zeggen! Maar ook de meest verheven identiteitsleer verloopt ten slotte in verholde tautologieën.

Waar de Godsnaam, de naam van de Naamloze ontbreekt, waar niemand verondersteld wordt te kunnen zeggen: ‘Ik ben, die Ik ben’, zullen alle grenzen en alle normen betrekkelijk zijn, niet enkel ten aanzien van elkaar, maar evenzeer in verband met de wereldgrond, want deze zelf is immers het Worden.

De betrekkelijke grens of norm moet zich dus noodzakelijk verabsoluteren om zich naar buiten te rechtvaardigen. Het toevallige draagt het masker van de innerlijke noodzaak, van het onvermijdelijke recht.²⁰³ Beide, noodzaak en recht zijn echter zuiver formeel op te vatten, zoals ook de termen ‘chaos’ en ‘orde’ een ethische inhoud derven.

V

Hiermee hangt een fatale consequentie samen, die getrokken wordt wanneer de mythe in een bepaalde |137| tijd door een abstract denken wordt overwoekerd en de mythische mens zich daartegen gaat verweren met de middelen van het denken zélf. *Ludwig Klages*, in de ban van de mythisch-cerebrale antinomie van ‘geest’ en ‘leven’, die de geest verengde tot ratio en die doodverfde als *vijand van het leven*²⁰⁴, werd de leermeester van veel van de meest overtuigende pioniers van het nationaalsocialisme. Aan *Leben ohne Wert*, dat is afgezien van de waarde, aan eros als een blind vervallen-zijn aan het beminde, wezensverwante wordt consequent de voorkeur gegeven boven genormeerd leven en bezonnen keuze. Kant, Schiller, Fichte, Rickert zouden niet anders kunnen dan zich met huivering afkeren van zulk een leer. En toch is hierin onmiskenbaar een wezenlijk deel van de mythe herleefd en in zijn Germaanse rechten hersteld, zoals even onmiskenbaar in de daareven genoemde denkers de dynamische lijn van de Thora, hoe ook geduid (of misduid), zich in de Duitse landen voortzet. Inderdaad krijgen deze mannen dan ook de tegenspraak, de aanval, de hoon van Klages en de zijnen te verduren. Een algemene *opstand tegen de logos* begint uit naam van en ter ere van de ‘kosmogonische eros’.

praktischen Wert. Es kommt nur darauf an, den Begriff einer höheren Vernunft abzulehnen: so sind wir schon zufrieden. 3. Wir können höchstens auf eine Vernunft schließen, haben aber kein Recht, sie als eine höhere oder niedere zu bezeichnen. 4. Das Dasein der Organismen zeigt nur blindwirkende Kräfte. 5. Das Lebensfähige ist nach einer unendlichen Reihe mislungener und halbgelungener Versuche gebildet. 6. Der Zufall kann die schönste Melodie finden. Aus Buchstaben kann sich eine Tragödie zusammen würfeln. 7. Das Leben ist etwas völlig Dunkles, dem wir daher auch durch Zweckursachen kein Licht geben können.”

²⁰³ |39a| Vgl. Rauschning: *Die Revolution des Nihilismus*, V. Auflage, 9: “Kritik, und selbst die aus dem heißesten Herzen des edelsten Patriotten kommende, gilt heute in Deutschland als eines der größten Verbrechen, dem Landesverrater gleich geachtet”. De schrijver spreekt op 404 van “die souveräne Ablehnung jedes Argumentes der Vorsicht, das völlige Fehlen eines Organs – meinetwegen ‘bürgerlicher’ Ratio”.

²⁰⁴ |40| Ludwig Klages: *Der Geist als Widersacher der Seele* III. Leipzig: Barth 1932, 219v. Ludwig Klages (1872-1956) was bekend als grafoloog en als filosoof van het irrationalisme. Dat hij populair was onder nazi-ideologen was zijns ondanks. Hij opponeerde tegen het Derde Rijk.

De onoplosbare tegenstrijdigheid: het eeuwige worden en de 'eeuwige' waarde, wordt veelal niet als zodanig gezien of wél gezien maar dan gecamoufleerd.²⁰⁵ De |138| waarde is de heerlijkheid van elk uur en zij heeft geen bijzonder verband met de toekomst. Zónder Woord is het gegevene dieper te genieten. De vertolking van het wezen van de dingen geschiedt dan ook beter, onmiddellijker, waarachtiger door de muziek.

Natuurlijk zijn heilzame suggesties nodig, een wijsbegeerte van 'het alsof', tenminste voor de menigte. "Schreiten wir nur zu, kommen wir nur von der Stelle. Vielleicht sieht sich unser Gebahren doch einmal als *Fortschritt an*"²⁰⁶, legt Nietzsche een half-vertwijfelde idealist in de mond. Maar principieel weet hij zelf niets beters. Integendeel, juist hij heeft geweten dat het Asenrijk te veel verbindingen onderhoudt met de Reuzen dan dat de hoop gewettigd zou zijn dat een uiteindelijk doel van volkomenheid (hoe ook gedacht) ooit zou worden bereikt. "Wie van de Asen zou vragen ook Bergelmir (de ontkomen Reus) te doden zou iets vragen boven Asenmacht. Het was hen gegeven de chaos te binden voor lange, lange tijd. Het was hen niet gegeven de chaos zonder meer te niet te doen, *hetwelk zou wezen tegen het zijn van de wereld* en dat is zelfs voor Asen onmogelijk".²⁰⁷

Voor ons bloed (wel te verstaan: niet ons Arisch, maar ons 'heidense', dat is ons menselijke bloed) heeft de mythe en het mythisch denken de trekken van onmiskenbare waarheid. En het Germaanse wezen bevestigt dit extra krachtig, hardnekkig en duurzaam.²⁰⁸

|139| Men stelle slechts naast de stelling: "das Wirkliche ist das Vernünftige" dit andere woord van Hegel: "der Widerspruch bewegt die Welt", en men verstaat dat hier geen andere uitweg blijft dan niet slechts aanvaarding maar verheerlijking van het tragische.

Wat de Thora ons leert is blijkbaar niet Arisch, niet heidens, maar ook... niet menselijk.

Wij worden gedwongen tot de conclusie – dat is: tot de bekentenis – dat de gang van de dingen naar Israëls voorstelling ons van nature niet ligt. Geschiedenis, hoe vreemd het moge klinken, stóórt ons. De Toekomst lokt ons niet, de *Sjechina is* voor ons reeds over de heerlijke én verschrikkelijke wereld gespreid. Het mateloze geeft ons een 'heilige' (dat is religieuze) vervoering, de tijd vloeit en vervloeit in de Ruimte, het Woord hebben wij niet nodig, ons zegt het bestaande genoeg. Voor de daverende dingen van de wereld stellen wij ons gaarne open – en prosternerens ons.

Niets kan meer in overeenstemming zijn met de geest van de Edda dan hetgeen Ziegler aan het slot van zijn *Gestaltwandel der Götter* (1922) voordraagt als 'geloofsmysterie': "ein Ja zu Nattern und Ottern und Kröten und Würmern... ein Ja den Seuchen und Ansteckungen, den Aussätzen und Krebsen, den Grippe und Beulenpesten... den Zersetzungen und Verschüttungen, den Erblindungen und Entmannungen! Ein Ja den Rechtsübertretungen,

²⁰⁵ |41| Nietzsche, die later vrijuit verkondigt: "Alles ist geworden" (*Werke II*, 19) heeft voordien verklaard dat deze waarheid in het belang van de cultuur moest worden geheimgehouden (I, 366v.). Hij doorziet ook in echt-Duitse zelfkritiek dat de leer van het Worden zeer na aan de chaos brengen kan en zegt van de Germaanse geest: "Er ahnt, dass auf dem Gierigen, dem Unersättlichen, dem Mörderischen der Mensch ruht" (*Nachlasz* 1873).

²⁰⁶ In *Menschliches, Allzumenschliches*, V, 248.

²⁰⁷ |42| Van Senden: *Wijsheid der Wala*, 7.

²⁰⁸ |43| Nietzsche: "Wir Deutsche sind Hegelianer, auch wenn es nie einen Hegel gegeben hätte, insofern wir dem Werden... einen tieferen Sinn und reicheren Wert zumessen als dem was 'ist' (*Fröhliche Wissenschaft*). "Wie jegliches Ding sein Gleichnis liebt, so liebt der Deutsche die Wolken, und alles was unklar, werdend, dämmernd, feucht und verhängt ist" (*Jenseits von Gut und Böse*).

Grenzverletzungen, Verleumdungen, Mordtaten, Hinrichtungen... Tier | 140| quälereien, Raubüberfällen, Aushungerungen, Vergewaltigungen, Verschleppungen, Standgerichten und Erschießungen, ein Ja den Glaubensverfolgungen und Hexenverbrennungen... den Folterungen und Lebend-begrabungen! Ein Ja den Theatern und den Tempeln... den Gefängnissen und den Besserungsanstalten, den Klöstern und den Irrenanstalten, den Kohlenflözen und den Tauchbootbäuchen. Ein Ja den Treubrüchen und Standhaftigkeiten, den Läuterungen und Wandlungen, den Sündenfällen und Seligsprechungen vollendeter Schöpfer vollendeter Gott wäre nämlich nur der,... der sein Ja und Amen auszusprechen sich getraute zu allem, was geschieht und zu allem, was geschehen wird und mag...; ein Jasager zu einer Wiederkehr des Gleichen, der wäre Weltbejaher, Weltschöpfer, Welterschaffer schlechthin".²⁰⁹

Wij treden in een andere wereld als ons verkondigd wordt dat "de verborgen dingen zijn voor de Heer onze God, maar de geopenbaarde voor ons en onze kinderen tot in eeuwigheid, om te doen al de woorden van deze Thora" (Deuteronomium 29: 29). Het werkelijke gebeuren in alle gebeuren is stil, terwijl de mens niet voorbestemd is in vrede te zijn, tenzij dan in zijn roeping.²¹⁰ Zo leert ons de vreemde leer van de Thora de ervaring van het worden aan ons voorbij te laten gaan.

| 141| Er sprach/ Heraus!
steh hin auf den Berg vor SEIN Antlitz!
Und da/ vorüberfahrend ER:
ein Sturmbraus, groß und heftig,
Berge spellend, Felsen malmend,
her vor SEINEM Antlitz:
ER im Sturme nicht –
und nach dem Sturm ein Beben:
ER im Beben nicht –
und nach dem Beben ein Feuer:
ER im Feuer nicht – aber nach dem Feuer
eine Stimme verschwebenden Schweigens.
Es geschah als Elijahu es hörte:
er schmiegte sein Antlitz in sein Fell
und trat hinaus, stand am Einlass der Höhle –
Da, eine *Stimme* an ihn... [1 Kon. 19: 11vv. Buber-Rosenzweig]

Een stem, een opdracht, de geschiedenis, de heilsgeschiedenis gaat voort.

²⁰⁹ | 44| Ziegler: *Gestaltwandel der Götter* II, 880vv.

²¹⁰ | 45| Vgl. Cohen: *Ethik des reinen Willens*, 463: "Nicht in der Einheit mit dem All hat der Mensch seinen Frieden zu suchen, sondern allein auf den begrenzten Teile der Natur und Geschichte, der ihm beschieden ist."

Edda

Het schijnt dat de oud-Germaanse religie geen totemistisch stadium heeft gekend, hoewel toch haar eerste bloei samenvalt met de jagerperiode van de stammen, met de tijd van de meest gewaagde rooftochten te land en ter zee. Niet zonder grond is ook de stelling dat sporen van magie nauwelijks te ontdekken zijn, althans in de periode waaruit direct of onmiddellijk schriftelijke oorkonden tot ons spreken. De rol van de runen in de religieuze praktijk is niet geheel duidelijk. Het godenbeeld ook is zeldzaam: verspreide sporen van de 'Ewart', de priester, de 'Hüter des Gesetzes' konden worden vastgesteld, al is het ontbreken van tempelresten te wijten aan het feit dat ze van hout waren, de heilige stede bij uitnemendheid is de 'Hain'. De 'Externsteine' bij Detmold schijnt een centraal heiligdom van verschillende stammen geweest te zijn. In het Zweedse hoofdheiligdom stond van de drie daar vereerde goden Thors beeld in het midden. Een strekking om de heilige boom, de eik of de es als goddelijke presentie te vereren schijnt onmiskenbaar. De verering is dan vermoedelijk niet op te vatten als een |143| 'vroeger' stadium van het beeld, maar als een overgang naar een meer algemene, zo men wil 'geestelijker' natuurverering, door sommigen (onder anderen Wirth en Hauer) gaarne 'monotheïsme' genoemd. Van een dodencultus is al evenmin veel te merken.²¹¹ Wat het offer betreft wordt voor het stenen tijdperk het gebruik gemeld om werktuigen van vuursteen als 'Weihgabe' aan de goden in de moerassen en poelen te doen verzinken. Romeinse overlevering vertelt hier en daar van de Germaanse gewoonte om de krijgsgevangenen te offeren aan de goden, vooral aan Odin. Wat daarvan zij, de cultus en de daarmee samenhangende gebruiken hebben een veel minder stellige plaats en een veel geringere invloed op het volksleven dan bijvoorbeeld in de oude, Aziatische religies, waar ze het leven overwoekeren.

Vanwaar deze soberheid? Is het niet omdat voor oud-Noords en oud-Germaans besef de lijnen van de godengestalten vervloeien met het algemene Lot?

|

De Edda onderwerpt het chaotische drama van het wereldgebeuren, waarin goden en helden begrepen zijn, aan een opperste (laat ons voorlopig zeggen: ordenende) kracht, die naamloos blijft.

Yggdrasil slaat zijn drie wortels uit, een naar de aarde, een naar de hemelburcht, Asgard, en een naar de onderwereld, en bloeit en rijpt en verwelkt.

Na de dood van Ymir leefden de Asen in een gelukkige tijd. Aan hen was de heerschappij 'toegevallen', het 'geluk' (*hamingga*) was hun beschoren.

|144| De *Overmacht* van het lot is een kwantitatieve grootheid, daarom de levenskracht, het geluk, de zegepraal evenzo. Op gouden tafels spelen Asen in zorgeloze stemming steeds het 'Brettspiel'. Naast het spel waren zij bezig allerhande prachtige voorwerpen te smeden. Ook

²¹¹ |1| Ninck: *Götter*, 6. Over het 'dodenschip' Hermann Harder: *Religion der Germanen*. Leipzig: Reclam 1937, 87v.

dachten zij en zij zongen. Zij moesten zich intussen op de krachtsverhoudingen bezinnen. De 'Wanen' waren daar, Njörd en zijn kinderen Freyr en Freya, machten van vrede en vruchtbaarheid, maar toch nog te willekeurig, niet aangepast aan de orde van de Asen. Loki schreed door Asgard en de kinderen die hij bij de Reuzin Angeboda had: Fenris, de Midgardslang en de bleke vrouw die Hel genaamd werd vormden een donkere horizon. De Asen moesten Fenris, de wereldwolf, in boeien slaan, de Slang in de zee slingeren en Hel neerstorten in de onderwereld om daar de heersers te zijn van het dodenrijk. Zo regeerden zij. Nee, het leven van de Asen is weinig 'olympisch'.

Zeker heeft de karigheid en het catastrofale van de omringende natuur het levensgevoel dat de mythe heeft gevormd mede beïnvloed. Niettemin heeft deze onrust van de goden stellig diepere grond en werkt zich radicaler uit dan in Indië en Hellas, in Shiva of Dionysos, die beide de wereld uiteen-dansen.

Een dieper besef van *onmacht* (dat nochtans niet samenvalt met het creatuurgevoel) heeft de Germaanse ziel vanouds overheerst. Het leven werd er ervaren als oneindig bedreigd, *het* leven!, niet enkel het *mensen*leven. De Nornen heersen, terwijl de Asen de heerschappij voeren bij de gratie van de Nornen.

De afweer van het menselijke gebied tegen de *onher* | 145 | *bergzaamheid* van de wereld²¹² werd beseft als zwak, als nauwelijks opgewassen tegen het eerste aanstormen van de vlagen die uit de duistere diepten van de wereld komen. Doch ook de ondergang van de goden, als zij komt, komt niet als een onverwachte catastrofe, het werd verwacht, bijna zou men zeggen: er is op gerekend. Dáárom de strekking naar: geen totem, geen magie, geen godenbeeld, geen priesterkaste, dáárom streng het leven en sober de offers, dáárom weerbaar en weemoedig-verbeten de innerlijke houding.

Uit de vele voorbeelden van dit besef, kiezen wij de aanvang van het Helgi-lied.

Urzeit war es, Aare schrien,
Von Himmelsbergen sank heiliges Nass;
Da hatte Helgi, den hochgemuten,
Borghild geboren in Bralunds Schloss.

Nacht war 's im Hof, Nornen kamen,
Sie schufen das Schicksal dem Schatzspender:
Der Herrscher hehrste solle er heißen,
Der ruhmreichste Recke werden.

Sie schnürten mächtig Schicksalsfäden
Dem Burgenbrecher in Bralunds Schloss;
Goldnes Gespinst spannten sie aus,
Festend es mitten unterm Mondessaal.

| 146 | Sie barga die Enden in Ost und West,

²¹² |2| "Die Einfriedigung, die er anlegt, spielt die Rolle der Tür im Haus; sie trennt das sichere Gebiet menschlicher Wohnung vom 'unheimlichen' Bezirk dämonischer Mächte". G. van der Leeuw: *Phänomenologie der Religion*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1933, 376. [862]

Des Fürsten Land lag dazwischen;
Nach Norden warf Neris Tochter
Eins der Bänder, unzerreißbar.

...

Eines nur weckte dem Wölfig²¹³ Angst
Und Bangen dem Weibe, das Wonne geboren
Weil hungrig der Rabe zum Raben rief
Im hohen Wipfel: 'ich weiß Etwas!'²¹⁴

Geboorte – leven – dood zijn hier ineengeweven, de Macht die de schattenschenker begiftigt is zelf schepper én schepsel, en 'onverbrekelijk' heet datgene waarvan men de broosheid klaarblijkelijk beseft.

Onrust deelt zich aan allen mee, aan alle wezens, waarzeggende dromen spelen een grote rol (droom van Minolt in de Orendel²¹⁵). *Het leven is 'veeg'* (oud-Noors *feigr*, oud-Saksisch *fegi*), dat is (de dood) vervallen.

Lange schlieft ich, lange schlummert' ich,
Lang ist der Lebens Leid.
Odhin schuf, dass der Schlummer-Runen
Bann ich nicht brechen konnte.²¹⁶

Een zekere mildheid en weemoedige onpartijdigheid kan uit dit *Schicksals* geloof voortvloeien, zodat iemand in de sage van Gisli zeggen kan: "Ich sehe hier keinen guten Rat, der etwas taugte; aber zürnen werde ich dir nicht; denn jeder muss reden, was ihm das [147] Schicksal eingibt, und was bestimmt ist, wird sich erfüllen." Wat een '*Groll*' tegen het Lot zelf niet behoeft uit te sluiten.

En nu stuiten wij op een merkwaardige structuur: waar de veegheid van het leven dieper beseft werd, daar is de trots hoger gerezen. De Overmacht wekt geen deemoed, de angst scheidt geen stilte. Het uiteindelijke lot wordt niet beklagd. Eigen trots heeft de Germaan geprojecteerd in de majesteitelijke ondergang van helden en goden, van alle wezens, van de wereld. "Unrühmlichen Strohtod, den er als Einzelner nach Möglichkeit meidet, verbietet dieser Mensch (der Edda) auch seiner Welt im Ganzen" (Leopold Ziegler).²¹⁷

Uitzonderlijk, moeilijk te plaatsen klinkt een toon als deze (die daarom veelal als een 'christelijke' interpolatie wordt opgevat) uit het Hyndlalied:

Einer erstand / höher als alle,
Es nährte ihn / der Erde Kraft,

²¹³ |3| Bedoeld is Siegmund.

²¹⁴ Ninck: *Götter*, 145. De vijfde strofe bij Wolzogen: *Edda*, 36.

²¹⁵ De Orendel is een verzenepos in het Middel Frankisch, dat in de 12de eeuw ontstond.

²¹⁶ |3a| *Het lied van Sigrdrifa*. In: Baetke: *Quellenzeugnisse*, 119.

²¹⁷ Ziegler: *Das Reich I*, 35.

Den hehrsten Herrscher / heißen sie ihn,
Durch Sippe verwandt / sämtlichem Volk.
Dann kommt ein anderer / der allerhehrste,
Nimmer wag' ich / zu nennen ihn;
Wenige sehen / weiter vorwärts,
Als bis Walvater / Dem Wolfe naht.²¹⁸

Is het 'onafzienbare' vaak niets anders dan een emotioneel woord, met zeer voorlopige geldigheid, hier schijnt een Macht aangeduid die in het generzijds van het onafzienbare begint. Terecht is naar ons inzien bij deze plaats gedacht aan christelijke interpolatie of bewerking.

II

Dat de Nornen niet zelden als hoedsters van de vruchtbaarheid worden voorgesteld strijdt niet tegen hun |148| karakter van Schikgodinnen. Germaanse namen op 'matronenstenen' [votiefstenen] noemen hen *Friagabi* (vrijgeveige), *Idbangabi* (ijverig-gevende), *Garmangabi* (kroost-gevende). Dit breekt de grondstructuur niet. Het zijn 'die Mütter', de *Alaserhviae* (de 'Allbelebenden'). In de Edda hebben ze honden tot attribuut, zij behoren tot de elementaire sfeer, zij stammen af van de Reuzen, leven op grote afstand van de Asen.

Stammoeders en Nornen, hun gestalten lopen dooreen, ook vermengen hun trekken zich met die van de Walküren. Houden wij ons aan de *Völuspá*, dan overweegt hun karakter van gezamenlijke beschikkers van het uiteindelijke lot van de wezens en worden ze ons terecht een verbeelding van het 'Schicksal'.

Oerd (het verleden), *Werdandi* (het heden), *Skoeld* (de toekomst), de namen mogen enigszins abstract aandoen, zodat men naar analogie met wat we in andere godsdiensten aantreffen eerder denken aan een allegorisch dan aan een mythisch gegeven. Toch past juist dat 'abstracte' volkomen bij het hoogontwikkelde besef aangaande de Overmacht van het lot dat wij aan de Germaanse stammen meenden te moeten toeschrijven. De Nornen zijn gestalten, vrouwengestalten, ze houden verband met de vruchtbaarheid, maar ook (want elk wezen is als geborene in de dood geworpen) met de vervaarlijke slagen van het gebeuren en met de zwarte stonde van het einde.

Von dort kommen Frauen, vielkundige
Drei, aus dem Born, der beim Baume liegt;
Lose lenkten sie, Leben koren sie
Menschenkindern, Männergeschick.²¹⁹

|149| Bij de wateren, bij de bronnen die uit de diepte komen is, naar het volksgeloof, altijd raad te halen. Uit die diepte laten ook de goden zich raden. Zelfs Odin. Welke inhoud die wijsheid heeft? Ten slotte géén bijzondere inhoud, omdat die een variant is van de algemene: de dood, het doodgaan en het doden.

²¹⁸ Naar Harder: *Religion*, 63.

²¹⁹ Ninck: *Götter*, 146.

Bij de bron zitten zij waaruit (vgl. *Frau Alle*)²²⁰ de kleine kinderen komen – tegelijk aan de voet van de wereld-es, die zijn wortels slaat rondom drie rijken, die sámen zullen vergaan. En weer de *dubbelzijdigheid*: de Nornen scheppen dagelijks water uit de bron en ook het leembezinksel en gieten beide over de es uit om haar voor dorheid te beschutten. Om de wortel van het leven te beschermen is het onvermijdelijk dat het leven ook besmet en bedreigd wordt.

Zwijgzaam zijn de Nornen – alleen de jongste spreekt nu en dan – maar in haar spreken spreken ze alle drie tezamen hun eigenlijke woord.

Das Wort der Urd überwindet keiner
Beschied's ihm Schweres auch...²²¹

zegt Swipdag in het lied van Fjölsvinn.

Het kan niet toevallig zijn dat nergens in de mythe zoveel beelden en gelijkenissen van verschillende orde elkaar kruisen. Beurtelings als feeën, als matronen, als Erinyen, als Sibyllen verschijnen de Nornen ons, omdat leven en *Schicksal* voor de Germaanse geest een en hetzelfde zijn. In het Franse sprookje zijn de 'feeën' de verlieflijkte gestalten van de *fatae* – maar de ontwikkeling (ook al kan zij niet evenzeer etymologisch worden aangewezen) is in de Germaanse mythe om |150| gekeerd geweest, of heen en weer, maar dan met een groot overwicht van het *fatum* over de fee.

Wat Nidhag wegknaagt en wat Oerd (of ook Mimir, haar mannelijk tegenbeeld) wéét, dat is ident. Wat van *deze* runenstaven gelezen wordt, dat geschiedt in de werkelijkheid, dat *is* de werkelijkheid.

Daarom zijn mannen en helden vereist om de Nornen te kennen. Felix Dahn laat in zijn *Nachdichtung* van de Edda Odin aldus spreken: “Wenig gefällt mir Bragis Gesang. Er singt ganz hübsch – wie 's den Weibern gefällt – von Scherz und Liebe: aber er meidet ängstlich, in jenes Dunkel hinab zu leuchten, das in der Welt und in der Herzen Tiefen ahnungsvoll, erhaben, ja selbst schreckhaft schläft. Denn nur wer das Tiefste aufrührt in der Brust, dass das Herz verzweifle, stürme, jauchze, nur der ist ein echter Sänger... Bragi ist kein großer Held – nur ein kleiner: ein großer Sänger aber ist nur ein großer Held”.²²²

III

Nog één element dat wij tot nu toe verwaarloosden behoort in herinnering gebracht te worden, namelijk dat de Nornen, als zij een oorsprong hebben, gesproten heten uit het geslacht van de Reuzen. Daarmee is duidelijk aangegeven dat het Lot géén voorkeur heeft voor de orde van de Asen, dat het blind is voor de betrekkelijke winst van het Asenrijk. Maar welk een invloed moet zulk een visie hebben op het leven van een volk, een mens, die toch de drang heeft het 'hogere' te vereren. Zulk een volk wordt het onmogelijk gemaakt ooit in 'recht' en 'gerechtigheid' te geloven.

²²⁰ Onbekend, waarschijnlijk is Frau Holle (Holda, Hulda) bedoeld uit het sprookje van de gebroeders Grimm. Zo ook in de Duitse vertaling.

²²¹ Ninck: *Götter*, 149.

²²² [4] Felix Dahn: *Odhins Trost*. Leipzig: Breitkopf 1920, 44. [3693]

[151] Omdat de strijd de eigenlijke daad van het leven is, de daad waarin het leven tot zichzelf komt, daarom wordt het Lot voornamelijk als nederlaag of zegepraal, als doods- en levenskans op het slagveld geïnterpreteerd. Zo worden de Nornen, die ver weg wonen, als het ware vertegenwoordigd door de *Walküren* ('*Leichenwählerinnen*'). Zij dragen een rusting van zwanenveren, op wilde paarden varen zij door de luchten, de jongste van de Nornen, Skoeld, rijdt als Walküre mee in de strijd: helmmeisje, schildmeisje in Wodans gevolg. De Walküren zijn in tegenstelling tot de Nornen nabij, ze zijn het Lot in actie, ze zijn het Leven in zijn gang op heterdaad betrapt, de stormgang van doodse willekeur midden door het barnen van het oer, dwars over de paden van de betrekkelijke orde.

De kosmische orde zelf immers is ontworsteld aan de baaierd. De berg staat vast, de zee deint voort, maar volkomen tegenstellingen kunnen dit nimmer zijn. En zo nu is het ook met de kracht van de mens en veiligheid en evenwicht in de strijd.

De onrust, zo indringend vertolkt in de beurtzang van Njörd en Skadi, die op de tegenstelling van zee en gebergte gebouwd is, gaat door heel de wereld van de mythe.

Nicht schlafen kann ich
Vor dem Schreien der Vögel
An der Brandung Bett.
Jeden Morgen
Wenn sie vom Meere kommt,
Weckt die Möwe mich.²²³

[152] Maar evenmin als het predestinatiegeloof de calvinisten verlamd heeft (als wij deze slechts betrekkelijk geldige parallel hier mogen trekken), evenmin heeft het geloof in de Nornen de moed van de Germanen verminderd. Hagens grimmigheid (in het *Nibelungenlied*) groeit pas tot de ware waanzin van het heldendom als hij de zekerheid van zijn ondergang bezit. En zo gaat het alle helden, ook de goden, ook Odin, die ondanks de wijsheid die hij haalde bij de Nornen zijn naam eer blijft aandoen, want zijn naam betekent: het Woeden, waarin ook de extase in hogere zin mede begrepen is, hetgeen intussen niet uitsluit dat de geestelijke extase meer op bloeddorst lijkt dan de bloeddorst op de extase. Ook dat ligt in de rede.

De mythe deinst voor de meest *gruwzame* voorstelling van de alomtegenwoordige geweldpleging niet terug en nergens wordt de fantasie zo hoog opgewoeld dan waar zij het materiaal van het slagveld vindt. De veldslagen tussen Asen en Reuzen, Asen en Wanen, helden en helden zijn een weefsel dat op het weefgetouw van de Walküren (of van de Nornen) met schering en inslag wordt vervaardigd...

Webet, webet, Gewebe des Speergotts...
Geflochten ist es aus Fechterdärmen
Und stark gestrafft mit Streiterschädeln
Kampfspeere sind die Querstangen,
Der Webebaum Stahl, das Stäbchen ein Pfeil

²²³ Ninck: *Götter*, 89.

Mit Schwertern schlägt man Schlachtgewebe.²²⁴

Dit is welzeker een lied meer naar Odins smaak dan Bragi's zang, die aan de vrouwen behaagde. |153|

IV

Gelijk bij alle volkeren heeft ook bij de Germanen het *onweer* een eigen stem, die van het goddelijke spreekt, nee die zelf Gods onmiddellijke effulgeratie is. Het onweer hoort bij de uitbeelding van het Lot.

In de mythe komt het karakter, het gedrag, de vaart van Thor telkens sterk naar voren. Geen god werd meer algemeen vereerd.²²⁵ Eenvoudig, rond, driftig, wars van overleg, hoonlachend om alle praat, ras om te spreken, ras tot toorn, stampst zijn stap door Asgard en Midgard, hij is het spiegelbeeld van de typische Germaan. Volgens Bernhard Kummer in zijn *Midgards Untergang* was de gestalte van deze zoon van de Alvader en de aarde, de *fulltrui*, de 'volle trouw', 'het volle geloof', dat is de éne alles overtreffende godengestalte voor de Germaanse boer in de eerste eeuwen van onze jaartelling.²²⁶

Eigenaardig genoeg schijnt hij van alle goden nog het meest gevrijwaard te zijn van de verwickelingen in de voorstelling van de mythe. Hij is duidelijk géén mens en hij schijnt weinig last van de spreuken van de Nornen te hebben. Meer van Ymirs dan van Buri's geslacht schijnt hij. Hij staat "durchaus auf des Schicksals Seite", zolang hij zijn hamer heeft, leeft hij onbedreigd. Deze uitzonderingspositie van Thor moet daaruit verklaard worden dat hij de god van de bliksem is, in welk schijnsel "*Gottes* |154| *Chaos*" en "*Gottes Auge*" zich het meest verenigen.

Geheel anders staat Odins gestalte voor ons. Een 'hoge' god, maar innerlijk meer aangevochten, beladen met een fataal weten. Niets in heel de Edda komt ons zo aangrijpend voor als Odins tocht naar de Nornen: één oog geeft hij als pand om een dronk uit de bron te verkrijgen. In dit verband gaat deze tocht ons alleen aan om één trek, namelijk dat Odin, de Ase, zich op weg begeeft naar die Machten die dichter staan bij de Reuzen dan bij de Asen waartoe hijzelf behoort. Bedenken wij anderzijds dat de mythe Odin een Reuzin tot moeder geeft en hem later doet afdalen tot gemeenschap met de Reuzin Laufeyja en wij verstaan opnieuw en misschien beter wat in een vorig hoofdstuk over het Worden werd gezegd.

V

Beschouwen wij de goden als gestalten van een middenveld tussen het mensenbestaan en de laatste achtergrond van de dingen en vergelijken wij naar die maatstaf de Griekse en de

²²⁴ Ninck: *ibid.*, 186.

²²⁵ |5| "Denn man bedenke stets: Männer hörten die Lieder, gewohnt des täglichen Kampfes auf Land und Meeren, frei auf sich gestellte Männer, die um der Unabhängigkeit willen nach Island gegangen waren, Männer denen Taten alles waren, die am Festabend mit Lust von Taten erzählen hörten, und die Kraft genug für ein Lachen an Göttertischen, für einen Schimmer des Lachens selbst noch über Todesabgründen hatten." Ninck: *Götter*, 79.

²²⁶ Bernhard Kummer: *Midgards Untergang – Germanischer Kult und Glaube in den letzten heidnischen Jahrhunderten*. Leipzig: Pfeiffer 1927. Bernhard Kummer (1897-1962) was een Germanist, pro-nazi en ook na WOII een inspiratiebron voor neonazi's met zijn theorieën, waarin hij onder andere betoogde dat de kerstening van de Scandinavische volkeren Europa geen goed had gedaan.

Germaanse mythe, dan valt ons op hoeveel minder klaar de gestalten van de laatste zijn. Dit zonder meer toe te schrijven aan een geringer plastisch vermogen zou wel eens kunnen blijken een verwisseling van oorzaak en gevolg te zijn. Ons dunkt: niet dáárom zijn de omtrekken van de goden zo onklaar en is de plaats van het Lot zo groot omdat de vormkracht van het Germaanse bewustzijn zo veel geringer was, maar daarom was het plastische vermogen vergelijkenderwijs zo gering omdat het *Schicksalsbesef* zo sterk de overhand had in de zielen. In de proza-Edda vraagt koning Gylfi hoe het komt dat in de heerschappij van de Asen zoveel willekeur gevonden wordt. “Er überlegte, ob das von ihrer eigenen |155| Kraft kam, oder von den göttlichen Mächten, denen sie opferten”. Hij vermoedt dus een hogere godheid. Om een antwoord maakt hij zich op naar Asgard. Daar vraagt hij aan een godendrietal: “Wer ist der vornehmste und älteste aller Götter? Wo ist dieser Gott? Was vermag er?”, en hem wordt geantwoord: “Er heißt in unserer Sprache Allvater, im alten Asgard hatte er zwölf Namen.” Deze *Allvater* moet óf een ‘christelijke’ invoeging zijn óf hij nadert het *Schicksal* zelf. Verwerpen wij het eerste, onder andere omdat wij aan de mythe zoveel mogelijk oorspronkelijkheid willen laten, dan zou in het verhaal van koning Gylfi’s vraag uitgebeeld zijn wat wij hier trachten te betogen, namelijk dat de klaarheid van de godsgestalte afneemt naarmate de macht van het *Schicksal* dieper wordt beseft.

In de *Völuspá* echter verschijnt Vader-Odin zelf gekweld en gejaagd door het raadsel van het Lot. Hij is veel minder als ‘Alvader’ te bestempelen dan Zeus, ofschoon hij misschien meer vaderlijke trekken heeft (want het vaderlijke is hier inderdaad het zórgelijke). Odin stuit eerder of nóg eerder op de grens van zijn machtsgebied²²⁷ en dát beperkt de *al*-vader. Odin heeft deel aan het mensenlot, niet vrijwillig maar omwille van die Macht die hem aan de vergankelijkheid onderworpen heeft, namelijk het Oer, de macht van de Reuzen, de willekeur van de Nornen. |156|

Ich weiß Odhins Auge verborgen
In Mimirs Quell, dem mäenreichen;
Met trinkt Mimir allmorgendlich
Aus Walvaters Pfand – wisst ihr noch mehr?²²⁸

Geheimzinnige strofe, die een diepste wederkerigheid uitdrukt: Odin leeft bij de gratie van het Lot, maar het Lot ontleent wijsheid aan Odins leven. In Odin komt het Lot zelf tot zelfbewustzijn, heeft het wéét daarvan dat het ondergaan bereidt, is het opgeheven tot de kennis van eigen noodwendigheid.

Er is echter slechts een gradueel verschil tussen Odin, de andere Asen, de helden, de mensen. Aan hen allemaal komt een zekere mate van wijsheid toe, voor zover zij kennis dragen van de noodzaak van hun ondergang. De kinderen en de inzichten komen uit dezelfde bron van de Nornen, uit de noodzaak en het beséf van de Noodzaak, welk besef wederom noodzakelijk in de wezens bijvoorbeeld in Odin opwaakt.

²²⁷ |5a| Vgl. Felix Dahn: *Odhins Trost*, 226, waar Odin zegt: “Ach, Allvater nenn’ mich nie mehr: nur bescheiden, schauernd: den Sohn des Alls”, want (gelijk even tevoren staat in de tekst): “die Götter vergehen, sie dämmern; aber unvergänglich ist der ewige Gott: das Allgesetz.”

²²⁸ *Völuspá*, bij Ninck: *Götter*, 193.

Hamingga (geluk) is evenals de Griekse *Moirai* tegelijk het voorbestemde, met de mens zelf gegeven lot en het van 'buiten-af' over 'alles' regerende *Schicksal*.²²⁹ Wie geluk heeft dankt dat aan deze tweeledige bepaaldheid, wie ten onder gaat heeft het te wijten aan dezelfde tweeledigheid. 'Het' rijpt in hem en 'het' treft hem van buiten. En deze twee zijn één. De mythe negeert de mens en zijn zedelijke roeping in het Al, zij diskwalificeert de tijd en de toekomst, zij vernietigt de vrijheid, zij heft de ernst van het leven op. Eigenlijk is dit onbillijk gezegd, want deze begrippen zijn aan het Germaanse volk niet |157| bekend geweest en er was dus in feite niets te negeren of op te heffen. Zo sprekende spreken wij over het lot reeds vanuit het wezen van de Thora.

Iets anders is of er een parallel met de Griekse mysteriën kan worden aangewezen, een vraag waarop wij hier niet kunnen ingaan. Zoveel kan gezegd worden: dat wat Odin schouwt in hellenistische zin geen *heil* inhoudt. Dat maakt een beslist verschil.

Een *sotèr*, die hem ontrukken zou aan de macht van de sterren, schijnt de Germaan nooit gezocht te hebben. Hij schijnt zich, als dit woord hier – ofschoon strijdig met de structuur van de mythe en afkomstig uit een ander klimaat van gedachten – gebruikt mag worden, met het Lot 'verzoend' te hebben. Evenwel niet in hoger hoop noch in resignatie, maar in een uitdagend heroïsme dat nergens zo sterk en vurig is beleden, is geleefd als bij deze volken, stammen, strijders.

Dat Oerd en *Hamingga*, het kosmische en het dagelijkse, iets met elkaar van doen hebben, duidt het geheimenis aan van de éénheid van het lot in zijn soevereiniteit.²³⁰ Mede daarom zijn de goden niet aan de kleine en de grote spreuk van de Nornen onttrokken. Was het voor de Germaan overwegend een aanleiding tot droefheid of tot verheugenis, deze éénheid van God en mens? Ook zijn verheugenis zelf moest tot droefheid worden! Dit is immers te horen in het geluid van de diepste strofen van de godenliederen, die toch opgekomen zijn uit het hart van ménsen, van déze mensen, van onze vaders. Het gaat eerder om het beklag van de God dan om een troost voor de mensen. Alleen is eenzaam. |158|

VI

Het Lot wordt tot ondergang, de wereldboom tot galg. 'Yggdrasil' betekent 'Schreckkross', Odins paard, staak, galg. Zo komt daar sprake van het lijden van de Godheid in het geweldige 'Runenlied', dat Odin in de mond gelegd wordt:

Ich weiß, dass ich hing am windigen Baum
Neun ewige Nächte,
Mit dem Ger verwundet, geweiht dem Odin,
Ich selbst mir selbst,
An jenem Baum, da jedem fremd,
Aus welcher Wurzel er wächst.

Sie spendeten mir nicht Speise noch Trank
Nieder neigt ich mich,

²²⁹ |6| Vgl. Van der Leeuw: *Phänomenologie der Religion*, 14.

²³⁰ |7| Axel Orlik: *Nordisches Geistesleben in heidnischer und frühchristlicher Zeit*. Heidelberg: C. Winter 1925, 101.

Nahm auf die Stäbe, nahm sie stöhnend auf,
Dann stürzte ich herab.

Neun Hauptlieder lernt ich vom hehren Bruder
Der Bestla, dem Bölthornsohn;²³¹
Von Odrorir, dem edelsten Met,
Tat ich einen Trunk.

Zu wachsen begann ich und wohl zu gedeihn
Weise war ich da;
Wort mich von Wort zu Wort führte,
Werk mich von Werk zu Werk führte.

Runen sollst du lernen und rätliche Stäbe
Stäbe gar stark,
Zeichen zauberkräftig
|159| Wie sie zog der Zauberherr,
Wie sie wirkten Weihgötter,
Wie sie ritzte der Raterfürst.

So ritzte Thund²³² vor der Tage Beginn;
Dort erhob er sich, von wo heim er kam.²³³

Odin heeft geleden, Odin werd wijs, aan het Lot heeft hij geleden, door het Lot werd hij wijs, in de grote gang van de al-éne Noodwendigheid heeft de opperste van de Asen zich gevoegd.

|160|

Thora

Als de kleine kant van de Lotsleer is het besef van de menselijke vergankelijkheid te beschouwen. Wij gaan daarvan uit, nu wij de Thora met de Edda vergelijken op dit punt, omdat wat voor ons het grote is, dat is het tragische heroïsme, ontbreekt.

I

Israël heeft waarlijk ook van de dood geweten en de *vergankelijkheid* gezien met ontstelde ogen. Er is een zekere verbazing in de toon van menige klacht, een soort lijdelijk verzet. "Alle vlees is als gras en alle heerlijkheid van de mens als een bloem van het veld, het gras verdort, de bloem valt af als de *roeach* van Jahve daarin blaast." [Jes. 40: 6v.]

Het lijkt soms of Israël in alle ernst meent dat de dood er niet moest zijn, dat de dood op een ondenkbaar 'historisch' moment in de wereld, althans in de mensenwereld, wederrechtelijk

²³¹ |8| = Mimir.

²³² |8a| = Odin.

²³³ Ninck: *Götter*, 194.

is binnengeslopen. Hoe zal men zulk een simpelheid waarderen? Zou het de reflex van een meer primitieve angst zijn?

Het refrein van de *geslachtslijst* van Genesis 5... "en hij stierf" is echter zakelijk genoeg. Ook de klank van menig psalmwoord, bijvoorbeeld Psalm 49, blijft van een eenvoudige, hoge nuchterheid.

Wel blijft de vergankelijkheid veel meer dan bij de Germanen een raadsel, maar dat komt voort uit de |161| vraag naar de zin van de geschiedenis. Dat het leven wordt 'afgesneden', dat deze God ook de geest van de vorsten als druiven 'afsnijdt',²³⁴ dat moge diens Hoogheid tonen, het stelt tegelijk de zin van leven en arbeid op een schrijnende wijze in kwestie.

Het is de wraak van God, de Geest die 'twist' met de mensenkinderen (Genesis 6: 3), het is de grimmigheid van Jahve die het gemoed in verwarring brengt.

De zaak waarom het hier gaat ligt klaar voor ogen en is toch moeilijk te vatten, omdat heel onze Germaanse taal en denkwijze reeds doordrenkt is van resignatie. Om een begin te maken en dóór te stoten naar de kern, wagen wij de volgende duiding: de lotsbepaling is in de Thora *minder een raadsel dan wel een geheim*. Enerzijds laat zich het geheim niet raden en verwacht men ook de onthulling niet, anderzijds verheft het geheim de overleggingen in een andere orde, namelijk die van de meer of min persoonlijke verhouding. Dat deze verhouding vol verborgenheid kan zijn komt niet in mindering op het persoonlijke karakter van de verhouding zelf. De mens sterft omdat Jahve zegt: keer weer! Terug! (Psalm 90[: 3])

De mens leeft omdat Hij zegt: "ik zeg u, in uw bloed, lééf!" (Ezechiël 16: 6)

Verschillende negatieve bepalingen in de Wet wijzen in deze richting en geven ons reeds iets van de eigen 'gestalte' van dit Lotsbeleven te vermoeden, namelijk dat het én schrijnender én hoopvoller wordt ervaren omdat een wóórd van God is uitgezonden. Zo vooral het verbod van alle 'waarzegging': dit is zeer ingrijpend, het doorkruist een van de diepste strevingen van het menselijk gemoed. Waarzegging wil het stomme Lot tot spreken brengen. Hoewel nu juist bij Israël het bestaande |162| op zichzelf, ook de bestaande dood, 'niets zegt', is toch dit 'zeggen' van de 'waarzeggerij' verboden. Juist daarom omschrijft het iets wezenlijks dat met de kennis van Jahve gegeven is, namelijk dat het spreken en het sprekend-maken van de dingen als een vrije daad en monopolie van deze God moet worden voorgesteld.

Toverij en teken, waarzeggerij en profetie liggen op een verschillend vlak. De magiër richt zich met zijn geestesdaad ingrijpend tegen de gang van zaken in de wereld en begaat daarmee naar de beoordeling van de theocratie een misdaad waarop de doodstraf staat. Hij wil de 'Voorzienigheid' en haar onvoorziene gang zijn eigen wil opdringen, afdwingen, de profeet daarentegen onthult als ziener het door de 'Voorzienigheid' gewilde, ook dát wat in de handen van de magiër toverij zou zijn wordt bij hem teken. De vreugde aan het wonder is in Israël gegrond in de kracht waarmee dit de toverij overtreft, de vreugde aan de profetie in het geloofsinzicht dat niets zou kunnen worden voorzien door de ziener, indien het niet voorzien was van eeuwigheid. Vandaar dat er voor Israël niets ontzettender is dan de valse profetie: "daarom zal het nacht voor ulieden worden vanwege het visioen, en over ulieden zal duisternis zijn vanwege de waarzegging, en de zon zal over deze profeten ondergaan en de dag zal over hen zwart worden. En de zieners zullen beschaamd en de waarzeggers

²³⁴ Naar Ps. 76: 13.

schaamrood worden; en zij zullen alle tezamen de bovenste lip bewimpelen, want er zal geen antwoord Gods zijn” (Micha 3: 6vv.).

Bileam bevestigt dit (Numeri 23: 23) in een consequentie die de toehoorders de adem moet hebben benomen: “er is geen toverij tégen Jakob, noch waar |163| zeggung tegen Israël”. Dit is profetische taal, zij het uit de mond van een ‘valse’ profeet. De profetie is het tegendeel van de waarzegging. Zij onthult de waarheid die God zegt én zij onthult de waarzegging als machteloos tegen het Godsvolk.

“God is geen man, dat Hij liegen zou noch eens mensen kind, dat het Hem berouwen zou; zou Hij het zeggen en niet doen? Of spreken en niet bestendig maken? Zie, ik heb opdracht ontvangen te zegenen; omdat Hij zegent, zo zal ik het niet kunnen keren” (Numeri 23: 19v.).

II

Maar het doodslot is slechts een deel van wat de mensen als lot wedervaart, zijn geheim is opgenomen in een wijder geheim. De ‘Geest’ blaast, de ‘Geest’ twist, het is de ‘Geest’ die het raadsel tot meer dan raadsel maakt: tot geheim. Hoe is dit te verstaan?

De *roeach Jahve* wordt allereerst gekend als orgaan van de *heilsgeschiedenis*. Dat wil zeggen: het algemene lot wordt verstaan vanuit het bijzondere lot van dit volk als uitverkoren, afgezonderd, geroepen om een ‘heilig volk’, een ‘koninklijk priesterdom’ (Exodus 19: 6, Deuteronomium 7: 6, 14: 2, 26: 18vv.) te zijn. Dit is *het* lot!

Van dááruit wordt de *roeach* gezien als de kracht die een bestemming geeft, een vormgeving teweegbrengt in het onmiddellijke, het gegeven leven van mensen en volkeren. Van hieruit terugziende kan nu ook gezegd worden dat “de Geest broedende was op de ‘wateren’ van de eerste schepping.”²³⁵ Wij zien dus: in de leer van de Thora aangaande het lot ligt allereerst opgesloten dat elke algemene kennis onmogelijk is tenzij dan dat de bijzondere kennis voorop gaat. Zó wordt het raadsel opgeheven tot geheim. Dit geldt voor het sterven van een mens en voor de ondergang van een rijk. |164| Gelijk ‘het Worden’ zinloos ons schijnen moet zonder ‘maat’ en ‘midden’, zo is het lot zinloos wanneer het niet gezien kan worden vanuit de geschiedenis als heilsgeschiedenis. Maar om dit recht te verstaan, is het nog nodig een onderscheiding naar voren te keren, namelijk tussen de Geest en de Raad. De *roeach* is uitvoerder van Jahve’s *Raad*.

Is de *roeach* een geheim, deze Raad is het niet minder, maar toch blijft er een verschil in geheimzinnigheid op te merken. De Raad is veel meer vast, de Geest, de *Geistbraus* zwevend, zwerwend, willekeurig. Doch dit zijn dingen die diepere beduiding hebben, in zover in alle heidendom de voorgrond betrekkelijk helder is, de achtergrond duister, terwijl wij in de Thora het omgekeerde zien. De geheimzinnigheid van de geest heeft een betrekkelijke willekeur aan zich, maar de Raad is van meet af aan en blijft *be-olām* – dat is: ‘in de eeuwen der eeuwen’ – heilsraad (Exodus 32: 32, Psalm 87: 6, Jesaja 4: 3). Men zou kunnen zeggen: aan de geest kleeft mede iets van het donker van de ervaring, op de ráád echter richt zich het gelóóf als op de vastigheid. “Hij is de Rotssteen, wiens werk volkomen is” (Deuteronomium 32: 4), en “Ja Ik heb u liefgehad met een eeuwige liefde” (Jeremia 31: 3) spreken van menselijke én goddelijke zijde over dezélfde heilszekerheid in de lotsbedeling.

²³⁵ Naar Gen. 1: 2.

Ila

Tot volkomen klaarheid komt deze trek van de structuur in de zogenoemde ‘eigenschappen’ van God, die te verstaan zijn als ‘attributen van zijn handeling’²³⁶ en waartoe merkwaardigerwijs de ‘almacht’ niet behoort. De |165| ‘eigenschappen’ drukken uiteraard de lotbepalende krachten uit – maar op welke wijze?

De klassieke plaats vinden wij in Exodus 34: 6vv., waar Jahve zijn eigen ‘naam’ uitroept: “barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van weldadigheid en trouw, die de weldadigheid bewaart aan vele duizenden, die de ongerechtigheid en overtreding en zonde bedekt, die de schuldige geenszins onschuldig houdt, bezoekend de ongerechtigheid van de vaders aan de kinderen en de kindskinderen in het derde en vierde lid.” De ‘naam’ gaat uiteen in eigenschappen. Wij hebben te doen, zegt de Thora, niet met de eigenschappen, de *modi* van het bestaande, maar met de eigenschappen waaruit de daden Gods²³⁷ voortkomen.

Vanouds heeft Israël het *Hooglied* beschouwd als een zang over het heilslot van de verbinding van het volk met zijn God. Als er één trek is, geheel vreemd, ja grotesk voor ons besef en juist zo een teken van een geheel andere houding tegenover het lot, dan is het wel deze dat de menselijke eros, zij het de exclusieve die tot een monogaam huwelijk leidt, het beeld kon worden van de raad Gods als liefderaad.

De eigenschappen van Jahve stijgen ten top in de liefde, zegt het geloof van hen die net als wij van nature heidenen waren. Het lot is ten slotte: bemind te zijn. Het beeld van het monogame huwelijk, de exclusieve liefde, verleent gloed en kleur aan de ernst van het lot |166| van degenen die uit het heidendom werden weggeroepen.

III

Dit beduidt in generlei zin: optimisme. De nood en de ellende van het leven zijn veeleer alomtegenwoordig, en hoe zou dat buiten God omgaan?

Jahve is een groot en verschrikkelijk God. Ook als Hij vergeeft blijft hij wraak doen over de daden van de mensen (Psalm 99: 8). Waar van straf strikt genomen geen sprake meer kan zijn, ‘bezoekt’ Hij nochtans het nakroost (Ezechiël 18: 20, Exodus 20: 5).

Het lot is vleeswording van een oordeel, gestalte van een woord, weg tot een verre voleinding. Dat wil allereerst zeggen dat het lot niet blind is, dat het, hoewel het als gebeuren ervaren wordt, in waarheid een dáád is die iets ‘te zeggen heeft’. Verder sluit het in dat hier geen partijdigheid, geen voorkeur heerst. De hoogheid van Jahve wordt voor het volksbesef wellicht het meest daarin openbaar dat Hij zich tegen zijn eigen volk keert.²³⁸

²³⁶ |9| Hermann Cohen: *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums*. Frankfurt: J. Kauffmann 1919, 92vv.

²³⁷ |10| Een treffende illustratie schijnt ons dat de jaïnistisch-boeddhistische rozenkrans bestaat uit 108 paarden, naar de 108 wijzen waarop de mens door de zinnen gebonden wordt. De Syrische islamieten hebben echter een rozenkrans van 33, 66 of 99 paarden, naar de eigenschappen van God. Vgl. Rudolf Kassner: *Buch der Erinnerung*. Leipzig: Insel 1938, 224. [3940]

²³⁸ |10a| Men moet wel door farizeese haat verblind zijn indien men, zoals H.S. Chamberlain, uit de bestraffing door Jahves woord in de mond van de profeten tot de zedelijke minderwaardigheid van Israël vergeleken met andere volken meent te kunnen besluiten: “Jahve zum Beispiel wird nicht müde zu erklären: ‘Ich sehe, dass dieses Volk ein halsstarriges Volk ist’ und Jeremia gibt von der moralischen Beschaffenheit der Juden eine Charakterisierung wie sie Monsieur Edouard Drumont (de Franse antisemiet) nicht farbenreicher wünschen könnte: ‘Ein Freund täuscht den andern und redet kein wahres Wort; sie fleissigen sich darauf, wie Einer den

|167| “Uit alle geslachten van het aardrijk heb Ik u alleen gekend, daarom zal Ik al uw ongerechtigheden over u bezoeken” (Amos 3: 2).

Ten slotte betekent dit gericht *vernietiging noch verevening*, maar veeleer scheiding. In die scheiding gaat het wederom niet om een abstracte evenredigheid, maar om de zegepraal van het Rechte, om een richten en rechtzetten, om een glorieus herstel van de orde, niet in de kosmos (*die* staat en bloeit in de eeuwigheid), maar in de wereld van de mensen, op het kleine, maar helder verlichte gebied.

Nog wijzen wij erop dat tot de onpartijdigheid ook dit behoort dat het gericht gaat over elk naar zijn aard, dus bijvoorbeeld ter vernedering van de godskoningen. Als in Ezechiël (32: 7vv.) Jahve de Farao dreigt hem te doden en het gehele land met zijn bloed te overstromen, zodat de bergbeken daarvan rood worden en de zon en de sterren uitgeblust staan, dan schijnt dit de *polemische omkering* te betekenen van het Egyptische geloof aan de geweldige werkingen die de dood van de als vegetatiegodheid gedachte Farao uitoefent. Een dergelijke bedoeling zullen ook de ‘plagen’ van Egypte hebben, de wondertekens waarbij de door het heidendom als goden gedachte machten knechten worden in de ‘hand’ van Jahve en hun dieren ingeschakeld in de Raad.

De Raad bestaat, de *roeach* blaast, twist, slaat, behoudt. Het gericht is tot een licht voor de volken. “Indien |168| uw oordelen op de aarde zijn, zo leren de inwoners van de wereld gerechtigheid” (Jesaja 26: 9). “Mijn gerechtigheid is nabij, mijn heil trekt uit en mijn armen zullen de volken richten, op Mij zullen de eilanden wachten en op mijn arm zullen zij hopen” (Jesaja 51: 5). De gerechtigheid wordt niet verslonden door de noodzaak, maar wat als noodzaak ervaren wordt, is onderworpen aan de gerichtheid, het doel van de gerechtigheid. Dat dit alleen waar kan zijn voor het geloóf en dat dit geloof dan door dezelfde *roeach* verwekt moet zijn, spreekt vanzelf. Een vergelijking met het Babylonische *Zondvloed*verhaal kan ons veel leren. Dáár is namelijk geen sprake van een gericht, maar een blind woeden tegen de wereld, waardoor zelfs de hemelwereld begint te wankelen. Alleen de list van een andere god verhindert de vernietiging van de schepping. In het Bijbelse verhaal is sprake van een ‘twist’ van de *roeach* met de méns en de ontketening van de elementen staat juist in dienst van een goddelijk plan, namelijk de schepping te zuiveren, de zin van het leven opnieuw aan de dag te brengen. Zo keert zich het oordeel tegen niemand zozeer als tegen het volk waarmee Jahve zich heeft verloofd en juist met een verwijzing naar die verloving.

Ihr, ihr habt auf Mich nicht gehört,
Freilauf auszurufen jedermann für seinen Bruder
jedermann für seinen Genossen,
wohlan, ich rufe für euch *Freilauf* aus...
dem Schwert, der Seuche, dem Hunger.²³⁹ |169|

Anderen betrüge, und ist ihnen leid, dass sie es nicht ärger machen können’ (9: 5). Kein Wunder, dass Jeremia nach dieser Schilderung, dass Jeremia die Juden ‘einen frechen Haufen’ nennt, nur eine Sehnsucht kennt: Ach, dass ich eine Herberge hätte in der Wüste! So wollte ich mein Volk verlassen und von ihnen ziehen! Für die unglaubliche Unwissenheit über die Natur der Juden, die unter uns herrscht, sind wir so allein verantwortlich; nie hat ein Volk ein so umfassendes, aufrichtiges Bild seiner Persönlichkeit gegeben wie der Hebräer in seiner Bibel.” *Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, Volksausgabe I, 1912, 392.*

²³⁹ |11| Jer. 34: 17, vertaling Buber. Voor *Freilauf* heeft de Luthervertaling 2x *Freijahr*.

IV

In zekere zin kan men dit hele complex aan voorstellingen ‘primitief’ noemen. Het is hier niet onze taak het openbaringskarakter van deze eigensoortige ‘primitiviteit’ nader aan te wijzen. Voor ons doel is het welkom wanneer een primitieve Thora tegenover een primitieve Edda gesteld kan worden. Houden wij ons daaraan, dan vinden wij aangaande het Lot deze merkwaardige figuur dat de gepersonifieerde *Nornen* het *ónpersoonlijk* Lot aanduiden, terwijl de bovenpersoonlijke, bijna-animistische *roeach* wil getuigen van een persoonlijk Godsoordeel, in ‘wijsheid’ en in ‘gerechtigheid’. Hoe dit mogelijk is en hoe dit met het grondkarakter van Edda en Thora samenhangt, hebben we reeds aangeduid toen we erop wezen dat in het heidendom uiteraard de voorgrond helderder is dan de achtergrond, bij Israël omgekeerd.

Daarom spreekt de profeet wel, als de *roeach* over hem vaardig wordt, vanuit de *roeach*, doch hij spreekt niet over de *roeach* maar over de ráád van Jahve. Maar zelfs in dit opzicht is de consequentie van de structuur werkzaam geweest om heidendom af te weren.

Het is niet toevallig dat de geest vanaf Amos minder sterk als grond van de profetische roeping en bekrachtiging wordt aangegeven en menigmaal vervangen wordt door de term *jad Jahve*, ongetwijfeld als een verweer tegen het on- en benedenpersoonlijke, het naturalistische dat in *roeach* dreigt mee te klinken. De ‘hand’ van de Heer gaat over het lot, zij gaat meer en meer *óók over de doorlichting* van het lot. De man die staat op de voorgrond, te midden van het dubbelzinnige leven, is geen Godsbezetene, geen extatisch vervoerde, maar een ziener die prédikt, die zijn hand opheft over |170| de ziel van de schare, zoals Jahve zijn hand opheft over het lot van volk en wereld.

Het zal onmogelijk zijn Israëls leer over het lot te verstaan indien wij niet het profetisme ernstig nemen, dat is aanvaarden dat het als doorlichting van het lot, naar oudtestamentische opvatting, zelf tot het lot, tot de raad Gods behoort en zó elke *Schicksalsgedachte* afsnijdt.

Vanuit de plaats van de profeet, allereerst de profeet Mozes, krijgen wij de ‘plaats’ van het gericht in de structuur van de Thora in het oog, aldus dat niet het feit maar het gespróken feit de kennisbron is: de profeten zijn de ‘mond van God’. De Heer Jahve zal geen ding doen tenzij hij zijn verborgenheid aan zijn knechten, de profeten, geopenbaard zal hebben. [Amos 3: 7] Het gebeuren *op zichzelf* is stom.²⁴⁰ Toch spreekt niet het woord alléén en los van het lot. Het gebeuren *zelf* kan gaan spreken, als een echo van het profetische woord. In dat woord zelf leeft dan de toekomst a priori, in duiding, dreiging en belofte. En blijft perspectivisch heilsraad.

De belofte verslindt daarom telkens weer en op de meest verrassende wijze de uitgesproken dreiging, zo verrassend dat de wetenschappelijke exegese van de profeten op menige plaats in grote verlegenheid komt |171| wát nu eigenlijk verkondigd en wat herroepen wordt.

V

²⁴⁰ |13| Daarom is het een ontstellend misverstand op de profeten in hun verhouding tot de wereldpolitiek Bismarcks woord van de staatsman toe te passen, die “den Mantel Gottes durch die Ereignisse rauschen hört” en die niets anders doen kan dan “voruspringen und den Saum seines Gewandes zu ergreifen.” Otto Proksch: *Der Staatsgedanke in der Prophetie*. Gütersloh: Bertelsmann 1933, 2.

Van het bijzondere naar het algemene, van het woord naar het feit, van het gezag naar het gegevene, van de heilskennis naar de lotsbeleving gaat de weg. En nooit omgekeerd! Nadat dit is vastgesteld keren wij terug naar de beschouwing van het *algemene* lot, wat men wel het 'natuurlot' noemt.

Wij wezen er al eerder op dat waar het kosmische worden vervangen wordt door het historische gebeuren het geheimenis van de tijd acuut wordt. De tijd die wij 'hebben' als mensen is een 'tijdperk', ons gelaten door het gericht. Passen wij dit toe op het algemene lot als zodanig, dan zullen wij de zin van het noachitische verbond met de "mens en de aarde en alle vlees (levend wezen)" beter verstaan. "Maar Ik, ziet, Ik richt mijn verbond op met u en met uw zaad na u, en met alle levende ziel... en Ik richt mijn verbond op met u, dat niet meer alle vlees door de wateren van de vloed zal worden uitgeroeid en dat er geen vloed meer zijn zal om de aarde te verderven. En God zeide: dit is het bondsteken, dat Ik geef tussen Mij en tussen ulieden en tussen alle levende ziel, die met u is, tot eeuwige geslachten. Mijn boog heb Ik gegeven in de wolken, die zal tot een bondsteken zijn tussen Mij en tussen de aarde" (Genesis 9: 9vv.).

Het algemene lot, hoe donker, is nooit geheel zonder weerglans van de Heilsraad. In Psalm 104[: 29v.] staat: "verbergt gij uw aangezicht, de schepselen worden verschrikt, neemt gij hun adem weg, zij sterven en zij keren weder tot hun stof; zendt gij |172| uw *roeach* uit, zo worden zij geschapen en gij vernieuwt het gelaat van de aarde".

In Psalm 90, die wel over het natuurlot handelt, maar met betrekking tot de ménsen, staat: "gij overstroomt de jaren, zij zijn gelijk een slaap; in de morgenstond zijn zij gelijk het gras, dat verandert; in de morgenstond bloeit het en het verandert, des avonds wordt het afgesneden en het verdort, want wij vergaan door uw toorn en door uw grimmigheid worden wij verschrikt" [vers 5-7]. Evenwel eindigt dit lied, 'een gebed van Mozes, de man Gods': "verzadig ons in de morgenstond met uw goedertierenheid, zo zullen wij juichen en verblijd zijn in al onze dagen... laat uw werk aan uw knechten gezien worden en uw heerlijkheid over hun kinderen. En de *liefelijkheid* van de Heer onze God zij over ons; en bevestig gij het werk onzer handen over ons, ja het werk onzer handen bevestig dat". [vers 14-17] En wanneer het in Psalm 145: 17 zeer algemeen heet: "Jahve is rechtvaardig in *al* zijn wegen en zijn goedertierenheid ligt over *al* zijn werken", dan is dit naar de geest van de Thora slechts te verstaan vanuit het vólgende vers: "Jahve is nabij allen, die Hem aanroepen, allen, die hem aanroepen in waarheid" – in deze zin dat degenen die het laatste *doen* de (algemene) rechtvaardigheid van het eerste *zien* zullen.

Va

Ook in het algemene natuurlot komt naast het vergaan, het verwelken en versterven het plotselinge, het ramspoedige, het razende als men wil, het 'Thorkarakter' ook in het Oude Testament tot uiting. Teken en gelijkenis is ook hier het onweer. Slaan wij Psalm 29[: 3] op, het lied waar niet Thor maar de "*God der ere*" dondert: waartoe? Om alle groten van de |173| aarde hun grenzen indachtig te maken en de gemeente opnieuw tot aanbidding te verzamelen.

Zollt IHM, Gottessöhne
Zollt IHM Ehre und Macht!

Zollt IHM seines Namens Ehre,
werft euch IHM im Aufglanz der Heiligung hin
SEIN Hall ist über den Wassern,
der Gott der Ehre hat gedonnert,
ER über den vielen Wassern.
SEIN Hall ist in der Kraft,
Sein Hall ist in dem Glanz.

...

SEIN Hall macht die Wüste sich winden
und er schält die Wälder ab,
Und in seiner Halle
spricht alles: Ehre!
Er thronte schon über der Flut,
als König thront ER in Weltzeit.²⁴¹

VI

Tussen het bijzondere heilslot en het algemene natuurlot ligt nu de geschiedenis van de volkeren, die beurtelings onder beide gezichtspunten gezien wordt. Het *visioen* van de *Monsters* (Daniël 7) staat daar naast de visie van de volkeren als “druppel aan de emmer, als stofje aan de weegschaal” bij Deuterocesaja. [Jes. 40: 16]

De volkeren zijn geteld, zegt de ‘geslachtslijst’ van de Thora, ze zijn ‘verstrooid’, ‘verward’ zegt Genesis 11[: 9], maar ze worden ook ‘gewogen’ en ‘als niets geacht’ (Jesaja 40[: 15vv.]) en als stervelingen toegesproken (Psalm 82[: 7]).

Anderzijds worden ze in hun staatkundige machts |174| vorming bestreden, of als dit te veel gezegd is, ernstig genomen, althans in het Gericht betrokken. Geen magie, geen waarzeggerij kan hun baten. Het oordeel gaat over hen, doch niet een nihilistisch oordeel, maar het oordeel van de voorzienigheid.

“Die Idee der *Vorsehung*... trinkt und saugt alle Magie auf wie die Sonne den Tau der Nacht” (Kassner).²⁴² Voorzienigheid is de raad Gods onder het gezichtspunt van zijn triomferende *wijsheid*. Het woord ‘voorzienigheid’ moge in de Thora niet voorkomen, het duidt mede iets aan van de vaste structuur van haar grondgedachten, namelijk de éénheid van *Sein* en *Sollen* in God, het geloof dat oorsprong en doel van de dingen niet uiteenvallen, dat elke dubbelzinnige oorsprong door Jahve geleid wordt tot een klare vervulling. Ondanks de gebrokenheid van het ‘gegeven’ leven (én schepping én schuld) beweegt dit zich in de richting van een voleinding, volgens de Wijsheid.

De ‘voorzienigheid’ is *niet* een *variant*, maar het tégendeel van de Noodwendigheid. De *roeach Jahve*, nog meer de *jad Jahve* sluit het blinde respect voor de ‘gang’ van de dingen uit. Nergens kan het lot als zodanig bewijsgrond of richtsnoer zijn.

²⁴¹ Ps. 29: 1-4a, 8-10 in de *Verdeutschung* van Buber.

²⁴² Rudolf Kassner: *Buch der Erinnerung*, 228.

Anangkè in Spittelers *Olympische Frühling* buigt de ‘eeuwige’ goden neder, dat zij sidderen. Zie: niet de profeten, maar de Sibyllen hebben daar gesproken. “Denn in des Weltenschweigens Bilderrätselbuch lautet verschleiert selbst der Offenbarung Spruch.”²⁴³ God zwijgt niet, aan beelden is Israël niet gebonden, het lot is geen raadsel maar geheimenis, de ‘openbaring’ is geen deel van het raadselboek in beelden, veeleer is, omgekeerd, dit boek een kathedr, een onder |175| legger voor de openbaring. En wel eenzaam, maar niet versluierd klinkt haar sprake dankzij het gedurig en vast verband tussen Voorzienigheid en belofte. Tussenschakel is dan het *verbond in verschillende gestalten*, die weer samenhangen met de geheel unieke vorm van het worden: namelijk de heilsgeschiedenis.²⁴⁴ Daarom is onmiddellijk object van het komende heil wel het volk, maar het volk als *edah*, als *kahal*, als geméente. Vandaaruit ook het volk als zodanig en de volkeren, de mensheid,²⁴⁵ zelfs de natuur.

VII

Hiermee hangt ongetwijfeld samen de *vorm* van de Bijbelse berichten. Wij bedoelen niet een immanente, een noodzakelijke vorm, want dan zouden zij een vorm moeten hebben die nergens elders voorkomt. Wij bedoelen dat onder de in het menselijke geestesleven gangbare vormen *die* gebruikt werd die nog het best als voertuig van deze boodschap kon dienen. Het epos, gelijk wij het formeel gesproken kunnen noemen, van de Bijbelse berichten heeft geen tragische ondertoon. Terecht is gezegd²⁴⁶ dat het *epos* als zodanig wel een diepe treurnis, maar geen catharsis bewerkende smart kan vertolken. Dat behóéft in de Thora ook niet.

|176| Het lot is naar het Oude Testament niet tragisch maar een geheim dat de raadselen in zich opneemt. Daarom werd zijn taal niet dramatisch, maar bleef de epische grondtoon behouden, men heeft van een ‘*erzählende Philosophie*’ gesproken. Welnu, het algemene natuurlot, het persoonlijke heilslot en daartussenin het politieke lot, ze zijn dáárin verbonden dat zij heenstromen naar een Einde, naar een positieve voleinding. En daarvan kan Israël alleen maar ‘vertellen’.

De *roeach Jahve* vernieuwt het gelaat van de aarde, de raad Gods loopt op de *sabbat* uit. Zeg dat de cultische sabbatsrust zich geprojecteerd heeft in deze voorstellingen,²⁴⁷ het maakt fenomenologisch geen verschil. Zo of zo, het lot werd gezien: bij alle vergankelijkheid een geheim, zonder waarzeggerij te vertrouwen, staande onder de *roeach*, gedragen door de raad, beheerst door de voorzienigheid, te verstaan door het woord, gericht op het wereldheil.

²⁴³ Jena: Diederichs 1941, 9.

²⁴⁴ |13a| Vgl. Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik* I/2, 50v.

²⁴⁵ |13b| Vgl. Eichrodt: *Theologie des A.T.* I, 9. “Nach manchen hätte auch der den Stämmebund zusammenfassende Name Israel ‘Gott herrscht’, von vornherein eine sakralreligiöse, nicht politische Bedeutung gehabt” (E. Sachsse: *Die Bedeutung des Namens Israel*. Gütersloh: 1922. P. Volz: *Mose und sein Werk*. Tübingen: Mohr 1932, 88f.) “Das bedeutet aber, dass die Existenz der Nation nicht zum Selbstzweck werden konnte, sondern von vornherein einem höheren Zweck, einer beherrschenden Idee unterstellt blieb, nämlich der Verwirklichung der religiösen Aufgabe.”

²⁴⁶ |14| Door F.Th. Vischer, Spitteler, Volkelt en andere beoefenaren van de wijsgerige esthetica.

²⁴⁷ |15| “Sabbat besitzen heißt: Zeit haben, Zeit nicht für irgend etwas im Leben nur, sondern für das Leben selbst, für das Seiende, das Bleibende im Leben.” Leo Baeck: *Das Wesen des Judentums*. Frankfurt a/M: Kaufmann 1926, 208. [410]

Wat wij in het hoofdstuk van het Worden hebben gevonden, dat Jahve een ‘menselijke’ god is, keert in dit hoofdstuk van het Lot consequent weer.
Het meest ‘primitieve’ en het diepste wat de Thora ons zegt is toch dit: dat God zich *laat overwinnen*.

Dann sprach er: lass mich los
denn das Morgenrauen ist heraufgezogen.
Er aber sprach: ich lasse dich nicht los,
du habest mich denn gesegnet.

...

|177| Da sprach er: nicht Jaakob mehr werde dein Name gesprochen,
sondern Jisrael, Streiter Gottes,
denn du streitest mit Gottheit und mit Menschheit
und überwindest.
Da fragte Jaakob: O, tu deinen Namen kund.
Er aber sprach:
Warum doch fragst du nach meinem Namen!
Und segnete ihm dort.

Jaakob rief den Namen der Stätte: Pniel, Gottesantlitz
Denn: ich habe Gottheit geschaut,
Antlitz gegen Antlitz
und mein Leben ist errettet. –
Die Sonne strahlte ihm auf, als er an Pniel vorüber war,
Er aber hinkte an seiner Hüfte. [Gen 32: 26vv. Buber-Rosenzweig]

Zulke dingen ‘vertelt’ ons de Thora. Deze ‘*erzählende Philosophie*’ in een ‘gewoon’ verhaal verkondigt ons de God die méns wordt, met de mensen lotgemeen, onderliggende onder de mensen, om, overwonnen, het ware Aangezicht van het lot te doen lichten: dat zij gezegend zijn.

|178|

Herkenning

*Durchschauen durch das vergängliche Netz
und den letzten Schleier – das wäre die grosze Müdigkeit
und aller Schaffenden Ende.
Nietzsche, Nachlass Zarathustra²⁴⁸*

|

²⁴⁸ Nietzsche: *Werke* XII, 251.

Oerd, de éne Nornennaam, is het woord geworden voor *Schicksal*. En dat is begrijpelijk: het lot is uiteraard openbaar als verleden, niet als heden of toekomst, tenzij het lot van tevoren in het woord is ingegaan en betrouwbare belofte mede omvat. In de Germaanse mythe kan daarvoor onmogelijk plaats zijn. De Nornen zijn zwijgende wezens.

Een ander woord voor lot is *örlog*, oud-Hoogduits *urlag*, van leggen, wat iemand toegelegd is. Het is niet toevallig dat de betekenis verschoof naar ons 'oorlog': strijd als oerfeit – en zijn uitkomst, zegepraal of nederlaag – is ident met wat ons beschikt is: *Schicksal*. Het ligt ertoe vanaf het Oer vast dat er oorlog is.

Zelfs de dichter van de *Heliand* wist de hoogste God voor zijn Saksen niet anders te omschrijven dan door *metod*, 'die zumessende Macht', en 'schepping' niet anders dan door *gilagu* en *giscapu*, het 'toegelegde', het 'bestemde'. Wel ligt in zulke diepe, elementaire woorden strikt genomen de erkenning van een persoonlijke macht, die toelegt, bestemt, beschikt. Wij laten in het midden of dit ooit zo geweest is in de zin van het zogeheten oermonotheïsme. Zeker zijn goden en demonen |179| steeds willend en werkzaam voorgesteld. Met het lot is het echter een ander geval, omdat het zich ook boven de goden verheft. Zodra dat gebeurt is de bovenbedoelde erkenning niet meer mee opgenomen in woorden als *oerd*, *oerlag*, *metod* enzovoort en ook *Schicksal*.

II

Lot en *Heil* zijn voor de religieuze ervaring volstreekte tegenstellingen, zij kunnen ook structureel geen nevenschikking lijden. Men moet kiezen. Eerst wie zijn heil opgeeft, geeft zich prijs aan het lot, dan eerst wordt het lot boven de god gesteld als de god onherstelbaar diep heeft teleurgesteld.

Wanneer het in de sage van Ketil Haeng heet: "Ketil sprach die Weise: Odin opfern tat ich niemals, dennoch hab' ich lange gelebt", dan behoeft dit zeker geen goddeloosheid te betekenen, maar een overgang naar een ander religieus stadium, namelijk dat van de *amor fati*. Daarom is Schleiermachers "*schlechthinniges Abhängigkeitsgefühl*"²⁴⁹ stellig een religieuze waarde, maar even stellig ongeschikt om ook slechts van verre het wezen van de Thora, laat staan van het Evangelie te beschrijven. Terecht is opgemerkt dat afhankelijkheidsgevoel zeer goed mogelijk is ten aanzien van een "*Welt ohne Wert*". Daarom zou de term wel passen bij het Germaanse gevoel jegens de Nornen.²⁵⁰

|180| Bovendien treedt hier weer de samenhang van 'heil' en 'toekomst' naar voren als een bepaalde kwalificatie van de lotsbedeling en de lotservaring. Ware toekomst blijft in het heidendom steeds ondenkbaar.

²⁴⁹ Uit de tweede rede *Über die Religion* (1799).

²⁵⁰ |17| Niet onbillijk schijnt het dus de strekking van de inzet van Schleiermachers theologie te omschrijven zoals de pionier van de "*deutsche Gottschau*" (38v.) Wilhelm Hauer doet: "Der Schleiermacher der 'Reden über die Religion' versucht das Christentum von seiner vorderasiatisch-semitischen Form zu befreien und es aus germanisch-deutschem Geist neu zu begründen. Und die auf ihn sich aufbauende liberale Theologie des 19. Jahrhunderts ist ganz in der Tiefe und von innen gesehen nichts anderes als ein Versuch, das Christentum zu germanisieren." Geciteerd door Arthur Frey: *Der Kampf der evangelischen Kirche in Deutschland*, 63.

In Spitteler's *Prometheus und Epimetheus*²⁵¹ brengen de boeren het kleinood dat Pandora op aarde gebracht heeft tot de priesters en de priesters vragen de 'Hifil-Hofal'²⁵² en die ontdekt in het kleinood iets vleselijks en antigoddelijks. Daargelaten dat Spitteler de rollen hier wat zonderling verdeelt, de gedachte dat van boer tot priester tot orakel de belofte als een *vreemd* kleinood, maar toch als een vreemd *kleinood* wordt gedragen is treffend, en niet minder treffend is het vervolg: ten slotte werpen de mensen in arren moede het kleinood weg "und ein Jude nimmt es auf". Dat is waarlijk de geestelijke wereldgeschiedenis – in een notendop.

Ila

Een samenhang van lot en heil wordt verkondigd in de Thora door de leer van de 'voorzienigheid', maar welverstaan beduidt dit niet nevenschikking of een verband op voet van gelijkheid. Neemt men beide betrekkelijk, namelijk beide als 'ervaring', dan zou dit *in abstracto* mogelijk zijn. Wanneer we echter spreken over het lot dat hoger is dan de goden en over het heil waaraan ook het lot dienstbaar moet zijn, dan is deze abstracte mogelijkheid afgesneden.

Hegels geschiedenisfilosofie is niet zonder het moment ook 'lot' en 'heil' te willen verzoenen. Vele gegevens die aan 'heil' verwant zijn worden erkend, krijgen een plaats, worden ingeschakeld, maar als hij zich keert tegen een ethiek die vreemd is aan het bestaande, tegen een moraal die 'het leven verkracht', |181| tegen wereldverbeteringsplannen waarvan de ontwerpers de tragische diepten van de wereld niet hebben gekend, dan geschiedt dit op een wijze die verraadt hoezeer de 'absolute Geest' aan de zijde van het lot staat en hoe weinig de Pruisische staat hem na de vrijheidsoorlog een voorwerp scheen dat aan zedelijke kritiek onderworpen zou kunnen zijn, zodat ook maar het geringste vermoeden in de staat mogelijkwijs te doen te hebben met een van de monsters van Daniël 7 niet in hem schijnt te zijn opgekomen.

III

Het Germaanse denken heeft steeds een eigen animositeit gehad tegen de 'persoon',²⁵³ wat dan verkleed wordt in een verzet tegen de 'willekeur' van de God van Israël, maar in werkelijkheid samenhangt met de aversie tegen een vrijheid die van zulk een aard is dat zij ons aan een naar men meent als méns voorgestelde godspersoon verantwoordelijk stelt. De vraag van de schuld, hoewel als geïsoleerd probleem in de Thora niet centraal (aangezien ook de schuld slechts vanuit het heil kan worden gezien), biologeert de mensen waar zij haar tot elke prijs willen ontlopen of 'oplossen' in lotscategorieën. Maar het is enkel de 'schuld' die de *mogelijkheid openlaat* dat het lot heil zou kunnen bevatten, zoals het enkel de 'schuld' is waardoor de creatuurlijke vrijheid en eer van de mens gehandhaafd kunnen worden.²⁵⁴

²⁵¹ Jena: Diederichs 1881.

²⁵² Spitteler geeft het medium een naam (*Hifil-Hofal*) die verwijst naar de aanduiding van twee werkwoordsvormen in de Hebreeuwse grammatica, in resp. de actieve en passieve variant.

²⁵³ |17a| Parallel daaraan is Kassners opmerking over zijn vriend Rilke: "Er hatte eine Ranküne gegen den Sohn." Rudolf Kassner: *Buch der Erinnerung*, 296.

²⁵⁴ |18| Vgl. de misduiding bij Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 121v.: "Auch Luther fühlte Furcht und Zittern vor der Erhabenheit des pharisäischen Gottes. Auch dieser titanische Mensch war von der *Nichtigkeitspsychose*

De geest van de Edda is verder dan enige andere uiting |182| van oud-Arische religie verwijderd van dit inzicht. Gekoppeld aan de geest van de Thora ontstaat een synthese die bij nadere beschouwing syncretistisch zal blijken. Uit talloze voorbeelden grijpen wij enige regels uit de *Orphische Urworte*:

So musst du sein, dir kannst du nicht entfliehen
So sagten schon Sibyllen, so Propheten.²⁵⁵

Sibyllen en profeten hebben overigens nimmer hetzelfde gezegd, ze behoren tot geheel verschillende ‘wezens’, maar bovenal: nimmer was het de taak van Thora en profetie de mens vast te leggen op het “Gesetz, nach dem du angetreten”.²⁵⁶ Hier scheiden zich de geesten.

IIIa

Wanneer deze synthese verbroken wordt, de pseudomorfose onthuld, rijzen andere tonen, zoals bijzonder indringend bij *Friedrich Hebbel*,²⁵⁷ “der erste deutsche Genius der sich seines nordischen Blutes voll bewusst war” (Spiero).²⁵⁸

In al zijn drama’s, maar vooral in zijn *Nibelungen* verkondigt hij een tragicisme dat in hoogmoed, vertwijfeling en heroïsme ver boven de antieke tragedie uitgaat. Het half-historische, half-mythische gebeuren begint bij de Norne “im tiefen Norden, wo die Nacht nicht endet, und wo das Licht, bei dem man Bernstein fischt und Robben schlägt, nicht von der Sonne kommt, nein, von der Feuerkugel aus dem Sumpf.”²⁵⁹

Toch straalt hier mede de figuur van Dietrich von |183| Bern,²⁶⁰ de christen die voor zeven jaren zijn kroon aflegt om de vazal van de koning van de Hunnen te worden en die het alles draagt, ook de last van de herkrege kroon “im Namen dessen, der am Kreuz erblich”.²⁶¹

De hoogmoed van de mens wordt hier gebroken door het lot. Hier geldt niet wat Rilke zegt in de *Duineser Elegien*, dat voor de held ook de ondergang “nur ein Vorwand ist, zu sein”.²⁶² In zoverre is hier geen Edda-geest, daar het heroïsme niet alleen vergeefs blijkt, maar ook ‘gestraft’ en ‘bezocht’ wordt.

Hebbel heeft een ‘christelijke’ gedachte van het lijden van de creatuur opgedreven, doorgedreven tot over alle denkbare grenzen, tot zij omsloeg in een nieuwe *Schicksalsleer*. Men heeft gesproken van de ik-wording van het Al en de vernietiging van het ik-wezen juist

des Morgenlandes befangen... Auch diesmal – und zwar in entscheidenster Form – bewies Israel, dass es über die Welt und die Völker gesiegt hat.”

²⁵⁵ |19| Goethe: *Orphische Urworte*: Anangke. In: *Werke* III, 95.

²⁵⁶ Goethe: *ibid.*: Daimon.

²⁵⁷ Friedrich Hebbel (1813-1863), Duits schrijver van vooral toneelstukken, o.a. *Die Nibelungen* (1861).

²⁵⁸ Heinrich Spiero (1876-1947), Duits germanist en literatuurhistoricus. Letterlijk citaat niet gevonden, maar onwaarschijnlijk dat het van Heinrich Spiero is, die afkomstig was uit een Joodse familie, in de nazitijd enkele malen gearresteerd is en niet in het bijzonder over Hebbel heeft gepubliceerd. In de nazitijd werd Hebbel dikwijls geprezen door literatuurcritici als Detlef Cölln en Adolf Bartels om zijn ‘Nordisches Blut’.

²⁵⁹ Volker tegen Gunther in Fr. Hebbel: *Die Nibelungen: Werke*, Band 2. München: Carl Hanser 1963, 117v.

²⁶⁰ Legendarische figuur uit o.a. het *Hildebrandslied* en het *Nibelungenlied*.

²⁶¹ Dietrich tegen Etzel (Attila) in Hebbel: *Die Nibelungen*, 319.

²⁶² Uit de eerste Elegie. Rainer Maria Rilke: *Duineser Elegien*. Leipzig: Insel 1923. [1224]

door deze ik-woording.²⁶³ Eerbied voor de machten, meer: prosternatie, meer: uitdaging en zelfvernietiging! De grens te overschrijden is nodig en noodlottig, onder te gaan is een bloedige lust van de hatelijke vereniging met het lot. Wij denken in dit verband van gedachten aan een klein gedicht (waarvan de geest zowel met Kleist als met Schopenhauer verwant is), *Urgeheimnis* geheten.

Wie der Schmerz entsteht? Nicht anders, mein Freund, als das Leben;
Tut der Finger dir weh, schied er vom Leibe sich ab,
Und die Säfte beginnen, im Glieder gesondert zu kreisen;
Aber so ist auch der Mensch, fürcht' ich, ein Schmerz nur in Gott.²⁶⁴

| 184 |

IV

Een en ander heeft nu – hoe zou het anders mogelijk zijn? – zijn gevolgen voor de opvatting van de lotsbedeling in de samenleving van de mensen. '*Gemeinschaft*' is *Schicksalsgemeinschaft*, dit op zijn mooist, want men kan ook vervallen op de theorie dat niet het gemeenschappelijke lot, maar één bepaald deel daarvan, namelijk het bloed, alles bepaalt. Maar wij zouden over de rassenleer niet spreken. Wel is het van belang het woord *Schicksalsgemeinschaft*, sinds die mogelijkheid voor miljoenen denkende mensen aanvaardbaar bleek, met enige achterdocht te bezien en dat ook retrospectief. Want op zichzelf zou *Schicksalsgemeinschaft* ook kunnen duiden in de richting van: gemeenschappelijk doorleefde geschiedenis en cultuur. Vanuit de structuur echter is dit niet houdbaar en dit wordt bevestigd in de praktijk van de politiek. De geschiedenis wordt door het blote Worden verslonden, de notie van rede, van voorzienigheid door een of ander (*in casu* biologisch) feit. Maar de grote grondstelling blijft: het ik vindt zichzelf eerst in het wij.²⁶⁵ Men kan dat een formele overeenkomst met de Thora noemen. Zij is ook reeds uitgebuit en uitgewerkt naar deze zijde dat het 'volk' in Israël van dien aard was dat de mens die zich voegde in zijn gemeenschap zich accumuleerde in minderwaardigheid, terwijl het omgekeerde bij Germanje te beleven zou zijn. Wij houden ons aan ons object: de lite | 185 | raire gegevens van beide zijden. Bezien we die nader, dan ontdekken we in de formele overeenkomst een markant verschil, dat het duidelijkst voor ogen ligt in de psalmen, namelijk daarin dat de gemeente, het 'wij', spreekt als 'ik' en dat in een zo persoonlijke toon dat wij van hieruit des te beter gaan begrijpen hoe Israël in het Hooglied de verhouding van een volk en zijn God verheerlijkt kon vinden.

Laten wij de gronden en de consequenties van de theorie over het 'gemeente-ik' in de psalmen daar, onmiskenbaar behoort dit persoonlijk maken van de verhouding volk – God evenzeer tot de structuur van de Thora als het omgekeerde, namelijk het onpersoonlijk maken van de verhouding méns-God tot de structuur van de Edda. Ook hier het overwicht van het Lot.

²⁶³ |20| Aldus formuleert Nadler: *Literaturgeschichte des deutschen Volkes* III, 450f.

²⁶⁴ |21| Friedrich Hebbel: '*Die Welt ist Gottes Sündenfall*', in: *Tagebücher 3031*. [In: *Werke* 3, 1965, 127]

²⁶⁵ |22| Structureel volkomen passend, maar logisch volkomen onhelder, want het *Schicksal* is nooit buiten ruimte en tijd, zegt Hielscher: "Denn wer 'Wir' denkt, empfindet, fühlt, geht von Kräften aus, die *ausserhalb von Raum und Zeit liegen*, gleichgültig ob ihm dies bewusst ist oder nicht". *Das Reich*, 25.

Geen zonderling misverstand dan dat van onder anderen Janeff²⁶⁶, die zegt dat het 'evangelisch' of 'apostolisch' begrip 'kudde' te verklaren is uit de bekering van de 'massa' in de Levantijnse havensteden. 'Kudde' wordt de schare niet vanwege een kuddegeest genoemd, noch ook vanwege het volgen van een belhamel die óók een kuddedier is, maar vanwege de Herder die boven de kudde en het lot van de kudde verheven is, die haar 'voorzienig' leidt dwars door het lot. "Al ging ik ook in een dal der schaduw des doods, ik zou geen schade vrezen", zegt de geméente, het anti-heidense leger, en in de omvatting dáárvan ook de enkeling (want de Herder hoedt niet een schaap apart): "Uw stok en Uw staf die vertroosten mij." [Psalm 23: 4]

De gemeenschap volgens de Thora is gebouwd op het gezin en niet op de *mannenvriendschap*. Dus ook op die 'deugden' die in de gezinssamenhang worden ver |186| ondersteld, geëist en gekweekt.²⁶⁷ De leden van het gezin zijn samen onder die tucht en vorm van de natuur, die een geschiedenis mogelijk maakt waarin op aards en eeuwig heil gehoopt wordt. De mannavrienschap, incidenteel, op een geregelde of perverse wijze 'natuurlijk', leeft van de wederkerige bewondering van eenzijdig uitgegroeide, grootse deugden. Daarmee treedt men het *Schicksal* tegemoet in een andersoortige houding van vrijheid. 'Volk en vaderland' wordt een bleek begrip tegenover de partij van de helden, 'das Wir'.

De gemeenschap wordt 'Schicksalsgemeenschap' in deze zin dat het *Erlebnis* van de mannavrienschap representatief geacht wordt voor elke ware samenleving. Sámen-leving in bredere zin spruit voort uit het sámenleven van mannen in één heldenstrijd.

V

Bepalen we onze aandacht nu tot het Lot in bijzondere toespitsing of verheviging, namelijk in het leven van de groten van ons geslacht, dan treft ons onmiddellijk een eigenaardige verwisseling: de *uitverkoren* mens van de Thora voelt zich *klein*, de tragisch gedoemde van de Edda voelt zich groot, ja ál-énig. Wanneer wij in een volgend hoofdstuk spreken over 'de Deugd' (de held en de rechtvaardige) moeten wij daarover uitvoerig handelen, maar reeds hier merken wij op en onderstrepen dat deze verschillen wezensnoodzakelijk samenhangen met de tegenstellingen: chaos – Schepping, kosmisch worden – geschiedenis, *Schicksal* – raad. De antinomie tussen het besef een verdwijnend deel te zijn van het Al én zélf het Al te zijn (overeenkomend |187| met het "Ich selbst mir selbst" uit Odins runenlied), blijkt voor vele oplossingen vatbaar, althans voor het "*schöpferische Empfinden*". De geschiedenis van filosofie en *Dichtung* is vol combinaties, synthesen, vormen en gedachten die moeten waarmaken dat zó het mensenleven ligt, zó 'al-enig'.

Toch blijft hier een niet te vereffenen rest, niet alleen naar de norm van de Thora, ook niet alleen naar de maatstaf van een abstracte logica, maar volgens de aanleg en opzet zelf van het levensgevoel van de Edda. Steeds treft het weer dat de Germaanse meesters van het denken en van de taal zelf aangeven dat zij hier voor het grondeloze staan. Deze grootheid van de mens is niet te *begründen*. Allicht niet, want zij vervult de functie van de godheid. Hier is de godheid zelf, irrationeel als altijd, eenvoudig gestéld.

²⁶⁶ Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 59.

²⁶⁷ |22a| Hans Blüher: *Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft II*. Jena: Diederichs 1920, 35vv. [4136]

Va

Wij menen dat wij onder onze tijdgenoten iemand hebben die, wat de kennis van het lot aangaat, in rechte lijn afstamt van de waarachtigheid van de oud-Germaanse mythe, namelijk Heidegger. Wel heeft 'wereld' bij hem een diskwalificerende betekenis, evenals in de geschriften van vele kerkvaders, en het Zijn meldt zich als "*Weltmäßigkeit der Umwelt*". Wel is het worden ingedrongen in de gegevenheid, de geworpenheid van de dingen, gebannen in de betrekking tot de mens als gebruiker,²⁶⁸ maar hij wendt zich tegen de 'vulgaire opvatting van geschiedenis', die hij onderscheidt van "*das Geschehen des Daseins*"²⁶⁹ en |188| hij onthoudt zich ervan vervoering te leggen in het besef van de onderworpenheid aan het lot. Maar de notie van de menselijke geschiedenis blijft een voorgrond, de achtergrond en de ware werkelijkheid is "*das Seiende*" als "*das Weltgeschichtliche*".²⁷⁰

De tijd is de horizon van het zijn, hoewel de tijd een *Selbstbestimmung* van de menselijke existentie is, waardoor deze zichzelf wordt, de tijdmatigheid die alles vanuit het toevallige 'nu' wil interpreteren achter zich laat en tot eigen 'schuldig' 'geweest-zijn' doordringt. Echt is het leven als louter lotsbeleven.

Heideggers *Sein und Zeit* vertolkt inderdaad meer dan enige andere Duitse filosofie in eigengereide termen het eigenaardige 'wezen' van de Germaanse mythe, voor zover daarin het 'heil' volkomen door het 'lot' is verdrongen, opdat er geen gedachtenis meer van zij. Alleen ontnemt hij de mens bovendien elke uitvlucht in de extatische ondergang.

VI

Onder het hoofd: het Lot hebben wij samen-begrepen het *Schicksal* en de Raad Gods. Het is duidelijk dat het gemeenschappelijke hoofd hier nog meer formeel moest worden gevat dan elders. Immers behoren voor ons Arische besef *Schicksal* en tragedie bij elkaar, terwijl de Thora *geen tragedie kent*.

De tragedie veronderstelt een held, die drager is van waarden en die door een misgreep, een vergrijp, dat 'klein' is in verhouding tot de waarden waarvan hij de drager is, verstrikt wordt in noodzakelijkheden die hem de ondergang brengen, niet alleen als gevolg van zijn misstap, maar ook krachtens de waarden die hij krachtens zijn heldendom niet loslaat.

In het Oude Testament is voor zulk een levensgeschiedenis geen |189| plaats. En dat zal een ergernis zijn, tenzij een mens gelooft dat het heil het ervaren lot overwelft.

"Am Ende stehen, unter der Last der zerbrochenen Totalität des Seins seufzen, nicht auf einem Weg stehen, auch nicht außerhalb eines Weges – das ist ein tragisches Erlebnis, das nicht mehr zu begründen ist" – zo omschrijft Janeff de toestand van de Germaanse ziel in het heden, voor zover zij op de weg van het geloof is vastgelopen en de wegenloze wijdheid van het heidendom nog niet met een vrij geweten hervond. Dit laatste moet echter gebeuren, nu of nooit, want de geestelijke nood van de mens tussen mythe en boodschap, tussen heroïsme en geloof, is hoog gestegen. En ieder moest dit nu eindelijk zien.

²⁶⁸ |23| "*Der Wald ist Forst, der Berg Steinbruch, der Fluss Wasserkraft, der Wind ist Wind 'in den Segeln'.*" Martin Heidegger: *Sein und Zeit* I. Halle a.d. Saale: Max Niemeyer 1927, 72-76.

²⁶⁹ |24| *Sein und Zeit*, 378vv.

²⁷⁰ *Ibid.*, 387vv.

Tot mensen met wie het zo gelegen is komt de boodschap van de ‘vreemde God’, zoals zij hem noemen (en moeten noemen). Dat de breuk in de totaliteit van het leven reeds te wijten is aan het vroegere doordringen van deze boodschap weten zij zeer goed. Hoe zouden zij van de levensverwoester van vroeger nog raad en medicijn aanvaarden in het heden? Maar belangrijk is te zien wat nu eigenlijk aan de spelbreker, die vreemde God, verweten wordt, dit: dat hij geen respect heeft voor de hoogste strijd van de Germaanse mens, voor zijn lotsbeleven. Ook in dit opzicht kan volkomen overeenstemming heersen tussen Edda- en Thora-interpretatie, want het is inderdaad de “Verneinung der Selbstmächtigkeit des tragischen Lebens”,²⁷¹ die tot het wezen van het Oude Testament en zijn verkondiging onafscheidelijk behoort.

Niemand gaat door zijn kwaliteiten ónder, tenzij dan de |190| Messias. Maar Hij gaat níet onder, “Hij zal de dagen verlengen en het welbehagen van Jahve zal door Zijn hand gelukkiglijk voortgaan” (Jesaja 53: 10).

Het *messiaanse mysterie* is inderdaad de ontkenning van de tragedie en de inwijding in dit mysterie is de opheffing van het tragische bewustzijn. Dat het lot “van een vaderlijke hand ons toekomt”²⁷², het gaat tegen de ervaring, het tergt de trots, het is niet redelijk te funderen, het vernietigt de vreemde weelden van de heroïsche ondergang, het maakt het wonderbare god-zijn van de mens in de ondergang onmogelijk. En alleen vanuit het geloof in het messiaanse mysterie kunnen wij de “Verneinung der Selbstmächtigkeit des tragischen Lebens”, deze roof van onze glorie verdragen.

VII

Het tragische bewustzijn op te geven en te verlaten voor het schuldbewustzijn in de zin van de Thora is ons een onmogelijk ding. Geen wonder dat een razend verzet in ons allen woedt juist tegen deze ‘kleine’, ‘kleinzielige’, ‘moralistische’, ‘burgerlijke’, ‘huichelachtige’, ‘kruiperige’ enzovoort notie van schuld. Inderdaad kan óók de schuld alleen gezien worden in de weerglans van de openbaring van de messiaanse heerlijkheid. Zelfs waar de tweespalt van het leven op een wijze wordt ondervonden die zeker niet rechtstreeks uit de mythe stamt, neemt de geest liever de wijk naar de ‘redding’ in het “Schicksalsgesetz”, het “schrecklich-Schöne”.

Trauer und Trübsal hab ich getragen,
Bebend bittere Leiden gelitten,
Seit in das Los von uns Sterblichen allen
Liebend die Seele tief ich versenkt. –
|191|
Wir verlangen des Lichtes, ersehnen die Sonne
Mit dem Andrang des Adlers: doch ach! unser Auge
Blendet der Lichtblick, den wir begehren
Und weh! durch die Wolken dringen wir nie! –
Ach! Die Erhebung darbt des Genusses

²⁷¹ |24a| Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 63.

²⁷² Zondag 10, vraag 27 *Heidelbergse Catechismus*.

Und der Genuss entbehrt der Erhebung:
Ewiges Ringen: nimmer Erreichung:
Ewiges Fragen: nimmer Bescheid:
Alles endlich und alles – elend!

Solches erwägend wollte vor Weh
Die Seele mir sinken: und auf die Erde
Warf ich mein Antlitz: hoffte die helle
Heitre des Himmels nie mehr zu schauen.
Und durch die Seele gingen mir schmerzlich
Seufzende, sehrende Wogen des Wehs. –

Lange so lag ich.
Aber horch: endlich drängte sich dämmernd
Durch die wehvollen Wellen
Zager Verzweiflung, leise und lieblich, anderer Laut:
Was ich sah, was ich suchte
Bei euch schweigsamen Schwestern,²⁷³ –
Hat mich rieselnd durchrüttelt: doch es hat mich gerettet:
Klangvoll die Klagen durchtönte ein tapferer, tröstender Ton: –
Ich ahnte mit Andacht, ich hörte mit Ehrfurcht,
Ja ich schaute mit Schritten schreiten,
Mit ehernen, ewigen Schritten,
Das schrecklich-Schöne, das *Schicksalsgesetz*. –
|192| Und horch: mit Frohlocken erkannt ich den Klang
Als altgewohnten: denn es geht im geheimen,
In gleichem Gang mit des rollenden Rades großem Gesetz,
Wann hoch es sich hebt: mein eigenes Herz!

Auf sprang ich *errettet*: auf sah mein Auge:
Da streift es ein Strahl von wonnigen Wundern:
Die Straße, die das Schicksal schreitet,
Sah ich mit Staunen: denn die stillen Sterne,
Die wechselnden Welten,
Sie sind des Schicksals schimmernde Spuren.

Und ich hörte ein Hallen wie von heiligen Harfen
Wieder gehaucht von den hohen Himmeln:
“Auf Glück ist und Unglück die Welt nicht gerichtet:
Das haben nur törichte Herzen erdacht!
Es will sich ein ewiger Wille vollenden:
Dem dient der Gehorsam, dem dient auch der Trotz.

²⁷³ |24b| Dat zijn de Nornen, het lied wordt Odin in de mond gelegd.

Glück ist nicht der Gelüste gleißender Glanz:
Nur Begeistrung ist Glück: und der seligste Sieg
Ist, stolz zu sterben, auf dass andere atmen."²⁷⁴

In dit gedicht van Dahn vertolken de drie eerste strofen het algemene leed van de mens, maar met 'christelijke' accenten. Wat volgt is geboren uit de geest van de Edda, de laatste woorden: "auf dass andere atmen" schijnen een Thora-survival te bevatten.

In de leegte, aangegeven door "lange so lag ich" klinkt niet een Godswoord, al wordt er van 'horen' gesproken – de dichter 'schóuwt' het *Schicksalsgesetz*. Maar er is geen tegenweer tegen de ervaring van het Lot dan het |193| wonder: en God *zeide!* "So wie von Rabbi Suszja von Hanipol erzählt wird: zu Anfang der Rede, wenn sein Meister, der große Maggid, den Satz der Heiligen Schrift vortrug, den er auslegen wollte, und mit den Worten der Schrift: 'Und Gott sprach' oder 'Und Gott redete' begann, ergriff ihm die Verzückung und er schrie und bewegte sich so wild, dass er die Tafelrunde verstörte und man ihn hinausführen musste. So stand er dann im Flur oder in der Holzkammer, schlug an die Wände und schrie: und Gott *sprach...!*"²⁷⁵

²⁷⁴ Dahn: *Odhins Trost*, 323v.

²⁷⁵ |25| Martin Buber: *Die Chassidischen Bücher*. Hellerau: Hegner 1928, 432. [426]

Edda

‘Deugd’ is wat in een bepaalde religie het ‘menswaardige’ wordt geacht. Het tegendeel daarvan is het ‘schandelijke’. Dit bepaalt de laatste en dagelijkse ernst van elke menselijke samenleving, ook van de primitieve, ook van de Germaanse.

I

De voornaamste deugd schijnt de *dapperheid*. Dat deze alleen in zedelijke zin een verdienste kan wezen in degenen die een sterk bewustzijn hebben en angsten kennen, dat komt in de Germaanse religie niet in het gezichtsveld. Nog minder dat juist zelfverloochening een hogere vorm van dapperheid zou kunnen zijn.

Reuzen en Asen ‘zijn’ helden, niet bij gelegenheid, maar krachtens hun wezen, niet naar hun functie, maar naar hun substantie. Zo ook de mensen.

Gelijk het wezen van het worden de strijd is, de kosmische strijd, zo blijkt het wezen van de strijder de dapperheid, als ingeboren vermogen om levensgevaar niet te achten en mee op te gaan (of onder te gaan) mét en in de vloed van het Worden.

Men versta dit intussen niet te diepzinnig, het wil meer de sfeer aanduiden van een wereld waarin overleg, voorzichtigheid, geduld nog geen waarde-accent hebben verkregen, hoewel de terugkeer van de | 195 | ze deugd als de al-ene in latere tijden, die beter konden weten, een teken kan zijn van haar onuitroeibaarheid en gewortelde echtheid. Wij hebben dit vooralsnog niet al te ernstig te nemen, er zal veel speelsheid een uitweg zoeken in zulk wild gebaren.

Er is over de hele wereld een *‘formgeschichtlich’* verband tussen mythos en epos. Wanneer de mens vertelt, vertelt hij gaarne zijn uitzonderlijke daden, het onverwachte, het griezelige, het wilde, het welslagen door het wagen. Een *‘knabenhafte’* levenswaardering, “eine Ausströmung des Mutes, der Abenteuerlust, der Freude an dem äußeren Glanz des Daseins” (Carl Spitteler).²⁷⁶ Een goed voorbeeld daarvan geeft een gedeelte van *Gylfaginning*²⁷⁷ waarin de god Thor niet anders te verstaan is dan als ‘voorbeeld’ van de *Berserker*: “Er (= Thor) wanderte über Midgard hin als junger Gesell und kam eines Abends zu einem Riesen, namens Hymir. Thor blieb dort zur Nachtherberge. Aber bei Tagesanbruch stand Hymir auf, kleidete sich an und rüstete sich zum Fischfang aufs Meer zu rudern. Auch Thor sprang auf und war rasch fertig und bat, Hymir solle ihn mit sich aufs Meer rudern lassen. Aber Hymir meinte, er sei für ihn eine geringe Hilfe, da er so klein und ein so junger Bursche sei – ‘und du wirst frieren, wenn ich so lange und weit draußen bleibe, wie ich zu tun pflege’. Aber Thor erklärte, er könne deswegen ruhig weit vom Lande wegrudern, denn es sei noch fraglich, ob gerade er zuerst auf die Heimkehr dringen werde, und Thor wurde auf den Riesen so erbost, dass er nahe daran war, den Hammer ihn fühlen zu lassen, | 196 | aber er

²⁷⁶ Niet van Spitteler, maar in een beschouwing over hem geciteerd van Jacob Burckhardt. Zie Ernst Weber: *Die epische Dichtung* I. Wiesbaden: Springer ³1921, 176.

²⁷⁷ | 1 | Uit *Snorri's Edda* volgens Alfred Bertholet: *Religionsgeschichtliches Lesebuch* XII. Tübingen: J.C.B. Mohr 1908, 17v.

hielt an sich, denn er gedachte seine Kraft ein andermal zu beweisen. Er fragte Hymir, was sie als Köder benützen sollten, aber Hymir hieß ihn selbst für Köder zu sorgen. Da ging Thor zu einer Schar Ochsen, die Hymir gehörte; er packte den größten Ochsen, namens Himinhjod, riss ihm den Kopf ab und ging damit ans Meeresufer. Unterdes hatte Hymir das Boot flottgemacht. Thor stieg ins Schiff und setzte sich in den Schöpfraum, ergriff zwei Ruder und ruderte, und Hymir schien es gut voranzugehen. Hymir ruderte ganz vorn, und das Rudern fleckte. Da erklärte Hymir, sie seien bei den Fischgründen angelangt, wo er zu liegen und Plattfische zu fangen pflege, aber Thor entgegnete, er wolle noch viel weiter rudern, und so begonnen sie abermals mit Macht zu rudern. Jetzt erklärte Hymir, sie seien so weit draußen, dass es wegen der Midgardschlange gefährlich sei, noch weiter draußen zu liegen. Aber Thor erwiderte, er wolle noch etwas länger rudern, und so tat er auch, aber Hymir war da ganz verstimmt.

Als Thor die Ruder einzog, machte er die Angelschnur zurecht, eine kräftige, und der Angelhaken war nicht kleiner und schwächer. Da steckte Thor den Ochsenkopf an den Haken und warf ihn über Bord, und der Haken ging bis zum Grund... Die Midgardschlange schnappte nach dem Ochsenkopf, aber der Haken drang der Schlange in den Gaumen, und als die Schlange das merkte, riß sie so heftig zurück, dass Thors beide Fäuste auf den Schiffsbord aufschlugen. Da ward Thor zornig, fuhr in seine Asenstärke und stemmte sich so fest, dass er mit beiden Füßen durch das Schiff trat und sie gegen den Meeresgrund stemmte; |197| dann zog er die Schlange an Bord. Aber das kann man sagen, dass der noch nichts wirklich Furchtbares gesehen hat, der nicht hat sehen können, wie Thor grimmigen Blicks die Schlange ansah und die Schlange von unten her entgegenstierte und Gift sprühte. Da, heißt es, wechselte der Riese Hymir die Farbe, wurde bleich und erschrak, als er die Schlange sah, und dazu, wie die See ins Boot hinein- und herausstürzte. Und in dem Augenblick, als Thor den Hammer packte und in die Höhe schwang, tastete der Riese nach dem Ködermesser und schnitt Thors Angelschnur über dem Schiffsrand durch, und die Schlange versank im Meer. Aber Thor warf ihr den Hammer nach, und man erzählt sich, er habe ihr das Haupt gerade oberhalb der Wogen abgeschlagen; doch ich vermute, die Wahrheit wird sein, dass die Midgardschlange noch lebt und draußen im Weltmeer liegt. Aber Thor schwang die Faust und versetzte Hymir eine Ohrfeige, so dass er über Bord stürzte. Man sah seine Fußsohlen von oben, Thor aber watete ans Land."

Dit vertolkt inderdaad niet veel meer dan een 'knabenhafte' vreugde aan het avontuur, al is het niet zonder een wreedheid die niet slechts 'knabenhaft' kan heten. Hoe het zij, dit is de "Ausströmung des Mutes" die de Germanen kon bekoren, tenminste tijdelijk, want wanneer later hetzelfde wilde spel wordt verheerlijkt in een figuur als Starkad, dan is het speelse en stralende eruit weg, dan verschijnt de held, ofschoon geen werkelijk hogere waarden op het spel staan, gehard, verbeterd, atletisch en duister en met nadruk wordt gezegd dat "Lust und Spiel ihm leid ward".

Natuurlijk komen al spoedig andere eigenschappen |198| naar voren die lofwaardig geacht worden, zo zeker als het feitelijke leven nu eenmaal meerdere en verschillende deugden, eigenschappen, bekwaamheden vraagt – zoals ook omgekeerd andere dingen dan de lafheid alleen het merk van de 'schande' gaan dragen.

De vraag blijft op welke noemer alle onwillekeurig gebracht worden. Dáár doet zich het 'wezen' open. Men zal dan telkens teruggeleid worden tot het centrale thema van

dapperheid,²⁷⁸ en zulks gaarne in tegenstelling met andere volken, die deze centrale eigenschap eeuw in eeuw uit zouden missen, en gedacht in een isolement en verabsolutering die men inderdaad bij andere volken niet vindt, althans niet met zulke zware accenten.

Ook daarbij kunnen wij intussen niet blijven stilstaan indien wij het 'wezen' van een religie willen verstaan. De vraag toch rijst in dienst waarvan de dapperheid staat. Gaat het om het leven? Gaat het om de verdediging van het zwakke, de bescherming van het weerloze? Of gaat het eigenlijk nergens om? Het vermoeden ligt voor de hand, gezien wat over 'worden' en 'lot' verluide, dat het zal gaan om de grens, de 'toevallige', de bedreigde grens. Dan rijst als grondvraag de *machtsvraag*. De Germaan is dapper omdat hij machtig leven met de kans te vallen verkiest boven een onderworpen of een gelukkig of een gewoon leven, zonder levensgevaar. Liever dan de grenzen van het leven in het algemeen als zinvol te beschouwen, zal hij zijn begrensdheid als onzin opvatten, |199| leert de mythe dat alle grenzen toevallig zijn, des te stelliger zal hij zijn grenzen minstens verdedigen met een grenzeloze zelfverzekerdheid, dit in volkomen overeenstemming met de houding van de Asen tegen de Reuzen en tegen Loki.

Den Speer schleuderte Odin über das Heer,
So war der erste Krieg in der Welt
Gebrochen war der Burgwall der Asen,
Die streitbaren Asen zerstampften das Feld.²⁷⁹

Men zegge niet te spoedig dat dit algemeen-menselijk of typisch-mannelijk is: dit wordt juist door vele pangermanisten ontkend. En inderdaad, verschil van nadruk moet minstens worden toegegeven. Wij zien dit duidelijk geprojecteerd in het beeld van de vorst, de aanvoerder, de held dat de Germaan voor ogen heeft gestaan. Zijn koningsideaal is een machts- en geweldsideaal. De grenzen van landen en mogelijkheden zijn objectief vaag of vaag-bewust, Gotenkoning is degene die het (in letterlijke zin) 'het verste brengt'. Een 'god-koning' op aarde (als bijvoorbeeld de Farao) kent de Germaanse mythe niet, al gaat men die nu in het voetspoor van de Italiaan Julius Evola hier en daar construeren.²⁸⁰ Dit onderstelt een statische orde en een hiëratische gebondenheid, een geestelijke doelstelling |200| die aan dit mythische besef ten enenmale vreemd is geweest.

Koninklijk is Odin, is Thor, is Siegmund, is Siegfried. Ze zijn weg, waarheid noch leven [Joh. 14: 6], ze hebben ook geen weg, ze vragen niet naar waarheid, ze verachten het leven, tenzij het een leven van machtigheid is. Wij zullen moeten aanvaarden dat dit door onze vaders werkelijk als koninklijk gezien werd.

²⁷⁸ |1a| Hans F.K. Günther: *Rassenkunde des deutschen Volkes*, geeft op 130vv. een totaalbeeld van het Germaanse ras naar de heerlijke eigenschappen: moed, waarachtigheid, "Neigung zu unbestechlicher Sachlichkeit", trouw, "staatsmännische Begabung", maar het eerstgenoemde voert toch de boventoon.

²⁷⁹ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 24.

²⁸⁰ |2| Julius Evola: *Imperialismo pagano* (1928), in voor Duitsland pasklaar gemaakte bewerking: *Heidnischer Imperialismus*. Leipzig: Armanen-Verlag 1933, 24: "gleichsam göttliche Wesen in Menschengestalt"; de heerser houdt tweespraak met de goden, legt de menselijke naam af, "und so ist er es, der auf dem Höhepunkt tatsächlich sagen kann: ich bin der Weg und die Wahrheit und das Leben."

II

Was de dapperheid nader te omschrijven door de machtsvraag, ook bij deze laatste kunnen wij niet blijven staan willen wij het wezen van de mythe recht doen. De 'macht' mag niet verstaan worden als lichamelijk zich-gelden-laten zonder meer. Zij is niet zonder een begin van vergeestelijking, hetgeen samenhangt met de werkelijke en de principiële problematiek van de grenzen in een wereld waarin het worden als volstrekt wordt aanvaard en waarin wat wij 'geest' noemen en wat wij 'natuur' noemen nog niet kan worden gescheiden. De macht als blote macht wordt er niet edeler op als zij óók geestelijk moet worden opgevat.

Het zijn van de strijder heeft een bepaalde plaats en het is een voortdurend bedreigde plaats. Als deugd het menswaardige is en het tegendeel van de deugd het schandelijke, dan moet er een vast verband ontstaan tussen macht en eer. Dan moet de eer samenhangen met de grens, maar evenzeer, omdat de grens beseft wordt als én van buiten bedreigd én van binnen niet gerechtvaardigd, met de wil naar een offensief onder het masker van een defensief. De mythische verhalen staan vol met zulke gewaagde grensoverschrijdingen. Zo ontstaan mogelijkheden van wraak die verdedigend zijn en van een offer tot aan of in de zelfondergang |201| dat aanvallend is, zo ontstaat een spreken waarin kriegsgebrul en religieuze vervoering niet meer te onderscheiden zijn.

Zo heet het in de sage van Hervör, dat Gizur bezwerend met luide stem roept:

Furchtsam ist euer Volk –
Todgeweiht euer Führer,
In den Staub soll eure Fahne,
Gram ist euch Odin.

Ich fordere euch
Zum letzten Kampf –
So lasse Odin die Speere fliegen,
Wie ich ihn anrufe.²⁸¹

De wraak en de zelfondergang kunnen beide vormen zijn van de handhaving van de eer. Dat is juist het beslissende in de zedelijke zelfwaardering van onze voorvaderen dat zij een notie 'eer' hebben gezocht die leven en dood te boven ging.

Wanneer het eergevoel zich sterk ontwikkelt, maar zich niet verfijnt, ontstaat een hypertrofie die het hele leven kan verteren. En het is deze hypertrofie die als atrofie zich kan uitwerken, namelijk in een zinsontleding van het gehele leven, een vermagering van de menselijke natuur, als gevolg van een opgeblazenheid van één eigenschap die deugdzaam wordt geacht.

Eer is teer, maar wanneer eer en macht gecorreleerd zijn wordt het eergevoel mateloos geschokt bij machtsvermindering, naar gelang de drang naar macht geleidelijk in matelozer mogelijkheden zich heeft verloren.

Hoe meer 'gezond' machtsstreven, des te meer 'zieke |202| lijk' eergevoel bij mislukking. Hoe meer 'gezond' eergevoel, des te meer 'ziekelyk' machtsstreven, indien de kansen op

²⁸¹ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 26.

grensoverschrijding groot schijnen. Bovendien kan een simpele denkwijze gepaard gaan met een fel zelfbewustzijn, al is dit ‘zelf’ dan te verstaan in de mythische zin van een ‘wezen’ dat er nu eenmaal ‘is’. In de mythe geldt namelijk niet slechts Spinoza’s stelling dat elk wezen in zijn bestáán tracht te volharden,²⁸² nee: elk wezen tracht, in omgekeerde evenredigheid met zijn bedreigheid, zijn bestaan te verstaan en te verdedigen als *het* bestaan.

Geen bevrediging van de primitieve mens geeft hem dieper vrede en lust dan de wraak, de verzadiging van zijn honger noch de stilling van de geslachtelijke dorst kan daarmee vergeleken worden. Want alleen de wraak werkt dóór tot over de doodsgrens, in de wraak wordt het lot achterhaald. Verwondert het ons dat van geen kwalitatief andere machtsoefening noch van een kwalitatief andere doelstelling gesproken wordt, wij moeten bedenken hoe juist de ongescheiden éénheid van ‘natuur’ en ‘geest’ in het mythische levensgevoel aangaande het Worden geen ‘hogere’ besef kon doen opkomen.

Macht is afhankelijk van moed, zonder moed was het in de oude tijden onmogelijk om macht uit te oefenen. Zelfs de goden oefenen geen gezag, hetwelk trouwens strikt genomen een heilig woord is dat alleen in de wereld van de Thora kan worden gefundeerd. De enige gestalte waarvan men met enig recht zou kunnen zeggen dat hij een gezag oefent over de harten is Balder, maar het is nu juist Balder die niet of nauwelijks vereerd werd in de oude tijden, wiens hele verschijning een vreemd |203| element inbrengt in de godenwereld, wat allerlei vragen wekt, waarover wij nog zullen spreken in hoofdstuk IX.

Tacitus (*Germania* cap. 14) omschrijft de Germaanse opvatting van de strijd als het *principium sacramentum* van deze volken. Dit is niet alleen in tegenstelling met de houding van de Romeinse elite, die hij voor verwijfd houdt en aan wie hij de Germanen ten voorbeeld wil stellen, maar ook in onderscheiding van het grondkarakter van het Romeinse gemenebest. Want ondenkbaar is het dat hij de gruwelijke krijgszeden van het mensenoffer bewonderd kan hebben, het slachtofferen van de krijgsgevangenen, waarvan Jordanes’ *Gotengeschichte*²⁸³ later meldt: “Diesen Mars (Odin) haben die Goten immer mit einem grausamen Kult verehrt – in der Meinung, dass der Lenker der Schlachten billigerweise durch Menschenblut versöhnt werden müsse. Ihm wurden die Erstlinge der Beute gelobt, ihm wurden an Baumstämme erbeutete Rüstungen aufgehängt.” En Procopius²⁸⁴ meldt: “das schönste unter den Opfern ist für sie der erste Kriegsgefangene. Denn diesen schlachten sie für Ares, da sie ihn für den größten Gott halten. Sie opfern den Kriegsgefangenen aber nicht allein dadurch, dass sie ihn schlachten, sondern sie hängen ihn auch an einem Baume auf, werfen ihn in die Dornen oder bringen ihn mit anderen kläglichen Todesarten um.”

III

²⁸² *Ethica* III, stelling VI. Te vinden in de Nederlandse vertaling van Corinna Vermeulen in Benedictus de Spinoza: *Ethica*. Amsterdam: Boom 2007, 120.

²⁸³ Jordanes’ geschiedenis van de Goten in 12 banden (*Getica*) stamt uit de 6de eeuw (ca. 550). Een Duitse vertaling van Wilhelm Martens verscheen bij Duncker in Leipzig in 1884. Een moderne Duitse uitgave verscheen in 2012 bij Marix in Wiesbaden (*Die Gotengeschichte*).

²⁸⁴ Procopius van Caesarea (6de eeuw) schreef een geschiedenis in acht banden van de oorlogen van keizer Justinianus, o.a. tegen de Oostgoten. Engelse vertaling naast Griekse tekst in H.B. Dewing (ed.): *Procopius*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press en London: Hutchinson 1914–1940. Otto Veh publiceerde tussen 1961 en 1977 in vijf delen een Duitse vertaling, waarvan deel II is gewijd aan de oorlog tegen de Goten. München: Heimeran (Tusculum-serie).

Maar het is niet alleen naar de maatstaf van de bevrediging dat de structuur van de 'deugd' in de Germaanse mythe moet worden beschreven. Dit is ten slotte nog te utilistisch gedacht, het veronderstelt dat de macht toch in dienst stond van iets anders, namelijk de |204| eer, als ware deze laatste een heel eigen, apart wezen, maar zo kan het immers niet zijn. Macht en eer hangen namelijk nog nauwer samen, want *ook de eer is een vorm van macht*, al is het dan ook een vorm waarin een hele dialectiek schuilt, want geen 'wezen' is signifisch zo duister als de 'eer'. Zolang deze dialectiek niet bewust wordt zal het zó zijn dat macht de openbaring, de uitstraling van de eer is en eer de kern, het lichaam, het wezen van de macht, praktisch en factisch dus een en hetzelfde.

Hoe is het mogelijk dat de notie van 'deugd' geheel of bijna geheel gevuld wordt met de notie eergevoel en de notie moed praktisch ident wordt met wraakzucht? Men heeft gezegd: het Vikingtype heeft in de Edda het boerentype overvleugeld. Dat moge zo zijn, maar geestelijk is de heidense boer eerder een Viking dan de Viking een boer. Dit zijn antwoorden die de vraag waarom het gaat één dimensie verkorten. Wij weten dat de zuid-Germanen evengoed in deze voorstellingen hebben geleefd. In het algemeen zal de ontginner van die tijd een worstelaar geweest zijn. Volkspsychologisch is een en ander heel goed verklaarbaar te maken uit het landschap waarin voor de volksverhuizing de meeste noordelijke stammen hebben gewoond en waarvan zij een onuitwisbare herinnering meedragen door de geslachten heen.

Eerder is de aarde te zien als een zwalpende zee van onbestendigheid, dan de 'zee', de oernatuur, als een geordende aarde vol kruid, "zaadzaaiende naar zijn aard". [Gen. 1: 12] In den beginne was de chaos – dáár ligt wat dit betreft ook de grond waardoor macht en eer noodzakelijk moeten samenvallen. Waar niets 'geschapen' |205| is, maar alles geworden, daar is het blote feit van het bestaan óf niets óf alles, daar is het bepaalde bestaan óf te ervaren als willekeur óf als *godsbestaan* en dus uiteraard onaantastbaar. Hoe zal men dan aantasting, nederlaag, ondergang, verdragen? Alleen de roem, het roemrijk vallen redt iets van de geschonden macht van het betrekkelijke, eigengereide godsbestaan welk godsbestaan weer ident moet zijn met wat wij zelfbewustzijn noemen. Eer = zelfbewustzijn van mijn godsbestaan.

Widukind van Corvey²⁸⁵ vertelt in zijn bericht over een overwinningsfeest van de Saksen in het jaar 530: "mit Lobsprüchen erhoben sie den Führer in den Himmel, indem sie riefen, in ihm sei göttlicher Geist und himmlische Tapferkeit". Hij drukt zich in christelijke termen uit: wat daar gebeurt is de lofzegging van de van Odin bezetene die godsroem verwierf in zijn leven.

Sterker accent heeft de roem echter voor de gevallen of voor wie zich bereidt tot de strijd, en die van tevoren zijn 'eer' redt door de betuiging dat zijn dood een zege zal zijn, wel verstaan niet door een loon in het generzijds, maar op en voor zichzelf. Zo verstaan wij dat in de roem de ondergang schijnt opgeheven, het leven in zijn val opgevangen. Zo loopt de lijn van macht tot eer, tot eer-als-macht, tot macht-als-eer, tot roem, levensroem, doodsroem.

²⁸⁵ Saksische geschiedschrijver uit de 10de eeuw, auteur van *Res Gestae Saxonicae*, een geschiedenis van de Saksen. Duitse uitgave van P. Hirsch en H.-E. Lohmann: *Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung ⁵1935. De laatste Duitse tekstuitgave dateert van 1971, werd herzien in 2002 en werd bezorgd door Albert Bauer en Reinhold Rau.

Das Ende des Lebens ist allen gewiss
Drum leiste jeder, solange er kann,
Tapfere Tat, dass den toten Helden
Der nie verwelkende Nachruhm kröne.²⁸⁶

Deze opvatting van ‘deugd’ toont wel enige verwantschap, maar valt allerminst samen met hetgeen ons |206| in andere heidense religies voorkomt van gelijke aard te zijn. Ook is de tragiek daar anders gevat.

In het Gilgamesj-epos vinden wij het oertype van de tragische held, ook daar de ontmoeting met de dood, zeer verdiept en verinnigd doordat deze hem eerst in het sterven van de vriend tegemoet treedt. Het heroïsche is stom, het maakt geen getier, het eenzame Zelf wordt ontdekt: niet het eergevoel, maar *waarheidsdorst*. Wil men ook dan nog spreken van een machtsstreven, dan is het in ieder geval tot het uiterste vergeestelijkt. In het generzijs te dringen, om zekerheid te verwerven, verdient met andere maat gemeten te worden dan grensoverschrijding ter wille van de naakte macht, zij het dan dat deze met de moed-tot-ondergang gepaard gaat.

Ook bij de oude Perzen staan macht en strijd in het middelpunt, zelfs de arbeid, voor zover die geëerd wordt, wordt gezien als strijd. Toch is er een verschil met de Edda aan te wijzen, een sterk sprekend verschil in de doelstelling en rechtvaardiging van de strijd. De eer treedt op de achtergrond, de roem kan daar de ondergang rechtvaardigen noch verbloemen.²⁸⁷

IV

Is er nog een rangorde in de eer? Het ligt voor de hand dat dit het geval moet zijn, en toch is er weinig van dien aard aan te wijzen. En dit ligt in de rede, want het leven en de bedreiging van het leven zijn goddelijk-algemeen.

Eer is eer, omdat het lot het lot is. Waar de grenzen geen kwaliteit uitdrukken is elke grenshandhaving of grensoverschrijding en elke roemrijke ondergang ‘goed’. Roem als zodanig moet het goede zijn. |207|

Guten Ruhm haben wir genommen,
ob wir nun jetzt oder morgen sterben.
Niemand lebt einen Abend,
nachdem die Norne gerufen hat.
(Hamdir-lied)²⁸⁸

De centrale plaats van de eer komt, als wij het goed zien, uit dezelfde oorzaak voort die ook het spoedige verval van de magie verklaart, namelijk dat het Lot voor Germaans besef op veel naakter en onmiddellijker wijze alles overheerst dan bijvoorbeeld voor het besef van de homerische of van de Assyrische helden. Dat ónder te gaan – niet zonder de tegenstander

²⁸⁶ Ninck: *Götter*, 151.

²⁸⁷ |2a| Orlik: *Nordisches Geistesleben*, 25.

²⁸⁸ Simrock: *Die Edda* (1876), 246. Daar een andere vertaling: “Hohen Ruhm erstritten wir, wir sterben heut oder morgen: / Den Abend sieht Niemand wider der Nornen Spruch”. In de bibliotheek van M stonden vertalingen van Von Wolzogen [3541] en Genzmer [3613]. Daarin komt deze tekst niet voor.

schade te hebben gedaan of zonder enige vijanden meegesleept te hebben in de dood of zonder zich tot de laatste ademtocht geweerd te hebben – in ieder geval van ‘goede roem’ verzekerd, dat is, ofschoon in zekere zin menselijk of heidens, in zo ‘heilige’ onbezonnenheid nergens beleden zoals in de heldenliederen van de Edda.

Men kan Felix Dahn gevoelig een voorloper noemen van de herleving van de mythe en van de daardoor ingetreden vereenvoudiging van de morfologie, een die het zijne heeft gedaan om de schoonheid van het heidendom aan het licht te brengen. Horen we nu enkel dit:

“Erden vereisen, Sterne stürzen, Sonnen versinken, aber unendlich, unablässig, unerschöpflich in wechselnden Wandlungen wirkt und webt das All... Das ist Odins Trost, Heldentrost. Küsse mich noch einmal: dann zieh mir den Speer aus der Wunde, mein Vater Nornengast: das Einzelne stirbt, das Ewige siegt und lebt: *Glückauf zum Untergang*.”²⁸⁹

In deze kreet: “*Glückauf zum Untergang*” is de Germaanse deugd tot haar hoogste huiveringwekkende |208| en eerbiedwaardige zelfverheerlijking gestegen.²⁹⁰ Men kan, ondanks de schijn van het tegendeel, wel degelijk spreken van een morele, ja moralistische trek in de Edda, indien men in aanmerking neemt hoezeer een tekórt aan zelfbewustzijn en eergevoel wordt veracht. Praktisch evenwel moeten de dapperheid en de eer in het volkomen zinloze uitmonden. “Jede menschliche und soziale Tätigkeit hat nur dann Berechtigung wenn sie den Krieg vorbereitet” (Ludendorff).²⁹¹ Dit is niet een uitspraak van gisteren of eergisteren, maar een wier mogelijkheid van meet af gereed ligt in de mythe.

V

Hoe zouden wij de deugd van de *trouw* vergeten? Ze moet in elk geval gezien worden als ingeschakeld in de samenhang van macht en eer. Vat men haar anders, dan legt men allicht een Thora-zin in een structuur van gans andere aard.

De trouw dient slechts zelden een gegeven woord en als dit al zo is, zelden een gegeven woord dat de vréde bedoelt, maar meestal een dat waarborgt de strijd te ontketenen. Natuurlijk kan hier geen sprake zijn van een zedelijke minderwaardigheid, gesteld dat zulk een gegeven fenomenologisch bruikbaar was. Het ethos wordt door de mythe bepaald: wat ‘trouw’ kan zijn hangt af van het worden en van het Lot. Haar be |209| trekkelijke vastheid hangt aan de kwaliteit van de mannenvriendschap, en omgekeerd.

De trouw wordt hoog geprezen om velerlei redenen.²⁹² Maar men kan onmogelijk zeggen dat deze lof overeenstemt met de aanleg van deze volkeren, Noorse Vikingen, Goten, Longobarden, Vandalen. Het is geen vooringenomenheid, maar nuchter inzicht te zeggen dat wat geprezen wordt die deugd is die het minst erkend wordt. Hoe objectief wij ook willen zijn, wij denken niet in het tijdloze, maar in een bepaalde tijd. Een verwantschap met de

²⁸⁹ |3| *Odhins Trost*, 228v.

²⁹⁰ |4| “In meinem Herzen geht der Kampf vor, ich bin Wallenstein, ich bin Oedipus,... aber nicht Furcht und Mitleid, keine Depression, sondern höchste Lebensfreude, Glück, Stolz und Herrschersbewusstsein sind in mir erzeugt; wir empfinden das Leben nie so stark, als beim Untergang des Helden, wie es der alte Wikinger nie so stark empfand, als da ihm sein Freund die Brust durchbohrte, indessen das brennende Schiff über die Meerflut rauschte.” Paul Ernst: *Der Weg zur Form*. Berlin: Julius Bard 1906, 66. ‘Glückauf’ is een oude heilwens onder mijnwerkers (afkomstig uit het Saksische Ertsgebergte, 16de eeuw).

²⁹¹ Waarschijnlijk uit Erich Ludendorff: *Kriegführung und Politik* (1922), geciteerd in Rudolf Degkwitz: *Das alte und das neue Deutschland*. Hamburg: Claassen & Goverts 1946, 142.

²⁹² |5| Walter Baetke: *Quellenzeugnisse*, 36vv.

geest van het Derde Rijk zal zich onwillekeurig aan ons opdringen, de geestelijke achtergrond daarvan kan onmogelijk een andere zijn dan die van de labiele trouw, die bijvoorbeeld verdragen des te williger sluit naarmate het mythische levensgevoel aangaande het worden sterker getuigt dat ze toch nimmer bindend kunnen zijn.²⁹³ Voor Germaans besef ligt er een |210| leugen reeds in de veronderstelling van de onherroepelijke trouw, namelijk de leugen van de onveranderlijkheid van de wezens.

Va

Aan *Siegfried*, dit onvergelijkelijke ideaalbeeld voor de Germanen van de ‘tweede religiositeit’, kunnen wij zien hoe merkwaardig het met deze trouw gelegen is. Slachtoffer is hij, maar hij is zelf niet schuldvrij, maar opvallender is dat de schuldige anderen met hem door de toon en de gang van Edda en Nibelungen worden ontslagen van elk verwijt. Geen wonder dat zelfs de pangermanist Ziegler in dit verband zeer open en indringend spreekt van die mythologische *Apotheose der Untreue*.²⁹⁴

De bewerking, uitwerking, verklaring van het Nibelungenlied heeft doorgaans aan dezelfde gestalten haar sympathie gegeven, maar wat *is* hier gestalte? De Siegfried die de Walküre wekt, de Siegfried die Gunthers zuster bemint, de Siegfried die in de gestalte van Gunther bij Brunhilde ligt – hij is werkelijk telkens een andere. Wij hebben – zo leert de Edda op menigerlei wijze – de kostelijke gave van de herinnering, maar wij hebben ook de gave om te vergeten van de Asen, met name van Odin verkregen. Wie echter vergeet, ver |211| geten kan, vergéten moet, zal hij niet reeds daarom te goeder trouw liegen, bedriegen en *verraden*? “Wird er nicht im guten Glauben, unschuldig und ohne Makel, seine heiligsten Eide brechen? Und wird es nur eine Lästerung sein, wenn diesen Treulosesten aller Treulosen die Edda tief durchdrungen *freispricht*:

Kein edlerer Held wird jemals auf Erden
Im Sonnenschein stehen als du, Siegfried, allein.”²⁹⁵

VI

²⁹³ |5a| “Wie er über den Wert von Verträgen dachte, hatte der Parteiführer auch in dem Gespräch am Vormittag geäußert. Er sei bereit, alles zu unterschreiben, zu unterzeichnen. Er sei bereit alle Grenzen zu garantieren und Nichtangriffspakte mit wem auch immer abzuschließen. Es sei eine einfältige Meinung, sich solcher Mittel nicht bedienen zu sollen, weil man einmal in die Lage kommen müsse, feierliche Abmachungen zu brechen. Noch jeder beschworene Pakt sei früher oder später gebrochen oder hinfällig geworden. Wer so heikel sei, dass er sich erst gewissenmäßig prüfen müsse, ob er jeden Pakt auch in jeder Situation halten könne, sei ein Narr. Warum soll man anderen Leuten nicht den Gefallen und sich selbst die Erleichterung verschaffen, Pakte zu unterzeichnen, wenn jene damit etwas getan und geregelt glaubten. Er könne heute in gutem Glauben Verträge abschließen, um morgen eiskalt bereit zu sein, sie zu brechen, wenn es die Zukunft des deutschen Volkes gelte.” Rauschning: *Nihilismus*, 405.

²⁹⁴ |6| Ziegler: *Reich I*, 307.

²⁹⁵ |6a| Ziegler: *Reich I*, 312. “In jedem Ich kann es geschehen, dass unerwartet, unvorbereitet das geheimnisvolle *Es* aufbrechend die Entscheidung an sich reißt und für das Ich denkt, wählt und handelt – wie, wann und warum, das vermag kein Sterblicher zu sagen – dein *Es*, dein Schicksal, deine Dämonie ward in Tätigkeit gesetzt und begräbt nun dein armes Streben unter seinem Schwall... die tragische Paradoxie des Lebens ist nicht, dass niemand weiß, ob er im nächsten Augenblick noch leben wird, vielmehr *dasz niemand weiß, wer er im nächsten Augenblick sein wird.*”

Te wijzen blijft op de *soberheid* die de Germaanse levenswijze heeft gekenmerkt en die men formeel gesproken in elk geval voor een ‘deugd’ kan houden. Het mag zijn dat Tacitus dit al te grif heeft aangegrepen om zijn tijdgenoten te onderwijzen,²⁹⁶ toch blijven bepaalde trekken onmiskenbaar, die trouwens met het geheel van het levensgevoel samenhangen. Sober is de levenswijze, sober zijn de offers, sober zijn de woorden ook veelal, sober de *Thingstätte*, de *Hain* en de houten tempel. De keerzijde van de soberheid is een verachting van de weelde bij anderen, van het goede leven, van het “erbarmelijk behagen”, zoals Nietzsche te zijner tijd zou zeggen.²⁹⁷

VII

De mythe laat weinig plaats voor wat sommige latere lofsprekers de vrijheidszin hebben genoemd. Representatief zijn de Reuzen, die op een elementaire wijze vrij zijn, en de ‘Berserker’ (*Bärenhäuter*), die naar |212| hun beeld en gelijkenis gemaakt zijn. Wel zijn er ook de gestalten van de Asen, maar als stichters en hoeders van de orde ligt de vrijheid en de vrijheidszin hun niet zo na. Eerder vertegenwoordigen ze de noodzakelijke dwang, noodzakelijker naarmate de almachtige drang van het worden alle grenzen dreigt te overweldigen. Allicht komt er vrij baan voor de woede van de vernietiging óm de vernietiging, niet alleen van de zijde van de Reuzen, maar ook van de zijde van de Asen, wanneer zij namelijk zouden gaan twifelen aan de rechtmatigheid en de zin van het grenzenrijk dat zij hebben gesticht. De deugden móéten vroeg of laat worden doorzien als ongegrond, als ‘ideologieën’ en een volstrekt nihilisme, zij het nog niet onmiddellijk in de praktijk, dan toch in de geesten, moet zich baan breken. En reeds zeer vroeg wordt het openlijk beleden.

“Hall Gottlos (*goólauss*) hieß ein Mann; er war ein Sohn Helgis des Gottlosen. Weder Vater noch Sohn wollten opfern; sie glaubten (*trúa á*) an die eigene Macht”, zo staat te lezen in het *Landnámabók*.²⁹⁸

In de sage van Finnbogi zegt de koning: “Du bist ein vornehmer Mann nach deinem Aussehen und wirst in deiner Heimat eine große Stellung haben. An wen glaubst du? Finnbogi antwortete: Ich glaube an mich selbst.”²⁹⁹

En – om nog één later voorbeeld te noemen – in Snorri’s *Heimskringla* leest men: “Da antwortete Gauchthorir, er wäre weder Christ noch Heide, wir Gesellen hier haben keinen andern Glauben, als dass wir an uns selbst und unsere Kraft glauben. Das ist uns genug.”³⁰⁰

|213|

Thora

²⁹⁶ [7] “Bei Leichenbegängnissen findet kein eitler Prunk statt... Des Scheiterhaufens Bau überladen sie weder mit Decken noch mit Spezereien: jedem werden seine Waffen, einigen auch ihr Ross ins Feuer mitgegeben ... Wehklagen und Tränen lassen sie bald, Schmerz und Trauer spät aufhören. Frauen ziemt Trauerklage, Männern Erinnerung.” Tacitus: *Germania, Sämtliche Werke*. Wien: Phaidon 1935, 97. [2982]

²⁹⁷ In: *Also sprach Zarathustra*. Chemnitz: Ernst Schmeitzner 1883, 11.

²⁹⁸ Baetke: *Quellengeschichte*, 136.

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ *Ibidem*.

Wij ontmoeten bij dit thema: de deugd, bijzonder sterk de bezwaren van onze aanpak en werkwijze. Het is onvermijdelijk een thema op te stellen dat voor beide te vergelijken grootheden gelden kan, hoe formeler het is des te beter. Maar wij zagen het reeds in de 'Inleiding': de vragen in het thema meegesteld komen uit dezelfde structuur voort als de antwoorden die wij willen vergelijken.

Het woord 'deugd' nu heeft voor ons overwegend zedelijke associaties en tendeert naar het individuele leven. Bij de Edda, maar zij het in mindere mate ook bij de Thora, gaat deze notie niet op. Het zal dus nodig zijn daarvan zoveel doenlijk te abstraheren, ook nu wij het Oude Testament opslaan.

Natuurlijk is aanvankelijk een collectief bewustzijn van het recht overheersend: "zo doet men niet in Israël" (Genesis 34: 7, 2 Samuël 13: 12). Zoals overal zal het stamverband, zal de zede geheel de voorstelling 'deugd' vullen. Toch is de ruimte voor deze deugd betrekkelijk eng gemeten en is er al snel sprake van eenzame beslissingen, die zich niet laten verantwoorden naar de maatstaf van de zede. Voorbeeld: Abrahams vertrek uit het Ur van de Chaldeeën (Genesis 11: 31) en de offerande van Isaak (Genesis 22). Men zou nu wellicht verwachten dat vanuit zulke hoog-voorbeeldelijke beslissingen een bij |214| zondere ethiek, of althans een epische verheerlijking van de figuren die tot deze beslissingen kwamen zou voortvloeien. Dit is niet het geval. Ziedaar het uitgangspunt bij de nu volgende schets van de notie 'deugd' in de Thora.

I

De *patriarchen* hebben in het geheel geen opvallende eigenschappen die hen geschikt zouden maken als figuren in een heldendicht. Dit geldt eigenlijk voor alle oudtestamentische gestalten. Er is geen plaats waar iemand aan anderen ten voorbeeld wordt gesteld en ook het feit zelf van de teboekstelling van de daden van de groten betekent eerder een verkondiging van hetgeen God deed in hun leven. Het is een herinnering aan de continuïteit van de *Mèlèkh*, de hertog van het volk, waarop men vertrouwen moet en kan.

De patriarchen, ook de 'grootste', Abraham, kan als symbool van deugd niet dienen,³⁰¹ is anderzijds weinig strijdbaar: een herdersvorst, een onwillekeurige vredeftichter, een ongeduldige, een onbegrijpelijke, en wat niet al zou men van hem kunnen zeggen zónder dat het naar de bouw van Thora iets wezenlijks uitsprak over hetgeen het leven van deze 'vader' heeft bewogen en gevuld. Onmiddellijk verheft zich hier het grote woord dat hij Jahve 'geloofde' en dat dit geloof hem tot rechtvaardigheid is gerekend (Genesis 15: 6). Wij zijn |215| hier zó ver van het mythische bewustzijn verwijderd dat ook de meest formele vergelijking falen moet.

II

Meer punten van aanraking met de mythe schijnen te liggen in het boek Richteren, dat vol strijd is. De *sjofēt* is echter geen held, of hij is het wél, maar wordt held-áf zodra hij uittrekt in de "oorlog van Jahve". De mannen van de twaalf stammen waren geen quiëtisten, geen

³⁰¹ |8| S.L. Steinheim: *Die Offenbarung nach dem Lehrbegriffe der Synagoge II*. Leipzig: Schnauss 1856, 237. Op 197 wordt tegen Philo c.s. positie gekozen: "Da erzeugte sie unter der Rubrik tieferen Schriftsinnes hohles Allegorisieren: Patriarchen und Mütter verdunsteten zu moralischen Tugendsymbolen... Diese Mystiken verdarben die einfach gesunde Weltanschauung und Gottesidee der Offenbarung von Grund aus." [867]

pacifisten, dát is niet de grond van de geheel andere indruk die zij maken. Integendeel, idealen hebben ze in het geheel niet en hun gemoed is wild genoeg. Onbehouden en niet zonder de instincten van de horde.

De strijd schuwden zij niet. Zij hebben ook hun krijgsliederen, die barbaars genoeg klinken. Niettemin verschuift de doelstelling van de strijd ook iets in de toonaard van het lied.

“Met God zullen wij heldendaden verrichten” (Psalm 60: 14). En Psalm 18 kan als een zeer ‘*hoch-gemut*’ zegelied gelden, waarin de theocratie wordt gevierd. Simson is daarom de minst representatieve van de *sjofetim*. De grondtoon van het verhaal van zijn daden schijnt erop te wijzen dat wij naar de mening van de schrijver met een mislukt leven te doen hebben.

Een miskende veelal is de richter, niettemin wordt hij geen tragische figuur.³⁰² En dat heeft zijn goede reden. Het doel van de strijd is immers de theocratie, de regering van Jahve over het land dat hij aan zijn volk als een erfenis gegeven heeft. Jahve’s overwinning valt niet per se samen met de overwinning van de richter. Het volk is niet autochtoon, van meet af aan is het afhankelijk van andere machten dan die van de bodem. |216| Weggeroepen is Abraham uit het wereldrijk Babel en van Israël zelf zegt later de profeet Hosea: “Uit Egypte heb ik mijn zoon *geroepen*.” [Hosea 11: 1] Wanneer dan Jahve als eigenaar van de aarde het deel van andere volken neemt om het aan zijn eigen volk in beheer te geven, dan stelt Hij voorwaarden die in de wet zijn neergelegd. Is Israël niet aan de grond gebonden, Jahve is nog veel minder aan Israël gebonden. Daardoor worden de heldendaden veel meer met risico beladen en veronderstellen ze een houding die met de spreekwijze “ziende in het gebod, blind in de uitkomst”³⁰³ niet slecht wordt omschreven. Jahve’s zegen heeft een eigen baan.

III

Het grote probleem voor Israël is niet de eer, maar het *recht*, zij het een recht dat slechts betrekkelijk algemeen menselijke trekken vertoont. De waarde en waardering van het leven hangt aan de *tsedaka*, de rechtvaardigheid die Jahve eist.

Daarom: *de eer wordt de helden geroofd*, hun grote vaart geremd, hun hoge toon vernederd. Daar is de aarzelende Jefta, die een bevrijder wordt, hoewel velen hem wantrouwen om zijn bastaardafkomst en die aan de eed die hij Jahve zwoer zijn glorie ziet verkeerd in onnoemelijk leed.

Daar is Gideon met zijn troepje van 300 mannen met bazuinen en fakkels en kruiken ‘gewapend’, het antitype van Frederik de Grote’s cynische woord: “Gott ist immer mit den stärksten Bataillonen”, en dat niet omdat de ‘held’ zelf misschien niet geneigd zou zijn van nature even cynisch te denken, maar omdat de God die geschiedenis maakt het aldus als toonbeeld van zijn goedheid en macht verordent.

Het verhaal van Davids ‘strijd’ met Goliath is |217| in dit verband een sprekend voorbeeld wanneer we letten op Davids woord: “gij komt tot mij met zwaard en spies en schild, maar ik kom tot u in de naam van de Heer van de heirscharen, opdat deze ganse vergadering wete,

³⁰² |9| Buber: *Kampf um Israel*. Berlin: Schocken 1933, 98v.

³⁰³ Levensmotto van Hendrik de Cock (1801-1842), de predikant van de Afscheiding van 1834. Vaak ook weergegeven met ‘blind voor de toekomst’.

dat de Heer niet door het zwaard noch door de spies verlost" (1 Samuël 17: 45v.). Zo treedt de kleine held de uitdager tegemoet en werpt van tevoren zijn eer wég.

Een treffend voorbeeld is ook Barzillai, Davids trouwe generaal, die niet mee wil om deel te nemen aan de overwinningfeesten en om de eer voor zijn verdiensten te ontvangen [2 Samuël 19: 34vv.]. Hij neemt afscheid bij het veer om de eer, die hem pijnlijk is, te ontgaan. Al zegt hij het niet met evenveel woorden, de zin van zijn wonderlijke gedrag moet deze zijn: waar gestreden werd om het recht, daar was mijn plaats, waar de buit wordt uitgedeeld gaat het mij te heidens toe.

Ook hier is de strijd een dienst aan het Leven, maar het gaat om een ánder leven, niet het leven dat een tijdelijke en toevallige bestaansvorm vertegenwoordigt op de baan van het eeuwig worden, maar dát leven dat de 'weg Gods' is, in en door of ook tegen de noodzaak van het Worden. Zo is het in heel het Oude Testament.

De mens gaat door vele geboorte- en vele stervensstonden omwille van dit leven dat het goede zelf is, omwille van dit goede dat het leven zelf is, "zum Spruch gegen das Breite und sich Dehnende auf Erden" (Baeck).³⁰⁴

Niet te vergeten! De vrouw treedt hier op, niet in de vorm van een ook maar enigszins matriarchaal te noemen samenleving, maar als "moeder in Israël". "Hij heeft u bekend gemaakt, o mens, wat goed is" [Micha 6: 8] – en |218| zo menig ander profetenwoord heeft een vrouwelijke klank van afhankelijkheid, eenvoud en geduld. Dat wil zeggen: deze dienst aan het goede is ten slotte als zodanig een *dienst* aan het leven van de *schépping*. Er behoeft geen tégenstelling te zijn tussen de schepping en de wet, tussen het leven en het goede, tussen de mannenstrijd en het menselijke leven.

IIIa

De wereld wordt niet veranderd, met géén daad, niemand stelt zich dat voor. De schepping is goed, goed niet in de zin van de Griekse *kosmos*, de gesierde volkomenheid, maar goed = geschikt en bereid om de mensen de goedheid van Jahve te doen ervaren. En de mens moet niet goddelijk worden, maar goed, 'rechtvaardig', 'oprecht', 'weldadig', 'mild'. Micha zegt: "wat eist Jahve van u dan recht te doen en weldadigheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uw God" (6: 8)? De macht, de eer noch de moed wordt ook maar in het minst in het geding gebracht wanneer het gaat om vast te stellen wat goed is. Alle deugden zijn God dienstbaar.

IV

Wanneer wij spreken over de gerechtigheid in het Oude Testament, moeten wij bedenken dat het al dadelijk over tweeërlei gaat: gerechtigheid in het lot en in de daad, en over de samenhang tussen beide gebieden.

Allereerst in de daad.

Deuteronomium 6: [4:] Hoor Israël, Jahve, uw God, is een éinig God, daarom zult gij Jahve liefhebben met geheel uw hart. Zijn inzettingen houden, Zijn gebod bewaren. Het *Sjema* kan men als Israëls geloofsbelijdenis beschouwen. De éénheid van God is de éinigheid van God en

³⁰⁴ Zie K.H. Miskotte: *Het wezen der Joodse Religie – bijdrage tot de kennis van het Joodse geestesleven in deze tijd*. Amsterdam: Paris 1933. *Verzameld Werk* 6. Kampen: Kok 1982, 105. Citaat van Leo Baeck uit *Das Wesen des Judentums*. Wiesbaden: Fourier, 6. Auflage, z.j., 89.

de enigheid van God drukt geen numerieke eenheid, geen eenvoudige substantie uit, maar de onvergelykelijkheid |219| van zijn wezen, die de onvergelykelijkheid van zijn deugden insluit. Gods deugden scheppen deugd.

Wel verstaan: gerechtigheid is niet een abstract ideaal, maar een toestand, “das mögliche Reich” (om met Kant te spreken).³⁰⁵ En niet mogelijk vanwege een bijzondere aanleg van de mens, maar krachtens de roeping en bestemming die werkzaam worden in het geloof in en de gehoorzaamheid aan *deze* God.

Zo schiep de Thora op aarde de majesteit en de verfijning van het zedelijke bewustzijn.³⁰⁶ Iets anders is de zelfhandhaving als feit, iets anders de zelfhandhaving als deugd. Het spreekt vanzelf dat ook de Thora wel weet hoe het leven ligt en dat de duistere plaatsen van de aarde vol woningen van geweld zijn (Psalm 74[: 20]). Maar waar de mythe dit aanvaardt, duidt en verheerlijkt, daar begint de Thora daar tegenin te spreken van de gerechtigheid. De mythe vertolkt wereldwerkelijkheid, de Thora Godsontmoeting.

Wij kunnen dit enigszins benaderen door te bedenken wat het woord ‘naaste’ in het Oude Testament betekent. In een gesloten wereld is geen ‘naaste’, in een onbegrensde wereld zijn oneindig vele en gelijkwaardige ‘naasten’ en daarom toch ook weer geen gekwalificeerde ‘naaste’, slechts in een *geschapen* wereld ontmoet mij de *naaste*. En op deze naaste betreft zich de deugd, de deugd als zodanig, *alle* deugd. Het gebod |220| is niet gegeven als een aanwijzing hoe de mens zichzelf verdedigen of hoe hij zichzelf heiligen kan, het gebod is niet een wijze om via de naaste zélf een vrome man te worden of te blijken. Wel is het gebod slechts een onderdeel van de Thora, de leer, de verkondiging en in zoverre beduidt de deugd een verhouding tot Jahve, een actualisering van het *berith*, van het verbond. Dat alle ‘zonen Israëls’ broeders zijn en dat ook de *gēr* (vreemdeling) van deze broederschap niet geheel werd uitgesloten, betekent niet een in zichzelf rustende humaniteit, maar de verheerlijking van deze God die de Schepper is, die ook Israëls volksbestaan heeft geschápen, uit het niets heeft voortgebracht (Deuteronomium 5: 14, 10: 18v., 24: 14, 17). Zeer fijn zegt Hegel: “Jene Griechen sollten gleich sein, weil alle frei, selbständig; die Juden aber gleich, weil álle ohne Fähigkeit des Selbstbestehens waren.”³⁰⁷

Vreemd en indrukwekkend klinkt ons de vreugde over het Gebod naar zijn volle omvang in de oren:

De Leer des Heren is volmaakt
want zij doet de ziel (tot Hem) terugkeren.
Het gebod des Heren is zuiver,
verlichtende de ogen.
De vreze des Heren is rein,
geldig tot in de eeuwen der toekomst.

³⁰⁵ In *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785).

³⁰⁶ |10| “Was Europa den Juden verdankt? – vielerlei, Gutes und Schlimmes, und vor allem eins, das vom Besten und Schlimmsten zugleich ist: den großen Stil der Moral, die Furchtbarkeit und Majestät unendlicher Forderungen, unendlicher Bedeutungen, die ganze Romantik und Erhabenheit der moralischen Fragwürdigkeiten.” Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*, aforisme 250. Friedrich Nietzsche: *Werke* VII. Leipzig: Kröner 1922, 217v.

³⁰⁷ In: *Hegels theologische Jugendschriften nach den Handschriften der Kgl. Bibliothek in Berlin*. Tübingen: Mohr 1907, 255.

De rechten des Heren zijn een vastigheid,
tezamen zijn zij rechtvaardig.
Zij zijn begeerlijker dan goud,
ja, dan veel fijn goud
en zoeter dan honig en honigzeem.³⁰⁸ | 221 |

IVa

De Thora veronderstelt stilzwijgend dat macht en recht in *God* samenvallen. Nergens zien wij in haar structuur het moment van een wanhopig ethisch verzet tegen een wereld die als zodanig niet op het goede zou zijn aangelegd. Is God niet het *Schicksal*, Hij is zo mogelijk nog minder de Idee die, helder maar weerloos, over de baaierd van de werkelijkheid zweeft. En hoe realistisch men ook dacht, nimmer werd de macht-als-zodanig probleemloos aanvaard, hoe neergeworpen Israël vaak was, nimmer werd het als lot geduid, zoals de uitdrukking dat “Jahve ons verlaten heeft” al bewijst. Ook in het onwaarschijnlijkste onrecht spreekt, hoe indirect ook, een moment van de heilige Raad. Daarom ontslaat de ervaring van het onrecht door anderen bedreven nimmer van de verplichting van de Wet.

De *staat* die de zieners en schrijvers van het Oude Testament voor ogen stond, indien zij Israël confronteerden met de volkeren, was de sacrale totaalstaat. En het is juist aan deze confrontatie duidelijk hoe heidense en Bijbelse ‘deugd’ tegenover elkaar staan. Alleen of althans bij uitstek aan de staat wordt duidelijk wat wederzijds met het goede bedoeld wordt. Niet incidenteel, maar noodzakelijk brengt het heidendom de totaalstaat voort. De Thora ontkent intussen allerminst de formele voorrang van de politieke macht, maar de zin daarvan staat en valt met de gerechtigheid en de orde van de gerechtigheid. Ook wanneer in Israël ‘staat’ en ‘kerk’ in de loop van de ontwikkeling uiteengaan, blijft de staat aan de teleologische opvatting van de macht gebonden en vindt daarin zijn onherroepelijke grenzen. Geheel anders het heidendom.

| 222 | Het woord voor ‘volk’ en voor ‘heiden’: *goj* wordt afgeleid van *gawah*,³⁰⁹ breed zijn, zich uitbreiden, zich breed maken. Men hoort er iets in van de willekeur van de grenzen en van de sluimerende chaos. Juist krachtens die half-gevreesde, half-begeerde chaos, om zich dáártegen en tegen zichzelf te beschermen, moet de orde het goede zijn en daarom de macht het goede, áfgezien van het bestaan van andere volken, áfgezien van de aanspraken van de naaste. De torenbouw van Babel is te zien als de ‘mythische’ geschiedenis van de totaalstaat, geïnterpreteerd in de geest van de Thora. Wat oorspronkelijk bedoeld werd als orde, wordt onthuld als ‘rebellie’ tegen de vrijmacht van Jahve, wat een tempel was wordt een titanenburcht. Dat men zich samenballen wil, gaat betekenen dat men het leven optorent tot zijn spits de hemel raken zou, dat men ‘zich een naam maken wil’ wordt in plaats van een eer een teken van verblinde vermetelheid. Kostelijk is in dit verband de opmerking van Gunkel, die de bewerker van de oude stof verwijt: “nur der barbarische Fremdling kann den Zweck des Gebäudes so mißverstehen... der Einheimische weiß was ein solches Gebäude darstellt: es ist kein profaner ‘Turm’ sondern ein Göttertempel, nicht wider

³⁰⁸ Psalm 19: 8-11, in een lichte bewerking van M van de tekst van de Statenvertaling.

³⁰⁹ | 11 | Dora Scheuner: ‘Die politische Haltung der Psalmen’, in: *Theologische Aufsätze, Karl Barth zum 50. Geburtstag gewidmet*. München/Halle: Kaiser 1936, 136vv.

Gott, sondern *für* Gott errichtet".³¹⁰ Inderdaad, maar vóór de God van de natuur is hetzelfde als tégen Jahve, zegt de schrijver van Genesis 11.

Toch verwerpt de Thora een tegenstelling van 'macht' en 'recht', waardoor de macht als zodanig naar het gebied van het boze zou worden verbannen. Het recht immers is in Jahve gegrond, die geen idee maar werke |223| lijkheid is. Mogen de niet-politieke waarden van het leven gekenmerkt zijn door een zekere onmacht en weerloosheid, God is áls de rechtvaardige tegelijk de machtige, zoals Hij in het machteloze volk Israël bewijst, als man van de weduwen en vader van de wezen, als die aan de zachtmoedigen belooft dat juist zij de aarde erfelijk zullen bezitten (Psalm 37: 11).

Al deze overwegingen missen hun doel, namelijk oog te krijgen voor het wezen van de Thora, indien men hier heimelijk werkt met begrippen als 'monotheïsme', 'geestelijk Godsbegrip', 'zedelijke wereldorde' enzovoort.

Jahve is niet de enig-bestaande God, maar de Enige, de *kwaliatief*-Enige, en als zodanig de Andere. Niet zijn abstract één-zijn maar zijn concreet anders-zijn geeft aan de Thora de kracht van de verplichting, de glans van de wijding, de uitzonderlijke macht om ook recht te spreken over de staat, het overwicht van de gerechtigheid.

Dat er een *hoger beroep* is van de macht op het recht, dat wordt door het geloof in Jahve beleden en betuigd. Natuurlijk geldt dit niet in de laatste plaats de politiek en natuurlijk wordt deze geldigheid uitgesproken tot tróóst van hen die door de overmacht van de *gojim*, hun goden en hun staten aan het wankelen gebracht zouden worden ten aanzien van Jahve's gebod.

Men zie het begin van Psalm 82:

Gott steht in der Gottesgemeinde,
im Ring der Götter hält er Gericht.

Dat niet de eer zich een naam te maken een deugd is en evenmin ooit een succes, wordt uitgedrukt door de zin: ik heb wel gezegd: gij zijt goden, nochtans zult gij ster |224| ven als een (gewoon) mens. [Ps. 82: 6v.] De 'gewone' mens is de heilige mens, de 'gewone' staat is de rechte staat. De kunst is echter 'gewoon' te worden. Geen mens, geen volk vermag dat uit zichzelf, want de bedwelming, de waan en de doem van het sacrale, van de afgodische verenging of even afgodische verwijding van de grenzen liggen van nature over ons allen. Israël alleen is 'gewoon' geworden. Daarvoor was niets minder dan de ómweg van de Openbaring, van de verkiezing, van het isolement nodig, en het bijzondere Godsrecht van de Thora, de leer van de deugden waarvan wij spreken.

En zozeer is het recht van alle bloot-bestaan en bloot-belang gescheiden dat menige profeet in een crisis van de tijden partij kiest voor een vréemde mogendheid, in zoverre hij in haar Gods werktuig ziet om het volk te tuchtigen en terug te brengen tot de trouw, tot het verbond, tot de deugd van de gerechtigheid.

V

³¹⁰ Hermann Gunkel: *Genesis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht ³1910, 99.

Gelijk gezegd: de ‘gerechtigheid’ wordt niet alleen in de daad, maar ook in het lot gezocht, de gerechtigheid wordt dus verstaan als een ‘deugd’ van God.

Een thema op zichzelf, dat zich eigenlijk aan een vergelijking met andere structuren onttrekt, is nu de vraag van de theodicee, in het *lijden van de rechtvaardige*. ‘Job’ beroept zich van de macht van God op het recht, en van de ogenschijnlijk onrechtvaardige op de onbekende, de verborgen God. En terecht (42: 8b).

God kan weersproken, aangeklaagd, zijn gerechtigheid ontkend worden – en de mens die dit doet kan dan nochtans Gods vriend zijn en God de zijne. Een duizelingwekkende gedachte, die zózeer uit een structuurvergelijking uitvalt dat dit op zichzelf reeds iets aanwijst van een andere dimensie, die in het heidendom |225| nergens wordt gevonden. Wij spraken er in dit verband alleen over om te laten zien dat de gerechtigheid niet enkel van de mens gevegd wordt, ondanks zijn aanleg, maar ook door het geloof in God verondersteld wordt, ondanks de bitterste ervaringen.

In het *zwijgen van God* spitst zich het geheim van het lot toe, zodra dit gemeten wordt naar de maat van die éne goddelijke deugd: de rechtvaardigheid. Maar wonderlijke frontverwisselingen zijn hier mogelijk, blijkens de jongste uitingen van het nieuwe heidendom. In deze toestand, meent men, bevindt zich de mens sedert hij zich van de indo-Arische zingeving verwijderd heeft.³¹¹ Sindsdien bestaat er zoiets als een gekweld worden door de stilte van het Al, vóórdien was het Al vol sprake. Doch daartegen is op te merken dat deze sprake dan in de mythe opgevangen moet zijn en dat de mythe in het algemeen en de Germaanse in het bijzonder er geen blijk van geeft dat de mens een verheugende sprake in het Al heeft gehoord. Chaos, Worden, Lot hebben geen woord, de sprake die de mens hun verléént komt als echo terug in de eis tot de deugden: macht, eer, heroïsche ondergang. “Es ist die Fortsetzung des Mythos in die Geschichte hinein, welche den sinnlichen Begriff der Tapferkeit aufrechterhält” (Cohen).³¹² |226|

VI

Het spreekt vanzelf dat waar de ontvangers van de Thora ménsen waren de energie van de heldhaftigheid ook een plaats zoekt en vindt. Men zal dan echter een totaal vreemde figuur ontmoeten, een in de ogen van de heidenen verachtelijke zwakkeling, een wezen dat alle rechte Edda-deugden mist. Het is de *martelaar*. En deze zullen wij dan moeten beschouwen als de ware ‘held’. De wanden van het woord scheuren hier vanwege de geweldigheid van de nieuwe inhoud. In de *ébed-Jahve*, de ‘knecht des Heren’ (Jesaja 42vv.³¹³) werd alle woede van de zelfhandhaving om eigentwil van zichzelf neergeveld en ook het laatste verwijt van Job werd stil. Als een lam wordt hij ter slachting geleid.

“Hij zal niet roepen noch zijn stem verheffen op de straten – het gekrookte riet zal hij niet verbreken en de rokende vlaswiek niet uitblussen” [Jes. 42: 3]. Voor zover hij een leider is van zijn volk – en dat is waarschijnlijk – komt zijn gestalte onmiddellijk te staan tegenover al

³¹¹ |12| “In allen Zeiten ruft Hiob, aber Gott hört ihn nicht. Die abendländische Geschichte ist ein Nachhall dieses Rufens, ein Versuch die gähnende Kluft zu schließen. Doch wird der Mensch ewig allein bleiben und Gott wird ebenso ewig allein bleiben, weil der Gegensatz zwischen beiden einmal da ist und dem nicht entflohen werden kann.” Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 78.

³¹² Cohen: *Ethik*, 565.

³¹³ Preciezer: Jes. 42: 19, 49: 3, 5, 6, 7.

hetgeen de volken zich als 'koninklijk' hebben voorgesteld. Niet anders dan oppervlakkig kunnen wij hier over deze gestalte spreken, niet zozeer omdat wij vrezen dit boek overladen te maken als wel omdat structuren, ofschoon antipodisch naar elkaar verwijzend, zó grote verschillen kunnen tonen dat een doorlopende vergelijking wordt afgesneden. En dit is naar ons inzien bij de *èbed Jahve* het geval. *Realist* is hij, maar hoewel hij de macht van het boze in al haar ontzetting ondergaat, hoewel hij geen eind ziet aan deze macht, is hij bereid te vallen, niet in vertwijfeling over een verloren zaak, maar in het geloof dat meer dan aanvallen *standhouden* een belofte draagt. Dapperheid is juist daar waar de natuur niet dapper is, waar de mens |227| zichzelf niet vertrouwt.³¹⁴ Zonder wijsheid en gerechtigheid, zonder een doel dat in het Gebod van God verankerd ligt, is een gemartelde géén martelaar. De deugd van de dapperheid heeft niets te maken met een blind, verwoed *Draufgängertum*. Ambrosius is geheel in de lijn van de Thora als hij ergens de beroemde uitspraak stelt: dapperheid zonder gerechtigheid is de hefboom van het boze (*De officiis* I 35).³¹⁵ Maar de *èbed* is niet zonder meer een aparte figuur. Mensen zijn tot dienst aan Jahve, aan de theocratie, aan de gerechtigheid geroepen, en *dan* is er ook in Thora-verband sprake van de deugd van dapperheid. "Freilich die Tugenden der Wahrhaftigkeit und der Bescheidenheit gehen voran. Sie schützen den Mut vor der Unbesonnenheit und der Tollkühnheit, die nicht in der Kraft des Leidens, in der Voraussicht und Übernahme des Leidens ihre Reinheit bewährt; aber unter der Voraussetzung jener kontrollierenden Tugenden und ihre Probe in der Kraft des Leidens, gibt es kein sittliches Dasein der Nationen ohne die Tapferkeit".³¹⁶ "Dit heroïsme wordt in het gebod opgenomen, daar |228| mee is alle antieke rust opgeheven en alle toeschouwershouding voorgoed ondergraven." Daarmee komen wij weer meer op de begane grond en in het betrekkelijk vergelijkbare vlak van de deugden. Inderdaad, moed is nodig en eerbef en weerbaarheid, ook voor degenen die onder het beslag van de Thora verkeren. "Een held te zijn is niet alleen schoon, is niet alleen in sommige gevallen noodzakelijk, het is de zedelijke eis, die tot allen in het hun gegeven leven zich richt".³¹⁷ De geboden te bewaren is arbeid, is strijd, is offer, is dienst. Dit alles kan alleen vanuit het *berith*, het verbond zinvol en geboden zijn. Heeft Israëls ethiek zo twee beheersende elementen: 'beslissing' en 'afgrenzing',³¹⁸ men versta wel hoe deze nog dieper samenhangen met de God die grenzen stelt, en met de God die een eigensoortige geschiedenis scheidt. Bij de Messias behoren nog

³¹⁴ |12a| Ook hier wordt echter de helden de eer geroofd. Vgl. Josef Pieper: *Vom Sinn der Tapferkeit*. Leipzig: J. Hegner 1934, 33 [4253]: "Die Väter der Urkirche, von Cyprian über Gregor von Nazianz zu Ambrosius, haben, wie es scheint, geradezu angenommen, Gott werde die Kraft durchzuhalten denen am ehesten entziehen, die sich mutwillig vertrauend auf den selbsteigenen Entschluss, zum Blutzugnis drängen. Thomas von Aquin endlich, in dessen *Summa* ein Artikel sozusagen über die 'Freuden der Tapferkeit' handelt (*utrum fortis delectetur in suo actu*) sagt: der Schmerz des Martyriums überdeckte sogar die geistige Freude an den gottgefälligen Tod, 'es sei denn dass die überströmende Gnade Gottes die Seele mit überstarker Gewalt zu den göttlichen Dingen erhebt' (2-2 q 123 a 8).

³¹⁵ Ambrosius van Milaan (339-397) schreef *De officiis ministrorum* over rechten en plichten van de clerus, in drie delen.

³¹⁶ Cohen: *Ethik*, 559.

³¹⁷ |13| K.H. Miskotte: *Het wezen der Joodsche religie*, 105.

³¹⁸ |13a| J. Hempel: *Das Ethos des A.T.*, Berlin: A. Töpelmann 1938, 40v. Vgl. Herbert Breit: *Die Predigt des Deuteronomisten*. München: Kaiser 1933, 126v., 135v., 177v. [648]

geheel andere 'deugden', waarvoor nog niet of nauwelijks een naam is,³¹⁹ maar 'messiaanse' trekken kunnen mensen, gewóne mensen dragen. Hun weg is een weg in de verborgen |229| heid, hij verwijdert zich meer en meer van de obsessie van de eigenmachtige politiek, niet deze negerend, nog minder revolutionair doorbrekend, maar geconcentreerd op het gebod in het concrete leven.

De geschiedenis van Israël geeft ons een gedeeltelijk paradigma, de ontwikkeling gaat van de kerkstaat naar de synagoge en de gemeente, van de religieuze politiek naar de ethische religie.³²⁰ Een atavisme – om zo te zeggen – is, naar deze maatstaf beoordeeld, de strijd van de Makkabeeën, in meer dan één zin een 'na-Bijbels' gebeuren.

VII

Een bijzondere plaats neemt de waardering van de *arme* in. 'Gerechtigheid' krijgt de inslag van medelijden, van hulp, van caritas. De arme is de naaste bij uitstek, hij is het slachtoffer van de machten en de vertegenwoordiger van Jahve. Als ergens al in de Thora-zin van trouw gesproken kan worden dan wel hier. Trouw aan God is *in concreto* "zich aan de arme niet te onttrekken". Het boek Spreuken is vol van de vermaning tot deze trouw (onder andere 14: 21, 31, 17: 5, 19: 17, 22: 16, 28: 27). Ook en vooral jegens de vreemdeling! Terecht zag Nietzsche in dit 'christelijke' gevoel een ongehoorde omkering van de antieke waardenschaal. Het is zeker onjuist dat het 'Arische' begrip van armoede dáárin anders zou zijn dan de opvatting in het Oude Testament dat het eerste zakelijk en het andere *hasserfüllt* zou zijn. Het gaat hier om de deugd, die op grond van het verbond zinvol is, om de erkenning van de grenzen sámen met het inzicht dat zij voor Jáhve betrekkelijk zijn, ja dat zij omkeerbaar zijn. Zozeer overheersen het gebod en |230| de deugd van de gerechtigheid (die de weldadigheid mede omvat) dat de meest gewichtige momenten van elke religie schijnen overschaduwd te worden door de grotesk-ontzaglijke gestalte van de arme, de weduwe, de wees, de vreemdeling, de weerloze 'bijwoner'. Hier kan eerst recht de *tsedaka* bloeien. Zelfs de vraag naar de persoonlijke onsterfelijkheid werd in zekere zin verdrongen³²¹ door de vraag, de taak en de openbaring die met het bestaan van de naaste als arme gegeven zijn in deze, onze wereld.

³¹⁹ |14| Hoe door een accent dat met persoonlijk-politieke inzichten samenhangt (de auteur is Deutscher Christ en wel van Thüringse richting) de zin ook van de Jezusgestalte verschoven wordt, verstaan wij uit de volgende passage: "Wir stoßen in diesem Jesuslogion (Mc. 3: 27) ...auf das entscheidende Selbstverständnis Jesu, auf die *Urchristologie*, die ganz schlicht in der Tatsache begründet liegt, dass Jesus der '*ischuroteros*' ist, der den '*ischuros*' besiegt hat und seine Beute raubt. Von diesen urchristologischen Aussage aus entfaltet sich das synoptische Jesusbild ganz konsequent". Walter Grundmann over *ισχυύω* in: *Kittels Theologisches Wörterbuch zum N.T.* III. Band, 404v.

³²⁰ |15| Martin Buber: *Königtum Gottes. Das Kommende* deel 1. Berlin: Schocken 1932, 106; idem: *Kampf um Israel*, 49.

³²¹ |16| "... das ist die große Tat des Profetismus... dass es nicht Spekulationen über den Sinn des Lebens vor dem Rätsel des Todes, sondern dass es die Frage des Todes und daher auch des Nachlebens selbst, deren sittliche Bedeutung ihm wahrlich nicht verborgen bleibt, *dennoch zurückstellt* gegen denjenigen Sinn des Lebens, der in Frage gestellt wird durch denjenigen Sinn des Übels, welche Armut darstellt". Cohen: *Religion der Vernunft*, 156.

De waarschuwing [van Nietzsche] in de *Zarathustra-Paralipomena*: “Jedem das Seine geben, das wäre die Gerechtigkeit wollen und das Chaos erreichen”³²² – duidt iets aan van de redelijke bezwaren die vanouds gerezen zijn tegen de deugd van de gerechtigheid. De vraag blijft alleen wat ‘ieder het zijne’ betekent. Dat gerechtigheid de ‘gelijkheid van allen’ zou zijn, dat is een misverstand waartoe alleen een bij alle cerebrale overbelasting simplistische geest kan vervallen. Gerechtigheid in de zin van de Thora is immers ondenkbaar zonder respect voor de wezenlijkheid van de grenzen. Ook in deze zin verstaan kan men natuurlijk zeggen dat ‘gerechtigheid’ onmogelijk is, omdat zij in strijd komt met het *principium sacramentum* en met de ‘goede roem’. Dit ‘onmogelijke’ is Israël echter tot *zonde* geworden.

|231|

Herkenning

“In perversen Zeiten, also heute, verlangt die Banalität die tiefste Meditation des Weisen.”

Haecker³²³

Wanneer ‘in den beginne de chaos’ was, wanneer het worden kosmisch en uiteraard grenzeloos wordt gedacht, wanneer het *Schicksal* aanvaard wordt en vereerd, wanneer de eigenlijke deugden: moed, eergevoel, trouw in meer of mindere mate *weltanschaulich* bewust worden gemaakt,³²⁴ kan het niet uitblijven dat een reductie van heel het menselijk leven tot één streven intreedt. De Germaan leeft op een gewichtige wijze, hij zoekt een grond voor zijn laatste ernst, en daar het numineuze, dat hem huiveren doet, voor hem gelegen is in de werkelijkheid van Reuzen en Asen, wordt de macht, of die nu uitgeoefend wordt of ondergaan, het centrale van het leven tot op deze, onze dag.

|

Nietzsche’s leer van de *Wille zur Macht*³²⁵ is allesbehalve een filosofengril, maar een zedelijke leer die de rijpe vrucht is van heel de Germaanse godsdienstgeschiedenis en die autarkisch openbaar moet worden zodra het ‘christendom’ is uitgeschakeld. |232| Nietzsche werd geheel moralist, in deze zin dat hij speculaties over metafysische vraagstukken in zijn latere perioden opgeeft en ten slotte de waarheidsvraag geheel opgeeft om een filosofische

³²² Uit *Nachgelassene Fragmente. Sommer-Herbst 1882*, Sentenz 165. ‘Ieder het zijne’, Latijn: ‘*suum cuique*’ werd in de klassieke oudheid door o.a. Cicero uitgewerkt en later ook door Martin Luther gebruikt. In de nazitijd werd het begrip geperverteerd: *Jedem das Seine* stond op de toegangspoort van KZ Buchenwald.

³²³ Theodor Haecker (1879-1945) was een Duitse schrijver en filosoof en een van de scherpste katholieke cultuurcritici van zowel de Weimar-republiek als het Derde Rijk. Hij schreef over en vertaalde werken van Vergilius, Kierkegaard en Newman. Haecker was een compromisloos tegenstander van het Hitlerregime en kreeg vanaf 1935 een spreekverbod en vanaf 1938 waarschijnlijk ook een schrijfverbod, hoewel vertalingen daarvan waren uitgesloten. Zijn *Tag- und Nachtbüchern* (postuum, 1947) werd veel gelezen. Haeckers verzetshouding en uitspraken waren een belangrijke inspiratiebron voor Hans en Sophie Scholl van de studentenverzetgroep *Die weiße Rose* (1942-1943). M had verschillende boeken van Haecker in zijn bibliotheek. Citaat uit: *Der Christ und die Geschichte*. Leipzig: Jakob Hegner Verlag 1935. [4242]

³²⁴ |17| Hans F.K. Günther: *Der nordische Gedanke unter den Deutschen* ²1927, I. Abschnitt: “Des nordischen Gedankens weltanschauliche Grundlagen”.

³²⁵ Nietzsche: *Werke* XV, 133, XVI, 1-402.

Thor te worden, “einer der mit dem Hammer filosofiert”.³²⁶ Vanaf de *Morgenröte* ziet hij het probleem van het ‘zijn’ in het geheel niet meer en is geneigd het voor een “Erfindung der Gelehrten” te houden, met de leer van het Worden schijnt het vervluchtigd, met de leer van de eeuwige wederkeer schijnt het religieus opgelost. De *Wille zur Macht* betekent echter een ethos dat gegrond is in de wereld, mythisch gesproken: gevormd naar het voorbeeld van de goden. Het is geen vermaning ánders te worden, maar veeleer *zichzelf te zijn*. Zich-Zelf: psychologisch en kosmologisch, zoals godensage en heldensage samenhangen. Toch is het een vermaning, een oproep, een poging deugd te wekken. Dit is niet in strijd met de feitelijke aanwezigheid van de *Wille zur Macht*. Deugd is niet deze wil te hebben, maar hem openlijk te bekennen en wel hem niet te bekennen als wat helaas *is*, maar niet moest zijn. Deugd is integendeel deze wil te vieren als de werkelijkheid van wereld en mensenleven tezamen. De ‘hamerworp’ heiligt het leven.

“Diese Welt ist der Wille zur Macht – und nichts außerdem! Und auch ihr selber seid dieser Wille zur Macht – und nichts außerdem”: deze uitspraak is wel te onderscheiden van de jongere bekentenis: “wenn es Götter gäbe, wie hielte ich’s aus, kein Gott zu sein; also gibt es keine Götter.”³²⁷ Want er ligt een voortgang tussen beide uitspraken: de vroegere, laatst geciteerde strijdt nog met de God van de Thora, of zo men wil met de Asen, voor zover zij zich als alleenheersers voor |233| doen, in de latere uitspraak is Nietzsche tot de Reuzen vervallen, of anders gezegd, hij heeft in de Asen tot zijn verbijstering de Reuzenaard onderkend. Het boek dat de titel *Der Wille zur Macht* draagt rust immers op een analyse van het nihilisme, op een blootleggen van het proces waarin alle normen en ideeën in Europa worden doorschouwd als verkapte machtsstrevingen.

Tot het oerwoud terug! Moge de *blonde Bestie*³²⁸ verschijnen en uitbreken! Deze vermaning kan niet uitblijven, al klonk zij destijds velen vreemd en vertwijfeld genoeg, intussen zijn wij voortgeschreden op de weg van de ontkerstening, van de verwerping van de Thora, en men herkent de structuur van de Eddische liederen alom. Een verschil tussen de moderne machtsleer en geweldsideologie – geweld niet als desperaat gebaar omwille van de orde, maar als levenslust en rechtvaardiging – en de oude mythe ligt hierin dat deze laatste vóór en de eerste ná de kennis van de Thora opkwam. Dit brengt mee dat men althans voorlopig de verzenen tegen de prikkels van de Thora moet slaan en dat men eigen levensgevoel zoekt te rechtvaardigen door een andere, opgedrongen theoretische veralgemening.

“Leben selbst ist wesentlich Aneignung, Verletzung, Überwältigung, Unterdrückung, Härte, Aufzwingung eigener Formen, Einverleibung und mindestens, mindestens Ausbeutung”.³²⁹ Een onbewuste zelfoverschatting, ja zelf-verabsolutering kan althans kinderen en primitieven esthetisch bekoren, maar te zien hoe van het relativisme doordrenkte geesten zich gedragen in overbewuste, methodische zelfverheffing als waren zij |234| blote instinctwezens wekte eerbare wrevel,³³⁰ althans voor kort. Maar ook daarvoor heeft

³²⁶ Nietzsche: *Werke* XV, 105.

³²⁷ Het eerste citaat is uit *Der Wille zur Macht* (postuum, 1901), het tweede uit *Also sprach Zarathustra* (1885).

³²⁸ Uitdrukking uit *Zur Genealogie der Moral* (1887) en *Götzen-Dämmerung* (1889).

³²⁹ |18| Nietzsche: *Also sprach Zarathustra*. *Werke* VII, 238.

³³⁰ |18a| Zo zegt Wilhelm Stapel (in *Der christliche Staatsmann*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt 1932): “Was macht es aus ob wir deutsche ‘Minderheit’ oder ‘Mehrheit’ sind? Was soll diese läppische Statistik? Wir sind Deutsche, gleichviel ob Minderheit oder Mehrheit, und als Deutsche sind wir die ersten. Wenn in ganz Polen nur zwei Deutsche wohnen, so wären sie mehr als die Millionen Polen, denn sie sind eben Deutsche... Es

Nietzsche een verklaring, namelijk die van het ressentiment van de zwakken. Leven is geweld oefenen, wie hier nog vragen heeft, nog reserves maakt, die is geen goede Germaan. Zelfs geven sommigen daaraan een teleologische zin, zoals H.S. Chamberlain,³³¹ die althans tracht vast te |235| houden dat het geweld dienen moet voor de verbreiding van de ‘cultuur’. De jongste tijd heeft in gestalten als Ludendorff en Ernst Jünger ook dit als een camouflage van de donkere werkelijkheid van de driften doorzien en openlijk erkend. Alle grenzen breken, geschiedenis wordt een wilde jacht, een worsteling, een extatisch moorden. Waar geen zin meer schuilt in het gebeuren, valt niet slechts te constateren, maar te *prijzen* dat de mens de mens een wolf is.³³² Ziedaar dan de deugd bij uitstek. Zelfs de wijsbegeerte is voor hen een vraag van macht, usurpatie, hegemonie en dictatuur geworden.³³³ Het hart glorieert in de gestadige wellust van “die große Verachtung”.³³⁴ Dáár gaat het leven open. Opgeroepen werden wij om, hoe dan ook, *gevaarlijk* te leven, ofschoon de ‘jood’ vraagt *waartoe* men zich in gevaar zal begeven. Doch deze vraag is minderwaardig, is de vraag van een minderwaardig ras. Leven zonder lust tot gevaar zou de erkenning betekenen van de wezenlijkheid van de grenzen. ‘Gevaar’ krijgt een sacrale klank: het roept en rechtvaardigt de daad. Dit kan het gevaar zijn van de geïsoleerde waaghals |236| van het denken.³³⁵ Het kan ook de prijsgegevenheid van de oceaانvlieger zijn.³³⁶ Het kan zich in nieuwe balladen – zoals de ballade steeds een kunstvorm geweest is die de Duitse geest bijzonder goed lag – een nieuwe koningsmens-gestalte scheppen.³³⁷ Het kan aan Hellas gekoppeld, verdiept en vergeestelijkt worden, bijna evangelisch: “stirb und werde”³³⁸ heten, hoewel het meer en meer volkomen duister blijft wát hetzij mens, hetzij wereld dan eigenlijk moeten worden. Dit

geht nicht um die Zahl, sondern um den Rang der Deutschen. Es geht nicht um die Wirtschaft, sondern um die Vormacht der Deutschen”. Geciteerd bij H.M. Müller: *Macht und Glaube*. München: Kaiser 1933, 280v. [7678]
³³¹ |19| “Das das Vorherrschen des Germanentums ein Glück für die sämtlichen Bewohner der Erde bedeutet, kann niemand beweisen; von Anfang an bis zum heutigen Tage sehen wir die Germanen ganze Stämme und Völker hinschlachten oder langsam, durch grundsätzliche Demoralisation, hinmorden, um Platz für sich selber zu bekommen. Dass die Germanen mit ihren Tugenden allein und ohne ihre Laster – wie da sind Gier, Grausamkeit, Verrat, Missachtung aller Rechte außer ihrem eigenen Rechte zu herrschen – den Sieg errungen hätten, wird keiner die Stirn haben, zu behaupten, doch wird jeder zugeben müssen, dass sie gerade dort, wo sie am grausamsten waren... dadurch die sicherste Grundlage zum Höchsten und Sittlichsten legten.” H.S. Chamberlain: *Grundlagen* II, 864. In dit verband is ook te wijzen op Hermann Hesse’s *Steppenwolf* naar aanleiding waarvan de gekwelde heidennatuur Hugo Ball zegt: “Wenn es gelänge, den Feind im eigenen Innern zu packen und aufzulösen... wenn es gelänge, dies leidenschaftlich unruhige, wogende, quälende, aller Sublimierung und Zivilisierung hohnsprechende Wesen auseinanderzulegen... es mit aller Gnade und allem Licht zu durchdringen, damit wäre etwas geschehen... Damit wäre für die Folge unliebsamen Überraschungen von der Instinktseite her vorgebeugt... das Tier im Menschen wäre zutage gefördert und, wer weiß, vielleicht gebrochen. Damit wäre ein dämonisches Urbild gehoben, und einer Unsumme von Beängstigungen, von Hysterien, von schillernden Sophismen wäre der Weg verlegt. Damit wäre ein Humor ermöglicht, der mehr zu sein vermöchte als anstellige Verlegenheit und gute Miene zum bösen Spiel.” In: *Hermann Hesse – Sein Leben und sein Werk*. Berlin: Fischer 1927, 235. [3993]

³³² ‘Homo homine lupus’, een uitspraak van de Romeinse schrijver Plautus, ca. 200 v.o.j.

³³³ |20| “Das ist die Bereitschaft zum Philosophieren, es ist etwas das dem römischen Soldatentum oder dem nordischen Vikingertum nahesteht... zur kriegerischen Erkenntnis der Landschaften und Mensen, zur Erkenntnis der fremden Welt und des fremden Gottes nicht nur durch das Wort.” Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 45.

³³⁴ Nietzsche: *Zarathustra*, 303.

³³⁵ |21| “Habt ihr Mut?... Nicht Mut vor Zeugen, sondern Einsiedler- und Adler-Mut dem auch kein Gott mehr zusieht” (*Zarathustra*, 522).

³³⁶ |22| Otto Petras: *Post Christum*. Berlin: Widerstands-Verlag 1936, 158v.

³³⁷ |22a| Börries von Münchhausen: *Das Balladenbuch*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt 1924. [3694]

³³⁸ Uit de laatste strofe van ‘Seelige Sehnsucht’ (1814) van J.W. Goethe, uit *West-östlichen Divan* (1819).

ligt in de rede, omdat geen doel voor het kosmisch worden kan worden aangegeven en elk grenzenrijk genoeg van de chaos in zich bergt om waard te zijn te zijner tijd te gronde te gaan, waarom ook door alle doelstelling de waarheid van Hebbels woord dóórbreekt en aanvaard moet worden: “ein Mensch, der sich im Leid verzehrt, und ein Blatt, das vor der Zeit verwelkt, sind vor der höchsten Macht gleichviel, und so wenig das Blatt als Blatt für seine Welken eine Entschädigung erhält, so wenig der Mensch für seine Leiden. Der Baum hat der Blätter Überfluss und die Welt der Menschen (*Tagebuch*).³³⁹

II

Heideggers existentiaalfilosofie, voor zover zij een ethisch gehalte heeft, moet in dit verband opnieuw ter sprake komen. Zij wil het leven “auf den Leib rücken” in plaats van het in gedachten van zijn plaats te rukken. Zij wil de moed praktikaal maken.

Niet het leven zonder meer, maar het van zijn situatie bewuste leven is een *Sein-zum-Tode*, alleen daarin |237| ontkomen wij aan leugen en schijn, alleen daarin ligt de mogelijkheid van een menswaardig leven. De eer en de moed kunnen gesublimeerd worden tot de *Entschlossenheit*,³⁴⁰ vanuit de angst, vanuit de zorg, duldend, de werkelijkheid als een “ins Nichts hinaus gehalten” zijn aanvaardend.

Intussen blijft het leven “esthetisch gerechtvaardigd” of gerechtvaardigd in zijn ‘grootheid’.³⁴¹ Ja, *Größe* is de hiëroglief waarin getekend wordt dat dit heidendom, daar men toch ook zelfs binnen eigen gebied niet vele goden aanbidden kan, de aanbidding is van zichzelf in de vorm van een collectief of in de vorm van een collectieve held, of in de vorm van een eenzaam zelf, dat nochtans voortdurend het collectief als achtergrond behoeft. Gespleten en daarom overdreven, mateloos maakt de mythe haar gelovigen. En wanneer de doelloosheid werkelijk in rekening wordt gebracht, buigt de levensdrift zich naar binnen, wordt invers, omschrijft ‘zijn’ en ‘tijd’ wederkerig aan en door elkaar. Het ‘eeuwige’ van het ‘eeuwige’ worden wordt, althans wat de mens betreft, kritisch teruggebracht tot de gerichtheid op de dood, tot het *in* het collectivum eenzaam schrijden naar het collectieve einde, en het wordt in zekere zin terecht als verheven schoonheid uitgeroepen, als geestelijk-martiale waarachtigheid.

|238| Te sterker naarmate zij voor kortere of langere tijd in de invloedssfeer van de Thora of een uitloper van de Thora hebben verkeerd, geven de mythe-gelovigen zich gevangen aan zulk een leer, omdat zij op de vage zwerfzucht van de oude helden en hun goden de ‘*waarachtigheid*’ vóór heeft. Wordt dan echter nog in enigerlei zin de Godsgedachte gehandhaafd, dan wordt God-zelf een tragische figuur, zoals niet eerst bij Scheler, maar al veel vroeger in de ontwikkeling van het Duitse geestesleven valt aan te wijzen. Ware er een God, hij zou volgens Heidegger ongetwijfeld tot dezelfde *Entschlossenheit* geroepen zijn.

³³⁹ Friedrich Hebbel: *Briefe, Tagebücher, Gedichte*. München: Langewiesche 1919. [7814] Uit een brief aan Elise Lensing, 21 november 1843.

³⁴⁰ |23| *Sein und Zeit*, 305vv.

³⁴¹ |24| Dit is iets anders dan de idee van de menselijke grootheid bij de antieken: “Die Idee der klassischen Kunst war immer die eine: die Größe des Menschen, und diese wiederum lag in der Einheit von Leben und Kunst. Denn nur ein großes Leben war nicht mit sich zerfallen. Man mag das ruhig die Bestimmung des Begriffes der Größe nennen.” Rudolf Kassner: *Zahl und Gesicht*. Leipzig: Insel-Verlag ²1925, 133. [3927]

Zo ontstaat een logisch *monstrum* als “Gott ist dasjenige, was der von ihm Begeisterte tut” (Fichte),³⁴² al behoort Fichte’s titanisme ogenschijnlijk tot een andere structuur, namelijk tot een idealisme van het volledige ik, restant van een verantwoordelijkheidsbesef dat niet geheel vreemd is aan de zedelijk gerichte ernst van de Thora. De verwisseling van God en mens blijft echter onvermijdelijk. Wat in Israëlitische zin een misbruik van de Naam zou moeten heten, is niet van de lucht. Eigenlijk is de deugd: God te zijn, namelijk de God die geen hogere eigenschap heeft dan de macht, of men die nu meer eenzijdig naar Reuzenaard of meer gebroken naar Asenaard interpreteert. Trots tégen de macht en verheerlijking van de macht gaan op een ‘*hirnverbrannte*’ wijze gepaard. Deze hoogmoed doortrekt het Duitse geestesleven in zijn hoogste regionen geheel en al, ook waar menig overigens des |239| kundige het niet verwachten zou: bij Schelling.³⁴³

III

De grote vraag naar de *adel* en het adellijke leven wordt daarom met voorliefde overwogen. “Was heißt vornehm”? Eerbied te hebben voor zichzelf! Wát ons dan aan onszelf respect inboezemt moet een zinloze vraag zijn, want wat de dappere ziel aan zichzelf acht en liefheeft is niet de oorzaak maar het gevolg van het oerfenomeen dát zij zichzelf acht en liefheeft. Verder is voornaam: de zin voor distantie, het besef van rangorde. ‘Altruïst’ is de voorname tegenover een wezen van hogere rang, ‘egoïst’ tegenover alle wezens van lagere rang. In deze zin zegt Nietzsche: “der *Egoïsmus* gehört zum Wesen der vornehmen Seele”.³⁴⁴ Wie zou opmerken dat dit alles in zijn orde voor het dier kenmerkend en vanzelfsprekend is, die ontvangt antwoord van Spengler. Een bevestigend, een fanatiek bevestigend antwoord. Zo geraken wij uit kracht van de Germaanse deugd, met lof, ‘*jenseits von gut und böse*’ en ver van alle deernis.

IV

Vandaar: de permanente instelling op de *vijand*, want – zoals de waard is vertrouwt hij zijn gasten – wie van de *Wille zur Macht* zonder kwaad geweten bezeten is, voelt zich eindeloos bedreigd. “Viel Feind, viel Ehr” schijnt een bij uitstek Duits spreekwoord. |240| Arndts vrome lied: “Der Gott der Eisen wachsen ließ, der wollte keine Knechte”³⁴⁵ is voluit het tegendeel van een psalm. Ook in deze vroomheid, die nog een zeker evenwicht vertoont, spookt iets rond van de obsessie dat niets belangrijker is dan de ‘vrijheid’ als minachting van de grenzen en niets machtiger dan de blote macht van wat in het ingewand van de aarde groeit.

Het gaat hier echter niet enkel om een psychologische wetmatigheid, maar tegelijk om een kosmologisch inzicht, om een mythisch geloof dat – zo merken de meest representatieve

³⁴² |25| J.G. Fichte: *Die Anweisung zum seligen Leben. V. Vorlesung*. (1806) Berlin: Deutsche Bibliothek z.j. (1912), 472. [155]

³⁴³ |26| In een brief aan Hölderlin bekennt hij “zu wissen, dass es eine objektive Macht gibt, die unserer Freiheit Vernichtung droht” en dat het nodig is “mit dieser festen und gewissen Überzeugung im Herzen – gegen sie zu kämpfen, seiner ganzen Freiheit aufzubieten, und so unterzugehen”. Wilhelm Böhm: ‘Hölderlin als Verfasser des *Alttesten Systemprogramms des deutschen Idealismus*’, in: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, IVe Jg., Halle a.d. Saale 1926, 375.

³⁴⁴ |27| Nietzsche: *Jenseits*. *Werke VIII*, 138.

³⁴⁵ Eerste regels van het *Vaterlandslied* van Ernst Moritz Arndt (1812).

woordvoerders terecht op – nimmer geheel is verstorven in de Duitse ziel. Een *fragment* ervaring wordt daar gehypostaseerd tot *de* Werkelijkheid, een *ervaring* tot eeuwige waarheid. Niemand van ons kan zich van nature geheel onttrekken aan de suggestie van de mythe, en het gemoed dat door haar opnieuw bevolgen wordt, staart in een nihilistische wereld rond – en vindt te beter: zichzelf. Dat en niets anders is toch het geheim uit kracht waarvan deze ‘mijn’ ervaring en de werkelijkheid ident zijn. Vanzelfsprekend wordt zulk een gemoed eenzaam en ziet een groeiend front van vijanden tegenover zich.

Boven het nut uit, het eigenbelang en het erbarmelijke zelfbehagen, tegen het pragmatisme, dat het heldendom minder ziet als uitdrukking van een idee dan als een sport,³⁴⁶ verheft zich deze verbeterde permanente krijgsstemming en is niet zonder grootse aspecten. Thor kan sympathiek zijn tegenover de Dwergen, Odin kan ons bekoren als hij uitrijdt in de wereldslag.

Ook boven het geweten uit, of liever aan het geweten [241] niet tóe te komen – Spittelers *Epimetheus* is de mindere van zijn *Prometheus*, omdat hij zijn ‘ziel’ prijsgeeft en een “Gewissen erhält”³⁴⁷ – [zo] stelt de mythische mens zich voor. Hier ontstaat dus deze paradox: de hoogste deugd is géén deugd te erkennen, het diepste geweten is de vrijmoedige gewetenlósheid (Ziegler).

Deze mens is een Ase, die onder de drang van de binnenste chaos tot Reus is ineengestort of (al naar men het neemt) weer opgestaan om zich te vieren. Onaangevochten door scrupules zal hij sterk worden en sterker en al sterker – waartóe? Zo moet men weer niet vragen: wie dit vraagt, toont reeds daarmee een ‘jood’ te zijn. Dit hoort men letterlijk allerwegen en deze repliek houden wij voor diepzinnig, als een bevestiging van de volstrekte tegenstelling van de structuren die wij hebben trachten aan te wijzen. Inderdaad, hoezeer de jood ook van het wezen van de Thora vervallen mag zijn, ook in de afvallige leeft nog zóveel na van dit wezen dat hij, al begrijpt hij veel, niet begrijpt hoe men de gewetenloosheid tot deugd kan verheffen en de doelloosheid voor de zin van het leven kan houden.

Geen wonder dat alle woorden, termen, leuzen die met ‘strijd’ verwant zijn een onvermijdelijke bekoering hebben. Gelijk in de mythe iedere god naar zijn wezen een strijder is, de Ase Thor met zijn hamer alleen regeert, gelijk Reuzen en Asen en Wanen elkaar, al strijdend, respecteren vanuit de éénheid van het Al, die een *éénheid van strijdenden* is, zo is er niets in het leven, hetzij zaaiing, hetzij oogst, hetzij baring of ordening, hetzij lied of gesprek dat niet een strijddarakter draagt. Zo ontstaat een zo monstrueuze leuze als *Getreideschlacht*³⁴⁸ voor wat vroeger ‘oogst’ heten mocht.

[242] Aansluiting van dit primitieve levensgevoel bij de modernste ontwikkeling van de technisch-economische massaproductie is niet onmogelijk. Ernst Jünger heeft er een aangrijpend voorbeeld van gegeven in zijn magistrale boek over de nieuwe mens, de arbeider, als totaalgestalte van de mens als strijder.³⁴⁹

³⁴⁶ [28] Rudolf Kassner: *Der Einzelne und der Kollektivmensch*. Bern/Leipzig: Gotthelf, ca. 1931, 13. [3942]

³⁴⁷ Carl Spitteler (C.F. Tandem): *Prometheus und Epimetheus. Ein Gleichnis*. Aarau: H.R. Sauerländer 1881.

³⁴⁸ Uitdrukking (1925) uit het Italiaanse fascisme (*battaglia del grano*), waarschijnlijk van Mussolini zelf, overgenomen door Joseph Goebbels.

³⁴⁹ [29] Ernst Jünger: *Der Arbeiter, Herrschaft und Gestalt, 1932 (passim)*. Te vinden in: *Sämtliche Werke* II/8, Stuttgart 1981.

“Das Klappern der Webstühle von Manchester, das Rasseln der Maschinengewehre von Langemarck, – dies sind Zeichen, Worte und Sätze einer Prosa, die von uns gedeutet und beherrscht werden will. Man gibt sich auf, wenn man dies zu überhören, wenn man es als sinnlos abzutun gedenkt. Es kommt darauf an, dass man das geheime, das heute wie zu allen Zeiten mythische Gesetz errät und sich seiner als Waffe bedient”.³⁵⁰

IVa

Verstrekende gevolgen heeft het ethos van de mythe voor principe en praxis van de politiek.

Het probleem van de *rechte regering*, of liever van de rechte regeringshouding, het wezen van de staat en de rechte houding van de onderdaan kwamen de laatste tijd uiteraard opnieuw aan de orde. Volgens de theorie van de jurist Carl Schmitt³⁵¹ is er maar één beslissende onderscheiding in de politiek, namelijk die van vriend en vijand. Zij valt niet samen met de tegenstelling van goed en kwaad, maar ook niet met die van nuttig en schadelijk en kan daartoe ook niet herleid worden. Echter moet men persoonlijke vijand en staatsvijand niet verwarren. Dit in rekening gebracht moet echter volgehouden [worden] dat de staat geen zin heeft dan onder het gezichtspunt van de mogelijke oorlog. |243| Deze tegenstelling ‘vriend en vijand’ relativeert alle andere, ook de religieuze, ook de ethische, ook de *rassenmäßige* en rechtvaardigt de potentieel permanente oorlogstoestand als het ware staatsleven.

Deze spanning vriend-vijand omvat echter het gehele persoonlijke mensenleven, omdat iedere aangelegenheid potentieel een politiek karakter heeft en omdat de mens eerst in de deelname aan de politiek karaktervol, *ganz* wordt, de existentie wordt daardoor pas ernst door het gestadige weten van een vijand.

Het is onjuist dat Ludendorff, als hij zegt: “der Mensch dürfe nichts anderes mehr denken... der Gedanke an den totalen Krieg ist seine einzige Leidenschaft, seine einzige Lust, sein Laster und sein Sport, kurz gesagt eine wahre Besessenheit”³⁵² als een eigengereide eenling, laat staan als een waanzinnige mag worden beschouwd. Hij spreekt daar iets uit dat eenvoudig de consequentie is van de mythe en dat in de ‘*zweite Religiosität*’, in de bewuste terugkeer tot de mythe, nog veel meer de spanning en de lading van de Germaanse ziel bepaalt dan vroeger in naïevere en spontanere tijden het geval zal zijn geweest. De terugkeer maakt lamlendig-verbeten.

Wat de humanist die, hoezeer ook scepticus en relativist, toch onder het beslag van de Thora nog niet geheel uit is, “het schaamteloze” dunkt, vindt zijn grond in een staatsmetafysica, een vergoddelijking van de macht.³⁵³ Hij vergist zich indien hij meent deze term ‘schaamteloos’ |244| en andere invectieven te kunnen funderen op bloot-redelijke grondslag. Ook hier zou hij vergeten dat er tussen ‘Edda’ en ‘Thora’ geen bemiddeling

³⁵⁰ Jünger: *ibid.*, 131. *Sämtliche Werke*, 141. In en om Langemarck (bij Ieper) vond in augustus 1917 (WO I) een grote veldslag plaats. De heldhaftigheid van het Duitse leger daar werd in Duitsland spreekwoordelijk.

³⁵¹ |30| *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker & Humblot ²1932.

³⁵² |30a| Geciteerd bij H. Rauschning: *Revolution des Nihilismus*, 156.

³⁵³ |31| “Zum Staatskünstler gehört also außer der handwerklichen Kenntnis der Tatsachen und Menschen, außer der gleichfalls handwerklichen Fähigkeit das Handeln der Menschen zu beeinflussen, der schöpferische Glaube an die Staatskunst um ihrer selbst willen, an ihr Wesen, das heißt an die Macht um der Macht willen.” Friedrich Hielscher: *Das Reich*, 13.

mogelijk is. Ook moest het vaststaan dat de schaamteloze in zekere zin meer waarachtig is dan de huichelaar (in wie echter op een verwrongen wijze meer kennis van de wáárheid kan leven).

Van Ermin (Hermann) over Frederik de Grote tot Bismarck... en verder loopt één lijn van leven en streven, van *Wille zur Macht* en verachting van de humaniteit. Een verachting die niet uit onkunde voortspuit, die niet naïef is en elementair, maar bewust en gestegen tot het veelvuldige van de graad die zij gehad mag hebben bij de Vikingen, hun tijdgenoten en zielsverwanten. Zo ontstaat een bepaald beeld van de geschiedenis van het Rijk, zoals Hielscher die met grote lijnen schetst in zijn bekende hoofdwerk en waaraan men een zekere 'objectieve' geldigheid niet kan ontzeggen.

Onvoorwaardelijke trouw en mefistofelische gespletenheid gaan daarin meestal samen: steil in het opstijgen en het neerstorten is de curve van de Duitse geschiedenis. De wakende geesten, de denkers zien het aan en beseffen de onvermijdelijkheid.³⁵⁴

V

Daarbij is het opvallend dat in dit verwoed-zakelijke realisme het nuchtere wordt geschuwd. Het gaat |245| wel kort en goed om werkelijkheid, maar dit mag allerminst 'gewone' werkelijkheid heten. Vol *mysterie* is de strijd, voor elk begrip ontoegankelijk, zoals ook de held, de "historische Größe" voluit een mysterie heet.³⁵⁵ Duitsland bewaart het *zwaardgeheim*³⁵⁶ dat andere Germaanse volken hebben verspeeld.

"Die Taten des deutschen Heeres und die Taten des deutschen Geistes sind, historisch gesehen, ein und dieselbe Sache; das eine von außen, das andere von innen. *Wir sind die Weltrevolutionäre* und nicht jene sterilen russischen Apostel."³⁵⁷ Schrikbewind over de wéreld! Al wat duister, irrationeel, grondeloos, onbeschrijfelijk, adembenemend genoemd kan worden, pleegt men dan bij gelegenheid samen te denken met 'christelijke waarden',³⁵⁸ die in tegenstelling staan tot het heldere, rationele, gewone, berekenende, en zich rekenschap gevende van 'Israël'. Een 'orthodoxe' theoloog, een goed lutheraan naar men zegt, eindigt zijn veelgeprezen boek *Der christliche Staatsmann* (1932)³⁵⁹ met deze fanfare: "Seht eine marschierende Truppe von deutschen Jünglingen und erkennt wozu sie von Gott geschaffen wurden: Krieger sind sie von Art, und Herrschen ist ihr Beruf" – en verder, eerlijk genoeg: "Es ist ja nicht, wie die Unwissenden behaupten, die wirtschaftliche Sorge, die euch verbittert, es ist der *Stolz*. In eurer Bitterkeit gärt die Zukunft. Euer Stolz muss |246| von Gott belohnt werden mit dem Führer, der euch zu Herren macht *über die weiten Länder*, die eurer Herrschaft bestimmt sind." De deugd wordt beloond – en geëist wordt een mannelijke

³⁵⁴ |31a| "Sofern und soweit der Letzte Ernst die Gottheit des Erdballs ist, dessen Bewohner im Glauben das ins Werk setzen, was ihr existentielles Interesse erheischt, so lange gilt: Aufbau auf Kosten systematischer Vernichtung kennzeichnet Kultur und ihre 'Religion'." Hans Michaël Müller: *Macht und Glaube*. München: Kaiser 1933, 293.

³⁵⁵ |32| Vgl. Jakob Burckhardts rede over 'historische Größe' in de *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, 5e hoofdstuk. Te vinden in: *Gesammelte Werke* IV. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1970, 151-180.

³⁵⁶ |32a| Hans Blüher: *Die Elemente der deutschen Position*. Berlin: Ring-Verlag 1927, 56vv. [3991]

³⁵⁷ Herkomst citaat niet gevonden. Wellicht uit het in de vorige voetnoot vermelde boek van Blüher.

³⁵⁸ |33| Hans Blüher: *[Aufstand des Judentums] Die Erhebung Israels gegen die christlichen [Werte] Güter*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt 1931, 126vv. [880]

³⁵⁹ Wilhelm Stapel.

Gefolgschaft: niet zakelijk, maar mystisch, niet voor een bepaald doel, maar bij blank mandaat,³⁶⁰ niet op redelijke gronden, maar gedragen door religieuze vervoering. Het *Pruisisch plichtbegrip*, ofschoon zijn ontstaan niet zonder de tucht van het oude ridderideaal te denken valt, heeft genoeg Edda-geest in zich opgenomen om het in een omschrijving van de Germaanse deugd te betrekken. Hegel althans, de verheerlijker van de Pruisische geest, heeft consequent geleerd dat ‘eindigheid’ en ‘zondigheid’ ident zijn: “Das ist dieser Standpunkt und dieser höhere Standpunkt, dass der Mensch von Natur böse ist, und darum böse ist, weil er ein Natürlicher ist.” – “Indem der Geist sich zu einem andern verhält, ist er nicht der ewige Geist, sondern der endliche Geist; er ist der unversöhnte, der fremde. Das ist überhaupt die Schöpfung der Welt, die an ihr das Unterschiedene ist, nämlich die Natur und der endliche Geist, für den die Natur ist”.³⁶¹ Wij zien daarin hoe de wijsgerige taal, die niet zonder Hellas en de christelijke scholastiek te denken is, in dienst gesteld wordt van een kosmisch besef waarin elke deugd gerelativeerd wordt en de onderscheiding – om Bijbels te spreken – van schepping en val wordt opgeheven, als |247| of deze beide zich niet anders tot elkaar zouden verhouden dan als Reuzenwereld en Asenrijk.

Ook in dit verband doet zich een eigenaardige ‘schaamteloosheid’ voor, als bijvoorbeeld in de volgende, veel bewonderde uitspraak: “Wenn wir einen Vorteil dabei sehen ehrenhaft zu sein, so wollen wir es sein; und wenn man hintergehen muss, so wollen wir Schelme sein” (Frederik de Grote).³⁶² Wij moeten deze uitdagende woorden weliswaar allereerst verstaan als een verweer tegen alle huichelachtige moraal die de werkelijkheid van het mensenleven miskent,³⁶³ maar in een fenomenologische vergelijking kunnen wij toch niet vergeten hoe het ónweemoedige ervan heenwijst naar de ‘deugd’ die in de mythe verheerlijkt wordt. En van deze aard zouden talloze uitspraken van Treitschke, van Tirpitz, van Ludendorff, van Bethmann Hollweg en vele anderen kunnen worden aangehaald ter bevestiging van het gezegde dat de Germaanse geest hier niet staat voor een zedelijke impasse of een botsing van plichten, maar voor de openbaring van een *deugd*.

Bismarck heeft eens gezegd: “In einem Kampfe derart, wenn es auf Leben und Tod geht, sieht man die Waffen, zu denen man greift, und die Werte, die man durch ihre Benutzung zerstört, nicht an – der einzige Ratgeber ist zunächst der Erfolg des Kampfes... die Liquidation der dadurch angerichteten Schäden hat nach dem Frieden stattzufinden.”³⁶⁴ ‘Antisemieten’ in an |248| dere volken als bijvoorbeeld de agressieve Edouard Drumont weten zulk een uitspraak en houding met een automatische zekerheid te waarderen.³⁶⁵ Eenzaam,

³⁶⁰ |34| “La patrie est devenue son idole. Leur amour de patrie est dégénéré en patriotisme idolâtre”. Guillaume Groen van Prinsterer: *l’Empire prussien et l’Apocalypse*. Amsterdam: H. Höveker 1867, 10v.

³⁶¹ |34a| Hegel: *Religionsphilosophie* (ed. Georg Lasson). Leipzig: Meiner 1930, II, 212, 232.

³⁶² |35| Vgl. Thomas Manns met diepe sympathie (!) (1915) geschreven studie: *Friedrich und die große Koalition*. Berlin: Fischer 1915, 112.

³⁶³ |35a| Thomas Mann: *Betrachtungen eines Unpolitischen* (1917). Berlin: Fischer 1918, hoofdstuk ‘Von der Tugend’, 388vv.

³⁶⁴ |36| Met instemming aangehaald door P. Althaus in het artikel ‘Politik und Moral’ in *RGG* ²IV, Sp. 1326.

³⁶⁵ |36a| “Des droits? s’écrit Drumont. Ils ne se doutent même pas de ce que c’est qu’un droit. Tout le monde a des droits, le tout est de savoir les défendre... Seulement les Grecs étaient vaillants, robustes, assouplis par la vie du gymnase et ils ont prouvé qu’ils avaient des droits par le fait seul qu’ils les ont défendus. Jamais Bismarck n’a dit: ‘la force prime le droit’; il a dit: ‘la force crée le droit’ et il a entendu ce mot force dans le sens

prijsgegeven, zedelijke rechtvaardiging versmadend is deze houding, afweerbewegingen zijn de kenmerkende uitingen van dit levensgevoel.³⁶⁶ allereerst tégen en dus liefst in de termen ván het christendom. Zo spreekt men lang en uitvoerig over het typisch Germaanse Godsvertrouwen, alsof het hier de God van de Thora betrof, men gaat voort en bekent dat Godsvertrouwen en zelfvertrouwen ident zijn, om ten slotte ook dat prijs te geven en tussen Godsvertrouwen en zelfvertrouwen opnieuw een tegenstelling te constateren, maar nu met dien verstande dat alleen het laatste tot de ‘deugd’ te rekenen valt.

Zeer eerlijk en zeer vlak zegt Rudolf G. Binding: “Gottvertrauen ist eine Trau-dir-selbst-nicht-Tugend”.³⁶⁷ Dit betekent een verwijt en een waarschuwing, een verwijt aan de laatste Thora-gelovigen en een waarschuwing aan de “heldenhafte Jugend”. |249| Dan treedt een grenzeloze verering, ja een mythische *hypostasering van het vechten* in. Wij hoorden: “wat voor de vrouw het kraambed is, is voor de man het slagveld”,³⁶⁸ en hoe deze ‘het Westen’ uitdagende zegswijzen verder mogen luiden. En men predikt: “je zynischer, spartanischer, preußischer oder bolschewistischer das Leben geführt werden kann, desto besser wird es sein” (Jünger).³⁶⁹ Nu is er echter een waarachtigheid die deze ‘waarachtigheid’ tot object van onderzoek zou kunnen maken, maar deze moet van tevoren en alom ten uiterste als ‘joods’ verdacht worden gemaakt. Het is de menskunde van de Bijbel, maar men haat ook de psychoanalyse, omdat zij de driften die achter dit Berserker-heidendom drijven onthult. Men spreekt merkwaardigerwijze over deze onthulling met zedelijke verontrusting, en dit verstaan wij als consequent, voor zover de bedoelde driften immers tot deugd gestempeld zijn en men de deugd en de waarde van de deugd (zuiver formeel gesproken) nimmer kan aantasten zonder zich schuldig te stellen.

VI

‘Gerechtigheid’ is voor ons natuurlijke Germaanse begrip óf iets leegs óf iets gekunstelds, óf een abstractie óf een verwrongen toestand, tenzij het gaat om een ruil tussen instanties van gelijke macht.³⁷⁰ |250| Volgens de Thora komt de ‘gerechtigheid’ juist in het geding waar het zwakken en weerlozen geldt, waarom tot de voornaamste functies van alle politiek behoort: de bescherming van het zwakke, vooral van wat krachtens zijn geestelijke waarde meer of min weerloos móét zijn in deze zondige, godvergeten wereld. En opvoeding is niet het minst

étymologique et véritable: *vis* ou *virtus*, la virilité, la vertu virile, l'énergie de l'homme.” Georges Bernanos: *La grande peur des bien-pensants*. Paris: Grasset 1931, 375.

³⁶⁶ |37| “Es fällt dem König gar nicht ein, sich für den ersten Diener seines Volkes zu halten. Er ist der erste Diener seines Staates. Das Volk ist genau so wenig Zweck wie der König. Der Mensch ist immer nur Mittel.” Hielscher: *Das Reich*, 161.

³⁶⁷ |38| Vgl. in de verzamelbundel van Harald Braun: *Dichterglaube*. Berlin: Eckart Verlag 1931, 37.

³⁶⁸ |39| Vgl.: “Levend en strijdend in dienst der nationaal-socialistische idee – en wij leven slechts door den strijd, die ‘aller dingen vader, aller dingen koning is’ – zijn wij bezig onze eigen aard te hervinden, ons volkse wezen te ontdekken. En omdat dat zo is, omdat wij slechts in een n.-s. gemeenschap onze hoogste waarde als mens vermogen te erlangen, daarom kan een n.-s. gezag alles, ook het leven, van iedere volksgenoot op-eisen”. Aldus het weekblad *Volk en Vaderland* van 27 juli 1935, 4.

³⁶⁹ Ernst Jünger: *Der Arbeiter*, 214v.

³⁷⁰ |40| “Die Gerechtigkeit nimmt ihren Ursprung unter ungefähr *gleich Mächtigen*, ... wo es keine deutlich erkennbare Übergewalt gibt und ein Kampf zum erfolglosen gegenseitigen Schädigen würde, da entsteht der Gedanke, sich zu verständigen und über die beiderseitigen Ansprüche zu verhandeln... sie geht natürlich auf den Gesichtspunkt einer einsichtigen Selbsterhaltung zurück”. Friedrich Nietzsche: *Menschliches, allzumenschliches* I, 92. In: *Werke* II, 93 = SW 2, 89v.

ook het aankweken van eerbied voor wat naast en onder ons is, zoals Goethe (de tegenstrever van de Duitse rassenziel)³⁷¹ in de 'Pädagogische Provinz' aan het einde van zijn *Wilhelm Meister* leert. Met zulke eenvoudige gewetensvragen kwelt zich het Germaanse gemoed dat de Thora heeft afgeschud niet meer, door een heimelijke hoon op alle niet-weerbare waarde en de neiging een spel van kat en muis met de doodse gewetensangst van de overwonnenen te beginnen en uitvoerig voort te zetten, wordt het bezeten.³⁷² Maar waar de 'gerechtigheid' principieel wordt verworpen, komt het gehele drama van schuld en verzoening te vervallen en daarmee de eigen geestelijke cultuur.

[251] De zelfkweeling van Faust ontstaat alleen waar 'Edda' en 'Thora' elkaar nog kruisen. De oplossing is daar eerder 'Joods' dan 'christelijk': "wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen."³⁷³ De jongere Goethe heeft over Christus – en alleen als voorbeeld van de *tsedaka* komt hij hier in aanmerking – plat genoeg gedicht (in de *Venetiaanse Epigrammen*):

"Viele folgten dir gläubig und haben des irdischen Lebens
Rechte Wege verfehlt, wie es dir selber erging –
Folgen mag ich dir nicht, ich möchte dem Ende der Tage
Als ein vernünftiger Mann, als ein vergnügter mir nahn."³⁷⁴

Dit is christelijk noch Joods maar heidens, zij het in een enigszins muffe vorm. En elders in hetzelfde werk heet het pijnlijk-blasfemisch en zielig-apostatisch:

"Kreuzigen sollte man jeden Propheten im dreissigsten Jahre,
Kennt er nur einmal die Welt, wird der Betrogene der Schelm."³⁷⁵

Eerst later, door de invloed van Hellas en van de middeleeuwse wereld, is hij innerlijk gedrongen geworden de tegenstrever van de rasziel te worden. Het slaat [252] dan ook op déze Goethe wanneer Kommerell omstreeks 1930 zijn klachten neerschreef over "eine Jugend ohne Goethe",³⁷⁶ dat is een jeugd die zonder verlangen naar vorm gebleven is, omdat zij waanzinnigerwijze geloofd heeft dat *Zucht* hetzelfde zou zijn als vorm, en de deugd van de eerbied en van de *Entsagung* een listig bedenkfel om het volk van de beoefening van de werkelijk Germaanse deugden te vervreemden. Zo werd de tegenstrever uitgeschakeld.

³⁷¹ [41] Naar ons inzien geldt dit voor alle grote geesten: Dante is het tegendeel van de typische Italiaan, Shakespeare het tegendeel van de typische Engelsman, Rembrandt het tegendeel van de typische Hollander.

³⁷² [41a] "Ein kluger Sieger wird seine Forderungen, wenn möglich, immer in Teilen dem Besiegten auferlegen. Er darf dann bei einem charakterlos gewordenen Volk – und dies ist ein jedes sich freiwillig unterwerfendes – damit rechnen, dass es in jeden dieser *Einzelunterdrückungen* keinen genügenden Grund mehr empfindet, um noch einmal zur Waffe zu greifen. Je mehr Erpressungen aber auf solche Art willig angenommen werden, um so ungerechtfertigter erscheint es dann den Menschen, wegen einer neuen, scheinbar einzelnen, aber allerdings *immer wiederkehrenden* Bedrückung sich endlich doch zur Wehr zu setzen, besonders wenn man, alles zusammengerechnet, ohnehin schon so viel mehr und größeres Unglück schweigend und duldend ertrug."
Adolf Hitler: *Mein Kampf*. München: 54. Aufl. 1933, 759.

³⁷³ In: *Faust II* (1832), 336, r. 11936.

³⁷⁴ J.W. Goethe: *Gedenkausgabe II*. Zürich: Artemis Verlag 1949, 177.

³⁷⁵ J.W. Goethe: 'Venezianische Epigramme' 52. *Gedenkausgabe I*. Zürich: Artemis Verlag 1949, 233.

³⁷⁶ Max Kommerell: *Jugend ohne Goethe*. Frankfurt: Klostermann Verlag 1931.

De deugd bereikt niet altijd haar doel, haar bevrediging. Dit geldt ook voor een zo merkwaardig 'wezen' als de Germaanse deugd. Zien wij nader toe, dan kan ons ook de wijze waarop men met dit feit in het reine komt, iets leren over dit 'wezen'. Er zijn immers in elk leven uren van machteloosheid en in elk volksleven tijdperken van neergeworpenheid, zoals in het Duitse na het schandelijke, humorloze, domdrieste verdrag van Versailles. Welk een kans tot inkeer was daarmee gegeven, indien de hoogmoed, onder de leiding van de kerk, ook maar enigszins althans maat gehouden had en er enige plaats was overgebleven voor de vraag of deze hoogmoed zélf misschien mede oorzaak kon zijn van de *Deutschenhass* in de wereld. Geen spoor, geen *Ahnung*, onmiddellijk is ondergronds een actie begonnen om elke inkeer, elk schuldgevoel, elke deemoed bij de wortel uit te roeien. Men moet de *Stahlhelm*-geschriften uit die tijd lezen om ontzet te worden over de rebellie tegen het *Gericht* die zich in de harten had opgetast en over de kleinzieligheid van een mokken, zo helemaal in strijd met de overigens gaarne gekoesterde leer van het *Schicksal*. Het *Gericht* werd niet erkend, maar ook het *Schicksal* niet aanvaard.

[253] Velen gold het woord: "als ik zwak ben, dan ben ik machtig" [2 Kor. 12: 10] als het meest verachtelijke jodenwoord, de diepte ervan wordt slechts door een enkele benaderd.³⁷⁷ De oorzaak van ons leed en van ons falen is in geen geval: schuld. Het zondebesef is "eine Begleiterscheinung physischer Bastardierung".³⁷⁸ "Wohl kann es Haftung geben, wo es keine Schuld gibt. Haften heißt einstehen für die Folgen seines Tuns... geschieht die Verhaftung bewusst, so heißt sie Verantwortung" (Hielscher). Dat wil dus zeggen dat het lot zozeer alle deugd, ook de deugd die bestaat in de prosternatie voor zijn aangezicht, overheerst dat, zelfs naar de mate van de structuur van deze leer, geen ruimte overblijft voor enig berouw, boete of inkeer. Met de '*Haftung*' houdt men de eer aan zich: men neemt een 'schuld' op zich die geen schuld kan heten, als ware zij schuld. En ook dat kon moeilijk gemeend zijn bij degenen, die geleerd hadden zichzelf als goden en heroën boven alle wet te stellen, behalve die men als *artgemäß* erkende.

[254] In de slotscène van Paul Ernsts tragedie *Brunhild* zegt de heldin tot de stervende Siegfried:

"ich weisz nicht von Verfehlung und Schuld,
Denn nach *Notwendigkeit* leben wir obere Menschen
schuldlos
Denn wir sind wie die grünende Erde,
die auf den Schnee harrt
und wie der Schnee, der die Schmelze erwartet."³⁷⁹

³⁷⁷ [42] "Der Apostel Paulus – niemand wenigstens vor ihm mit solcher Ausschließlichkeit und nach ihm alle, deren Christentum Leidenschaft war – hat sich dafür entschieden, dasS der Starke schwach und der Schwache stark sei. Ohne Zweifel: vor Gott, vor den Absoluten. Doch der Mens ist damit isoliert, von der Erde gehoben, in das Unendliche geschleudert. Wer sich das zu eigen gemacht hat, dass das Starke schwach sei und umgekehrt, der ist allein auf der Erde und ohne Nachkommenschaft, der darf sich auch nicht mit dem Löwen vergleichen oder dem Fuchs, nicht mit einem Baum und den Blumen. Weil sich ihm fortan in den Stunden, da er Gott nicht sieht, das Wort im Munde spalten oder weil ihn der Satz, mit dem er schlagen will, zurückschlagen und also seine Seele im wahren Sinne des Wortes verzweifeln müsste." Rudolf Kassner: *Zahl und Gesicht*, 13.

³⁷⁸ Rosenberg: *Mythus*, 71.

³⁷⁹ Paul Ernst: *Brunhild. Trauerspiel in drie Aufzügen*. In: *Dramen 2*. München: Georg Müller 1933, 124.

Breng dit onder de massa, die gehoord heeft dat zij een volk is van *obere Menschen* en men behoeft zich niet te verwonderen over het razen van een “noch-nie-dagewesene Hochmut” (Jünger), die uitbundig geprezen wordt in een beurtzang van ons met ons, “une sombre rage honteuse” (De Rougemont).³⁸⁰

VII

Wij menen dat de hypostasering van de strijd, de vergoddelijking van de eer en de moed zeer nauw samenhangt met de structuren: *mannenvriendschap* en *gezin*.³⁸¹ Ook in dit opzicht kan een merkwaardige overeenstemming bereikt worden door tegengesteld gerichte onderzoekers. Een strikte onpartijdigheid kan bij dit thema betracht worden en men ziet sámen hetzélfde.

“Durch alle Völker geht die Sage vom motivlosen Helden, der nur für das Gute kämpft und keinerlei Nebenabsichten hegt. Diese Göttersöhne sind an den Himmel |255| gesetzte Lieblinge der Männer. Sie stammen durchweg aus der männlichen Gesellschaft. Sie sind nicht zu verwechseln mit Gott, der das Abstrakt-Gute ist, und der psychologisch in der Familie wurzelt” (Blüher). Hetzelfde zegt van de andere zijde, klagend, een Joods denker: “Allein gelassen hat der Mann das Weib, ist über das Weib hinausgeschritten den Jammerweg zu den Sächlichkeiten; hat sich seines Vaternums entkleidet und damit auch das Muttertum unendlich erniedrigt” – “Nur als Familie des Gottesrechts (te onderscheiden van ‘Natrecht’!) ist die Einheit der Menschheit denkbar – Adams mannstolle Menschheit hat die Schöpfung verstaatlicht”.³⁸²

De Thora is niet alleen in historische maar ook in fenomenologische zin: patriarchaal. Het gezin is de kern van de samenleving, ook geestelijk en politiek. De deugden die daar bloeien zijn de algemene deugden die op alle terreinen van het leven een belofte hebben. Dit besef wordt naar het schijnt door sommige formaties van heidense religies niet zóver weggegooid als door de Germaanse. De homerische Griek bijvoorbeeld kent niet de strijd om de strijd: op het schild dat Hephaistos voor Achilles heeft gesmeed, staat rustig volksleven uitgebeeld (*Ilias* XVIII). En Odysseus wil terug naar Ithaka. De Romeinse *pater familias* zag de strijd als middel om tot vrede en een betere vrede te geraken. En hoewel het begrip humaniteit bij de Stoa een geheel andere oorsprong en daarom ook een geheel andere strekking heeft dan in de Thora – een redelijk rechtsbesef |256| dat de strijd omwille van de strijd als barbaars schuwt is erdoor verbreed in Europa.

De Israëlitische *chokma* is familiaal: wijsheid ontsproot aan het samen doorleven van de natuurlijke gang van zaken tussen geboorte en dood. De man kon er niet eenzaam worden zolang hij op zijn plaats bleef en luisterde naar de wijsheid (Spreekw. 8).

³⁸⁰ Denis de Rougemont: *Journal d'Allemagne* (21 juni 1936). Paris: Gallimard 1938. [2690]

³⁸¹ [43] “Die Realität, auf der das Christentum sich aufbauen konnte, war die kleine jüdische Familie der Diaspora, mit ihrer Wärme und Zärtlichkeit, mit ihrer im ganzen römischen Reich unerhörten und vielleicht unverstandenen Bereitschaft zum Helfen, Einstehen für einander, mit ihrem verborgenen und in Demuth verkleideten Neinsagen ohne Neid zu allem, was obenauf ist und was Glanz und Macht für sich hat.” Nietzsche: *Werke* XVIII, 131. Voor de staatsvormende macht van de mannavrienschap zie Blüher: *Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft*, Band II. Jena: Diederich 1920, *passim*.

³⁸² [43a] Isaac Breuer: *Elijahu*. Frankfurt a/M: Kaufmann 1924, 15, 87, 114. [649]

Filosofie is al dadelijk een ander, een veel meer eenzaam ondernemen en doorbreekt daarom in zekere zin reeds de structuur van de Thora, tenzij zij een ‘sprekende’ wijsbegeerte, een ‘verhalende’ wijsheid, op een of andere wijze *Existenzphilosophie* wordt. Dan zal zij echter een heel andere deugdenleer ontvouwen, namelijk een waarin de waarheid wel tot de daad, maar tot de daad van de *tsedaka* moet leiden. Dit stuit op hevig verzet van de zijde van de Germaanse *Existenzphilosophen*. Lateren willen zelfs de structurele tegenstelling van wijsheid en krijgsvucht niet toegeven.³⁸³ En inderdaad: neemt men beide betrekkelijk, dan toont ons een figuur als de veldheer Von Moltke hoezeer deze verbinding mogelijk is, maar toch niet zonder een element van deugd in de zin van het Oude Testament in te schakelen.

Wijsheid en krijgsvucht ident te stellen (omdat macht recht is) heeft echter catastrofale gevolgen. Onvermijdelijk is de tendens *recht en politiek te scheiden*, ja zelfs ethiek en recht. Bij zulk een theoretische scheiding, die op zichzelf reeds gruwelijk genoeg is, kan het |257| echter niet blijven. In de praktijk en reeds in de richtsnoeren voor de praktijk, de zogenoemde principes, wordt de ethiek aan het geldende recht onderworpen en dit wederom aan de doeleinden, de belangen van de politiek, en deze doeleinden werden heimelijk onderkend als... doelloos. En dáár begint eerst de hoogste deugd: het heldendom ondanks de doelloosheid. Met deze onweersprekelijke samenhangen voor ogen, moet men zich verwonderen over de zorg aangaande het zielenheil van de méns, die sommige woordvoerders van de herleefde mythe aan de dag leggen, zoals Janeff.

De mens – want ook de mythe heeft een haar begeleidend ‘humanisme’ – werd, zo meent men, in het Westen steeds teruggeschoven en zijn stem bleef onverhoord, de hele westerse cultuur, ook waar ze zich schijnt bevrijd te hebben van Israëls leer, bleef gebannen in de illusie van de “Nichtigheid der Existenz” [Heidegger]. Zo is onze wereld mat en koud geworden.³⁸⁴ Deze gevoelens leefden ook reeds in de *Wandervogel*-beweging.³⁸⁵ Maar wie is deze mens? Het is duidelijk dat het geen ander is dan juist de mens die zich in de mythe zo grenzeloos heeft verheven én weggeworpen, die dit ongestoord wil voortzetten. Men bedoelt te zeggen: het onmenselijke van de Thora is hierin gelegen dat zij het doelloze heldendom (waarin volgens ons de hoogste deugd gelegen is) niet toelaat. Wat men de “Nichtigheid der Existenz” noemt is juist de verkondiging die de |258| mens voor de *Nichtigheid* bewaren wil en voor de absurde wanhoop van zulk heroïsme.

VIIa

Wat te zeggen van de onvermoeide pogingen Jezus tot een noorderling te maken?³⁸⁶ Zeker speelt daarbij de liefde een rol, de liefde die van jongs af zich hechtte aan Jezus als *held*. Stellig is het níet zo dat Jezus door een invloedrijke theorie tot Germaan verheven werd en dús tot held, het hart van duizenden mannen en jongens wás aan hem vervallen zonder

³⁸³ |44| “Wenn Kriegerum und Weisheit Gegensätze sind, wenn der Krieger niedriger steht als der Weise, dann ist die Wirklichkeit nicht vollkommen, denn sie ist kriegerisch. Dann muss die Welt durch die Weisheit Buddhas (oder Christi) erlöst werden.” Hielscher: *Das Reich*, 247.

³⁸⁴ |45| Janko Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 12.

³⁸⁵ |45a| Hans Blüher: *Wandervogel - Geschichte einer Jugendbewegung*. Berlin: Bernhard Weise 1912/1913, 2 delen. Van dezelfde auteur: *Die deutsche Wandervogelbewegung als erotisches Phänomen*. Berlin: Bernhard Weise 1912.

³⁸⁶ |46| Zie o.a. Wilhelm Erbt: *Jesus, der Heiland aus nordischem Blute und Mute*. Stuttgart: Roth 1926.

bewust te weten dat het de liefde tot de held en geenszins tot God, tot de Heiland, tot de Leraar was. Zo werd het mogelijk, de – trouwens misverstane – Thoradeugd, die men in hem bewonderde, te vervangen door Eddadeugd, althans het werd mogelijk dit te proberen, want zelfs – afgezien van zijn Godheid, van zijn middelaarschap, van zijn verkondiging – de ‘deugd’ van Jezus, als men daarvan spreken wil, is in alle delen ‘Joods’. De gerechtigheid, de liefde voor de arme, het martelaarschap en alle trekken die wij boven hebben weergegeven vinden daarin hun verheerlijkte gestalte en goddelijke bevestiging.

VIII

Ten slotte volgt uit de Eddische opvatting van deugd dat zeer spoedig een wrok *tegen het intellect* en de intellectuelen postvat.³⁸⁷ Telkens geeft men onwillekeurig blijk van een voorkeur |259| voor de kracht die geen rekenschap verkiest (of vermag) te geven,³⁸⁸ van waaruit inderdaad Thora en denken samengedacht moeten worden, zoals ook denken en lijden. “Es muss hier gesagt werden, dass der handelnde, der mächtige Mensch sich durch Subtilität teilen und endlos, unwirklich, klein ja lächerlich werden müsste... Nur der leidende Mensch ist auf die rechte und gesetzliche und eigene Weise subtil. Das heißt: die Subtilität der Leidenden ist wahrhaft Fülle und Angemessenheit... sie ist im Auge, im Schauen des Leidenden drinnen gleichwie das Glück im Laufe und in der Bahn eines Planeten” (Kassner).³⁸⁹ Dat in de Germaanse religie geen spoor te vinden is van zulke inzichten schijnt ons zeer in strijd met de Arische “Verneinung des Willens”, die zovele Duitse auteurs van vóór de Eerste Wereldoorlog verheerlijkt hebben als tegenstelling van het ‘Joodse’ ‘voluntarisme’ (onder anderen H.S. Chamberlain). Toen was er nog subtiel denken. |260| Het verzet tegen de *secularisering* van het leven door het intellect, zoals het bijvoorbeeld bij Wilhelm Stapel wordt gevonden, klinkt onzuiver. Bij ogenblikken moge het schijnen dat de moderne goddeloosheid daardoor werkelijk wordt aangetast, maar aldra blijkt de bedoeling iets van de profane wereld ‘heilig’ te verklaren, om daarop de Germaanse deugd te richten. Het leven mag niet gewoon zijn, de mens mag niet gewoon zijn omdat dan de grond voor de religieuze vervoering van macht en eer verloren dreigt te gaan. In zekere zin kan men zeggen dat de *secularisering* in déze zin reeds begonnen is met het proces van de *Entmythologisierung* in het oude Israël. Een verstandige gelovige in Thora-zin zal dan ook

³⁸⁷ |46a| In deze tijd: “Der Kampf gegen die Intelligenz und gegen die Freiheit der Wissenschaft ist keineswegs der Ausdruck eines Minderwertigkeitsgefühls, sondern entspringt der klaren Überlegung, dass der Geist und seine Pflege einen eigenständigen Ordnungskreis bedeutet, in dem die unzerreißbare Einheit des geschichtlichen Kontinuums des Abendlandes auftaucht.” Rauschnig: *Revolution des Nihilismus*, 123.

³⁸⁸ |47| “Nicht immer ist der Geist bei den ‘Geistigen’, sondern oft bei dem wackeren und ehrlichen Hans, der die *gottgesegnete* Kraft seiner Arme für sein braves Gefühl, über dessen Berechtigung er nicht erst einen Philosophen fragen muss, gebraucht.” W. Stapel (in het overigens edele boekje *Antisemitismus und Antigermanismus*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt 1928, 11). Vgl. Hermann Harder: *Religion der Germanen*. Leipzig: Reclam 1937, 22v. “Dem rothaarigen Donar, diesem schlichten Gott ohne Falsch, der nie sein Wort bricht, sich nicht auf Glattzüngigkeit einlässt und wenn der Zorn hoch steigt in ihm, einfach zuschlägt, ihm jubelte das Volk zu.” Om een voorbeeld te geven van wat kritiekloos aanvaard werd tijdens de voorgeschiedenis van het naziregime: Erich Czech-Jochberg in zijn boek: *Hitler – eine Deutsche Bewegung* (Oldenburg: Gerhard Stalling Verlag 1930) vertelt van zichzelf te midden van een ‘begeisterte’ vergadering: “Ich stieß einem meiner Tischnachbarn, mit dem ich eben noch friedlich beisammen gesessen, meine Faust mitten ins Gesicht, dass ich mir die Haut an seinen Zähnen schälte... Neben mir, direkt ins Ohr, schreit jemand: ‘Freiheit!’... usw.

³⁸⁹ Rudolf Kassner: *Der indische Gedanke*, 75.

deze klacht over de secularisering met grote achterdocht aanhoren. De deugd van de gerechtigheid heeft geen 'heilige' oergronden nodig om geëist te kunnen worden en om beoefend te worden. Zij heeft inderdaad het gewone leven tot basis en Haecker heeft wel gelijk dat de banale waarheid van goedheid en gerechtigheid (of zelfs van fatsoen) in perverse tijden de diepste overweging van de wijzen verdient, evenals Maritain, die ergens over de deugd van de 'jodenhaat' zegt: "la sottise poussée trop loin confine au mystère".³⁹⁰ Met Stapels sacralisme daarentegen is zeer wel een respect te verbinden voor de duizendvoudige kreet van de krant en van de straat: "tausend Augen um ein Auge!" en "Fluch dem Mitleid!" Het geheim echter dat hier geraakt wordt is het goddelijke geheim van de *èbed-Jahve*.

³⁹⁰ Jacques Maritain in zijn rede 'L'impossible antisémitisme', opgenomen in: *Questions de Conscience*. Paris: Desclée de Brouwer 1938.

Edda

Ware er helemaal geen doel, er zou ook geen weerstand te beklagen zijn. In het Worden is evenwel, ofschoon geen einddoel, het voorlopige doel van een betrekkelijke, noodzakelijke, minimale orde mede begrepen. Zolang er echter méér is in het Al dan het Asenrijk, namelijk het onberekenbaar nawoeden van de Chaos, zolang moet gerekend worden met een onvermijdelijke belasting, remming en bedreiging van die grote gang naar een betrekkelijke orde.

I

Odin, de heerser in het Asenrijk, had Loki, *de opperlistige*, tot hulp bij zijn onderhandelingen. Want dit hoort mede tot het nieuwe van zijn orde dat de tegendelige krachten met elkaar willen ‘spreken’. Al gaat het spreken graag in vechten over en al kan men zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat het als een bevrijding gevoeld wordt wanneer het weer zo ver is gekomen – redelijkheid, zij het in de vorm van voorzichtig overleg, en berekende list krijgen enige ruimte. Strategie wordt een vak voor goden.

Toch is deze list in wezen anders dan de vroegere Asenlist, er schijnt een element van gesublimeerd geweld ingekomen dat stamt uit de ‘onderwereld’. Diepzinnig zegt de mythe dat Loki wel een Ase is, |262| maar een *bastaard* en wel nader een zoon van Odin zelf, die verlokt tot een warmere eindigheid tot Laufeja was ingegaan. Zo begint een bijna plaagzieke bevreemding over en weer zich te uiten. Loki is te vreemd voor de Reuzen, hij trekt naar Asgard en is ook daar een vreemd, een storend element. Met het woord ‘plaagziek’ is inderdaad iets weergegeven van de spontane ervaring. Het feit alleen van Loki’s bestaan bedreigt nog niet met overmacht, maar met een stekende onrust de orde van de Asen. Zo wordt een *rand* zichtbaar van nieuwe donkere mogelijkheden.

Aan de rand speelt de plagerij van de trollen, het leedvermaak van de dwergen, het gegrom ‘in het hol van de bergkoning’ (*Peer Gynt*).³⁹¹ En Loki stijgt over de rand van de hemelburg, om te helpen en om te plagen.

II

Het ‘*demonische*’ – als wij het voorlopig zo noemen mogen – ontstaat uit de spanning tussen oer en orde, tussen baaierd en bestek. Spanning is allicht nog te weinig gezegd, de spanning is geladen met kritiek, met kiemen en kernen van een honende verhouding, met een *Liebeschass*. En inderdaad, rechtmatige kritiek is zo ergens dan hier mogelijk. Want Loki ziet dat alle orde willekeur is tegenover de oorspronkelijke en blijvende chaos, alle regering usurpatie, alle bezit oorspronkelijk roof.³⁹² En toch – het visioen van een nieuwe orde schijnt juist over Loki opgegaan. Als Odin wil dat deze bastaardzoon onder de Asen wordt

³⁹¹ *Peer Gynt* is een toneelstuk van Henrik Ibsen (1867), als suite op muziek gezet door Edvard Grieg (1876), waarvan ‘In het hol van de bergkoning’ een van de onderdelen is.

³⁹² Verwijst naar de uitdrukking (1840) van de Franse anarchist Pierre-Joseph Proudhon: “La propriété, c’est le vol.”

opgenomen, komt dit niet alleen voort uit een schuldbesef van de god, maar ook uit de verwachting van iets ‘hogers’, een ‘synthese’ zou men kunnen zeggen.

Diepzinnig duidt de mythe zijn woelen als wat wij zou |263| den noemen een revolutionaire onrust, waarin wat ‘méér’ is dan het bestaande én wat ‘minder’ is dan de gangbare middelen samengaan.

Hij ziet en betoogt met klem dat goede raad “schlauer ist als Schädelspalten” (Dahn).³⁹³ Ons dunkt dat Marcellus Emants iets van het rechte getroffen heeft, ondanks de romantisering waaraan hij de mythe heeft onderworpen,³⁹⁴ als hij in Loki de tweespalt tot wanhoop laat worden en aanduidt dat juist Odin en Odin alleen die wanhoop begrijpt.

“Zit

Aan Odiens zijde niet een zonenpaar,
Gereed zijn troon te deelen als hij valt?
Zoo luidt hun eeuwig recht op aard’ en hier;
Doch wat is Loki’s recht, waar Loki’s plaats?
Geen Ase en toch van Asen-aard; geen reus
En toch een Joten-kind; geen mensch, geen Alf,
Geen Wane en toch eens vaders zoon! O! waar ’t
Niet beter, ginds op aard’ in ’t menschenland
Zijns vaders dood te kunnen wreken en,
Een korten tijd te kunnen heerschen op zijn plaats,
Dan hier in ’t Asen-rijk, veel eeuwen lang,
Een schrik bij ’t feestgejoel, een redder in
Den nood te zijn, geduld, gebruikt, geschuwd
Te worden?”

Deze milde woorden van de Alvader worden echter door Loki niet gewaardeerd of al spoedig vergeten. |264|

“Vol nijd en hoon was Loki’s koude blik:
Wat Loki deed? – Alvaders voorbeeld volgen!
Als Odien in der menschen hutten gaan,
Beproeven, met de macht hem toegedeeld,
Van aardsche smart den sterv’ling te bevrijden,
En warmen dank te zaam’len voor zichzelf.
Doch vrees alleen gewerd Laufveja’s zoon.
Want *zijn* mond kent den zachten glimlach niet.
Als Loki lacht, verstomt zelfs Asen-vreugd’.
Uit *zijn* oog straalt geen zon, die liefde wekt;
Mijn blik is scherp als Goengner’s spitse punt.
Schenkt Balder zoete hoop aan ’t maagd’lijk harte,

³⁹³ Dahn: *Odhins Trost*.

³⁹⁴ |1| Marcellus Emants: *Godenschemering*. Een gedicht. Amsterdam: Pietersen 1882, 43 en 46v. M citeert uit de licht gewijzigde 6de druk. [2243]

Slechts schrik brengt Loki's rosse baard te weeg.
Kan Toor den moed des jong'lings doen ontvlammen,
Ik wek alleen zijn machtelozen wrok!"

En Loki heeft gelijk, Loki heeft altijd gelijk, hij moet gelijk hebben in een wereld waarin de goden zelf schepselen zijn van de chaos.

Men zou in zeker opzicht Loki kunnen vergelijken met de satan die bij Anatole France staat tegen God Jaldabaoth³⁹⁵ en verklaart dat hij, wanneer hij overwinnen zou, zelf Jaldabaoth zou moeten worden, even onredelijk, even slecht als een god *moet* zijn.

Loki's 'karakter' is *gespleten*. Hij schijnt boven de orde van de Asen uit te willen en wordt heimelijk getrokken tot het gebied van de Reuzen, tot het elementaire. Daarom is hij een hulp én een gevaar voor de Asen, hij draagt het ongedacht-nieuwe in zich en het vergeten, verdrongen |265| oude. Zijn gespletenheid ontlad zich in een spot, waarin men iets van het hoog-geestrijke van de vrijdenker speurt tegelijk met het plebejische.

In de volgende spot is het *Überlegene* goed getroffen: "und wenn Asa-Thor nicht bald wieder seinen Hammer hat, wird er tiefsinnig, fürcht' ich" (Dahn).³⁹⁶ Erger is dat Loki lacht als aan de Asen verkondigd wordt dat er een nieuwe wereld rijzen zal uit de 'Godenschemering', want dat is een moment waarin de spot zich verstelligt tot de weerstand. Het is de lach van het ongeloof aangaande het geloof dat hij toch ook in zich gedragen heeft, immers hij zelf bestrijdt het rijk van de Asen – naar men menen zou – uit kracht van het visioen van een ander rijk. Maar Loki lacht, hij lacht ook op dat ogenblik. Dit is het grote verraad. Dan zien wij hoe een geïsoleerde geest het oerinstinct in zijn dienst neemt en inderdaad schijnt te verworden tot wat de mens volgens Mefisto is: "*Spottgeburt von Dreck und Feuer*".³⁹⁷

III

Hij wordt echter razend vanwege het vóórgevoel dat ook dit vergeefs zal zijn, zoals het Asenrijk zelf. "Geladen von Agir saßen die Asen zu Trunk und Gelage, doch das Leid um den Toten lähmte die Lust... der Freudlose (Loki) lief seit seiner letzten unseligen Tat unstet im Lande. Doch wie er hörte, dass ohne ihn die Himmlischen alle in Agirs Hallen sich still gesammelt... Harm und Hass quoll heiß ihm zum Halse... Schwüle Stille entstand im Saal, als der Störenfried jäh in der Türe stand, stumm und ein tückisches Lächeln um seine Lippen und glimmenden Hass im lauernden Blick... Den Becher nahm er, den man ihm bot und aus seinen Lichtern leuchtet |266| grausam die Lust am Lästern. Dann *grausig ergoss sich in geißelndem Hohn sein geiferndes Gift her über die Götter*... Lüste und Laster zog er ans Licht und ließ es nicht aus wie oft genug Loki ja allen zu Laune und Lust seine Dienste geleistet ... bis Thor, vom Thursenland her, eintraf zu trefflicher Stunde. Wie er den Höhnenden hörte, helle Wut stieg ihm hoch: willst du schweigen, die Schuft!?! Oder – Miölmir (de godshamer, de bliksem) verschließt dir das gottlose Maul, und der Hammer sendet dich Helden heim, wohin du gehörst – nieder zum hungrigen Hel. Da lachte Loki verlegen und hämisch: sei 's drum. Wenn Thor zu toben beginnt, wird 's Zeit, dass der Kluge sich sachte verzieht. Doch Loki bleibt Loki – euch allen zu Leide lockte zum letztenmal mich die Lust. Schon neigt sich

³⁹⁵ |2| Anatole France: *La révolte des anges*. Paris: Garnier 1914, 397-411. [3189]

³⁹⁶ Felix Dahn: *Odhins Trost*, 132.

³⁹⁷ J.W. Goethe: *Faust*, Werke XIV, 178.

zur Nacht Yggdrasil (de wereld-es) unter der Nager Biss und herauf zieht die Zeit, die ihr, treulos, gezeugt.”

Men ziet dat Loki de ‘meerdere’ is van de Asen, dat hij zich onmisbaar voelt voor hun strijd, dat hij tot elk pact met de Reuzen in staat zal zijn, in de hoop dat de eer hem te beurt zal vallen teruggeroepen te worden door de Asen. Maar zijn eigenlijke ‘meerderheid’ is zijn weten van de Ondergang, niet schuchter en verhuld, maar uitdagend en openlijk bekend. En verlamdend moet het werken dat – om zo te zeggen – de duivel zelf zich voordoet als profeet, als verkondiger van de waarheid over het leven en het rijk van de Asen.

“Schon wartet und wacht der kommenden Wende, der den wabernden Brand euch wirft in die Welt. Und wagt ihr zur letzten Walstatt den Weg um dem Unheil zu wehren – euch alle erwartet nur Schande und Tod in ruhmlosem Fall. Weh kommt über alles, was Asgard |267| bewohnt; von den Asen mir, Loki, allein zur Wonne. Was Licht sich wähnte, soll sieglos weichen den Dunkelgewalten und ich will’s nicht wehren”.³⁹⁸

IV

De plaats van het demonische in het eeuwige worden wordt mythisch eigenaardig omschreven door twee mogelijkheden, de goden te tellen, namelijk 13 goden = 1 God + 12 goden of = 12 goden + de boze god: Loki. De ene maal is Loki ingevoegd in de secundaire goddelijkheid die rondom Odin staat, de andere maal is Loki uitgeschakeld en apart gezet, maar zo of zo, een god is hij altijd, dat wil zeggen: het boze behoort wezenlijk tot de grondkrachten van de wereld, een gedachte die, van mythische vorm ontdaan, in elke identiteitsfilosofie (minstens als ‘*Sinn-Abgrund*’) terugkeert.

Wel is hij bereid te strijden tegen de Reuzen, maar heeft hij zelf niet te veel van de Reuzenaar in zich? Het wantrouwen tussen Reuzen en Asen was zeker ouder dan de godsgeboorte die Loki heet. Wel is hij zelf de gespletene en dus misschien nóg minder dan bijvoorbeeld Odin eenvoudig aan de aard van de Reuzen vervallen, hoewel Odins afstamming uit de Chaos zoveel langer geleden is – maar dit is nu juist het donkere geheim, waarvoor wij in moderne taal nog geen beter woord hebben dan het ‘demonische’, dat de zuigkracht van de oorsprong altijd sterker wordt dan de lichte opgang van de wil tot orde, en dat de splijting in het karakter het mogelijke evenwicht te verstoren pleegt niet in de richting van het ‘hogere’, maar in de richting van het ‘lagere’, tenzij van de mogelijkheid van de orde een volledig en ondubbelzinnig gebruik wordt |268| gemaakt. Wie respect heeft voor de chaos, die vervalst vroeg of laat zelf weer aan de chaos.

V

Maar Loki wordt *gebonden*. Vanwege zijn onbetrouwbaarheid, want hij oordeelt wel dat Thor geen god verdient te zijn omdat wijsheid hem ontbreekt en Balder evenmin omdat hij energie mist, maar al deze hoge kritiek is het tegendeel van ‘opbouwend’. Het gaat nu om de begrenzing van deze spotter-met-de-grenzen, om de contrarevolutionaire staatsgreep van de Asen. Ook dit is een onvermijdelijk gebeuren.

‘*Lokis Fesselung*’, een van de boeiendste delen van de Edda, menigmaal herdicht, geeft ons een diep inzicht in de Germaanse tweespalt. Het is alsof juist dit deel van de mythe iets

³⁹⁸ |3| E. Lehmann en H. Haas: *Textbuch zur Religionsgeschichte*. Leipzig: Deichert 1912.

verraadt van het onuitgesproken leed van de Duitse ziel. Ziegler vertolkt er in een ander verband iets wezenlijks van als hij spreekt over de regering van de Hohenstaufen-keizers, en hij de “staufische Ruchlosigkeit der Macht” willens nillens verdedigen moet als onvermijdelijk, als een sacrale noodwendigheid.³⁹⁹

“Jetzt war Loki ohne Aussicht auf Gnade gefangen. Sie schleppten ihn in eine Höhle, nahmen drei Felsplatten, stellten sie auf die hohe Kante und schlugen in jede Platte ein Loch. Darauf wurden Lokis Söhne Vali und Nari ergriffen. Vali verwandelten die Asen in einen Wolf und er zerriss nun seinen Bruder Nari. Dann nahmen die Asen seine Därme und banden Loki damit auf den drei scharfen Steinen fest. Der eine steht unter seinen Schulterblättern, der zweite unter dem Kreuz, der dritte unter den Kniegelenken; diese Fesseln aber wurden zu Eisen. Darauf nahm Skadi eine Schlange |269| und bevestigte sie über ihm, so dass das Gift aus der Schlange ihm ins Gesicht tropfen sollte; aber Sigyn, seine Frau, steht neben ihm und hält eine Schale onder die Gifftropfen. Doch wenn sie voll ist, dann geht sie fort, um das Gift auszugießen und indes tropft ihm Gift ins Gesicht. Dann zuckt er so heftig zusammen dass die ganze Erde schüttert – das nennt ihr (Har vertelt de geschiedenis aan Koning Gylfi) Erdbeben. Dort liegt er in Banden bis zum Weltuntergang.”⁴⁰⁰

VI

Van zedelijke schuld is hier nergens sprake. Het ‘worden’ slaat noodzakelijk in een star, willekeurig ‘zijn’ om, de chaos in een totaal gewelddadige orde die *geen rekenschap* geeft en waarvan de bouwers ook zeer wel weten dat het onmogelijk is daarvan een hetzij redelijke, hetzij zedelijke verantwoording te doen. Wanneer men in de plaatsing van Loki te midden van de goden de grootse aanleg van de Germaanse geest voor ‘dialectiek’ prijst, dan moge men bedenken dat voor deze dialectiek oorspronkelijk de rustende as ontbreekt, waarom zij zou kunnen wentelen, dat mitsdien een ‘absolute’ dialectiek ontstaan moet die zichzelf opheft in een of ander neerslachtig nihilisme. Anderzijds kan duidelijk zijn dat deze dialectiek, zoals overal, zo ook hier, onvermijdelijk wordt tenzij de mens van het geheim van de ‘zonde’ weet. Maar niets ligt nu juist Loki verder dan het zondebesef.

VII

Gelijk Herakles die bijzondere, bovenmate zware ‘werken’ krijgt opgedragen, zo de bevrijde Loki. Hij moet de Fenris-wolf binden, de Asen pogen hem telkens weer in te schakelen in het werk van de ordening |270| van de nog steeds onoverwonnen en opnieuw dreigende chaos. Als een slavendienst wordt het voorgesteld, zoals ook de heerlijke werken van Herakles uitspreken: de grote held is een knecht zijn leven lang, een knecht van het leven en van de dood.⁴⁰¹ Maar Loki strijdt niet om de onvergankelijkheid, om het goddelijke leven te verwerven zoals zo menige antieke sagenheld, en Loki wordt allerminst gevormd tot een smartenman, een dulder, een Herakles Melancholikos of een gebonden Prometheus. Loki is een Ase, maar ook al zou hij het voluit zijn geweest – het godenleven van de Asen zelf is niet licht, is nimmer ‘olympisch’ geweest. En het leed van Loki, de arbeid van zijn ziel kan met het woord melancholie allerminst omschreven worden, ook de Germaan, Hermann en zijn

³⁹⁹ |3a| Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen I*, 175, vgl. I, 97.

⁴⁰⁰ |4| A. Bertholet: *Religionsgeschichtliches Lesebuch XII*, 37.

⁴⁰¹ |4a| G. van der Leeuw: *Goden en mensen in Hellas*. Haarlem: Bohn 1927, 71. [1782]

genoten, moet men zich zo niet voorstellen. Wat men melancholie noemt in de Duitse ziel is waarschijnlijk een secundair verschijnsel, voortkomend uit bepaalde onverwerkte elementen van de Schrift: in zoverre zou het verwijt van de *Überfremdung* door Israël gerechtvaardigd kunnen zijn.

Met bitterheid gaat Loki aan de arbeid, ten strijde, geladen met haat en gefascineerd door de macht van de wolf. Ook hier komt iets naar voren van de stelling: het Al is een gemeenschap van strijdenden. Loki en de Fenris-wolf zijn vijanden geworden, minder krachtens hun natuur dan wel krachtens een opdracht. Hoewel hij zich offert in de strijd, blijft hij ten slotte onder verdenking Fenris' bondgenoot te zijn.

En terecht!, gelijk het verdere verloop van de mythe aanwijst. De opdracht is niet opgewassen tegen de aanleg, [271] de wil-tot-orde breekt aan de *Wille zur Macht*, de weerstand wint het van de hoge vlucht. In zekere zin kan men zeggen: hij vált *terug*, maar niet zonder te bedenken dat hij tot díe wereld terugkeert die zijn geboorteschoot was. Loki's overgang tot de Reuzen: het schijnt aanvankelijk in de godenwereld iets zó ondenkbaars als in onze tegenwoordige wereld – om iets te noemen – een bondgenootschap tussen het Derde Rijk en de Sovjets zou zijn, en tóch gebeurt het.⁴⁰² Uit Asgard wijkt Loki, vluchteling en balling, naar het wilde Jötunheim, het chaotische in deze Ase neemt hand over hand toe. Hij gaat Balder haten, Balder met wie hij het visioen van een hoge toekomst had kunnen delen. Dat de wereld niet tot haar bestemming komt is de 'schuld' van Loki, maar men kan evengoed zeggen: de 'schuld' van de Reuzen of de 'schuld' van de Nornen of de 'schuld' van het Leven en in deze volgorde wordt het woord 'schuld' al meer van zin ontledigd. [272]

Thora

Volgens de Thora, de heilige Leer, heerst in de wereld geen vrede. Dat de vrede ontbreekt ligt niet aan de aard van de schepping, de strijd in de natuur verstoort de vrede niet. De leeuwen brullen om hun spijs van God te begeren, in de nacht gaan de wilde dieren uit, als de zon opgaat trekken zij zich terug, dan gaat de mens uit tot zijn arbeid (Psalm 104: 21-23). In de natuur is de mogelijke sabbat verwerkelijk. Nu zoekt de geschiedenis de sabbat *voor de ménsen*. Dat deze gang niet gaat langs lijnen van geleidelijkheid, integendeel door op- en ondergang, zó verborgen van bedoeling dat steeds weer de twijfel opkomt of de geschiedenis wel heilsgeschiedenis bevat, ja zelfs of de geschiedenis niet toch voor een zinloos Natuur-woorden moet worden gehouden, ligt aan de weerstand, die men – alweer met die algemene term – demonisch kan noemen.

I

De *satan* is een late voorstelling in de 'Israëlitische literatuur', maar het 'boze' heeft men zich uiteraard niet behoeven uit te denken. Dat het recht steeds tegen de stroom in moet

⁴⁰² Het Molotov-Von Ribbentropact – het niet-aanvalsverdrag tussen Hitler-Duitsland en de Sovjet-Unie – wordt ondertekend op 24 augustus 1939. De Duitse inval in Polen is op 1 september, die van de Sovjet-Unie op 17 september. Deze zin zal dus een late inlas zijn, wellicht zelfs in een drukproef. Op 18 september 1939 levert M de kopij van *Edda en Thora* in bij uitgeverij Callenbach.

gaan en het onrecht steeds de stroom mee heeft, was ook in Israël een stuk algemene ervaring.

|273| De Thora in engere zin kent Satan niet bij name.⁴⁰³ Eerst in de proloog van het boek Job en in de profetieën van Zacharia treedt hij op. Het kan niet onze taak zijn op de literair-historische vragen die hier rijzen in te gaan. Slechts worde vastgesteld dat de satan als ‘aanklager’ niet zonder meer een boos karakter werd toegeschreven, dit uit kracht van Israëls schuldbesef. Zodra Satan de ‘tegenstander’ wordt, verdicht hij zich tot een zelfstandige figuur, die verwant is met de *hēlāl* (Jesaja 14: 12), de glanzende ster (in de Latijnse vertaling: *Lucifer*), de zoon van het morgenrood, die de hemel bestormen wil om zijn troon boven de sterren van God te stellen, en evenzeer met de geest van de onreinheid die de valse profetie voortbrengt (Zacharia 13: 2).

II

Ook de satan neemt wraak *over de gestelde grenzen*. Dat is zijn formele overeenkomst met Loki. Het ‘boze’ wordt gelokaliseerd in ‘Satan’ – voor zover het als bovenmenselijk-machtig wordt ervaren (1 Kronieken 21: 1 vergeleken met 2 Samuël 24: 1). De moderne, uit de tijd van de romantiek stammende term: het ‘demonische’ is minder bruikbaar tot omschrijving van de satan, betrekkelijk beter past zij voor bepaalde zijden van Jahve zelf. En hier begint nu, zij het op een voor ons gevoel vreemde wijze, de structuur van de Thora zich uit te werken. Hoewel niet de zogenoemde ‘Almacht’ Israël logisch dwingt ook het boze aan Jahve toe te schrijven, werkt zich het geloof in de kwalitatieve Enigheid van God in deze richting uit dat men liever zich denkt dat God op de ‘weg Gods’ |274| zichzelf hindernissen in de weg legt, om die te overwinnen en zijn *kabōd* te openbaren, dan over te gaan tot de aanname van een tegengod.

Maar nu is hier iets anders te bedenken dat van het grootste gewicht is, namelijk dat de satan een *malakh* (engel, bode) is. Hij hoort tot de hemelse hofstaat, evenzeer als Michaël en Gabriël, al is hij gevallen. Omgekeerd vervult Jahve’s goede engel, die Bileam tegemoet treedt, de functie van tegenstander (*le-satan*). [Num. 22: 22, 32]

III

Het volkomen tegendeel van de *malakh-Jahve*, die *Jahve zelf* is in de daad van zijn zelfopenbaring, die, zo men wil, soms ‘demonische’ trekken draagt, is de satan voor de *ervaring* niet altijd. Er zijn grensgebieden waar het zo donker is dat de gestalten verwisseld kunnen worden of in elkaar vervloeien.

Ook is er sprake van een ‘boze geest van de *Heer*’ die vaardig worden kan over de mensen en die niet of nauwelijks te onderscheiden is van de satan. Dus schijnen de ‘eigenschappen’ van Jahve, in de theofanie (Exodus 34) uitgeroepen, volkomen onverenigbaar met wat er soms gebeurt in de geschiedenis, ook in de geschiedenis die op de theocratie gericht is. Jahve’s toorn wordt gramschap en grimmigheid genoemd op talloze plaatsen van het Oude Testament. Naar de mensenmaat van goed en kwaad is Hij niet te meten, maar ook de

⁴⁰³ |5| A. Dillmann: *Handbuch der Alttestamentlichen Theologie*. Leipzig: Hirzel 1895, 337v. [4939]. Eichrodt: *Theologie des A.T. II*, 109v., (Hänel), moet zijn E. von Hartmann: *Die Religion des Geistes*. Bad Sachsa: Haacke 1907, 71v., 212v. [897]

maatstaf van zijn openbaring en zijn verbond schijnt telkens ongeldig te worden door de 'boden' die voor Hem of tegen Hem en toch voor Hem hun werk doen.

En ten slotte zijn er de plagen van Egypte en de inbezitname van Kanaän, die bewijzen dat wat van Jahve uit |275| gaat verschrikkelijk is, in vernietiging, in niets ontziende strijd tegen het heidendom.

“banne sie, banne
nicht schließe ihrethalb einen Bund...
dann flammt SEIN Zorn in euch ein und vertilgt dich rasch
Sondern so solt ihr ihnen tun:
ihre Schlachtstätten schleifen,
ihre Standmale zertrümmern,
ihre Pfahlbäume zerhacken,
ihre Schnitzwerke im Feuer verbrennen.” [Deut. 7: 2vv. Buber-Rosenzweig]

Tot dat 'demonische' kan men ook rekenen de 'willekeur' van de verkiezing, want ook die is van een grondeloze willekeur voor alle ervaring. En deze willekeur wordt door Jahve zelf verkondigd.

“Nicht weil euer ein Mehr wäre gegen alle Völker
hat ER sich an euch gehangen, hat euch erwählt,
denn ihr seid das Minder gegen alle Völker
sondern weil ER euch liebt
und weil ER den Schwur wahrt den ER euren Vätern
zuschwor, führte ER euch heraus mit starker Hand.” [Deut. 7: 7v. Buber-Rosenzweig]

Inderdaad stuiten wij met onze geest nog steeds op deze ondoordringbare wand van een voor ons besef willekeurig en daarom ergerlijk besluit. Inderdaad moeten de volken te midden waarvan Israël |276| kwam dat negatief-machtige⁴⁰⁴ van Israëls God sterk ervaren hebben. En toch is dit alles fenomenologisch als noodzakelijk in te zien, vanuit de enigheid van God die in de wereld het teken zet dat zij niet *van* de wereld is, *in* het worden het teken van een *eigen* weg. Want negatief is dit alles voor de Thora allerminst, de doelgerichtheid op de theocratie, op het messiaanse rijk blijft door en ondanks dit alles haar volle geldigheid en werkelijkheid behouden. En niet alleen dit, maar ook de vrijheid van de creaturen en de ongodelijkheid van Satan blijft gelden en wordt openbaar.

IV

Dat de mensen en alle machten huns ondanks *worden gebruikt* om, waar zij dat allerminst bedoelen of verwachten, dienst te doen voor de zelfgenoegzame heerlijkheid van Jahve, die

⁴⁰⁴ |8| “Was hier hereinbrach, war grundsätzlich die radikale Entgötterung der Natur... eine rücksichtslose Negation jeder anderen Gottesgegenwart als derjenigen im Ereignis des Bundesschlusses. Wenn es fromme Kanaaniter gab – und warum sollte es solche nicht gegeben haben? – so muss ihnen der Gott Israels wie der leibhaftige Tod und der Glaube Israels wie die Areligiosität selber erschienen sein.” Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik* I/2, 93.

tegelijk het heil van de mensen omvat, wordt in Deuteronomium sterk naar voren gekeerd. Zelfs de afval van het volk vermeerdert de glorie van de vrijmachtig-verkiezende God. Nog veel sterker geldt dat uiteraard voor de vijanden, met name voor hen die groot gaan op hun eigen kracht. Ze worden tot exempelen van machteloosheid gesteld voor alle tijden. "Waarom woeden de heidenen?" (Psalm 2[: 1]).

Zo vinden wij in het Oude Testament hier en daar een *ironische Überlegenheit* in een onvergelykelijke taal uitgedrukt. In het volgende stuk handelt de veldheer zelf, hij han |277| delt vrij, en toch doet *Jahve* hem triomferen en in zijn triomf bereidt wederom Jahve hem de nederlaag. Maar meer: God bezoekt daarin Israël en tegelijk brengt Hij, bij alle gelijk, Sanheribs ongelijk aan de dag, namelijk zijn demonische hoogmoed.

Dich verachtet / dich verspottet
die Tochter Zion / die Maid,
hinter dir her schüttelt das Haupt
die Tochter Jeruzalem:
Wen hast du gehöhnt
hast du geschmäht,
gegen wen erhobst du die Stimme,
trügst überheblich deine Augen empor?
Gegen den Heiligen Jisraels!
Den Herrn hast du durch deine Boten gehöhnt,
du hast gesprochen:
Ich bins, der mit der Menge meiner Reiter erstieg
die Erhebung der Berge
des Libanons Flanken –
nun rode ich
den Hochwuchs seiner Zedern
die Erlesenheit seiner Zypressen
nun komme ich
in die Nachthütte seines Randes
in den Busch seines Gartenhags;
ich bins, der fremd Wasser erbohrte und trank,
nun trockne ich
mit meinen Sohlentritten allen Flusslauf Ägyptens!
Hast du es nicht gehört:
von fernher habe Ich das bereitet, |278|
von Urtagen her es gebildet,
kommen ließ ich es jetzt: du wurdest,
umwehrte Städte niederzukrachen
nun wüste Trümmerwälle
dass ihr Sassen, kurz von Arm, verschreckt zuschanden werden
sind Kraut des Feldes, grünend Gras, Dachbinse
Versengnis vor dem Halmwuchs!
Ich kenne also

dein Sitzen, dein Fahren, dein Kommen
und *dein Auftoben wider mich*:
weil du wider mich auftobst
und dein Ungestüm in meine Ohren steigt,
lege ich meinen Hake in deine Nase
und meinen Zaum in deine Lippen
und heiße dich heimkehren
auf dem Weg, auf dem du gekommen bist.” [2 Kon. 19: 21-28 Buber-Rosenzweig]

De Willekeur van Jahve, die zich voordoet als benéden het recht, is inderdaad bóven het recht, een hogere rechtvaardigheid. De ‘Willekeur’ drukt de goddelijkheid van zijn God-zijn uit, zulks in tegenstelling met de heidense voorstellingen volgens welke de goden meest aan het Lot, maar ook wel, in zachtere tijden, aan een meer of min abstracte overmacht van menselijk gedacht recht en billijkheid onderworpen zijn. Zo laat Goethe in het *Achilleïs*-fragment Hera zeggen:

“Willkür bleibt ewig verhasst den Göttern und Menschen
Wenn sie in Taten sich zeigt, auch nur in Worten sich kundgibt. |279|
Denn so hoch wir auch stehen, so ist der ewigen Götter
Ewigste *Themis* allein, und diese muss dauern und walten.”⁴⁰⁵

Dat zulk een Themis voor Jahve *niet* bestaat, dát wordt uitgedrukt door de labiele voorstelling van de satan als zelfstandige en toch niet zelfstandige figuur, door het donker van die randgebieden waar onze zedelijke oordelen falen en verdwalen, waar ook de Thora blijkt een geschénk te zijn en niet een noodzákelijke relatie tussen God en het recht.

V

Het ‘boze’ is het antigoddelijke, dat met bijna-goddelijke macht bekleed door God Jahve wordt geleid: vrij, is het gebonden, zelfstandig, doet het een slavendienst, zijn weerstand is een hulp. Satan blijft een engel, een bode, evengoed als Gabriël een die gezónden wordt en terúggeroepen. Jahve zegt tot deze: ga en hij gaat en tot gene: doe dat en hij doet het. Een systematisering is ondoenlijk,⁴⁰⁶ niet alleen hier in ons verband van gedachten, dus in de tekening van structuren, maar ook naar het onmiddellijke besef van de belijder, daarom moest ook de dogmatiek hiervan |280| afzien.⁴⁰⁷ Slechts dit kan gezegd worden en daarmee

⁴⁰⁵ J.W. Goethe: *Achilleis*, Erster Gesang. *Werke* L, 281 [= *Gedenkausgabe* III, 237].

⁴⁰⁶ |10| “Wenn ein Mensch in unbegreiflicher Verblendung sich selbst untreu wurde, so dass sein Handeln schließlich ihm selbst und dem Volk Gottes zum Unheil ausschlug, so war auch dies ein Wirken Gottes... Eine Welt von bösen Geistern (in sittlichem Sinne) welche neben Gott auf die Handlungen der Menschen versuchend einwirkte, kannte Alt-Israël nicht: und doch sah man in solchem Tun ein unfreies, übernatürlich gewirktes Handeln. Es gab kein anderes Mittel, um das Unheimliche, Überwältigende, ‘Dämonische’ der sündlichen Macht auszudrücken, als dass man auch darin ein Wirken Jahves, wenn auch im Zorn geschehend, erkannte.” Justus Köberle: *Sünde und Gnade im religiösen Leben des Volkes Israel bis auf Christum*. München: Beck 1905, 51v.

⁴⁰⁷ |11| Karl Barth: *De apostolische geloofsbelijdenis* (voor Nederland bewerkt door K.H. Miskotte). Nijkerk: Callenbach 1935, 53. Duits: *Credo – die Hauptprobleme der Dogmatik dargestellt im Anschluss an das*

is eigenlijk het beslissende gezegd: het demonische is niet, het geschiedt, het heeft geen bestand dan in en tijdens de gang van de Raad en de Daad van God. Ook zo blijft de satan voor het denken van de Thora een crux, een volstrekt ondoorgrondelijk raadsel, een Godsraadsel.

Met het worden is hij niet gegeven. Tot de grond van de schepping behoort hij nog minder. Voor de geschiedenis is hij niet nodig. Met het gebod van Jahve is hij in strijd. Hij is een engel, zij het een gevallen engel. Hij is nergens zoals Loki een aanklager van God, maar een aanklager *van de mensen*, hij is nergens een tegenstander die de gang van God verhindert, maar een tegenstander die uit het ongerijmde van zijn doen indirect het messiaanse doel aan de dag brengt. *Malakh* is hij, engel, dat wil zeggen geen substantie maar een *functie*. Is enerzijds deze functie duisterder dan een substantie bij mogelijkheid zou kunnen zijn, het feit zélf dat hij slechts een functie heeft, beduidt de doorbreking van alle heidense demonenleer en demonenangst.

VI

Omdat de eenheid van de gedachten hier ontbreekt, ondanks de consequentie van het 'monotheïsme', hebben wij te vragen *waarom* zij ontbreekt, waarom zij naar de structuur van de Thora *moet* ontbreken. Behalve het verband met de enigheid waarop wij reeds wezen, ligt deze noodzaak in de gedachte dat de geschiedenis '*gewone*' geschiedenis is (zie hoofdstuk IV), dat is: over heel het vlak van de onmiddellijke waarneming geschiedenis van mensen met mensen in een dialogisch handelen. Daarmee stemt overeen dat wij nergens in de [281] Thora een logisch-doorzichtige betrekking gesteld vinden tussen God, Satan en mens. Daardoor blijft er ruimte voor de creatuurlijke waardigheid én voor de schuld van de mens. Misschien kon onze uiteenzetting een verkeerde indruk wekken, namelijk alsof de satan voor de Thora een centraal probleem zou vormen. Zoals gezegd, de Thora in engere zin kent hem in het geheel niet en in de andere delen van het Oude Testament is hij een grensfiguur, die slechts nu en dan opduikt. Wij spraken niettemin over deze figuur vrij uitvoerig omdat het ons dienstig scheen door een vergelijking met Loki van weer een andere zijde de innerlijke samenhangen van elke structuur, met name van het 'wezen' van de verkondiging van het Oude Testament aan te wijzen. Overzien wij het geheel van de gegevens, dan is de basis van de leer aangaande Satan niet alleen zeer smal, maar deze wordt ook gescheiden gehouden van het geheel van de verkondiging. Dat de satan bestaat, daarmee poogt men een verwarde ervaring weer te geven, het is geen object van verkondiging. Natúúrlijk niet! Indien tenminste voor juist gehouden moet worden wat wij vonden: dat 'geschiedenis' niet als een kosmisch, maar als een menselijk drama gezien moet worden.

De menselijke '*schuld*' vormt in de Thora een *apart* geheim dat meestal met Satans weerstand noch met het 'demonische' in Jahve in verband wordt gebracht. Althans nimmer in een causaal verband. Echter, er zijn trekken van overeenkomst tussen Satan en de 'goddeloze'. De 'goddeloze' toch is de bondsbreker. En hij heeft met de satan de rebellie gemeen. De 'goddeloze' is niet de onzedelijke, hij is de verachter van de genade van zijn

Apostolische Glaubensbekenntnis. 16 Vorlesungen gehalten an der Universität Utrecht im Februar 1935. München: Kaiser 1935. Zürich: Zollikon 1946, 36.

verkiezing, daarom |282| is hij alleen in *Israël* mogelijk. De heidenen zijn in deze zin géén goddelozen. Zoals Satan alleen in de hemel mogelijk was, zo is de goddeloze alleen op het erf van het verbond mogelijk.

En de *tesjoeva* (ommekeer)⁴⁰⁸ is wederom een *apart* geheim dat met Satans nederlaag noch met Jahve's triomf in onmiddellijk doorzichtig verband staat. Niet dáárom bekeert Israël zich omdat het Satans onmacht heeft beleefd – en niet dáárom omdat Jahve toch op de lange duur de sterkste zal blijken. Het is niet zó dat de mens dáárom zich bekeren kan omdat hij de weerstand doorziet als zonder bestand of omdat hij Gods zwijgen doorziet als een geduldige gerichtheid op het rijk. De *tesjoeva* geschiedt als antwoord op het Woord, en het Woord is een herinnering aan het verbond dat Jahve met de vaders gesloten heeft.

Wel kan men het boze in de mens als een contrastmatige spiegeling van de ommekeer verstaan, in die zin dat men om te weten wat het 'boze' in de gewone geschiedenis nu eigenlijk *is* zien moet naar wat de mens doet die zich bekéért. De 'zonde' is niet in het algemeen het omgekeerde van de deugd als rustende eigenschap, zij is als acte het tegendeel van de acte van de bekering, met name het nalaten daarvan.

VII

Uit dit alles volgt dat het probleem van de Theodicee in Israël schrijnend moet zijn als nergens elders. Vanwege het leed in de wereld, vooral vanwege het lijden van de *tsaddik*, maar meer omvattend vanwege de demonische machten die 'tegen' God zijn en toch |283| 'van' God zijn. Evenwel kan ook dit vraagstuk niet anders verstaan worden dan als keerzijde van de onvergelijkelijkheid van Jahve.

Sjema Jisraël, Jahve èchad! Hoor Israël, de Heer onze God is een éinig Heer. [Deut. 6: 4] Daaraan ontspringt Asafs klacht (Psalm 73) en Jobs opstandigheid.⁴⁰⁹ De goddelozen hebben vrede, dat 'ziet' Asaf, dat niet God hem bezocht, maar Sátan onder Gods toelating, dat ziet Job niet. Hadden deze mannen God kunnen zien als een god of satan kunnen zien als goddelijk (gelijk Loki in zijn soort goddelijk is), dan zouden zij al hun leed kunnen wegwerpen, hun aanvechting zou van stonde aan zijn vergaan.

"Dat God ons recht moge doen tegen 'God'." Dit wonderspreukige gebed is te beschouwen als de kern van het Jobsprobleem.⁴¹⁰ En dit spreekt én de uiterste aanvechting én het uiterste vertrouwen uit. Eerlijker kan men de ervaring niet vasthouden, standvastiger kan het beroep op de Eenheid en Enigheid niet zijn dan hier.

VIIa

Juist de radicale onoplosbaarheid van het raadsel van Satan als *malakh*, van de zonde in het wereldbestel van Jahve, van de weerstand die God zelf zichzelf in de weg legt, wijst iets wezenlijks aan in de structuur van de Thora.⁴¹¹ Deze verlegenheden zijn evenzovele tekenen van het totaal andere van de Thora, de moeiten die het hart hier lijdt zijn heilige moeiten.

⁴⁰⁸ |12| Kassner: *Der indische Gedanke*, 45.

⁴⁰⁹ |12a| Vgl. A. Dillmann: *Handbuch der A.T. Theologie*, 314vv.

⁴¹⁰ |13| K.H. Miskotte: *Antwoord uit het Onweer*. Amsterdam: Holland 1936. [= *Verzameld Werk* 10. Kampen: Kok 1984, 220]

⁴¹¹ |14| Vgl. Daniël Chantepie de la *Saussaye Sr.*: *Beoordeling van het werk van Scholten over de leer der Hervormde Kerk*. Utrecht: Kemink ²1885, waarin *kritiek* geuit wordt op *Scholtens determinisme*. [832]

Niets kan de aangevochten mens baten dan het *Woord* van Jahve, want het Worden is doelloos en het |284| lot op zichzelf is stom, maar het Woord belooft en scheidt de uiteindelijke sabbat voor de mensenwereld (Psalm 92, Jesaja 9: 7, Micha 4: 2, Zacharia 14: 9).

“De rechtvaardige zal groeien als een palmboom,
Hij zal wassen als een cederboom op Libanon.
Die in het huis van de Heer geplant zijn,
die zal gegeven worden te groeien
in de voorhoven van onze God.
In de grijze ouderdom
zullen zij nog vruchten dragen;
zij zullen vol en groen zijn;
om te verkondigen,
dat de Heer recht is:
Hij is mijn rotssteen,
En in HEM
is *géén onrecht*.”⁴¹² |285|

Herkenning

“Der Hochmut ist der geheime Kanal, der die beiden einander dialektisch entgegengesetzten Formen der Hoffnungslosigkeit: die Verzweiflung und die Vermessenheit verbindet.”

Josef Pieper⁴¹³

Het heidendom heeft geen Theodicee nodig. Zal men het simplisme of zal men het verhevenheid noemen, de grote eenvoud waarmee de volkeren, de *gojim*, hebben berust in de bitterheden van de weerstand? Zelfs de Griekse tragedie, met name die van Aeschylus, is geen jobiade, en geen antieke elegie vertoont verwantschap met de psalmen van Asaf. Dit ligt in de rede, want er is geen grond om het boze voor antigoddelijk te houden, in het Al is de weerstand meegesteld. Maar de keerzijde dringt zich op, namelijk dat het ten slotte evenmin zin heeft het goede te nemen als een goddelijke gave.

I

De *“Absichtlichkeit”* van het gebeuren moet worden geloofend, ook al schijnt deze telkens door de ervaring bevestigd te worden. Om het boze te aanvaarden als noodzakelijk moet de menselijke geest ook het goede aanzien als zonder bedoeling. Zou ergens een bewuste bedoeling moeten worden aangenomen, dan zou het overal moeten gebeuren. Daarom zien we in alle rijp geworden heidendom een eigensoortige poging om elke teleologie van de geschiedenis uit te schakelen. |286|

⁴¹² Psalm 92: 13-16, lichte bewerking van de tekst van de Statenvertaling.

⁴¹³ In: Josef Pieper: *Über die Hoffnung*. Leipzig: J. Hegner 1935. [4252] Te vinden in: *Werke in acht Bänden* 4. Hamburg: Felix Meiner Verlag 2008, 285.

“Jene eisernen Hände der Notwendigkeit, welche den Würfelbecher des Zufalls schütteln, spielen ihr Spiel *unendliche* Zeit: da *müssen* Würfe vorkommen, die der Zweckmäßigkeit und Vernünftigkeit jeden Grades vollkommen ähnlich sehen.”⁴¹⁴

Daarmee, dus met de leer van het eeuwig worden zélf, zijn de vragen van de Thora met één slag van tevoren overbodig, onnozel en onmogelijk geworden.

“...was Loki mit schamloser Offenzüchtigkeit seinen vornehmen Verwandten im Trinkgelage der Götter zu Gemüt führt und was sie nicht zu leugnen wagen... Es ist das Dämmergericht einer Menschheit, die sich selber unheimlich und furchtbar geworden ist. Wider des Werdens Dämonie hilft nichts; für sie ist so wenig wie für den Tod ein Kraut gewachsen... Diese Dämonie will durchlebt, durchlitten, durchtätigt sein. Abseits vom Wege stehen wollen, bis sich das eiserne Gesetz erfüllt, ist zwecklos, und überdies, wo gäbe es dies Abseits?”⁴¹⁵ Het stomme feit *is* God.

II

Wij verkeren in de wereld van de ‘*identiteit*’.⁴¹⁶ Daarin is geen plaats voor het geestelijke drama van de mens, omdat de vrijheid daar werd tenietgedaan. Wel kan men in zekere zin zeggen dat ook de islam van een grote identiteitsformule leeft, namelijk van de belijdenis: “Allah is Allah”. Daarom heeft de islam evenmin behoefte aan een ‘rechtvaardiging Gods’. Zij scheidt de logica die het lichaam van de werkelijkheid wel raken maar niet veranderen kan. De ‘weg van Allah’ is niet onderscheiden van de nood |287| wending van het gebeuren. Alleen is deze identiteit nog een ‘geestelijke’ te noemen in zoverre Allah toch ook Schepper (geweest) is. Daarentegen ligt het heidendom onder de ban van de identiteit van een oerwereld.

III

Daarin ligt voor degenen die onder de adem van de Thora onwillig verkeerd hebben blijkbaar een grote bevrijding, een verlossing uit elke zedelijke aanvechting. Zodra Loki onderkend is als god, als Ase, komt er een vreemde, religieuze rust in het gemoed.

Nu wordt het tijd opnieuw de ‘*onschuld van het worden*’,⁴¹⁷ de heerlijke willekeur van de natuur te prijzen, nadat of terwijl men nog druk spreekt over de onberekenbaarheid en willekeur van de God van Israël.⁴¹⁸

En men maakt zich op om het besef van de ‘*onschuld van de wraak*’⁴¹⁹ terug te winnen. Loki is een god, zijn gespletenheid is noodzakelijk. Wie dit inziet lijdt niet |288| meer aan de

⁴¹⁴ |15| Nietzsche: *Werke IV*, 130.

⁴¹⁵ |15a| Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen I*, 35.

⁴¹⁶ |16| Kassner: *Zahl und Gesicht*, 69, 114, 147v., 197.

⁴¹⁷ |17| Nietzsche’s *Nachlass* werd geordend en onder deze titel uitgegeven door Alfred Bäumler: *Die Unschuld des Werdens*. Stuttgart: Kroner 1932.

⁴¹⁸ |17a| “Dagegen kann der jüdische Jahve als die Inkarnation der Willkür bezeichnet werden... Was Jahve ist, ist er aber, weil er so sein *will*; er steht über alle Natur, über jedem Gesetz, der absolute unumschränkte Autokrat. Gefällt es ihm, ein kleines Völkchen aus der Menschheit herauszuwählen und ihm allein seine Gnade zu erweisen, so tut er es; will er es quälen, so schickt er es in Sklaverei; will er dagegen ihm Häuser schenken, die er nicht gebaut, Weinberge, die er nicht gepflanzt hat, so tut er es und vernichtet die unschuldigen Besitzer.” Chamberlain: *Grundlagen*, Volksausgabe 1912, 285.

⁴¹⁹ |18| Rudolf Pannwitz: *Die deutsche Lehre*. Neurenberg: Carl 1919, 342vv.: “von der Unschuld der Rache und der großen Gerechtigkeit”, een typisch mythisch stuk, waarin toch ook bekend wordt: “Der Aufputz aller faulen,

doem dat in het Asenrijk de Reuzenaard als weerstand zich opwerpt, en kan de tragiek *bejahren* krachtens welke de Reuzenaard telkens weer sterker blijkt dan het Asenrijk. Er bestaat een vaste verhouding tussen de lust aan de vergankelijkheid en de aanvaarding van het boze als goddelijk-noodzakelijk.

In de *Fröhliche Wissenschaft* heet het: "Sähest du feiner, so würdest du alles bewegt sehen: wie das brennende Papier sich krümmt, so vergeht alles fortwährend und krümmt sich dabei... wir sind nicht fein genug, um den... absoluten Fluss des Geschehens zu sehen... das Bleibende ist nur vermöge unserer groben Organe da."⁴²⁰ Niet eens, maar telkens verkondigt daarom Nietzsche: "nichts ist wahr, alles ist erlaubt."⁴²¹ Nu wordt juist dit fijnere zien tot de grote, lofwaardige 'boosheid'. Boos in zoverre het anderen hindert en ergert,⁴²² boos in zoverre als het alle grens en orde met Loki 'ontmaskert'. Böse wordt een eretitel die goeddeels samenvalt met 'waarachtig'. Geen feitelijke teugelloze willekeur, maar de innerlijke vrijheid daartoe wordt als de schoonheid van het leven van de edelen geroemd. "Meine Philosophie – den Menschen aus dem Schein herausziehen auf jede Gefahr hin".⁴²³ Welk gevaar? Men kan het in een persoonlijke toepassing zeggen met de woorden van Kassner: "...dass ein solcher Mensch nicht mehr weiß, wie weit oder bis wohin er lachen und wie weit er ernst sein dürfe, und dass ihm darum stets das eine in das andere fährt oder überläuft."⁴²⁴

IV

Nieuwe mogelijkheden voor de praktijk openen |289| zich van hieruit. De edelen die deze volstrekte onzekerheid uithouden of trachten uit te houden zijn immers zeldzaam. In de massa brengt de opheffing van elke vastigheid noodzakelijk het nihilisme in de platte zin voort. Intussen zijn er tegen deze ontwikkeling geen doorslaande argumenten te vinden dan alleen, kort en goed: *Lokis Fesselung*. Elk vuistargument van de Asen echter is een slag tegen het Asenrijk zelf.

Daardoor komen dingen bijeen die het verst van elkaar verwijderd schenen te leven, namelijk: het mythische levensbesef en het *pragmatisme*. Gelijk het heden ten dage is! "Das Maß ist uns fremd, gestehen wir es uns, unser Kitzel ist gerade der Kitzel des Unendlichen, Ungemessenen".⁴²⁵ Vandaar een algemeen verdedigen van een oproep tot *hybris* tegen 'God', dat is tegen elke zedelijke doelstelling in wereld en mensenleven,⁴²⁶ een oproep waarin elite en massa elkaar kunnen vinden en verstaan, om samen hun 'verlossing' te vieren.

geilen, feigen Bräuche mit dem heiligen Geiste urältester Blutrache, die Verrohung, Verdummung, Verhuring, Verhündung, Verschwindelung des Heiligen Geistes urältester Blutrache und Folge" – maar daarmee bedoelt hij ten slotte af te weren: "das falsche Verantwortlichmachen der Seele als habe sie aus freier Wahl dasselbe bewirkt..." [6125]

⁴²⁰ Nietzsche: *Werke* XII, 29v.

⁴²¹ Nietzsche: *Werke* XII, 469.

⁴²² |19| *Zarathustra*. Nietzsche: *Werke* VI, 420.

⁴²³ |19a| Nietzsche: *Werke* XII, 18.

⁴²⁴ Rudolf Kassner: *Die Grundlagen der Physiognomik*. Leipzig: Insel-Verlag 1922, 35. [3934]

⁴²⁵ |19b| Nietzsche: *Werke* VII, 179.

⁴²⁶ |19c| "Hybris ist unsere ganze Stellung zu Gott, will sagen zu irgendeinem angeblichen Zweck – und Sittlichkeitsspinne hinter dem groszen Fangnetz – Gewebe der Ursächlichkeit... was liegt uns noch am 'Heil' der Seele! Hinterdrein heilen wir uns selber: Kranksein ist lehrreich." Nietzsche: *Werke* VII, 420.

V

Hiermee hangt samen dat de mogelijkheid van de humor slinkt. Zoals omgekeerd alle Germaanse geesten die de humor kenden en koesterden: Lichtenberg, Jean Paul, Grimmelshausen, Keller, het minst deel hebben aan de overlevering van het mythische levensgevoel. De humor onderstelt de liefde voor de mens als gevallen vorst, als onttroonde koning.⁴²⁷ De humor houdt, |290| terwijl zij de wereld loslaat, haar toekomst vast. De humor ziet de weerstand tegen God als vergeefs, zij ziet de grensoverschrijding met een lach en een traan aan, zij houdt zich vrij van “die Magie des Extrems”, de humor is ongelovig jegens het geloof in het blote worden en neemt – uit kracht van een ander, meer of min bewust geloof – zelfs de tragiek nooit geheel ernstig. De humor stijgt Loki’s ironie te boven en blijft trouw aan de betrekkelijke grenzen en vormen van het leven, op hópe... In ieder geval verstaat de humor de verlegenheden van Asaf en Job als positieve heilige waarden, als teken van een diepe innerlijkheid.

VI

Wat de Edda uitsluit is eigenlijk die innerlijkheid die het geheim vormt van de problematiek van de Thora. De notie van het ‘geloof’ ontbreekt. De mythe omschrijft, ontvouwt, beeldt wereldwerkelijkheid: daar valt niets te geloven, daar kan men eigen ervaring op een diepere wijze herkennen. Daarom is het *heidendom zonder innerlijkheid*, zonder die bijzondere innerlijkheid waaruit uiteindelijk de ‘vrijheid van een christenmens’ wast⁴²⁸ en alle geestelijke zelfstandigheid.

Ten slotte zien we hier wat naar mythisch besef eigenlijk ‘cultuur’ is.⁴²⁹ Wanneer de dimensie van de transcendentie, van de zin en het doel weggenomen werd, wat zal ‘cultuur’ dan onder waarachtige mensen anders kunnen betekenen dan juist het streven om de waan van een mogelijke ‘beschaving’ over de hele linie te breken? Het moge dan waar zijn dat de mens op |291| een onverklaarbare wijze de natuur te boven wil komen, het is volgens hen daarom te méér nodig de dwaze mens de vergeefsheid van zijn pogen te binnen te brengen, door de oermachten en oergestalten voor hem óp te roepen tot zijn verbijstering. Dan gaat er een scheiding door de schare: de massamens vlucht in een nieuwe waan, de hogere mens houdt stand aangezicht tot aangezicht met het wervelende ledige, het *tohoewabohoe*⁴³⁰ – en beseft niet dat ook dit, juist dit, hoe wijd en kosmisch ook, in Thora-zin een afgod is, waarvan voluit geldt wat een van de diepste geesten van onze tijd gezegd heeft: “vom Götzen könne man in der Tat sagen, dass er mit seinem eigenen Geheimnis, seiner eigenen Verborgenheit bemalt oder angestrichen sei. Und man müsse es mit den Augen ablesen, wie hier die Fratze und die Verzogenheit der Züge nur eines anzeige: die Identität mit sich selber... die Fratze, sein Monströses drücke gar nichts anderes aus, sobald wir es in Menschensprache übersetzen, als dass er kein Beispiel oder Vorbild sei oder in einer Welt

⁴²⁷ |20| Jean Paul: *Vorschule der Ästhetik* (1804). *Sämtliche Werke*. Weimar: 1935. Theodor Haecker: ‘Humor und Satire’, in: *Wiederbegegnung von Kirche und Kultur* (1927), 176v.

⁴²⁸ |21| “Der Glaube: das ist ein Ungeheures. Ganz Asien kennt ihn nicht... Im Gottmenschentum Buddhas steckt noch Magie.” Rudolf Kassner: *Buch der Erinnerung*, 219.

⁴²⁹ |22| Grigol Robakidse: *Das Schlangenhemd*. Jena: Diederichs 1928, 156vv. [4040] Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 40vv.

⁴³⁰ Hebreeuws: het ‘woest en ledig’ van Gen. 1: 2.

ohne Beispiel, sagen wir es so: in einer beispiellosen Welt, in einer Welt der puren Verwandlung und des pursten Zaubers lebe".⁴³¹

Het is niet toevallig dat de intellectuelen van de Balkanvolken die een weinig denken hebben geleerd van de westerse wetenschap,⁴³² naar de wet van hun barbaarse wezen en volgens de wet van de ondankbaarheid van de meest onverdiend gezegenden zich instinctief voelen aangetrokken tot het fascisme en daarbij minder behept blijken met een cerebrale inslag, met een theorie |292| óver de mythe, maar niet zelden een bloedeigen woord vinden dat bewust elke veredeling van de natuur hoont. Zij verwijten de westerse, dat is in hun ogen de christelijke mens, bijvoorbeeld dat hij "het vermogen niet meer bezit, zijn instincten te gehoorzamen", dat zijn taal, bij alle vormenrijkdom, geen 'gelijkenissen' meer scheidt, dat hij de diepe zin van de 'corruptie' niet verstaat, dat hij niet durft vernielen.⁴³³

'Loki' is bij uitstek hun god. Geen Asendaad, geen Asenwoord is veilig voor hun bijtende kritiek, geen afval tot de Reuzen wordt meer bemanteld. Maar deze zelfde heimelijke lust vrij te worden en liever in de afgrond van die vrijheid onder te gaan dan zich door wet en gebod te laten storen spookt reeds heel lang door de Duitse gouwen. Zoals noodzaak en toeval in het worden niet meer zijn te onderscheiden, zo lopen al te straffe orde en al te wilde willekeur in elkaar over, zo wisselen vertwijfeling en vermetelheid hun plaats, hun recht en hun invloed over en weer. Wel mag Odin, die de zede gegrond heeft en de trouw verkondigt, bezorgd zien naar Lafeja's zoon, Loki, die zijn godsmacht dáárvóór inzet dat de wezens zullen leren verstaan hoe ook zede en recht niet verder reiken dan het Reuzenkarakter van de wereld toelaat.

Wij herinneren ons het woord van Von Treitschke: "*Dass der Staatsmann nichts Sittlicheres vollbringen könne als das Notwendige*".⁴³⁴ Men vergist zich schromelijk wanneer men meent dat dit een gezond-conservatief woord is. Het is niet nodig de praktijk en de praktijken af te wachten, het is zelfs niet nodig een logische analyse te |293| ondernemen van de grondslagen van deze en dergelijke uitspraken – louter fenomenologisch vertonen ze reeds de structuur van Loki, van het latente nihilisme. Ook dit is een punt waarover Edda- en Thora-gelovigen het volkomen eens kunnen zijn, met alleen een verschil in waardering, in keuze. Dat de dingen zo liggen valt niet te ontkennen, de hele opstand van het 'leven' tegen de 'geest' is er een bewijs van. De enorme invloed van de geweldstheorieën op de Germaanse geest is toch alleen te verklaren uit het feit dat deze er 'religieus' rijp voor was. Daarom kon het ook geen 'wetenschappelijke' theorie blijven, maar werd [het] een cultisch omkleed en hymnisch omzongen dogma, vol mythische haat tegen alle humaniteit.

"Gewalt ist die Grundkraft des Lebens, man kann auch Wille zur Macht sagen oder heroischer Realismus. Diese Haltung ist nicht Flucht aus dem Nihilismus, oder aus einer nihilistischen Verzweiflung, die sich an der handfesten Wirklichkeit wieder aufzurichten bemüht. Es ist vielmehr gerade die bewusste Bejahung dieses Nihilismus, die Rechtfertigung des Lebens durch das Leben selbst. Die Gewalt wird zur einzigen geschichtsbildenden Kraft. Nach der Demaskierung aller Normen unter dem totalen Ideologieverdacht ist selbst die

⁴³¹ |22a| Rudolf Kassner: *Der Gottmensch*, Leipzig: Insel-Verlag 1938, 45.

⁴³² M doelt hier ongetwijfeld vooral op de Bulgaar Janko Janeff.

⁴³³ |23| Vgl. Hermann Keyserling: *Das Spektrum Europas*. Heidelberg: Kampmann 1928, 411.

⁴³⁴ Heinrich von Treitschke: 'Frankreichs Staatsleben und der Bonapartismus'. In: *Historische und politische Aufsätze* Bd. 1. Leipzig: S. Hirzel 1870, 532.

Vernunft entwertet. Die anti-intellektuelle und antinoetische Haltung des Dynamismus ist kein Einfall, sondern der notwendige Ausdruck der totalen *Normenleere...* – aldus geeft Rauschning de geweldsleer van George Sorel weer.⁴³⁵ Het totaal leeg-zijn van elke norm, verre van tot een areligieuze stomtheid te leiden, verheft de mens tot een godsdienstige vervoering, tot een manie, tot een grimmig enthousiasme, |294| tot een grenzeloze lust zich te offeren en onder te gaan. Loki is ten slotte niet een god, maar dé god van degenen die het Asenrijk doorzien, hij is de god die tegelijk de vertwijfeling en de vermetelheid, deze beide slechts schijnbaar tegengestelde vormen van de hopeloosheid, rechtvaardigt. Walgelijk wordt Loki alleen wanneer hij de woorden van de Thora: recht, gerechtigheid, waarheid en weldadigheid in de mond neemt. Verschrikkelijk is hij – maar niet walgelijk – als hij rechtuit aan zijn waanzin, uit wanhoop geboren, de vrije loop laat en bekend dat zijn lust is: de vernietiging óm de vernietiging, uit wraak dáárover dat de Asen hebben getracht de Reuzen te temmen. Een hoog genot is het voor Loki, die toch op zijn wijze een denker is, dóór het denken het denken te *verraden*. Hij doet het echter, in de mythe, niet met een kus, maar met een open grijns. Hij weet dat hij niet zozeer de vrijheid, als wel het vertrouwen op het gezag radicaal ondermijnt in de harten van alle levenden.

“Die beste Antwort auf den Hochverrat des Geistes gegen das Leben ist der Hochverrat des Geistes gegen den Geist; und es gehört zu den *hohen und grausamen Genüssen* unserer Zeit, an dieser Sprengarbeit beteiligt zu sein.” (Ernst Jünger)⁴³⁶

⁴³⁵ In *Die revolution des Nihilismus* (1938), 49.

⁴³⁶ In *Der Arbeiter – Herrschaft und Gestalt*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt 1932, 43. Geciteerd door Rauschning in: *ibid.*, 95.

Edda

I

Voor het sterven had men in het oude Noorden de uitdrukking “*i moduraett falla*”, in de *moederschoot* zinken.⁴³⁷ De bron waarbij de Nornen zitten en waaruit de kinderen komen is in wezen niets anders. De aarde is immers zelf een godin, hoewel een niet zeer machtige in de Germaanse mythe, en Oerd, de machtigste van de Nornen, is de Doodsmoeder.

Wie de sprake vermag te verstaan van de *dolmen* meent ons te kunnen onthullen hoe onze vaders de dood hebben verstaan, maar ook wie zich houden moet aan de in schrift vastgelegde overlevering zal niet tot een héél andere gevolgtrekking komen, want het gegeven is sober en eenvoudig: men keert terug vanwaar men gekomen is, het begrensde wezen verzinkt in het oer.

II

Niettemin is deze logica, dat men in ‘God’, in het oer verzinkt, niet de logica van het Germaanse hárt, want God en dood zijn ook weer ident, in deze zin dat de godin Hel als zodanig als de grónd van Asgard kan worden verstaan,⁴³⁸ het al als het niets, en met | 296 | deze ommekeer zich te verzoenen valt zwaar.

Dat raakt de mens niet kwijt uit zijn bewuste of onbewuste overlegging. Hij dicht zich verblijfplaatsen toe in de Thorirsfels of op de berg Kaldbackshorn.⁴³⁹ De oud-Noorse woorden voor droefheid hebben een bijsmaak van *Groll*. Onderdrukte verbittering⁴⁴⁰ houdt zich daarin schuil.

De IJslandse skald Egill, in het lied tot gedachtenis van zijn omgekomen zoon, bekent de wens te koesteren om de zeegod Aegir met het zwaard te tuchtigen (gelijk Xerxes de Hellespont met de zweep). En een mannelijke vastberadenheid klinkt in Sigurds spreken:

“Will nicht weichen, winkt mir auch Tod,
Nicht als Zager ward ich gezeugt.”⁴⁴¹

⁴³⁷ |1| Herman Wirth: *Was heißt deutsch?*, 23v.

⁴³⁸ |2| Nadler zegt over Wilhelm Raabe: “Aber das war nicht Grundsatz eines, dem das Leben ekelt... noch weniger war es romantische Vergaffung in die holde Fratze des Todes. Es war ein sächsischer, ein germanischer, ein mystischer Zug, ein Zug der Kraft und Stärke des Mannes, der, besonnen zu jeder Stunde dem Leben in die leeren Augenhöhlen zu blicken vermag.” *Literaturgeschichte des deutschen Volkes* III, 499v.

⁴³⁹ Resp. een rots en een berg op IJsland.

⁴⁴⁰ |3| “Es fehlt dem vorherrschenden altnordischen Seelenleben eben das was wir ‘Trauer’ nennen, das ist eine weiche Gemütsverfassung. Der ‘Harm’ der alten Nordleute ist ein *harter* Seelenzustand. Es führt nicht selten zu tiefen Seufzern, schlaflosen Nächten, tagelanger Abschließung von Gespräch und Verkehr. Solche Äußerungen dürfen nicht missdeutet werden. Was ihnen zugrundeliegt, ist am ehesten als Erbitterung zu bezeichnen. Es wurzelt nicht in der Empfindung des Leides an sich, sondern in dem Bewusstsein der Unmöglichkeit, zu der entsprechenden Sühne zu gelangen; also in einer quälenden Wunde des Ehrgefühls.” Gustav Neckel: *Die Überlieferung vom Gotte Balder*. Dortmund: Ruhfus 1920, 250. [780]

⁴⁴¹ Sigdrifa-lied, bij Baetke: *Quellenzeugnisse*, 123.

III

Er 'is niets' en dan is er naar een andere, latere (?) voorstelling toch iets, namelijk het *Walhalla*. |297|

“Froheim
wo die funkelnd goldne
Walhall weit sich dehnt.
Odin aber
Kiest alle Tage
Kampftote Krieger dort.”⁴⁴²

Dat wil dus zeggen: er is geen *toekomst*, en áls zij er is, dan zal zij voor de *helden* zijn. Stemt dit niet volkomen overeen met de structuur die wij vonden en telkenmale herkenden? Is de held alleen waard te leven, hij zal, als hij sterft, alleen waard zijn voort te leven. En hij zal leven in heerlijkheid! Zoals steeds is het zeer leerzaam om een mens, een religie, een heilige schriftuur te laten uitspreken over het Generzijds, want daarin projecteert hij wat hem het wezenlijke is in *dit* leven.

“Leicht wird diesen Saalraum, wenn er ihn sieht,
wer zu Wodan kommt, erkennen
es hängt ein Wolf an der westlichen Tür,
und über ihm schwebt der Adler.

Der Donnerfluss heult, behaglich fühlt
sich der Weltwolfsfisch in den Wogen,
zu riesig erscheint der reißende Strom
zu durchwaten nach Walhalls Wonne
...
Gierig und Gehrlich⁴⁴³ gibt ihren Fraß
Heervater, der kühne Kampfheld, |298|
doch Wodan der Waffenbewehrte selbst
lebt ewig nur einzig vom Weine.

Schwebel und Nebel schenken ihm Met
Schlagfertig, Sprungfertig, Speerberauscht,
Kampfsessel, Heerkette, Hilde und Kraft,
Sturmschild, Sturmrad und Stärkespross
füll'n den Gefallnen das Aelhorn.”

Het is duidelijk wie 'gewoon' stierf, wie een 'natuurlijke' dood stierf, die dacht de Germaan uitgesloten van het leven. De niet-gewelddadige dood heeft geen belofte.

⁴⁴² |3a| Ninck: *Götter*, 250.

⁴⁴³ |5| *Wodans wolven*: Geri en Freki.

“Gedank und Gedenk⁴⁴⁴ müssen Tag für Tag
über den Erdengrund fliegen:
Gedank’, befürcht ich, fliegt nicht zurück
noch banger gedenk’ ich Gedenkens.”⁴⁴⁵

Van deze strofe is de betekenis onzeker: wat de raven beduiden ligt grotendeels in het duister. Men mag vermoeden dat het geheugen van Odin in verband werd gebracht met de duur van het leven.

Maar wij zien: in Walhalla zijn vele woningen en iedere god heeft zijn eigen hoogvertrek⁴⁴⁶ voor zijn gevallen gunstelingen.

“*Brausheim*, das sechste Gebäud’, ist der Sitz
des übergewalt’gen Joten,
dort wohnt nun Schade, die schöne Braut
des Nord, in der Veste des Vaters. |299|

Das siebente: *Breitblick*, wo Balder den Saal
für sich gerichtet besitzt:
die wenigsten Greuel weiß ich im Gau
der Halle dort zu Hause.

...

Volkwang das neunte, wo Freia die Wahl
der Sitze im Saale besorgt:
täglich die Hälfte der Helden hat *sie*,
und Wodan die andere zu wählen.

Gleißner das zehnte. Mit Golde gestützt
ruht silbern das Dach auf dem Saale:
dort legt Forsete den langen Tag
durch Urteil allen Streit bei.

Nauheim das elfte, wo Nord die Halle
für sich gerichtet besitzt:
der makellose Männerbeherrscher
waltet des hohen Hauses,

In Widar’s waldigem Wohnland wächst
hohes Gras und Grün
Zur Vatterache von Rosses Rücken
steigt da der starke Sohn.”

⁴⁴⁴ |5a| **Wodans raven**: Hugin en Munin.

⁴⁴⁵ Bij Traue: *Gottzertrümmerung*, 64v. en bij *Wolzogen: Edda*, 85v.

⁴⁴⁶ Verwijzend naar Joh. 14: 2 en Psalm 94: 2.

Naar Walhalla gaat de wraak mee, van Walhalla kan nieuwe wraak uitgaan.

IV

Het heerlijke lot van de *Einherjer*⁴⁴⁷ wordt niet zelden bezongen en de aard van die heerlijkheid is in volkomen overeenstemming met hetgeen wij over het 'Lot' en over de 'Deugd' zagen. |300|

"In Odins Hof
Kämpfen Tag für Tag;
Sie kiezen den Wal,
Reiten vom Kampfe heim
Sitzen beisammen versöhnt."⁴⁴⁸

Wel wordt het heil uitgebreid, *ook tot de naamlozen*,⁴⁴⁹ maar dan zijn het alweer de naamloze helden. En het schijnen alleen de mythen en sagen van Balder te zijn waarin een zekere zorg om het persoonlijke heil van de gewone mens doorschemert.⁴⁵⁰ Terzijde ligt dan hier en daar een innerlijke ruimte |301| waarbinnen de liefde zich tegen de oneindige ruimte van het Worden met een transcendent pathos verzet.

"Zum Unheil werden – noch allzulange
Männer und Weiber – zur Welt geboren,
Aber wir beide – bleiben zusammen
Ich und Sigurd."

|302|

Thora

Hierin komen Germaanse en Israëlitische religie overeen dat het 'hiernamaals' of het 'generzijds' in beide een zeer geringe plaats inneemt.

⁴⁴⁷ De eervol gevallen krijgers.

⁴⁴⁸ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 111. Ninck: *Götter*, 180.

⁴⁴⁹ [6] "Thusneldis – Ermins vrouw, die in Romeinse gevangenschap gebracht later als slavin leeft en sterft – ist die erste einer langen Reihe, die über Thumelikus – haar zoon – und ihren Bruder Segimund bis zu den einhundertfünfzigtausend verschollenen Gefangenen des Weltkriegs führt: ...schweigender, verlassener Untergang, unsterblicher Ruhm der Namenlosen, *verborgener Heimritt zu den Göttern.*" Hielscher: *Das Reich*, 69.

⁴⁵⁰ [7] "Es ist diese Seite der Balderreligion, die ihre Verwandtschaft mit den südlichen Mysterienkulten besonders deutlich zeigt, da ja letztere das Heil des Einzelnen als eigentliches Ziel anstreben. Nicht minder deutlich ist auf der anderen Seite die Besonderheit innerhalb des altnordischen Lebens. Hier hören wir sonst wenig von Fürsorge für die Toten, dagegen viel von Furcht vor ihnen. Und wenn der heidnische Nordmann an sein eigenes Ende denkt, so ist er mehr darauf bedacht, dass sein Abgang von der Lebensbühne ins unvermeidliche Dunkel möglichst ehrenvoll werde, als besorgt um sein Schicksal im Jenseits. Nur die Odhinreligion mit ihrem Glauben, dass der Gott seine Günstlinge persönlich abberuft zu glanzvollem Weiterleben, und mit der Sitte, den toten Krieger 'nach Walhall zu weisen', zeigt verwandte Züge. Aber Odhin kann so ebensowenig wie sein Sohn Balder für eine selbständige Schöpfung des germanischen Geistes gelten." Gustav Neckel: *Die Ueberlieferungen vom Gotte Balder*, 130v.

I

De man in Israël “wordt verzameld tot zijn vaderen”. Dat is iets heel anders dan het terugzinken in de schoot van de dingen, hoewel het velen even troosteloos zal schijnen. De ‘vaderen’ houden een verband vast met de historie, in tegenstelling met de ‘Moeder’. De *Sjeool* is weinig aantrekkelijk: iedere dode naar rang en stand (Jesaja 14: 9vv.) verkeert daar in een gebied van stilte en schaduw. En al is hij bij zijn vaderen, hij heeft geen verkeer met hen, noch met zijn zonen die in het aardse leven bleven (Job 14: 21). Israël is zeer aan het leven gehecht, want God heeft een strenge scheiding gemaakt tussen het land van de doden en het land van de levenden. Men heeft – en niet ten onrechte – gezegd dat de wijze waarop Israël aan het leven hecht ‘vrouwelijk’ zou zijn te noemen. Een anonieme stem verheft zich:

“die Frau sprach: warum also planst du dergleichen wider Gottes Volk
ist ja der König, seit er diese Rede geredet hat einem Schuldigen gleich geworden
weil der König selbst seinen Verstoßenen – zijn zoon – ohne Wiederkehr lässt.
|303| Denn: sterben Sterbliche wir,
Ist 's wie Wasser, zur Erde verronnen,
das nicht aufzusammeln ist,
aber trug Gott eine Seele nicht hinweg,
plant er Planungen noch,
auch den Verstoßenen unverstoßen zu lassen vor ihm.”⁴⁵¹

II

Men versta wel dat het verwijt van verachting van de aarde nergens meer misplaatst is dan aan het adres van Israël. Integendeel: de Thora leert dat de mens de angst voor de dood niet van zich zal werpen, maar daarin blijven, ter ere van het leven en van de God van het leven, om de raad van God uit te dienen.

Ja men moet nog verder gaan en zeggen dat de dood in de Thora de Godsgemeenschap, het verkeer met zijn *roeach* en zijn *dabar* uitsluit, dat de dood de mens uit de geschiedenis als ‘weg Gods’ uitwerpt. Het volk gaat voort, dát leeft, dat heeft deel aan het *berith* en dat lóóft: “Ik zal de Heer prijzen in mijn leven; ik zal mijn God psalmzingen terwijl ik nog ben” (Psalm 146: 2, vgl. Jesaja 38: 18, Psalm 6: 6).

Zeer diep heeft Nietzsche gezien: “im Ganzen ist vielleicht die Feierlichkeit des Todes, eine Art von Heiligung der Leidenschaft auf Erden, bisher noch nicht schöner dargestellt worden als von gewissen Juden des alten Testaments: bei denen hätten auch die Griechen in die Schule gehen können.”⁴⁵²

Zo zegt de psalm: “Jahve zal de zegen over u vermeerderen, over ulieden en over uw kinderen; gijlieden zijt voor Jahve gezegend, die de hemel en de |304| aarde gemaakt heeft; aangaande de hemel: de hemel is Jahves gebied, maar *de aarde heeft Hij de mensenkinderen gegeven*. De doden zullen Jahve niet prijzen noch die in de stilte neergedaald zijn; maar wij

⁴⁵¹ |8| 2 Sam. 14: 13v. Naar Buber-Rosenzweig.

⁴⁵² |9| Nietzsche: *Werke XVI*, 373.

(het volk) zullen Jahve loven, van nu aan en tot in de eeuwen der eeuwen” (slot Psalm 115). Dit is ernst!

“Hier war die Frage des Verhältnisses Gottes zur Welt, zum Menschen nun eben nicht relativiert um eines möglichen zukünftigen Willen, es gab kein Jenseits, von dem her man ständig versucht war, alles Beunruhende zu vertagen und zu entleeren; es war vielmehr *die Erde und der Mensch von Gott her auswegslos ernst genommen*”.⁴⁵³ Daarom blijft in deze voorstelling ook geen plaats voor Gilgamesj’ bestorming van de doodsgrens, noch voor de toverij om de levensspijze. Maar er blijkt niets van de *Groll* waarover wij spraken bij de Germaanse heldenliederen. “Verzadigd van dagen” gaat de gerijpte heen (Richteren 8: 32, 1 Kronieken 23: 1), of er is de diepe treurnis die uitdrukt dat de hoop Gods *sjechina* in dit leven te ontmoeten niet in vervulling ging.

III

Wanneer het tot ‘positieve’ uitspraken over het Generzijds komt, lezen wij van het ‘niet-verlaten zijn’ in de *Sjeool* (Psalm 16[: 10]), als een verwachting die gegrond is in de geschiedenis die Jahve met deze en gene is begonnen en waarvan men gelooft dat zij niet afbreken kan krachtens de trouw van God, hoewel de dood als scheiding uit het land van de levenden voortvloeit uit de toorn van God tegen de zonde, de bondsbreuk, de ontrouw (Psalm 90). Het is daarom een geloofsdaad te zeggen: |305| “Bezwijkt mijn vlees en mijn hart, zo is God de rotssteen van mijn hart en mijn deel in eeuwigheid” (Psalm 73[: 26]). Zo luidt dan de uiterste belijdenis.

IV

Een latere bezinning in Israël geeft de voorstelling van het *Paradijs*. Zij behoort niet binnen het bestek van ons onderzoek, maar wij wijzen erop als op een consequentie van de structuur (die ook te vinden is in de gedachte van een opstanding, onder andere Daniël 12: 3, Henoch 58: 3, 108: 11-14, Psalmen van Salomo 3: 12).

“Denn das ist hier das Charakteristische; während sich anderwärts die Lebensvorstellung und oft auch die Gottesvorstellung an der Vorstellung vom Tode gebildet hat, der Tod also sagt was Leben ist, war es hier umgekehrt, an der Erkenntnis dessen, was Leben ist, ist es erfasst worden, was der Tod bedeutet”.⁴⁵⁴ Welnu: leven is in het gebod en daardoor in de gemeenschap met Jahve verkeren, de ongehoorzaamheid is de scheiding van Jahve en daardoor de dood. Zelfs de dood is dus niet zonder meer een moment van het worden, maar een beslissing uit de geschiedenis. De noodzaak die hier ervaren wordt is geen natuurnoodzaak. De geestelijke dood is primair aan het natuurlijke sterven.

“Dit gebod, dat Ik u heden gebied, dat is voor u niet verborgen en het is niet ver; het is niet in de hemel, zodat het zin zou hebben te zeggen: wie zal voor ons ten hemel varen, dat hij het voor ons hale... het is ook niet aan gene zijde van de zee, zodat het zin zou hebben te zeggen: wie zal voor ons overvaren aan gene zijde, dat hij het voor ons hale en ons hetzelfde horen |306| late, dat wij het doen; want dit woord is zeer nabij u, in uw mond, en in uw

⁴⁵³ |9a| Gerhard von Rad: ‘Alttestamentliche Glaubensaussagen vom Leben und vom Tode’. In: *Allg. Ev. Luth. Kirchenzeitung* 1938, Sp. 826vv.

⁴⁵⁴ |10| Leo Baeck: ‘Tod und Wiedergeburt’. In: *Der Leuchter* VI. Darmstadt 1925, 195.

hart, om dat te doen. Zie, Ik heb u heden voorgesteld *het leven en het goede*, en de dood en het kwade” (Deuteronomium 30: 11vv.).

Als het gebod het leven is en de zonde de dood, dan stijgt de verschrikking van de dood recht evenredig met de innigheid van de vroomheid. Ziedaar de verscheurende tegenstrijdigheid die volgt uit het geloof in de Thora. Een uitkomst is ondenkbaar, alle mythische fantasie is afgesneden. Het gaat hier voluit om een ‘nochtans des geloofs’.
“Dennoch bleibe ich stets an Dir” (Psalm 73: 23a).

Wat de dood is wordt in de Joodse ritus beleden onder de *trouwhemel*.⁴⁵⁵ De bruidegom strijdt met die liefde die sterk is als de dood (Hooglied 8: 6) voor de toekomst van het volk, voor het leven, voor de voleinding van de aarde. Hij staat in de *Gegenwart*, de tijd heeft waarde. Slechts waar en in zoverre wij met de tijd worden meegevoerd, mét haar in een gerichte beweging zijn, heeft het tegenwoordige uur, heeft de stonde van liefde en arbeid waarde.

Het Paradijs is dat gebied van de *sjeool* waar de rechtvaardigen wachten op hun vrijspraak. De *recht* |307| *vaardigen*, dat zijn degenen die het verbond niet verachten, juist degenen die de aarde en de mens “von Gott her auswegslos ernst genommen haben”.⁴⁵⁶

Precies daar waar de Edda een plaats voorzag voor de helden, omdat hun algehele ondergang meer was dan het religieuze gemoed verdragen kon, precies daar stelt het Oude Testament een plaats voor de *tsedikim*, omdat het geloof niet aanvaarden kon dat de geschiedenis die Jahve met een mensenkind begonnen is, op niets zou uitlopen (Psalm 16: 11).

“Gij zult mij het pad van het leven bekend maken;
Verzadiging van vreugde is bij uw Aangezicht;
liefelijkheden zijn in uw rechterhand,
eeuwiglijk.” |308|

Herkenning

“Die Errungenschaft der deutschen Existentialphilosophie ist die erlebte Erkenntnis von der Existenz des Todes, nicht von der Existenz Gottes.”

Theodor Haecker⁴⁵⁷

|

⁴⁵⁵ |11| “Zwar schon den Alltag lenkt der Augenblick des Anlegens des Gebetmantels... auf den Gedanken an das letzte Kleid und das ewige Leben, wo Gott die Seele in seinen Mantel hüllen wird... Aber das vollständige Sterbekleid, nämlich zum Mantel auch noch den Rock – *Chiton* und *Tunica* – ist kein Kleid des Alltags; der Tod ist der Schöpfung nur Letztes, nur Grenze, ihn selber schaut sie nicht. Erst die Offenbarung weiß, und sie weiß es als ihr erstes Wissen, dass Liebe stark ist wie der Tod. Und so trägt der Einzelne einmal schon im Leben das vollständige Sterbekleid: unterm Trauhimmel, nachdem er es am Hochzeitstag aus den Händen der Braut empfangen hat.” Rosenzweig: *Stern der Erlösung* III, 83, vgl. II, 93v.

⁴⁵⁶ Gerhard von Rad: *Fragen der Schriftauslegung im Alten Testament*. Leipzig: Deichert 1938, 18.

⁴⁵⁷ Uit ‘Über Existenz- und Existentialphilosophie’. In: *Der Geist des Menschen und die Wahrheit*. Leipzig: J. Hegner 1937, 164. [4244] Dit citaat is om onbekende redenen weggelaten in de Duitse vertaling.

Over *doodsverachting* en *doodsangst* moeten wij handelen. Wie de dood vreest heeft het leven lief, wie de dood veracht veracht het leven, tenzij hij een ander, beter leven verwacht. Beide moet waar zijn.

Zo schijnt het onweersprekelijk voor een eenvoudige zielkunde. De dood echter moet voor de Germaan te *prijzen* zijn, met resignatie is hij religieus niet tevreden en de klacht verwerpt hij. Zo wordt de *Groll* omgezet in de jubel. Deze jubel, zo kunnen wij nu reeds zeggen, is het waarmerk van de Noords-mythische geest. Wie deze jubel vertroebelt is een vijand.

“Der Geist stirbt, wenn die Angst durchbricht, denn dann redet nicht mehr der Mensch, sondern der jüdische Gott. Die Erwartung der Gnade ist das Drama der Angst, die Erlösung aus der Furcht vor der eigenen Existenzwidrigkeit”,⁴⁵⁸ zegt een pionier. Maar wij denken aan Jehuda Halevi’s *Zionide*⁴⁵⁹ als uiterste tegenbeeld: het verlangen naar het aardse, het werkelijke Jeruzalem, de pelgrimstocht als een gevaarlijk avontuur, ondernomen om op de plaats van de Openbaring |309| te sterven. De *Existenzwidrigkeit* ligt niet in de grond van het leven, maar in de historie, in het oordeel van God dat de geschiedenis zó heeft gemaakt.

II

Het zo veelszins misverstande Israëlitisch *realisme* is mede oorzaak van dit geduchte zich vastklampen aan het leven. En dit realisme is in wezen toch niets anders dan het geloof in God, dat in de plaats kwam van het geloof in de ‘Godheid’. Er is bijna geen grotere vergissing dan de mening dat Israël in die zin een oosters volk zou zijn dat het de wereldvlucht zou hebben verkozen, de ‘verlossing’ en de mensen zó zou hebben geleerd.

“Wenn das Christentum alles getan hat, um den Occident zu orientalisieren, so hat das Judentum wesentlich mit dabei geholfen, ihn immer wieder zu occidentalisieren; was in einem bestimmten Sinne so viel heißt, als Europas Aufgabe und Geschichte zu einer Fortsetzung der Griechischen zu machen”.⁴⁶⁰ Aldus Nietzsche, en hij heeft hier, zoals meestal wat psychologische vraagstukken betreft, zijn onvergelijkelijke helderziendheid getoond. Zelfs het Israëlitische materialisme, hoezeer psychologisch plat en zedelijk verachtelijk, toont nog een structurele samenhang met de ernst waarin de aardse tekens van de Openbaring deze aarde gehuld hebben. Ook het schijnbaar irreële Gebod wekt de neiging zich tot de aarde te keren, aan de aarde zich te hechten, op de aarde heil te verwachten. Het *ursprungsmythische* denken daarentegen – wonderlijke paradox – keert zich van de werkelijkheid af. Zo wordt de doodsangst de keerzijde van het geloof in Gods geschiedenis op aarde, de doodsverachting de |310| keerzijde van het besef aangaande de volstrekte nietigheid van de grenzen in het eeuwig Worden.

III

Nergens vinden wij in de Edda het *pleiten* voor ander leven, en zeker niet het pleiten waar schuld ligt. Frigga, ja, bezweert plant en dier ten bate van haar beminde Zoon, maar dat is dan ook de beminde en het enige voorbeeld dat wij konden vinden.

⁴⁵⁸ |12| Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 90.

⁴⁵⁹ Jehuda Halevi: *Zionslieder*. Berlin: Schocken 1933. Oorspronkelijk: *Sjirē Zion*, 11de eeuw. Verduitsd en geannoteerd door Franz Rosenzweig. [1573]

⁴⁶⁰ |13| Nietzsche: *Werke* II, 354.

Wij hebben daarin, ten overvloede zij het gezegd, niet een menselijke minderwaardigheid te zien – wat ons trouwens hier niets zou aangaan – maar een geestelijke samenhang die, lang verborgen door een rijke christelijke cultuur, te voorschijn komt zodra met deze cultuur, die blijkbaar, om welke reden dan ook, een diepe onbevredigdheid liet, *weltanschaulich* en van staats- en volkswege gebroken was.

Alles wat verwant is aan de Thora-structuur herkennen wij echter aan die zorg voor het mensenleven die tussen een Indisch ontzien van het leven in álle vormen en een eudaimonistisch levenselixer-brouwend ‘amerikanisme’ in zich handhaaft met ethische waardigheid. De geest van het ‘noachitische’ “verbond met alle vlees” [Gen. 9: 17], hoewel in zekere zin algemeen-menselijk te noemen, is alleen vanuit de Thora religieus te funderen en niet vanuit het ‘natuurrecht’.

Begaafde joden gaven zich in de Spaanse glanstijd gaarne aan het ambt van *arts*. De hele normering van de medische existentie: dat zij het leven tot elke prijs moet trachten te sparen en te bewaren, is inderdaad ‘Israëlitisch’. [Albert] Schweitzer leeft uit de Thora. Israël bedrijft steeds hevig en uitvoerig *rouw* over verwanten, maar ook over mensen van verre die het bewondert of aan wie het veel te danken heeft.

|311| Uitroeiing van zwakken en minderwaardigen, daarvoor is in Bijbels denken geen plaats.⁴⁶¹ Het Germaanse denken heeft sinds de komst van de christelijke missie misschien met niets zoveel te doen gehad als met de overwinning van de bekoring van de heldhaftige doodsverachting. En sinds het definitief brak met elke vorm van Thora-ernst wordt openlijk het leven veracht. Uit duizenden voorbeelden grijpen wij er één, een vers van F.G. Jünger,⁴⁶² dat in rechte lijn afstamt van het *Hunnenschlachtlied* van de Edda.

“Schlagt die Dörfer zu Schutt! Werft in die Luft sie als Staub,
Brecht mit Eisen den Grund und pflügt mit ehernen Wagen!
Dringt mit Feuer und Gas tötend herein in die Reihn!
Wägt unsere Kraft mit dem schwersten Gewicht!
Ja, stoßt uns ins Leere voller Vernichtung, ins Nichts großer Zerstörung hinab.”

IIIa

Het mythische denken neigt van meet af tot verachting van de vrede voor zover deze het leven als zodanig wil hoeden. Vrede is niet alleen geen begeerlijk goed, maar een verachtelijke waan zodra de Reuzen de willekeur van de Asen hebben doorzien en nog meer als de Asen hun eigen positie hebben doorzien.

Wel werd in het Asenrijk het verdrag als heilig beschouwd, was althans nu en dan overleg getreden in plaats van geweld, maar de ervaring dat juist in vreedestijd bleek hoe weinig vriendschappelijk Reuzen |312| en Dwergen tegenover de Asen stonden (en ook door Loki’s onthullingen) ging de indruk dat juist de vrede het dubbelzinnige bij uitstek was dermate versterken dat er niets overbleef dan wat wij in menselijke taal het cynisme noemen. Zo werd niet alleen de openlijke strijd tot een bevrijding uit een beklemmende tijd, maar de

⁴⁶¹ Vlak na het verschijnen van *Edda en Thora* werd door de nazi’s *Aktion T4* gestart, het ‘eugenetische’ programma om ‘unwertiges Leben’ uit te roeien. Naar schatting kostte deze ‘actie’ 200.000 mensen het leven.

⁴⁶² |14| Geciteerd bij Hermann Steinhausen: *Die Zukunft der Freiheit*. Zürich: Europa-Verlag 1938, 211. Bedoeld is de dichter Friedrich Georg Jünger (1898-1977), niet te verwarren met zijn broer, de schrijver Ernst Jünger.

strijd moest meer en meer *omwille van zichzelf* gevoerd worden. De zin van het leven werd: achterdocht voeden, het doel van het leven: de dood en het doden, het doel van de religie: het doden leren licht te achten en de dood leren te verachten.

In zeer gesublimeerde vorm bevat elke vrije, *voraussetzungslose* wijsbegeerte zulk een verachting of negatie van de dood. Zij poogt de dood voor een 'niet', een *negativum*, een pure privatie te verklaren. Diepzinnig en compromitterend verraadt Schopenhauer het geheim van zulk 'idealisme' als hij zegt dat de dood de *musageet*⁴⁶³ van de filosofie geweest is van de aanvang af. Waar het denken niet van de mens zelf, van de existentie abstraheert, keert de dood als "koning van de verschrikking" terug en daarmee óf de mythische verachting óf de Israëlitische vrees. En zo kan men zeggen dat het juist de idealistische wijsbegeerte is geweest die deze tegenstelling van doodsrees en doodsverachting in een zwevend evenwicht heeft gehouden.

IV

Wij menen in het einde van *Heinrich von Kleist*, Duitslands grootste dramaturg, een *vrede* in de doodsverachting te vinden die ons een wezenlijke mogelijkheid van het Germaanse levensgevoel aanwijst, hoewel wij weten dat hij uit een Wendisch-Pommers geslacht stamt en de Pruisische drilkunst in Potsdam ten diepste verachtte. Reeds zeer jong schrijft hij in een |313| brief: "Das Leben hat doch immer nichts Erhabenes als nur dieses, dass man es erhaben wegwerfen kann".⁴⁶⁴

Dit zou men evenwel nog stoïcijns zonder meer kunnen noemen. Maar hij die in al zijn drama's het elementaire, ja orgiastische verheerlijkt heeft, die het mateloze vloekte én prees, die het geweldige werk: *Die Hermannsschlacht* geschapen heeft en *Michael Kohlhaas*, de meesterlijke novelle van de opstandigheid tegen de "gebrechliche Einrichtung der Welt",⁴⁶⁵ heeft kort voor de zelfmoord van hem en zijn geliefde afscheidswaarden geschreven van zo warme verhevenheid en klare vrede, zonder een spoor van levenswalg: "mitten in dem Triumphgesang, den meine Seele in diesem Augenblick des Todes anstimmt".⁴⁶⁶ En hij schrijft in de laatste nacht na vele brieven waarin nog een klein weinig bitterheid nabeeft, ten slotte in één afscheidsbrief: "möge dir der Himmel einen Tod schenken nur halb, an Freude und unaussprechlicher Heiterkeit, dem meinigen gleich; das ist der herzlichste und innigste Wunsch, den ich für Dich aufzubringen weiß".⁴⁶⁷

In meer burgerlijk-weemoedige trant dicht Theodor Fontane⁴⁶⁸ zijn beroemde spreuk:

"Leben; wohl dem, der es spendet
Freude, Kinder, täglich Brot,
Doch das Beste, was es sendet,

⁴⁶³ Aanvoerder, leider van de Muzen.

⁴⁶⁴ Heinrich von Kleist: *Werke* II. Leipzig: z.j., 97.

⁴⁶⁵ Heinrich von Kleist: *Werke* VI, 9.

⁴⁶⁶ |14a| Heinrich von Kleist: *Werke* II, 284. Vgl. Stefan Zweig: *Der Kampf mit dem Dämon*. Leipzig: Insel-Verlag 1925, 178v. [4098]

⁴⁶⁷ Heinrich von Kleist: *Werke* II, 293.

⁴⁶⁸ Theodor Fontane: *Aus dem Nachlass*. (*Gesammelte Werke* II/9) Berlin: Fontane 1908, 162.

Ist das *Wissen*, das es sendet,⁴⁶⁹
Ist der Ausgang, ist der Tod.”

⁴⁶⁹ |14b| Sommige uitgaven hebben: ‘das es *endet*’, hetgeen de gehele strofe banaal zou maken. Al meer dan een eeuw is dit een controverse onder vooral Duitse letterkundigen: Thomas Mann vond ‘endet’ in 1910 al een banaliteit die niet paste bij de hem dierbare Fontane (M is het met hem eens), volgens anderen was en is ‘sendet’ een zetfout. Het betekenisverschil is groot: bij “das Wissen das es sendet” ligt de nadruk op ‘Wissen’, bij “das Wissen das es endet” op ‘endet’.

Edda

Noodzakelijk is de gang van de wereld, niets heeft bestand dan deze gang zelve.

De goden hebben het voorrecht van ‘het heilige bordspel’, zij hebben een ‘rechtstoel’, zij zijn de ‘raadgevers’. De Asen regeren het leven, maar er is altijd een rest, een *survival*, een kiem, een voorteken van de onoverwonnen baaierd.

I

Het Einde komt in het zicht. Dan legt de *Fimbul-winter* zijn schrikkelijke beslag op de aarde, drie lange jaren, zonder zomer. De voorlopige grenzen van het Asenrijk worden door het woeste geweld van de instincten omvergelopen en platgetreden. De boosheid neemt hand over hand toe.

“Brüder kämpfen
Und bringen sich Tod,
Brüdersöhne
Brechen die Sippe;
Arg ist die Welt
Ehbruch furchtbar
Nicht einer will
Des andern schonen.”⁴⁷⁰

|315| Elk is de doodsvijand van zijn naaste. De Fenris-wolf bijt naar de zon.

II

Daaraan gaat de tijd van *Balder* vooraf, waarvan vooral de Gylfaginning ons verhaalt. Hoe wij deze gestalte ook invoegen in de mythe van de Ondergang, hoe wij zijn oorsprong verklaren, dit is zeker: dat de Baldercultus – als er een cultus van deze god is geweest, wat sommige onderzoekers ontkennen – een nieuw element is geweest in de Germaanse religie, want daarin is een zorg voor de toekomst van de enkele ziel verondersteld, die on-Germaans moet heten, althans volgens ‘de nieuwe mens’.

Indien er grond is in de Germaanse mythe van ‘heil’, ‘heilbrenger’, ‘heiland’ te spreken, dan hier. Maar eigenaardig, dit heil is evenzeer het heil van de goden als van de mensen. In Snorri’s proza-Edda verschijnt Balders dood veeleer als het ‘verlies’ van Balder, namelijk het verlies dat zijn dood *voor de Asen* betekent. De accenten van het verhaal tonen dit duidelijk: daar is eerst de vrees bij de Asen, veroorzaakt door Balders dromen, dan de hoop, gebouwd op de eden, dan de droefgeestige voorgevoelens die zich samenballen in Thors toorn en in Nanna’s smart. Een nieuwe hoop komt op, want Hermod rijdt uit en Balder wordt gevonden, maar Hels voorwaarden en ten slotte Hodurs mistel-schot brengen de catastrofe. “*Heilags*

⁴⁷⁰ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 156.

tafns”, onschendbaar offer, wordt Balder genoemd, dat wil zeggen: zijn dode lichaam is voor de raven taboe, zij mogen hem datgene niet aandoen wat anders ieder dode of ten dode gewonde lichaam van de *Walstattvöge*⁴⁷¹ dulden moet, want het gaat hier om de zoon van hun Heer. |316|

Ila

Met Balder verwant schijnt de god-held Tyr. “Einen weiß ich der Odhin-Söhne, dem eignet des Lichtasen adligste Art als Erbe wie keinem. Schön wie der Sonne leuchtender Schein auf schimmernden Schnee, wie der Tag so hell, wie der Jade so klar, der ranke, der schlanke, der tapfere Tyr.” En verder: “was er auch wagt, er wägt den Gewinn nicht und ist nie noch wehvollstem Wagnis gewichen, wo Würde und Ruf im Wanken er wusste; und wird wo um Ehre und Adel gespielt, da wagt er den Einsatz und auch, wenn er ahnt, dass er alles verliert”.⁴⁷² Hij heeft zijn hand, zijn zwaardhand, geofferd, want de Fenris-wolf vroeg een hand, in zijn muil gelegd als onderpand, toen de Asen hem voor de derde maal wilden binden. Het lukt, maar het kost Tyr zijn hand. “Der (Fenris) dachte im Sprung die Fesseln zu sprengen wie vorher, doch diesmal war es kein Spiel. So wild und wütend er sich auch windet, so zäh und zornig er zieht und zerrt, so rasend er schüttelt, so schlimm er schnaubt – nur fester schlingt sich das schlimme Band. Da lachten die Götter unbändig vor Lust und los aller Angst. Nur Tyr lachte nicht, der ließ stumm die Hand”.⁴⁷³

Ondanks de verwantschap met Tyr heeft de mythe van Balder toch andere voorstellingen. Tegen hem is niemand heimelijk zo vijandig gezind als Loki, maar van Balder gaat *geen verweer* uit, geen plan. Moeder Frigga bezweert alle wezens voor het doden van Balder de dienst te weigeren. En dit plan faalt.

|317| Een onaanzienlijke oorzaak, een *nietige maretak* brengt de stralende god het einde:

“er stond op het veld
een stengel gegroeid,
tenger en mooi,
een tak der mistel.

Toen werd die twijg,
die tenger scheen,
een smartelijk wapen,
geschoten door Hodr.”⁴⁷⁴

Een ‘offer’ wordt hij genoemd, een offer dat zinloos valt in de Asenrijen ten bate van de opstand van de Reuzen en de chaos. Balders val kondigt het begin aan van het Einde, vergeefs is ook Asenschóónheid.

⁴⁷¹ Raven, kraaien, letterlijk: slagveldvogels.

⁴⁷² Traue: *Gottzertrümmerung*, 66vv.

⁴⁷³ [1] *Hoezeer de mythe leeft in het huidige Duitsland* [1939] kan men daaruit afleiden dat in menig jeugdblad Tyr verheerlijkt wordt, soms in tegenstelling tot Balder, want Balder was de god van de ‘*Wandervogel*’ in hun bloeitijd 1917-’27, maar Tyr was de god van de ‘*heldische Jugend*’.

⁴⁷⁴ J. de Vries: *Edda*. Amsterdam: Elsevier 1944, 27. [3749]

Dan vaart de god heen op het brandende dodenschip, Balder is als het goud dat de Nixen bewaren en dat een beginsel van heil en overwinning van het lot zou kunnen zijn, zolang het niet in de hand van elementaire wezens⁴⁷⁵ valt – en zie, juist Alberich maakt er zich van meester, Alberich die in de latere Nibelungen als een onderaards wezen met Loki-trekken verschijnt, gelijk in de Baldersagen (met name naar de aanduidingen van de Völuspá) de edele god, [die] ofschoon door een toeval, door een blinde schutter gevallen, door zijn val alleen, helemaal passief, heil in onheil doet verkeren, Asenmacht in Reuzengeweld. Godsleed en heldenleed zijn één. Is ook de draak Fafnir, die Siegfried doodt, niet een variant van de Nidhag, die aan de wortels van de wereld-es knaagt? Is niet het ‘geloof’ van de Germaanse mythe het ongeloof dat goud en heil, dat leven en orde ooit kunnen winnen? Is hier niet, in de opperste zin, van de nood een deugd gemaakt en het vermogen om dit ongeloof te verdragen tot de goddelijke heldenkracht bij uitnemendheid verklaard?

III

Götterdämmerung! Dat betekent de terugkeer tot, of beter gezegd: ván de chaos.

|318| “Gellend heult Garm
Vor Gnipahellir;
Es reißt die Fessel,
Es rennt der Wolf
Vieles weiß ich
Fernes schau ich;
Der Rater Schicksal,
Der Schlachtgötter Sturz.”⁴⁷⁶

Tezamen en tegelijk storten Reuzen en Asen neer, Loki en Odin sterven in dezelfde stonde. Ook Walhalla gaat onder. De Völuspá spreekt nadat Wali Balders dood op Hodur gewroken heeft: “maar Frigga beweende in de Fenzalen Walhalla’s weedom, *wat weet jij nog meer?*” “Walhalla’s weedom”! Omdat met Balders dood de ondergang van de goden begint en het Al zichzelf opheft. Ondanks twijfel, van verschillende zijden geopperd, kan men de Ragnarök⁴⁷⁷ van de structuur van de Edda niet uitsluiten. Onmogelijk [is het] in dit verband op deze problemen in te gaan. De mening alsof hier invloed van de Joods-christelijke voorstellingen van het wereldgericht verondersteld moet worden, kunnen wij althans slechts aan een verblinding van elk geestelijk onderscheidingsvermogen toeschrijven. Godenschemering, ondergang van de wezens, triomf van de Reuzen, catastrofaal einde van de wereldorde.

Drie hanen kraaien, één bij Eggther waar hij zit met zijn harp in het kreupelbos, de helrode haan, die Fjalar heet, een andere, Guldekam, wekt bij de goden, |319| in Odins woning de onrust, de derde kraait onder de aarde, de bloedrode haan in de hal van Hel.

Uit het noorden nadert, door Loki gestuurd, Naglfar, het schip met helpers van Hel bemand en gebouwd uit de nagels van de gestorvenen. Uit het zuiden komt Sust, de vuurreus uit

⁴⁷⁵ M heeft ‘elementwezens’, hier volgen we de Duitse vertaling.

⁴⁷⁶ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 155.

⁴⁷⁷ |2| Axel Orlik: ‘Ragnarök.’ *Die Sagen vom Weltuntergang*. Berlin: Wilhelm Ranisch 1922.

Muspelheim met zijn gezellen in zengende gloed. Als ze over de Bifröst-brug komen, stort die in en vele mannen vergaan. Rotsen breken, reuzinnen vallen, naar Hel trekken de mannen, de hemel barst. Dan volgen de gevechten god tegen god, man tegen man, borst aan borst. Odin trekt op tegen de Fenris-wolf, maar hij sneuvelt. De hoge god, hij, ook hij moet vallen, maar Widar, “Siegvaters starker Sohn”, wreekt hem. Vergeefs is alle woeden en dáárom zo fel.

Godenschemering! Álondergang! Asen-moord! Heimdall en Loki vermoorden elkaar met gelijktijdige speerstoot, Tyr, die reeds vroeger, bij de poging de Fenris-wolf boeien aan te leggen, een arm verloren heeft, doodt Garm, maar ook hij, de verminkte god, moet sterven. Thor gaat met donder en bliksem de vuursproeiende en gifspuwende Midgard-draak te lijf en verslaat die, maar hij wankelt, Thor, de razend-trionfale god, Thor, Tjorgyns zoon, door het gif inwendig [verzwakt].

“Die Sonne verlischt,
Das Land sinkt ins Meer,
Vom Himmel stürzen,
Die heiteren Sterne.
Rauch und Feuer
Rasen umher,
Hohe Hitze
Steigt himmelan”⁴⁷⁸ | 320 |

IV

Juist in de Völuspá komt een paar keer het refrein voor: “wat weet gij nog meer?” Elk geloof is door ongeloof omringd, maar het Germaanse geloof – dat is er de tragische grootheid van – is van ongeloof gedrént. Niet ongeloof in Christus of in de ‘God van de woestijn’ bedoelen wij, het geloof zelf in de Asen, in de orde, in het Rijk is tegen zichzelf verdeeld, is innerlijk van meet af onhoudbaar.

De vraag: “wat weet gij nog meer” *onthult het geloof aan het Rijk als, ook voor het eigen, Germaanse besef, een ‘mythe’*. Van Hermanns ziel zegt een onvervalst getuige: “seine Seele drängt es, dass das Reich geschehe. Sie ist die erste, die ganz von ihrem Zauber getrieben wird. Dass alle zu *Besessenen desselben Zaubers* werde, ist ihr Wille, dass er die Erde in seinen Bann ziehe ist ihr verborgenster und glühendster Wunsch”.⁴⁷⁹

Vandaar ook, als de tover breekt, de toon van persoonlijke weemoed,⁴⁸⁰ die [des] te triester is naarmate de Asenkracht in de méns zich vroeger [des] te hoger heeft verheven tegen de Reuzenaard in de wereld. Of zal Balder weerkeren? De goden, de Asen hopen erop om de laatste chaos te weren. Volgens de Völuspá komt hij althans voor dit doel te laat, hij kan de volstrekte nederlaag van de goden niet meer verhinderen. Doch nóg later? Na de laatste ondergang? Mogelijk! Maar de ondergang zelf kan de gloeiendste wens worden.

⁴⁷⁸ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 156. Vgl. ook Harder: *Religion*, 11.

⁴⁷⁹ |3| Hielscher: *Das Reich*, 74.

⁴⁸⁰ |4| “Den bängsten Traum begleitet / Ein heimliches Gefühl / Dass alles nichts bedeutet / Und wär’ uns noch so schwüle / Da spielt in unser Weinen / Ein Lächeln hold herein / Ich aber möchte meinen / So sollt’ es immer sein”. C.F. Hebbel: *Werke* III, 94.

V

Met een enkele lijn wordt na de verkondiging van Ragnarök een nieuwe wereld getekend.

|321| Met fris groen bedekt stijgt Midgard opnieuw op uit de vloed. Als in tijden vanouds komen de Asen op het Idaveld tezamen en hun gouden tafelen liggen weer in het gras.

Zonder zaaien gaan de akkers vrucht dragen. Balder keert weer, herenigd met Höder, zijn moordenaar, woont hij op de gewijde grond van de Walgoden. Op Gimle staat een zaal, “dem Feuer nichts anhaben kann”,⁴⁸¹ met gouden dak overstraalt zij de zon. Wakkere scharen blijven daar meestal gevestigd, in onvergankelijke vreugden.

Alles begint opnieuw’, “die Gattung ‘Welt’ stirbt nicht aus” (Neckel).⁴⁸² Wij hebben hier dus te doen met een mythische vormgeving van de notie ‘oneindige tijd’. Ernstig genomen moet zij de ernst van de strijd van goden en mensen opheffen, zoals in Perzië het zurvanisme⁴⁸³ noodzakelijkerwijs heeft gedaan.⁴⁸⁴

VI

Odin schijnt het meest bewust de Godenschemering te zien komen. Bij hem is Nornen-wijsheid. Als Loki zijn laatste lasteren heeft volbracht zit, naar Snorri’s Edda, alleen Odin zonder angst en vol ernst. “Es sah sein Auge zum Anfang zurück und erkannte des Unheils einstigen Ursprung; es sah sein Auge voraus und und erkannte, was ehern das *Schicksal* als Ende gesetzt.” Daarom ligt de grootheid van de Germaanse ziel naar ons inzien veel meer

uitgedrukt in Odin dan in Thor of de Asen in het algemeen. Bij al zijn barbaarse woeden flakkert in hem het dénken, dat is zijn eer en zijn on |322| geluk, zijn bijzondere goddelijkheid en zijn bijzondere smart, dankzij zijn ‘tocht naar de Nornen’.

Wel verstaan zijn ‘Nilfheim’ en ‘Muspelheim’ reeds de projectie van de Ragnarök, zoals het *berēsjið* van Genesis 1 verkondigd wordt vanuit de zekerheid aangaande de messiaanse voleinding. Men kan de mythe steeds van achteren naar voren lezen. Is het niet geweldig dat in de mythe zelf de gestalte bezworen wordt die dat *doet*: Odin? Het tragische heroïsme is structureel één met de Ragnarök,⁴⁸⁵ gelijk die door Odin *gekend* wordt.

“In den beginne was de chaos”: dat blijft de eeuwige wet waaronder oude en nieuwe wereld, alle mogelijke werelden staan, maar die wet te *weten* en zich aan die wet prijs te geven, dat is de zedelijke grootheid die door de mythe verkondigd wordt aan de stammen. Vandaar dat de stof van bijna alle heldenliederen in de tragische stemming van het Ragnarök-weten werd geheven: de Hildesage, de Atli-Gudrunsage, de Hamdirsage, het Sigurd-Brunhildlied dragen een en hetzelfde karakter van verbeten wanhoop en vervoerde ondergang, of even, hier en daar, van berusting.

⁴⁸¹ Ninck: *Götter*, 156.

⁴⁸² G. Neckel: *Die Überlieferungen vom Gotte Balder*, 140.

⁴⁸³ Variant van het oude Perzische zoroastrisme. M noemt haar ‘zervanisme’, naar de Franse benaming.

⁴⁸⁴ [5] “...denn dass Ahura Mazda und Ahriman beide aus Zervan Akarana, dem Zeitganzen, hervorgekommen sein sollen, nimmt dem Kampf den Stachel und legt die Kampfesmoral lahm.” Van der Leeuw: *Phänomenologie der Religion*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1933, 573.

⁴⁸⁵ [6] “Jedes Werk ist zugleich Untergang und Sieg. Wo durch ein Werk Macht gewonnen wird, geht der Wirkende ein in das, was er tut, sein Werk siegt, indem er untergeht.” Hielscher: *Das Reich*, 52.

Steeds weer gecamoufleerd door de (ook logisch) wanhopige stelling: *im Anfang war die Tat* blijft de doem van de Toverkloof rusten op alle wezens en dáárom ook de vernietiging van de Godenschemering.

Het is precies omgekeerd als Janeff meent, als hij betoogt dat de leer van het koninkrijk van God sadistische |323| neigingen moet wekken,⁴⁸⁶ in tegenstelling met het heidendom, dat de grote vrede van het gemoed zou brengen. Want de wezenlijke nietigheid van het leven hoort *niet* bij de verkondiging van de schepping en van 'Gods weg', maar bij de verbeelding van een eeuwig worden en een stom lot, al moge het zijn dat, als een schrikkelijk-schoon bloeisel, bij uitzondering zich de bedoelde vrede van het gemoed (zie Kleist) heeft voorgedaan waarin dan het zaad van Odins Nornen-wijsheid is opgegaan.

|324|

Thora

I

De Voleinding! Waar en hoe zal zij zijn volgens het Oude Testament? In de tijd! En in heerlijkheid! God is de *Melekh*, de Heer, de *Führer* van zijn volk. Hij is ook de koning van de wereld. Anderzijds heeft Jahve nog *Melekh* te *worden*: de verovering van Kanaän is daarvan het heilig-groteske teken tegenover het heidendom, het signaal van een onmetelijke toekomst voor de wereld.

“Looft de Heer, want Hij is *goed*”, daar horen wij de grond voor de leer van de toekomst, “want Zijn goedertierenheid duurt tot in de eeuwen der eeuwen” (Psalm 136). De dingen en de dagen zijn getéld, dat is de ‘schepping’, de dingen en dagen hebben een ‘goed’ doeieind, dat is de ‘verlossing’. Niet meer het epische bericht, maar het visioen en de hymne moeten dienen om dit uit te drukken dat God tóch, nochtans, desalniettemin, ondanks de ervaring, tegen de wetmatigheid van het worden in, góéd is. Hier is niet meer de indicatief van het feit van de schepping, niet meer de imperatief van het heilrijke gebod, maar de cohortatief: láát ons danken, láát ons loven: *Hallélu-Jahve*. In zulk loven wordt op de toekomst vooruitgegrepen. Het rijk van de wereld en het Godsrijk zijn niet op den duur ident, evenmin zijn zij concurrenten of rivalen. Gods weg is in de wereld, door de wereld, niet van de wereld. |325|

Malkuth Jahve, het leven van de voleinding, het vrederijk, zal het rijk en het werk zijn van diezelfde die zijn volk uit het donkere Mizraïm⁴⁸⁷ heeft uitgeleid. Zijn de wereldrijken te vergelijken met dieren – maar geen natuurlijke, onschuldige dieren die enkel hun instinct uitleven, maar veeleer monstrueuze uitwassen – die uit de afgrond oprijzen, het komende Rijk lijkt op een ménsenzoon en is zó het Godsrijk. “Daarna zag ik in de nachtgezichten, en ziet, het vierde dier was schrikkelijk en gruwelijk en zeer sterk en het had grote ijzeren tanden, het at en het verbrijzelde en het vertrad het overige met zijn voeten... en ziet, in de hoorn waren ogen als mensengogen en een mond, grote dingen sprekende... Verder zag ik in de nachtgezichten en ziet er kwam één met de wolken des hemels *als eens mensen zoon*, en

⁴⁸⁶ [7] “Die Idee der Nichtigkeit erschafft die Idee der Vernichtung und mit dem Erschrecken vor der Leere und dem Sinnlosen des Geschöpflichen entsteht das Bedürfnis nach unerhörtem und verbotenen Tun, nach dem Neinsagen und Neinjubeln.” Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 12.

⁴⁸⁷ Hebr.: Egypte.

hij kwam tot de Oude van dagen... en hem werd gegeven heerschappij en eer en het koninkrijk, dat hem alle volken, natiën en tongen eren zouden; Zijn heerschappij is een eeuwige heerschappij, die niet vergaan zal en zijn koninkrijk zal niet verdorven worden... de heiligen van de hoge plaatsen zullen dat koninkrijk ontvangen en zij zullen het rijk bezitten tot in de eeuwigheid, ja tot in eeuwigheid der eeuwigheden” (Daniël 7[: 7vv.]).

Daaraan wordt vastgehouden, zonder verbetering, zonder ressentiment, in een sabbat-zuivere vanzelfsprekendheid van de vóórrang van de schepping vóór de chaos, aan de zege, a priori, van de Waarheid. En wanneer het bijvoorbeeld heet dat gezegend de voeten zijn van degenen die het goede – *ha-tōb* – boodschappen (Jesaja 52: 7), dan zijn in dat goede mede begrepen en uit |326| eindelijk bedoeld de weldaden van de messiaanse tijd: “vrede en recht zullen elkaar kussen” (Psalm 85[: 11]).

Met de Fimbulwinter zou men wellicht de strijd van Gog en Magog kunnen vergelijken (Ezechiël 38 en 39, vgl. Openbaring 20: 8). Maar men merke op hoe de eigen aard van de Thora zich handhaaft: de eschatologische ramp is een geschiedenis en niet een natuurgebeuren zoals de winter van de mythe.

De komst van het Rijk Gods moet echter niet verstaan worden enkel als een strijd in het heden, al heeft die de toekomst, zij steunt ook op het verleden, zij steunt op de schepping, zij steunt op de *Waarheid*. In het Rijk wordt openbaar de hoogte die er ligt dáárin dat de werkelijkheid niets is zonder de waarheid. “Solch einfaches Dasein des Höchsten, solch ungekränkte allherrschende und alleinherrschende Wirklichkeit jenseits aller Not und Wonne der Verwirklichung, das ist die *Wahrheit*” (Rosenzweig).⁴⁸⁸ Waarheid voor óns is de op ons toekomende werkelijkheid van het Rijk, maar zij is waarheid in *zichzélf* en is, zonder strijd, in zichzelf de potentie van alle triomf. “Eer de bergen geboren waren en Gij de aarde en de wereld voortgebracht had, ja van oertijd tot eindtijd zijt gij God” (Psalm 90[: 2]).

II

Geldende Godsorde voor mensen betekent het Rijk allereerst, en zózeer zit dit ons, die ‘historisch’ christenen zijn, in de geest (niet in het bloed!) dat een dichter-denker die zich op geen wijze meer aan de Thora verbonden voelde de ontkerstening van de volkeren kon zien als een kosmisch ondergangsdrama. Velen trouwens die de heilige Schrift hadden verworpen, hebben daarvan geweten en daarvan gesproken.

|327| Wij denken aan *Jehova’s Uitvaart*, het visioen van Adwaïta.⁴⁸⁹

“Ontzaglijk hing, Jehova Zebaoth,
De Melkweg als een wierook om Uw baar;
En ’k zag Orion wanklen, nu Uw lot
Zo sterflijk bleek, als van Uw schepselschaar.

En Israëls profetisch heldenvolk
Zag ’k schitterend staan in Zions wereldbrand,
En tragisch paars lag op Jeruzalem,

⁴⁸⁸ Rosenzweig: *Stern der Erlösung*, 426v.

⁴⁸⁹ |8| J.A. Dèr Mouw (Adwaïta): *Brahman I*. Amsterdam: Versluys 1919, 16-37. [974]

En 't vroom heroëndom van 't Heilig Land,
Starend, stil, naar de katafalk van Hem,
Die 't trouw geloofd had Heer van de Eeuwigheid.

Van wereldkansel Horeb sloeg zijn taal,
Rotsval van majesteit, dreunende, neer
Op vreemd verlichte vloer van wereldzaal
Uit mozaïek van landen, en de kroon
Van continenten uit robijngestraal
Hing siddrend boven Isrels grootsten zoon.

't Metalen firmament plofte op de grond,
Plofte – apokalyptisch. En de vracht
Van oude haat brak los uit Chaos' mond:

...

Ik overwin zelfs uw heerschersgebaar,
U en Uw Zion zwaai 'k in den afgrond neer
Als doodenoffers bij Jehova's baar.

|328|

De rij van zilveren profeten stond
Op tragisch puin van Zion's heiligheid
En zag wegglooiend naar den horizont
De volken schem'ren, eens door hen geleid.
En Chaos juichend greep, door wapprend kleed
Ommanteld tot purperen majesteit
De teugels van den Storm: en rood en breed
Woei over den ouden Nacht zijn vlammenhaar
En over ontgoddelijkte wereld gleed
De reuzenschaduw van Jehova's baar.

En als een bloem viel Zion. En de Orkaan
Vermengde 't juichen en het rouwmisbaar.
En de oude Nacht bleef onbeweeglijk staan,
Luisterend, ver, tot 't stil werd overal,
En hing, geheimen prevelend, de maan
Als graflamp aan den Klaagmuur van 't heelal."

III

Wat staat hier anders op het spel dan *de zin van de geschiedenis*? Dat de 'chaos weerkeert' wil in het visioen van Adwaïta toch zeggen dat met de prijs-gave van het geloof in de Thora het gelóóf in de overgave aan de chaos automatisch in werking treedt.

In het na-Bijbelse, Talmoedische Jodendom is de tegenstelling tot de mythe overdreven, op menselijke wijze overdreven, zodat bijvoorbeeld geleerd wordt dat de Thora vóór de schepping geschapen werd (bijvoorbeeld Akiba op *Pirkē Aboth* 3, 15), zodat Abraham

verschijnt als kosmische rots, als grond waarop het bestaan en gedijen van de wereld rust (*Jalkut Shimoni* I 766 op Numeri 23: 9), zodat aan het martelaarschap scheppende kracht wordt toegeschreven. De Thora en het heilige land en |329| de toekomstige wereld hangen van Israëls lijden af (*Sifrē* Deuteronomium 6: 5, Cant. *Rabba* 8: 6 en volgende). Niet de engelen nemen volgens een latere exegese deel aan het Eindgericht, maar Israël zelf (*Midrasj* op Psalm 8: §1).

Dit alles is een overdrijving en bevat een miskennis van de grenzen van de Thoraleer, maar in deze overdrijving schijnt de waarheid door, in zoverre een eschaton gesteld wordt van waaruit de tijd en de zin van de tijd verstaan worden, en in zoverre dit naar de 'maat' en het 'midden' van de geschiedenis wordt verwacht volgens de beloften van het Verbond.

“Nur vom Eschaton aus kann die Gerichtetheit der Zeit verstanden werden” (Tillich).⁴⁹⁰

Het is zeer wel mogelijk dat de schrijver van het scheppingsverhaal reeds bij het eerste woord van zijn bericht, zijn leer, zijn heilsleer eschatologisch⁴⁹¹ gedacht heeft. Maar hoe dit zij, naar de wezenssamenhang van de Thora is zeker in het begin het einde mede bezegeld. “Wenn man die ganze Schwierigkeit dieses in die Spannung Hineingestelltseins übersieht, wo nirgends ruhiges Verweilen und Ausbauen einer gesicherten Position sondern nur gläubiges Sich-ausstrecken nach einem noch ungesehenen Kommenden möglich ist, so begreift man den Nachdruck der prophetischen Aussagen über ihre Sendung, Ausrüstung und stete Leitung durch Jahve. Ohne solches Gehalten- und Getragenwerden, ja Geschoben- und Gestoßensein von einer höheren Macht war das Stehen auf der Grenze zwischen dem |330| verworfenen und dem neugeschaffenen Gottesvolk, zwischen der versinkenden Gegenwartswelt und der aufbrechenden Zukunftswelt, zwischen diesem und jenem Äon ein unmögliches Beginnen. Ihm droht immer auf der einen Seite der Sturz in wahnwitzige Schwärmerei, die für die Realität der Gegenwart kein Auge mehr hat, auf der andern Seite die Versuchung zu gewaltsamem Umsturz der bestehenden Zustände, nachdem ihnen die radikale religiöse Kritik ihr Existenzrecht genommen hat, oder zu verzweifelttem Pessimismus angesichts des weiterdauernden Druckes einer gottlosen Wirklichkeit”.⁴⁹² In de Thora zelf echter zijn deze mogelijkheden vermeden en straalt de eenvoud van de verwachting, uit kracht van het 'in den beginne', gesteund en geheven door 'maat' en 'midden' van de tijd, getroost door de 'tekenen', gesterkt door de glans van de 'heerlijkheid' die in de ontmoeting viel en het Woord begeleidde.

“Geloofd zij de Heer, de God van Israël, die alleen wonderen doet, en geloofd zij de *Sjēm* (de openbaring) van zijn heerlijkheid tot in het eind der eeuwen en de ganse aarde worde met zijn heerlijkheid vervuld” (Psalm 72[: 18vv.]). De 'weg Gods' in en door de geschiedenis vindt zijn einde in een wereld waarin de *Melekh* als paradijskoning zijn milde regering opricht en waarin hij eerst recht *Jahve Bekirbenoe*, God-in-ons-midden is geworden (Numeri 23: 21, Amos 5: 14, Jesaja 8: 8, Psalm 46: 6, Micha 3: 11).⁴⁹³ Wijd wordt het uitzicht: |331| “...men zal nergens meer leed doen noch verderven op de ganse berg Mijner heiligheid, want de

⁴⁹⁰ [9] Paul Tillich: *Religiöse Verwirklichung*. Berlin: Furche ²1930, 135. [491]

⁴⁹¹ [10] “Vielleicht schwebt dem Verfasser bei seinem ersten Wort *bereschit*, im Anfang, schon ein fernes Ziel des Weltlaufes, der *acharith hajamim*, das Ende der Tage, vor.” Eichrodt: *Theologie des A.T.* II, 53.

⁴⁹² [10a] Eichrodt: *Theologie des A.T.* I, 208.

⁴⁹³ [10b] Walther Eichrodt: *Die Hoffnung des ewigen Friedens im alten Israel*. Gütersloh: Bertelsmann 1920, passim. Willy Stärk: *Das Assyrische Weltreich im Urteil der Propheten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1908.

aarde zal vol zijn van de kennis van de Heer gelijk de wateren bedekken de bodem van de zee” (Jesaja 11: 9).

En geen volk is uitgesloten van het Maal dat de Heer “op deze berg” (Jesaja 25[: 6]) alle volken bereiden zal... “en Hij zal verslinden het bewindsel van het aangezicht, waarmee alle volkeren bewonden zijn en het deksel waarmee alle natiën bedekt zijn en Hij zal de dood verslinden tot overwinning en de Heer zal de tranen van alle aangezichten afwissen.”

[G.J.P.J.] Bolland zegt van deze tekst als hij die, aangehaald uit het Oude Testament, leest in de Openbaring van Johannes [21: 4], dat nimmer op diepere manier aandoenlijk is gesproken, en zonder sentimentaliteit. Inderdaad is de liefde in de Thora zeer vrouwelijk en het geloof zeer mannelijk, van de hoop echter moet gezegd worden dat zij uiteraard zeer kinderlijk is. De ‘gevoelvolle voorstelling’ zou echter de meester van de zuivere rede niet zo ontroeren indien de ‘redelijke’ waarheid van het eeuwige Worden zijn genoegzaam deel was.

IV

Bij de andere volken heeft de schrede in de universaliteit de onttroning van de eigen goden ten gevolge gehad. Het wezen van de Thora blinkt hierin uit dat Jahve eerst recht God en zichzelf wordt wanneer Zijn blik de wereld omspant. De Enige, *èchād*, die aanvankelijk wel de gelding maar niet het bestaan van andere goden uitsloot, die overwint door zijn goddelijke eigenschappen, heft daadwerkelijk de goden op.

Daarom werd te hopen, ‘de Heer te verwachten’ een gebód.⁴⁹⁴ Daarom zijn ‘Jahve’ en ‘verwachting’ |332| volstreekte correlaten: Jahve is de enige grond van de verwachting en iets anders dan Jahve kan de mens met grond niet, als heil, verwachten.

|333|

Herkenning

“Die heilige Furcht bewacht die Gipfelhöhe der Hoffnung.”

Paschasius Radbertus⁴⁹⁵

I

Eerst aan de voorstelling van de Voleinding wordt de aard van de *Godsgedachte* openbaar. Zowel het woord ‘Wodan’ als ‘Odin’ komen van een stam, die ‘woeden’ betekent. Reeds Adam van Bremen (ca. 1070 na Chr.) zegt: *Wodan id est furor*.⁴⁹⁶ Onbegonnen (en ook onnodig) werk schijnt het ons dit ‘woeden’ te vergeestelijken, zoals moderne

⁴⁹⁴ |11| “...nicht mehr wir fragen nach der Hoffnung, sondern die Hoffnung fragt nach uns. Es ist uns nicht freigestellt die Hoffnung preiszugeben; in unserer Hoffnung liegt unsere Bewährung. Nicht nur in dem Inhalt der Hoffnung liegt für uns das Heil, sondern das Festhalten-können an der Hoffnung ist der Prüfstein unserer Erlösbarkeit. Der Verzicht auf die Hoffnung wird zur Sünde. Die Hoffnung ist zur absoluten Forderung selbst geworden.” Margarete Susman: ‘Die messianische Idee als Friedensidee’. In: *Der Morgen V* (1929), 375. [4051]

⁴⁹⁵ Paschasius Radbertus was een Karolingische monnik in de Benedictijnse traditie, later heiligverklaard, en leefde van ca. 785-865. Van hem zijn verschillende werken overgeleverd, waaronder *De fide, spe et caritate*, waaruit deze regel (2, 7) een citaat is in Duitse vertaling. Het is onbekend waar M dit citaat heeft gevonden, maar Josef Pieper heeft er in zijn werk regelmatig aan gerefereerd.

⁴⁹⁶ |12| Ninck: *Götter*, 160. Oorspronkelijk in de *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, cap. 26, ca. 1075.

deutschgläubige filosofen doen. Men vervluchtigt de bijzondere gestalte wanneer men de Germaanse godheid in die zin samenschouwt met andere heidense godengestalten, dat hun éénheid gelegen schijnt in een gereflecteerde formule als bijvoorbeeld “*deus pertinens per naturam cuiusque rei*”.⁴⁹⁷ En zulk pogen wordt ook meer en meer opgegeven. Deze tijd roept de goden, de zuivere, ongemengde, eigen goden.

II

God als ‘het Woeden’ moet de projectie zijn van de ervaren Overmacht van het Worden.⁴⁹⁸ |334| In Snorri’s *Boek van de Koningen*⁴⁹⁹ staat: “...solche Macht hatte Odhin, dass er in der Schlacht seine Feinde blind oder taub machen konnte und vor Schrecken wie gelähmt, und ihre Waffen schnitten dann nicht mehr wie Ruten. Aber seine eigenen Männer gingen ohne Brünnen, und sie waren wild wie Hunde oder Wölfe. Sie bissen in ihre Schilde und waren stark wie Bären oder Stiere. Sie erschlugen das Menschevolk, und weder Feuer noch Stahl konnte ihnen etwas anhaben.”

De raven Hugin en Munin – gedachte en herinnering – vertegenwoordigen een element van redelijkheid, maar hijzelf, Odin, heeft in de gestalte van een adelaar de mede geroofd, de wonderbaar-bedwelmende drank die door de beide dwergen ‘Heler’ en ‘Krakeler’ uit honing en bloed bereid werd. Wat hem bijzonder maakt, dat is *in* alle woeden die weemoed om de zorgelijke brauwen, dat voorgevoel dat zijn voorhoofd omwolkt. Overigens vervloeit zijn gestalte als ‘Allvater’ met het bewegen van het lot, met de wind en de wolken van het dreigende zwerk buiten, met de stroom van de levenswil, in de stormgang van het bloed binnen de mens.

III

Zoeken wij een sprekende parallel uit de godsdienstgeschiedenis, dan komen wij allicht op de gestalte van *Dionysos*. Wanneer Odin getypeerd wordt⁵⁰⁰ als “Herr aller sprengenden seelischen Mächte, des inneren und äußeren Rasens, der Dichtung, des Tanzes, der Weissagekraft”,⁵⁰¹ schijnt aan deze Griekse god |335| gedacht te worden. Niet ten onrechte. De parallellen die men gewoonlijk opstelt en uit een gemeenschappelijk Indogermaans verleden wil verklaren: tussen Indra en Donar als onweersgoden, tussen de Indische stormgod Vata en de Germaanse Odin, tussen de Indische tweelingen Asvina en het Griekse paar Castor en Pollux en de Germaanse Alki’s, tussen Hera en Freya, zelfs tussen de Romeinse godin ‘Copia’ en Fulla, tussen ‘Victoria’ en de *walküre* Sigdrifa, en vele andere meer, schijnen ons te formeel en in geen geval noodzakelijk te verklaren uit een gemeenschappelijke afkomst of geschiedenis. De trekken van overeenkomst echter tussen Odin en Dionysos dringen zich aan ons op als aanduiding van een geestelijke verwantschap,

⁴⁹⁷ |13| ‘God waarvan de natuur van elke zaak doordrongen is’. Cicero: *De natura deorum* II, 71.

⁴⁹⁸ |14| “Das altgermanische Wort ‘god’ war ein Neutrum pluralis und ist erst von der christlichen Propaganda in ein Maskulinum singularis verwandelt worden.” Spengler: *Jahre der Entscheidung* I. München: Beck 1933, 94. [3047]

⁴⁹⁹ Ninck: *Götter*, 161.

⁵⁰⁰ |15| Ninck: *Götter*, 205.

⁵⁰¹ |16| Nietzsche maakt Dionysos wel tot een mythisch zinnebeeld tegen ‘de Gekruisigde’, maar hij zegt ettelijke malen uitdrukkelijk dat hij zijn doel met deze naam doopt, omdat hij de eigenlijke naam niet weet. Welnu, het zou ‘Odin’ kunnen zijn.

waarbij wij geheel afzien van de mogelijkheid om een genetisch verband te vinden of te construeren. Als hij daar gaat in donkere optocht tot de slag, of met de goudhelm en het zonnescild aan zijn zijde, in de gevlekte mantel gehuld, de hoed diep op het voorhoofd, plotseling, éénogig voor de mensen verschijnend – is hij het onberekenbare zélf, maar (zegt Snorri) “wenn er *unter Freunden* saß, dann war er so schön und edel von Ansehn, dass jedermann das Herz im Leibe lachte”. Een laatste onbetrouwbaarheid en lust om onbetrouwbaar te zijn valt echter niet te miskennen. Van hem is geen voleinding te wachten. Wij kunnen dit beleven aan het Odinslied, dat in de weergave van Leopold Ziegler⁵⁰² luidt:

| 336| “Wanderer heiß ich, Hilfreich und Wunsch
Vielgewandt, Vielgestalt, Füller
Bösewirk heiß ich, Breithut, Breitbart
Täuscher, Betrüger, Enthüller.

Wandelbar, Wetterer, Waller und Wahler
Brenner, Verblender und Brecher,
Glutauge, Glanzauge, Schläfrer, Erschütterer
Flutenherr, Frachtenbeschützer.

Eifrer im Rate, Eigner daheim
Zaubrer und Graubart bei Göttern
Der Hohe und Ebenhoch bin ich und Dritter
Schöpfer und Totenschiffer,
Allvater, Walvater, Wiederkehr, Wächter
Siegvater, Gott aller Götter.”

Uit de verering van deze god *móet* in overbewuste tijden die “sehr abstrakte, sehr gesteigerte Grausamkeit”⁵⁰³ groeien die Ernst Jünger, een van de meest gezaghebbende schrijvers in het huidige Duitsland, uitbundig prijst. Thor en Loki zijn in Odin opgegaan, hij is voller en rijker geworden, tegelijk echter het zegel op de “Unvollendbarkeit der Welt” (Flake).⁵⁰⁴ Hoe zal men hem dienen? Helpen? De zeer abstracte, zeer opgevoerde wreedheid kan niets anders zijn dan de gederailleerde drift om de eigen God te dienen, die men eigenlijk met niets dienen kan dan door óók te woeden.⁵⁰⁵

IV

⁵⁰² |17| Ziegler: *Reich I*, 41.

⁵⁰³ Uit Ernst Jünger: *Der Arbeiter*. In: *Sämtliche Werke*, Band 8. Stuttgart: Cotta 1981, 73. Daar: “sehr gesteigerte, sehr abstrakte Grausamkeit”.

⁵⁰⁴ Otto Flake: *Die Unvollendbarkeit der Welt. Eine Chemie Gottes*. Darmstadt: Reichl 1923. [959]

⁵⁰⁵ |18| Het ‘Odinhafte’ keert in de vereerder terug: “Nennt ihr das Religion? ich weiß von nichts, bin ewiges Element und mein ganzes Dasein ist unfasslicher Mythos; wahrlich voll Gegensätze, die kein Denker reimen könnte, aber so ists eben schön und wahr wie das Leben; Dionysos und Erkennender, Heilbringer und Habenwollender... elementarisch Einsamer und Gemeinschaftsgründer, titanisch Selbstischer und Gotteskind.” Rudolf Pannwitz: *Grundriss einer Geschichte meiner Kultur*. Regensburg: Habel 1921, 62v.

In het hoofdstuk 'Worden' spraken we over de orde van de Asen, wij hoorden dat ieder die het tijdsgewricht verstaat Odin bijvalt en bijstaat. Wie door |337| de God van de Thora verkoren is, die blijft op zijn plaats. 'Dienen' doet men alleen Jahve, zeker om zijn wezen, maar meer bepaald om zijn grote daden en vooral en beslissend om de *Toekomst* die Hij schept.

'Dienen' is tweërlei – ethisch: gehoorzamen, cultisch: loven. Het gehoorzamen geschiedt in het gewone leven. Het loven heeft de strekking met het leven zelf, de levenslust samen te vallen (Jesaja 38: 19). Beide samen, gehoorzaamheid en lofzegging, vormen de *jir'ath Jahve*, de vreze des Heren. En alleen in deze vreze wordt de *hoop* gezuiverd en *zuiver* gehouden. Hier geldt in een andere zin dan de schrijver bedoelde: "denn Gott ist in der Religion ein Spätkömmling".⁵⁰⁶ Wij bedoelen *deze* God van Israël, en met name zijn openbaring, die een toekomstige is.

De *Sjēm* (naam), dat is: de openbaring van zijn heerlijkheid, is te verstaan als het god worden van God. Alle kennis van Jahve is kennis die gericht is dáárop (Hosea 6: 1vv.). "Zijn uitgang is bereid als de dageraad". [vers 3] Maar ook de meest 'christelijke' dichter onder de Duitse klassieken wil de herinnering aan deze verwachting wegwissen uit het mensenhart. Het is Schiller, die in de *Worte des Wahns* zegt: |338|

"Verscherzt ist dem Menschen des Lebens Frucht,
Solang er die Schatten zu haschen sucht.
Solang er glaubt an die goldene Zeit,
Wo das Gute, das Rechte wird siegen –
Das Rechte, das Gute führt ewig Streit,
Nie wird der Feind ihm erliegen."⁵⁰⁷

Fysica en mythe, sociologie en speculatie worden samen gemobiliseerd tegen de hoop. "Der physikalische Vorgang der Weltverschlechterung, den die heutige Physik in ihrer Lehre von der *Entropie* sehr exakt zu denken bemüht ist und den sie offenbar in Zusammenhang mit unvordenklicher *Glaubensgewissheit unserer Rasse* neu zu fassen im Begriff steht – diese Weltverschlechterung wird von unserer Vorzeit, in der Edda, zuletzt als Merkmal einer fortschreitenden Selbstverschuldung der weltordnenden und welterhaltenden Mächte betrachtet".⁵⁰⁸ Daaruit volgt dat voor ons, Germanen, het oude profetenwoord: "zij zullen zien, wie zij hebben doorstoken", ook al ontkennen wij het, de bijzonder smartelijke zin krijgt van een vergeefs berouw dáárover dat wij de *Spätkömmling* opnieuw hebben gekruisigd en de hoop in het hart van de mensheid hebben vermoord. Voor Israël (dat óók van nature heidens is) blijft een andere mogelijkheid: "Ik zal uitstorten de Geest van de genade en van de gebeden en zij zullen Mij aanschouwen, die zij doorstoken hebben en zij zullen over hem rouwklagen als met de rouwklage over een enige zoon... gelijk men bitterlijk weent over een eerstgeborene." (Zacharia 12: 10)

|339| De leer van de God-mens die men 'christelijk' pleegt te noemen en de leer van deze 'menselijke' God die de toekomst schept zijn voor ons structureel *één*. Slechts zijn in de

⁵⁰⁶ |19| G. van der Leeuw: *Phänomenologie der Religion*, 29.

⁵⁰⁷ Friedrich Schiller: *Gedichte*. Viertes Buch. *Sämtliche Werke* I. Stuttgart/Berlin: Gotta 1902, 164.

⁵⁰⁸ |20| Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen* I, 34.

verschijning van Jezus Christus 'verzoening' en 'verlossing' gescheiden, hierin ligt het beslissende verschil tussen het 'Jodendom' (dat niet ident is met de leer van de Thora) en het 'christendom', dat op een bepaalde wijze de Thora 'vervuld' ziet in Christus. Daarom geldt wat wij van de 'God-mens' zouden kunnen zeggen eveneens van de God van de Thora zoals wij die hebben trachten te omschrijven. Christus is in dubbele zin een *Spätkömmling*, in zijn komst ter verzoening én in zijn wederkomst ter verlossing, en in beide opzichten een laatste afscheid aan het heidendom. Niet zonder innerlijk recht dus heeft de kerk Zacharia 12: 10 gelezen als slaande op hem.

"Des Gottmenschen Tod und Leiden ist, dass weder er noch sonst ein Gott je dieses irdische Dasein, den Schleier dieses Daseins mehr durchbreche und aufreißt, gleichwie vor ihm die Erde ihren Leib aufgerissen hat, um neue Götter und Söhne aus ihrem dampfenden Eingeweide zu werfen. ...Das ist der Sinn und das letzte Geheimnis des Gottmenschen. Auf dieser unendlichen und ewig schweigenden Erde hat er sein Reich der Freiheit oder, wie er es nennt, des Himmels gegründet".⁵⁰⁹

Dat is zuiver gezien, voor zover de afweer van alle theogonie en kosmogonie daarmee wordt aangegeven, maar de 'vrijheid' moet verbonden worden met de hoop, het 'hemelrijk' met het komende Godsrijk, het midden van de geschiedenis met het einde, de maat van het gebeuren, de 'weg' met het doel: *Malkuth Jahve*.

⁵⁰⁹ [21] Kassner: *Grundlagen der Physiognomik*, 88.

*“Ich bin dir wohl ein Rätsel
Nun tröste dich, Gott ist es mir.”
Kleist (Schroffenstein)⁵¹⁰*

*“Für uns Deutsche haben die Ideen der Revolte gegen den christlichen Geist eine geradezu
unheimliche Verlockung.”
Michael Freund⁵¹¹*

I

De toebrengring van de Germaanse stammen tot de christelijke kerk heeft slechts bij hoge uitzondering de vorm aangenomen van een gewelddadige onderwerping en gedwongen massabekering.⁵¹² Zelfs de strafexpedities van Karel de Grote tegen de Saksen droegen meer een zuiver-politiek dan een politiek-missionair karakter.

Indien men al niet wil stellen dat de Germaanse religie toentertijd reeds in een periode van innerlijk verval was gekomen, dan zou toch zeker in rekening te brengen zijn het aan elk naturalisme eigen relativisme en de daaruit volgende tolerantie. Men zou, minder bewust allicht en minder uitgewerkt dan in de Arische religies van Indië,⁵¹³ een groeiende verdraagzaamheid kunnen | 341 | verwachten. Hoe het zij, de prediking van de kerk is, of zij nu gemakkelijk aanvaard werd hier of op verbitterde tegenstand stuitte ginder, niet zo diep in de volksziel ingegaan als vele geschiedschrijvers en theologen in de achttiende eeuw en ook nog wel in de negentiende eeuw hebben gemeend. Zou het anders zijn, dan zou de ontwikkeling van het Duitse geestesleven harmonischer zijn verlopen en dan zou de herleving van het heidendom in onze tijd niet zo snel om zich heen gegrepen hebben. In dit verband rijzen vragen die wij hier niet kunnen behandelen, omdat zij theologische vragen zijn, maar zoveel kan reeds op grond van de voorgaande omschrijving van de structuren worden gezegd, dat een al te grote verbazing over het feit dat de Bijbelse verkondiging niet dieper wortel heeft geslagen misplaatst moet zijn. De prediking komt ‘van buiten’, het levensgevoel ‘van binnen’, het geloof is een keuze, geen overlevering, de belijdenis is een daad, terwijl het bloed een feit is. Ook is het zicht op de werkelijkheid afhankelijk van landschap en omgeving, terwijl het horen van het Woord in een andere orde geschiedt. De genade, zo zegt een oud woord, is *“geen erfgoed”*. En de kenmerken van het ras zijn voor de natuurlijke mens onnoemelijk veel reëler dan het teken van de doop. Wil men zich verbazen, dan zou men het eerder moeten doen over het bestand van

⁵¹⁰ Heinrich von Kleist: *Die Familie Schroffenstein* (1803). In: *Werke* III, 72.

⁵¹¹ Michael Freund (1902-1972) was een Duits historicus en politicoloog. Herkomst citaat onbekend.

⁵¹² [1] Erich Schnepel: *Christus unter den Germanen – der Weg der Gemeinde Jesu von 400-800*. Berlin: Furchen-Verlag 1938. Renate Ludwig: *Karl der Große und die Sachsen*. München: Kaiser 1935.

⁵¹³ [2] “All differences and contrasts have already a sameness, and therefore are at the bottom irrelevant... Monism and pluralism, polytheism and monotheism can equally be true, while equally false, and they have therefore the right to co-exist.” Hendrik Kraemer: *The christian message in a non-christian world*. London: Edinburgh-House 1938, 209. “A fundamental relativism is therefore a constituent part of naturalistic monism”. *Ibid.*, 156. [929]

Schriftuurlijke invloeden die zózeer tegen het instinct vooral van de Germaan ingaan, en tot verklaring daarvan zal men niet kunnen |342| ontkomen aan het inzicht dat het aan een verantwoorde of ook onverantwoorde (dat laten wij nu in het midden) aanpassing van de kerk te danken is dat het nog zo lang gehouden heeft, ondanks de innerlijke tegenstellingen die van meet af aan in deze landen een heel andere spanning vertoond hebben dan elders.

II

De tweespalt gaat diep, ook als het conflict slechts beperkt zou zijn tot de tegenstelling tussen de absolute waarheidspretentie van de kerk en de relatieve gehechtheid aan oudvaderlijke, heilige overleveringen, blijkt het feit dat de Pruisen nog in het jaar 997 de bisschop Adalbert van Praag en in 1008 de monnik Bruno von Querfurt vermoordden, beiden uit rebellie tegen de volstrektheid van hun prediking.⁵¹⁴

“Schwer würde mich strafen, mit Bet-Zwang und Buß-Zwang Isleifr der Bischof, schärfer noch Gizurr, sein scharfer Sohn und scharfer Schürer, wüssten sie, was ich hier aufzeichne nächtlicherweile – Zauberlieder, Höllensprüche, würden sie schelten die alten Runen, die stolzen Liedstäbe der Väter, die ich hier rette vor der Söhne Vergessen. Heidenschaftspflege, Unholdendienst – würden sie’s nennen, dass ich meines alten Vaters, des hohen Mannes, Sagenweisheit verzeichne, soviel ich ihrer noch weiß und gedenke. Und doch will ich gern glauben – nach des Bischofs Gebot – an den Himmelskönig, den Altweisen, der geschaffen Land und Meer. Und im Meere die Eilande. Auch dieses Eis- und Feuereiland. Und will glauben an den Herrn Christus, seinen Edelerben, der Helden Herrlichsten, der in den Tod ging für seine Gefolgschaft”.⁵¹⁵

|343| Daarmee geeft Dahn, zij het vanuit de bewustheid van een latere tijd, ongetwijfeld zuiver weer wat in talloze stamhoofden en wijzen destijds moet hebben geleefd. Dit kan gepaard gaan met een meer of min ironisch gehouden wrok tegen het lijden van de Heiland, die toch de drager moet zijn van het absolute. “Hätten doch die Jünger, die allzu sanften, Schwerter geschwungen, so kühn wie meine Gesippen: niemals hätten, so mein’ ich, die Männer von Juda noch auch von Rumaburg, die stärkeren Recken gebunden den Edling”. Een dergelijk gevoel is bijvoorbeeld ook de dichter van de *Heliand* stellig evenmin vreemd geweest.

Er wordt aarzelend adhesie betuigd aan de artikelen van het geloof. “Will auch glauben – obzwar unleicht – an den Geist, den heiligen, der daher fliegt in Tauben-Weise. Lieber wär’ s mir, käm’ er geflogen im Adler-Hemd, wie Odhin.” De tweespalt is er.

“Hast du gehört”, zo vroeg op IJsland een vrouw aan de monnik Thangbrand, “wie Thor den Krist zum Zweikampf forderte und er sich nicht getraute mit ihm zu kämpfen?” Zo vast was nog het oude heidense geloof in de tiende eeuw geworteld en zo consequent dacht het in de voorstelling van de god-als-strijder.

In dit protest en deze afweer moge dan een goed stuk van het ‘eeuwige protestantisme’ van de Duitse ziel tegen ‘het Romeinse imperium’ steken,⁵¹⁶ het gaat toch zeer |344| bewust

⁵¹⁴ |2a| Hugo Ball: *Die Flucht aus der Zeit*. München: Von Duncker 1927, 222v. [4122]

⁵¹⁵ |3| Dit en de twee volgende citaten uit Felix Dahn: *Odhins Trost*, de inleiding, 1v.

⁵¹⁶ |4| “Der... wesentlichste Zug dieses großen, stolzen und besonderen Volkes bestand... darin, dass es sich niemals, weder in seiner Bestimmung noch in seinen Grundsätzen, mit der... westlichen europäischen Welt hat vereinigen wollen, d.h. mit all den Erben der altrömischen Bestimmung. *Es protestierte gegen diese Welt diese*

tegen de Christus, ook onder de fijnste trant van spreken. Welverstaan niet tegen de 'orthodoxe' Christus, want Christus is destijds overwegend verstaan als de bringer van een nieuwe wet, een zachtere wet, een boodschap van vertrouwen op een mildere God die mildere zeden eist omdat hijzelf het kruis heeft verdragen en schande niet heeft geteld.

Ila

Herman Wirth staat ook hierin weer geheel alleen. Hij meent dat Luthers reformatie uit een *gefühlsmäßige* terugkeer tot de oude volksreligie te verklaren is, met dien verstande dat ook Jezus' evangelie een reformatie is geweest die uit kracht van dezelfde Germaanse *Erbmasse* revolteerde tegen de semitische omgeving.⁵¹⁷ Dan zou het dus zo zijn dat juist deze mildere held Arisch bloed of althans een Arische geest zou hebben gehad. Het heel gebruikelijke beeld van de wereldgeschiedenis wordt daarmee ondersteboven geworpen. Het Arische levensgevoel is ouder dan Israël, Abraham wordt een figuur uit de jongere, bijna uit de jongste geschiedenis, en de Palestijnse Christusbeweging is alweer een teruggrijpen geweest, terug *achter* de Thora, op een oerreligie van het Licht.

[345] Toch gaat het ook zo beschouwd structureel om dezelfde tegenstelling, want Wirth meent dat het evangelie een neerslag is van de mythe van de Godszoon, de '*kruis- of jaargod*'.⁵¹⁸ Die splijt het graf van het jaar, van de winter, hij draagt de stenen bij en deze wordt ook 'doorn' genoemd. Zijn doornen zijn tegelijk de 'hoornen', de tekenen van de nieuwe levenskracht. Hoe geestelijk ook 'voorgesteld', deze religie, zelfs wanneer zij 'monotheïstisch' genoemd wordt, is in strijd met het wezen van de Thora, ook met dát deel ervan dat onder de Germanen door de missie ingang vond. Vandaar hier in het Noorden van meet af aan de oneffenheid, de spanning, de wrijving, die trouwens bij de Kanaänieten en ook bij Israël *zelf* niet heeft ontbroken.

III

Afval of bekering zijn de *énige wijzen* waarop de tweespalt overwonnen kan worden, als de ergernis van het geloof, de ergernis van Israël, de ergernis van het kruis eenmaal op een beslissende wijze werd ontmoet.

Wij zouden heel de kerk- en cultuurgeschiedenis van de Duitse stammen in vogelvlucht moeten overzien om de mate en de vorm van deze spanning tussen Chaos-begin en Schepping, tussen Noodzaak en Geschiedenis, *Schicksal* en Voorzienigheid, eer en gerechtigheid, strijder en martelaar, doodsvrechting en doodsvrees aan te wijzen en te omschrijven. Een en ander is trouwens telkens in het hoofdstuk 'Herkenning' ter sprake gekomen. Op één voorbeeld willen wij nog wijzen, namelijk op het werk en het streven van Paul de Lagarde. Een man aan wie in brede zin de opvoeding van het volk ter harte ging, die

ganzen zweitausend Jahre hindurch, und wenn es auch sein eigenes Wort nicht aussprach und es überhaupt noch nicht ausgesprochen hat, sein scharf formuliertes eigenes Ideal, zum positiven Ersatz für die von ihm zerstörte altrömische Idee – so, glaube ich, war es doch im Herzen immer überzeugt, dass es noch einmal imstande sein werde, dieses neue Wort zu sagen und mit ihm die Menschheit zu führen." Fjodor Dostojevski (ca. 1880): *Politische Schriften. Sämtliche Werke* I/13. München: Piper-Verlag ²1917, 69.

⁵¹⁷ [5] "Dies ist geistesgeschichtlich der unsichtbare innere Weg, über den die Reformation des Nazareners in der so verschiedenartig zusammengesetzten Erscheinung des orientalisches-mediterranen Christentums gewissermaßen wieder nach dem Norden zurückkehren konnte." Wirth: *Was heißt deutsch?*, 20.

⁵¹⁸ Zie Wirth: *ibid.*, 38v.

‘het Evangelie’ verdedigde als eis van wedergeboorte en niet van *Bildung*, die zovele troebele synthesen doorzag, maar |346| wiens *animositeit* tegen het Oude Testament⁵¹⁹ en tegen de apostel Paulus geen grenzen kende en die dáárom tegen de “Vielerleiheit der Ideale marschieren” wil, een man van grote properheid, die bijvoorbeeld in 1885 als on-Duits verwierp wat sedert al meer voor typisch-Duits zal doorgaan.⁵²⁰ En toch is in heel zijn werk een nauwverholten drift naar het afwerpen van de laatste binding van de Thora. Want hij heeft gezien: er moet gekózen worden.

Uit zulk een voorbeeld kan men afleiden hoeveel feller de reactie van het latente heidendom zou zijn geweest indien de kerkelijke prediking zich trouwer en beslist door de Schrift had laten leiden. De uitlegging van het Nieuwe Testament mag, hoezeer de heilsfeiten die het verkondigt nieuw zijn, nimmer in strijd komen met de grond |347| structuren van de Thora, dat ligt in de belijdenis van de éénheid van de beide testamenten opgesloten. Het is, historisch gesproken, dankzij een zekere mate van ontrouw en onbeslistheid dat een radicale crisis eeuwenlang werd voorkomen. Niettemin giste het in de harten en juist in de harten die ernst maakten met die wereldwerkelijkheid (welke de mythe uitbeeldt) én met dat woord (waarvan de Thora getuigenis geeft).

Het *zich-weerhouden* van de afval voert door vele stadia tot een crisis, tot een geestelijke explosie, althans in de meer gevormde, meer bewuste geesten. Maar men beseffe wel hoe weinig de stadia van de eenzame enkelingen gebonden zijn aan die van de historie van de tijdgeest. Wat nu een nieuwe jeugd leert, dat leefde reeds in verscheidene ‘kettters’ uit de vroege middeleeuwen en wat Thomas Münzer verkondigde toont veel overeenkomst met wat men in de kringen van de edel-communisten omstreeks 1920 hoorde. Lang duurt in elk geval het stadium van de *heimelijke* bevreemding, die de kiem van de totale vervreemding in zich dragen kan.

Een eerstvolgend stadium is de ‘*verdraagzaamheid*’, die hier een andere zin heeft dan in het Romeinse pantheon, een zeer verwickeld en labiel fenomeen. Want als bijvoorbeeld Frederik de Grote ieder “nach seiner Façon selig werden”⁵²¹ laat, spreekt hij niet vanuit een hellenistische scepsis, maar vanuit een *überlegen* zekerheid dat de scheppende mens, hoe dan ook, zichzelf tot god is. Keizer Friedrich II toont reeds dezelfde soevereine tolerantie vanuit de verachting en het zelfbewustzijn. De stijl van zijn keizerschap is Germaans en nadert toch merkwaardig dicht en bewust tot de oud-Aziatische despotie. Maar toen hij [in

⁵¹⁹ |5a| “Aber was ist uns Adam und Eva? was Abraham, Isaak, Jakob? was Moses und David? Fremde sind sie uns: sie gehn unser Empfinden nichts an. Sie sind Schlimmeres als nur gleichgültig. An Adam und Eva hängt die Versöhnungslehre, an Abraham der Glaube, an Moses das Gesetz, an David der Messias und das Erfüllungssystem, welches alle Wissenschaft vom alten und neuen Testamente bisher unmöglich gemacht. Wollt ihr die orthodoxen Satzungen und Anschauungen nicht, ihr deutsche Väter, so schafft euch zunächst die biblische Geschichte des Alten Testaments vom Halse, aber so gründlich, dass ihre Namen in Gegenwart ihrer Kinder nie genannt werden dürfen.” Paul de Lagarde: ‘Zum Unterrichtsgesetze’ (1878), in: *Deutsche Schriften*, Gesamtausgabe letzter Band. Göttingen: Horstmann ⁴1903, 184. [888]

⁵²⁰ |5b| “Infolge dieser – römischen – Anschauung vom Staate ist Deutschland zurückgegangen; es musste in demselben Maße sinken, in welchem das Ansehen und die tyrannische Macht eines durch und durch widerdeutschen Prinzips stieg”. ‘Über die Klage, dass der deutschen Jugend der Idealismus fehle’. (1885). In: *Deutsche Schriften*, 381v. “Und was mit zagender Stimme im Angesichte Gottes der Mensch beschämt darüber bezeugen soll, dass er, der arme Staub, so Großes in den Mund nehmen darf, *dás* mit der grellen Stimme einer Signaltrompete hinausgeschmettert in eine Welt, welche nur Trompete vernimmt, weil die Trompete das Ideal tot geblasen hat.” *Ibid.*, 174.

⁵²¹ Hielscher: *Das Reich*, 91.

1250] stierf, ging door het rijk de |348| kreet: *vacat imperium*, “der Stuhl der Christenheit steht verwaist!”⁵²² Zo ver was de tweespalt ook in het *corpus christianum* reeds doorgedrongen en gekomen tot aan de rand van die afval die door het heidens bloed gevoeld moet worden als bevrijding. Voorzichtig zullen wij moeten zijn met de verklaring dat de bevrijding enkel ‘Rome’ betrof. Na al wat wij gehoord hebben en ondanks de zonden van Rome zelf is het meer dan waarschijnlijk dat in dit verzet een ander, dieper verzet heeft meegesproken, dat was opgedreven door de latente tweespalt van het christelijk-Germaanse gemoed.

In zekere zin kan men spreken van een ‘noodwendigheid’ van de afval,⁵²³ hoezeer deze door honderd hindernissen en bochten gaat en pauzes kent. Het ‘*faustische*’ geeft dan vaart aan de afval, en alleen de Reformatie – zei Nietzsche niet dat deze ontijdig het christendom had gered en de Duitse ziel met hernieuwde tweespalt belast? – schijnt een machtige pauze en een rem te zijn geweest in dit gestage proces.⁵²⁴

De vorm waarin deze afval zich in het gebied van het denken voordoet is wat men gewoonlijk pantheïsme noemt. Wij hebben al eerder gezegd dat wij deze term voor een camouflage houden van de pseudomorfose die zich in werkelijkheid heeft voltrokken. Wij hebben er ook al op gewezen dat de al-Duitsers en pangermanisten het pantheïsme voor bij uitstek ‘Arisch’ houden. Schopenhauer noemde het pantheïsme echter een zeer |349| beleefde wijze om God zijn afscheid te geven. Zo is het ongetwijfeld en wij kunnen bij alle respect een glimlach nauwelijks onderdrukken wanneer wij in het heden een zin herlezen als van Emanuel Hirsch, die verklaart als christen onmogelijk ‘nee’ te kunnen zeggen tegen het Duitse idealisme, omdat wij *anders* tot barbarisme zullen vervallen. Het is precies andersom uitgekomen! En het werd niet gezien omdat men de mythische ondergrond niet waarnam, ook omdat menige onderzoeker en leider zelf onbewust tot over de oren in de Germaanse mythe stak. Zonder de historische ontwikkeling te volgen kunnen wij in uiteengelegen tijden de wrok tegen die God – die op geen wijze ident wil zijn met de godheid – waarnemen. Er is een ondergrondse geschiedenis van de zielen die hier en daar in ongeveer gelijke vorm aan de dag treden kan en dan dezelfde fatale consequenties toont én in vroeger én in later tijd. Want wat gaat gebeuren?

Het ethos wordt genaturaliseerd en vermaterialiseerd, *ofschoon* anderzijds de mens vergoddelijkt wordt.⁵²⁵ Dat dit mogelijk is zal ieder die de analyse van de Eddische structuur heeft gevolgd kunnen inzien. Daarom zien wij, gemeten aan de mythe en haar structuur, de *Aufklärung* van de achttiende eeuw als meer verwant met Bijbelse waarheden en waarden dan de zoveel meer religieus aandoende systemen en heilsleren die zo schone en weelderige voorlopers hebben gehad in het oude Germanje, terwijl de *Aufklärung* daarentegen een |350| meer verenkeld verschijnsel blijkt te zijn, een beweging waarvan de voorgangers zich wel geërgerd hebben aan de Bijbel, maar niet aan het ‘Joodse’, niet aan het ethos van de

⁵²² Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen* I, 204.

⁵²³ [6] “Was an Gott nicht weniger als am Menschen liegt. In allen Zeiten, nicht nur in denen des auserwählten Volkes, sind die Menschen von diesem Gott (‘Ich bin, der Ich bin’) zu den fremden Göttern abgefallen. Daher deren Bedeutung, deren Wirklichkeit und Furchtbarkeit.” Kassner: *Zahl und Gesicht*, 219.

⁵²⁴ Nietzsche: *Werke* V, 304vv.

⁵²⁵ [7] “In dieser ästhetischen Bedeutung des Pantheismus liegt nun aber eine neue Gefahr für die Ethik; und somit ein Zeichen von der Zugehörigkeit des Gottesbegriffs zur Ethik, nicht zur Logik und allgemeinen Metaphysik.” Hermann Cohen: *Ethik des reinen Willens*, 461.

humaniteit. Zo leidt het geestelijke gebeuren van deze tijd tot een herziening, herordening en herijking van waarden, tot achterdocht jegens geëerde en tot eerherstel van miskende bewegingen.

Hier komt zijdelings ook de rassenleer haar woord meespreken, haar doorzichtige partijdigheid⁵²⁶ kan ons over tweespalt en afval van de Germaanse ziel in de christelijke era veel leren, want zij wil uit kracht van het geloof dat het Duitse volk *het* volk is, al wat groot |351| en edel is niet erkennen tenzij het als Arisch worde gestempeld, met andere woorden: terwijl de Thora wordt losgelaten moet wat daarin nog als waarde verschijnt voor het Germaanse bewustzijn worden aangewezen als *artgemäß*. Dat dit naar de maatstaf van de Thora zelf een achteruitgang is vergeleken bij het zogenoemde rationalisme van de *Aufklärung* behoeft geen betoog.

Illa

Goethe, die van alle groten het verst verwijderd is van de Eddische structuren (door zijn huwelijk met de ziel van Hellas) geeft toch telkens blijk te weten dat een afval als bevrijding, zij het liefst langs lijnen van geleidelijkheid, wenselijk werd. Juist *Goethe* is voor ons echter een bewijs van de innerlijke nóódzak van de afval. Hij immers was vrij van elke ‘*rassische*’ hoogmoed, stond zeer kritisch tegenover het Duitse volkskarakter, droeg de idee van een *Weltliteratur* in zich om en toch breekt hij niet alleen met de vreemde God (als “deziërter Nichtchrist”) maar geeft soms ook spontaan uiting aan het wezen van de mythe.

Wij herinneren aan de diep-zinnebeeldige volgorde in *Faust* (studeerkamerscène) waar deze het begin van het Evangelie van Johannes vertaalt: “Im Anfang war das Wort”, verandert *Faust* in: “der Sinn”, vervolgens in “die Kraft” om ten slotte *getrost* te schrijven: “Im Anfang war *die Tat*.” Dat is de geest van de mythe. De laatste afval tot ‘de kracht’ wordt nog juist ongedaan gemaakt, maar ook zo is wat daar geschiedt, naar de normen van de Thora, een anticlimax.

Zeker heeft dit nog weinig gevolgen in de praktijk, zeker biedt dit uitschakelen van het Woord voor velen nog geen uitweg uit de spanning waaraan de Germaanse ziel lijdt, omdat een uitweg, die een rationele |352| keuze meebrengt, nu eenmaal grotere bezwaren heeft dan een die de keuze vermijdt en zich, werkelijk of ogenschijnlijk, ‘boven de partijen’ verheft

⁵²⁶ |8| Hans F.K. Günther in zijn *Rassenkunde des jüdischen Volkes* (1930) roept steeds het Noordse ras te hulp, waar bij Oriëntalen iets goeds te merken valt. Zo was de “Oberschicht der Sumerer vielleicht nordisch” (48) en deze stam heeft de grondslagen gelegd voor alle voor-Aziatische cultuur. De codex van Hammurabi “lässt deutlich Einwirkungen der nordischen Rassenseele erkennen” (54). De Kanaänieten hebben de immigrerende Hebreërs zedelijke beschaving bijgebracht, en de Kanaänieten hadden een betrekkelijk sterke “nordische Einschlag”, 118vv., de Enakskinderen, waarvoor Israëls verspieders zozeer vreesden, waren van Arisch bloed. De profeten en een “gewisse edlere Geistesfreiheit” traden dáár te voorschijn waar een rest “nordische Geist” in het volk leefde. De Filistijnen waren Ariërs, in elk geval hadden zij “hohe Begabung”. Van hen heeft Israël eerst geleerd een staat te bouwen (138). Uit de woorden van Itai, Davids helper, hoort Günther “einen Klang nordischer Gesellschaftstreue”. Op 161 staat te lezen: “wenn man versucht, das Bild Davids durch eine Überlieferung hindurch zu erkennen, die ihn schließlich zum vorbildlichen Herrscher und vorbildlichen Frommen gemacht hat, so bleiben doch seelische Züge, die sich mit der Annahme eines Einschlages oder gar eines Vorwiegens nordischer Rasse vereinen ließen”. [Henry M.] Huxley: ‘Zur Anthropologie der Samaritaner’ (*Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden*, Heft IX, 1906), vond reeds bij de Samaritanen hoge gestalte, een groot percentage aan blonde mensen en aan mensen met blauwe ogen, rode baarden vond hij bij 26,9% van de mannen, enz. enz.

en iets geheel nieuws, een ongedachte derde mogelijkheid voorstelt. Daarmee zijn velen bezig geweest.

De beste uitweg uit de tweespalt, waarbij men de openlijke afval geheel schijnt te omzeilen, is daarom 'het derde Rijk' (in Ibsens *Keizer en Galileeër*)⁵²⁷, het derde Testament in Nietzsche's apotheose van *Der Genesende*,⁵²⁸ waarbij de indruk van zulk een anticlimax of ook keuze geheel vermeden wordt.⁵²⁹

Het dogma, on-Bijbels verstaan, bood voor zulk een *tertium datur* zowaar een aanknopingspunt. Wij denken aan de trinitarische speculatie met name bij Schelling: het is een ophouden van de afval, niet door het bedekken, maar door het inschakelen en *overtreffen* van de tweespalt van de Germaans-christelijke ziel.

De triniteit verstaan als omschrijving van de openbaring van het Woord in de geschiedenis en niet in het kosmische worden zou het idealisme *niet* bekoord hebben⁵³⁰ en zou voor deze wijze om de tweespalt af te reageren en de afval op te houden ook niet hebben kunnen dienen. Alweer is het aan een misduiding van de Schrift te danken (of te wijten) dat er geen doorbraak kwam tot een heldere, ondubbelzinnige verwerping, tot het inzicht: er *is* geen 'derde'. [353]

IIIb

En toch is deze afval eerder een *defensief* dan een *offensief*, een smartelijk noodgedwongen toegeven dat men inderdaad 'niet meer' gelooft. Ook waar de verwerping zeer agressief klinkt, is deze smart mede te horen,⁵³¹ een zacht: 'helaas', een hard: het móét. Nog Arthur Bonus,⁵³² die een van de eersten was die (in zijn *Vom neuen Mythos*) openlijk een germanisering van het christendom eiste en een Duitse volksreligie voorstond, bestreed met de nodige felheid het monisme van Haeckel, Bölsche enzovoort en bekende dat met de Bijbelse boodschap iets nieuws in de wereld gekomen was, waarachter wij niet meer terug konden gaan. Alleen moest het 'christendom' gezuiverd worden van 'vreemde elementen', waartoe hij vooral de leer van zonde en genade rekende. "Wir wollen unsere Religion deutsch, das bedeutet, dass wir nicht nur in unserm Handeln und in unserm täglichen *Gefühlsbedarf* wir selbst sein wollen, sondern bis in den Seelengrund." Religie omschreef Bonus als "das innere Selbstbewusstsein der Schöpfung als fortschreitender Tat". Maar het 'liberalisme' van deze 'mythos', dat rond 1920 de doorwerking in het volk verhinderd heeft, omdat dit in het Duitsland van na de Eerste Wereldoorlog reeds al zijn glans verloren had, zien wij nu, sinds de opkomst van de *völkische* beweging, als een laatste saluut aan de, hoe dan ook misverstane, waarheid van de Thora.

⁵²⁷ Henrik Ibsen: 'Keizer en Galileeër'. In: *Sämtliche Werke. Volksausgabe in 5 Bänden*. Berlin: Fischer 1913. [3776]

⁵²⁸ Nietzsche: *Werke* VI, 314vv.

⁵²⁹ [8a] Ziegler: *Gestaltwandel der Götter* II, 889.

⁵³⁰ [9] "Wenn es auch natürlich einen christlichen Trinitätsbegriff gibt, so ist doch die Rolle die er gespielt hat, zweifellos auf den germanischen Geist im Unterschied zu dem semitischen zurückzuführen." Helmut Groos: *Der deutsche Idealismus und das Christentum*. München: E. Reinhardt 1927, 107. [215]

⁵³¹ [10] "Indem Nietzsche sagt: 'Angreifen gehört zu meinen Instinkten' verrät er, dass er in der Defensive ist. Der habituelle Angreifer verrät sich darin, dass er immer nur von der Notwendigkeit der Verteidigung spricht. Das könnte Nietzsche selbst gesagt haben." Christian Schrempf: *Friedrich Nietzsche*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1922, 122.

⁵³² Arthur Bonus: *Vom neuen Mythos. Eine Prognose*. Jena: Diederichs 1911. [7569]

Er hangt zeer veel aan de restanten van het geloof, ook |354| voor het eigen besef van de denkers en leiders.⁵³³ Een gevaar van verwildering voorvoelt men althans in het loslaten van de Bijbelse noties van schepping en voorzienigheid, gerechtigheid en koninkrijk Gods. Zo besluiten zelfs radicale atheïsten hun beschouwingen met de ‘fundering’ van een *gottlose Mystik*, zoals Ziegler en Mauthner, en in de sfeer van het volksleven en de politiek tracht men de gevolgen van de ondermijning van elke ‘ideologie’ in evenwicht te houden door de verkondiging van het rijk, het ‘eeuwige’ rijk van de Duitsers. Dit is óók een indirect eerbewijs aan de Thora, want het oude heidendom van het verre Oosten en van Hellas heeft nimmer een messiaanse verwachting gekoesterd. De verbinding van heidendom en uiteindelijke heilsverwachting op aarde is nieuw. De grond voor deze vermetele synthese ligt zeer duidelijk in de afweer van een vertwijfeling aan de zin van leven en lot, die misschien door niemand, in geen geval door het volk kan worden gedragen. Zij toont in elk geval dat de afval zelf slechts zelden en heimelijk zonder vrees wordt begroet en gevierd. En dit brengt de zaak zelf mee: immers, men kan wel de vrijheid loochenen, maar men heeft het geloof in de vrijheid nodig, men kan wel een bovenwereldlijke God een ‘overbodigheid’ achten, maar een prijsgeving aan de inwonende krachten van de wereld wordt toch beseft als gevaarlijk. Een utopisch beeld blijft nodig.

Alleen de verwachting kan de dood overwinnen, de sprake van de Thora doorbreekt de stomme wenteling van de wereld. Deze kringloop wordt in de Germaanse |355| mythe mede gerechtvaardigd en verheerlijkt, evenwel door wie weet hoevelen vanaf het begin zonder vreugde. En wie christen werd of christen was gewéést, diens neiging of terugkeer tot de mythe was een prijsgeven van de zin. Ook wanneer menigeen dit ‘prijsgeven’ volbracht in deze vorm dat hij ontkennde dat het vragen naar de zin enige zin had. Het optreden dus van de leer van het rijk is een pseudomorfisch vasthouden van hetgeen men reeds prijsgegeven had, het zich langzaam bevrijden van de tweespalt betekent nog lange tijd een langzaam-knagend leed.

IV

Op de stadia van de min of meer gekunstelde verdraagzaamheid volgen de tijdperken van een groeiende, openlijke onverdraagzaamheid. “Les dieux sont une injure à Dieu, Dieu sera un jour une injure au divin”.⁵³⁴ Dit woord van (de noorderling) Renan is de bewust-geworden Germaan uit het hart gegrepen. Maar om het goddelijke boven de God van de Thora te kunnen verheffen is het nodig om met de laatste radicaal af te rekenen, op risico van alle gevaren. Een grond wil men vinden in een wereld zonder begin. Een zin wil men lezen in het eeuwige Worden. Een liefde wil men toedragen aan het lot: *amor fati*. Wij zeggen met nadruk: men *wil*...⁵³⁵ Uitdagend wordt een contra ‘*beleden*’.

⁵³³ |11| Vgl. J.A. Dèr Mouw: ‘Het absoluut Idealisme’ en ‘Misbruik van Mystiek’. In: *Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, IV. Jg. 1916, 453-478.

⁵³⁴ Ernest Renan: *Le prêtre de Nemi*. Paris: Calmann Lévy 1886, 39.

⁵³⁵ |12| Voor het nieuwe jaar (1882) schrijft Nietzsche dit voornemen neer: “Ich will immer mehr lernen, das Notwendige an den Dingen als das Schöne zu sehen – so werde ich einer von denen sein, welche die Dingen schön machen. *Amor fati*: das sei von nun an meine Liebe! Ich will nicht anklagen, ich will nicht einmal die Ankläger anklagen. Wegsehen sei meine einzige Verneinung! Und alles in Allem und Großem: ich will irgendwann einmal nur noch ein Jasagender sein”. *Werke V*, 209.

[356] En nu geraken wij in een stroomversnelling van conclusies waarin de beweringen over elkaar heenslaan. De Bijbel wordt een boek van ‘veehouders en souteneurs’,⁵³⁶ zondebesef wordt iets walgelijks, Jahve wordt een jood, Christus *niets* (want de man die met een gesel de tempel reinigde, *hét* Duitse schoolvoorbeeld van Jezus’ heldendom en bruikbaarheid, is inderdaad een lege, onnozele figuur).

Algemene eigenschappen van de menselijke geest worden aan Israël ontzegd en eigenschappen die nu juist alleen Israël en de kerk (doordat zij de Thora hebben) eigen zijn worden opgeëist voor het Duitse wezen, waardoor de wereld moet genezen.⁵³⁷

De Jood is géén mens, de Germaan *de* mens. Dit decreet, dat biologisch noch historisch (gelijk men ook zeer wel weet) is te rechtvaardigen, moet beschouwd worden als een begeleitend verschijnsel van een *geloof*, een eminent en hartstochtelijk geloof, namelijk het heidense geloof verstaan als *hét* geloof. Wij moeten niet menen dat dit laatste zonder meer in strijd zou zijn met de opvatting van het Oude Testament: juist volgens het Oude Testament is *gojim* = volkeren = heidenen = mensen. Er kan dus niets tégen zijn toe te stemmen dat het algemeen-menselijke en het heidense geloof ident zullen blijken. Of dit geloof *heil* beduidt, dat is een andere vraag, eveneens of het redelijk te funderen zou zijn. Daarop kunnen wij hier niet ingaan. Wel is het merkwaardig na te gaan welke functie men aan het herontdekte, mythisch te duiden ‘algemeen-menselijke’ toeschrijft, want nu komt het hele geheimenis van tweespalt en afval bloot te liggen.

[357] Algemeen menselijke vormen van geestesleven zouden hun zin eerst onthullen in hun gerichtheid tegen de ‘vreemde god’, zo: de ironie. Janko Janeff, die als germanofiele Balkanees zoveel geheimen verraadt, zegt dat de ironie uiteindelijk tegen God gericht is: zij onthult het verdoemde leven en het gericht van de God die verdoemt. “*Gott kann der Ironie nicht widerstehen, nur der tragische Scherz macht ihn unfähig sich weiter zu verteidigen.*”⁵³⁸ Janeff haat de logica, de rede, de wetenschap, de vooruitgang, alle methode en discipline – waarom? Hij zegt het zelf: omdat dit alles *nog formele herinneringen* aan de ‘waarheid’ van God zijn, indien men ze ook maar een ogenblik ernstig zou nemen. En zo herhaalt zich hier de dialectiek van toeval en noodzaak, van Al en Niet die we reeds eerder ontmoetten. Dit algemeen-menselijke namelijk, dat zich verzet tegen de (naar men meent) nietigverklaring van de mens door de Thora, is zélf de ontmoeting met het Niet. Slechts de wetende houdt in deze ontmoeting oog in oog met het zinloze stand, terwijl Israël (en ook sommige Griekse filosofen) gevlucht zijn in de waan dat er echte grenzen en dus echte waarheden zouden zijn. Ook de kennisleer verbloemt de werkelijkheid. Dat wij, moderneren, voor het Niets staan is onze roem. Ziedaar de nieuwste belijdenis van het heidendom die, zoals men ziet, zeer wel overeenkomt met hetgeen wij als diepste levensgevoel van de Edda hebben aangewezen. De vervoering om het niet, de vreugde door geen god meer te worden gezien en aan geen grens meer gebonden te zijn gaat zo ver en neemt zulk een vaart dat ook andere waarden dan die van de Thora in een zelfde oor [358] deel worden gestort, onder een tomeloze haat bedolven. Wodan verschijnt – *id est furor*.

⁵³⁶ “Alttestamentlichen Zuhälter- und Viehhändlergeschichten”. Alfred Rosenberg: *Mythus*, 614.

⁵³⁷ Verwijst naar de laatste regels van het gedicht ‘Deutschlands Beruf’ van Emanuel Geibel (1861): “Und es mag am deutschen Wesen / Einmal noch die Welt genesen.”

⁵³⁸ Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 47.

Daarom haat de ‘nieuwe mens’ ook Socrates en Plato, omdat zij ons de roes van het Niet hebben geroofd. De angst van de anarchie is de jubel tegelijk, hetgeen weer geheel overeenkomt met de consequenties van de leer van de *Götterdämmerung*.

IVa

Maar is het *mogelijk* weer heiden te worden? Wanneer men daaraan twijfelt zet een ander pogen in. Dit andere pogen is de crisis van het mensenleven, die eerst op rekening van Israël geschoven werd, tot een duurzaam kenmerk van al het geschapene te verheffen, als eenmaal ontdekt is dat het ‘heidendom’ een *Wunschbild* blijven moet. Wat dus eerst gebrandmerkt wordt als historisch aanwijsbaar ontstaan in een vreemd ras, wordt daarna gehypostaseerd tot een ‘wezen’, waardoor dan juist verstelligd en vereeuwigd wordt wat de Thora in haar barmhartigheid als tijdelijk leed verkondigde, zodat de ‘schuld’ van Israël bijgevolg volstrekt herroepen zou moeten worden.⁵³⁹

De richtingen waarin men trachten kan onder het beslag van de Thora uit te komen, zonder de poort voor de vertwijfeling te openen of de vertwijfeling zélf tot de religieuze houding bij uitstek te verklaren, blijven echter bestaan. Zo werpt Kummer het over deze boeg: “Das germanische Gewissen hat unaufhörlich gegen den entseelenden und entmündigenden Jahweh den beseelenden *Freundgott* gepredigt.”⁵⁴⁰ Vraagt men |359| waar deze *Freundgott* opeens vandaan komt, waar toch de mythische teksten in een heel andere richting wijzen, dan ontdekt men dat met *Freundgott* een tegenstelling bedoeld wordt met de “*Herrgott* da draußen”, zodat de *Freundgott*, gelijkgesteld met de *Fulltrui*, eenvoudig ident wordt met het menselijke, dat is het Germaanse zelfbewustzijn, omschreven als der “eingeborene Gott in uns”. Tot zulke doorzichtige gewelddadigheden moet men de toevlucht nemen om met een vrij geweten de schatten en gaven van de Thora weg te werpen voor de mollen en voor de vleermuizen [Jes. 2: 20]. Krampachtig wordt vooral getracht de *Moirè* zelf tot gerechtigheid te verheffen.⁵⁴¹ Ook negeert men graag het polytheïstische karakter van de mythe en beweert dat de Edda zelf reeds pantheïstisch was, “denn Gott ist Geist, wo je Germanen beten”.

Een uiterste pogen heeft – anderhalve eeuw geleden – *Hölderlin*, de grootste Duitse *Hymniker*, ondernomen in tweeërlei zin: hij wil een moderne taal het *Ereignischarakter* van de mythe teruggeven, en hij wil Hellas en Germanië in één evenwicht verbinden. Worstelend om een laatste wijding van de werkelijkheid, roept hij ten slotte Christus aan als Herakles’ broeder,⁵⁴² verkondigt hij als |360| hoogste waarde “die heilige Nüchternheit” en ziet met half omnachte geest in de *Patmos*-hymne Christus als beminde van God onder de goden.

⁵³⁹ |13| “Das ist das Antlitz der Krise, die unendlich dauert, das Sinnbild des infernisch Bedingten. Solches Gesicht hat das Erbe des universalen Nachexilentums.” Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 21.

⁵⁴⁰ Bernhard Kummer: *Midgards Untergang*. Leipzig: Eduard Pfeiffer 1927.

⁵⁴¹ |14| “Aus dem Krieg des Entgegengesetzten entsteht alles Werden... das Ringen dauert in Ewigkeit fort. Alles geschieht gemäß diesem Streite, und gerade dieser Streit offenbart die ewige Gerechtigkeit.” Aldus interpreteert Nietzsche (*Werke* X, 34v.) in het fragment ‘Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen’ de leer van Heraclitus. Wonderlijk is het te lezen: “Nur ein Grieche war imstande diese Vorstellung als Fundament einer Kosmodicee zu finden”, al is het waar dat een dergelijk ineendenken van *anangkè* en *dikè* een enkele maal bij Plato (*Nomoi* IV, 715 E) gevonden wordt.

⁵⁴² |15| *Hölderlin-Vermächtnis* door Norbert von Hellingrath. München: Bruckmann 1936. [1132]

“Es sind aber die Helden, seine Söhne
Gekommen all und heilige Schriften
von ihm, und den Blitz erklären
Die Taten der Erde bis jetzt
Ein Wettlauf unaufhaltsam. *Er ist aber dabei.*”⁵⁴³

Dit is edel, dit is groot, dit is niet ‘*verschwommen*’, hier klinkt de echte roep om de goden en niet een gekunsteld pantheïsme, hier wordt juist versmaad “die freiwillige Versenkung in die eigene Tiefe”, hier staan wij voor een bijna, met hoeveel strijd ook verkregen, geslaagde synthese, althans indien wij oordelen naar de maat en van de zijde van het mythische bewustzijn. Maar niet alleen op deze ijle toppen, ook in meer gewone lagen van het leven is nu en dan de tweespalt op een meesterlijke wijze voorkomen. De geschiedenis gaat nu eenmaal zonderlinge kronkelgangen en toont slechts zelden te gehoorzamen aan de consequenties van de denkende geest. Tweespalt kan ook inspireren.

En is het niet in de Biedermeiertijd dat voor brede kringen althans van de burgerij een evenwicht bereikt schijnt?⁵⁴⁴ Uit de krachten van de *Aufklärung*, die |361| dieper in het algemene leven van de samenleving gedrongen waren dan die van het idealisme, komt een glans en wijding over het gewone leven.⁵⁴⁵ De bekoring van deze tijd ligt hierin dat iedere geestelijke beslissing op goede, humane gronden schijnt opgeschort.

Er ontstaat een “Geheimreligion der Gebildeten”. Maar merkwaardigerwijze staan dáár afvalligen uit het jódendom in de eerste rijen. En *zij* weten dat het eigenlijk niet aangaat om beslissingen van deze aard op te schorten. De tweespalt die hún leven verscheurt gaat mogelijk nog dieper dan die waarover wij tot nog toe spraken. Heinrich Heine’s ‘pantheïsme’ wordt belaagd door herinneringen aan de God van de vaders⁵⁴⁶ en Dorothea Schlegel, geboren Mendelssohn, vindt de laatste vrede niet in de katholieke kerk, waartoe zij is overgegaan.⁵⁴⁷ Chamberlain daarentegen als Germaan vindt nog de slotscène van Wagners *Tannhäuser* “die unmittelbare Darstellung der Religion Jesu” en *Lohengrin* hoort hij als “ein neues Gleichnis der Lehre unseres Heilandes”.⁵⁴⁸ Het evenwicht schijnt dus minder bevredigend voor degenen die meer herinnering aan de Thora met zich dragen.

V

Tegenover zulke onverwachte evenwichtshoudingen staan even onverwachte evenwichtsstoringen, al tonen zij niet het vervoerd-nihilistische karakter van de radicale afval, zij komen als uit een hinderlaag en hebben het vermogen velen te schokken. Ook kan

⁵⁴³ Friedrich Hölderlin: *Patmos*. In: *Sämtliche Werke IV*, Stuttgart: Kohlhammer 1951, 171. In de meeste edities van *Edda en Thora* is een verbrokkelde versie van deze strofe terechtgekomen.

⁵⁴⁴ |15a| “Das bürgerliche Leben um 1820 zeigt ein Bild von solchem weiblichen Liebreiz und solcher schwärmerischen Nachdenklichkeit auch des Durchschnitts der Männer, dass man gerne glaubt hier nicht nur ein Einmaliges, Zufälliges, sondern das endlich öffentlich sichtbar gewordene deutsche Volkswesen überhaupt zu besitzen... Man ist leicht versucht, auch die früheren, volksmäßig unbekannteren Zeiten nach dem Anblick der Biedermeier zu deuten...” aldus de joodse wijsgeer Ernst Bloch: *Geist der Utopie*. München: Von Duncker & Humblot 1918, 303. [42]

⁵⁴⁵ |16| Ernst Bloch: *ibid.*, 271vv.

⁵⁴⁶ |17| Max Brod: *Heinrich Heine*. Amsterdam: Allert de Lange 1934, 267vv. [4050]

⁵⁴⁷ |18| Margarete Susman: *Frauen der Romantik*. Jena: Diederichs 1929, 92v. [4104]

⁵⁴⁸ H.S. Chamberlain: *Mensch und Gott*. München: Bruckmann 1921, 283v. [4689]

men een evenwicht voorstellen op zulk een wijze dat een dodelijke *modus vivendi* blijkt te worden beoogd.

[362] De meest geraffineerde poging om de afval te bemantelen is wel de theologische staatsleer (1931) van Wilhelm Stapel en zijn geestverwanten. Een volstrekt dualisme wordt daar beleden, met beroep op Luther, tussen evangelie en volkswet (gelijk te stellen met de Wet van het Oude Testament, als godgegeven *nomos*). Het vreemde van de Openbaring wordt tot in het absurde opgedreven, niet om het dan te *verwerpen* maar om het te aanvaarden op zulk een wijze dat er niet de minste invloed op de samenleving, op de staat ook maar te *dénken* is. Dit toch te doen wordt voor oppervlakkig, troebel, ongodsdienstig, onchristelijk, godslasterlijk, ja god-vijandig verklaard. De wereld ligt in de zonde, wie tracht door zedelijk streven naar gerechtigheid afbreuk te doen aan de macht van de zonde, begint niet alleen een vergeefse arbeid, maar hij valt in de doodzonde, in de opstand tegen God.⁵⁴⁹ Dat zulk een dol dualisme niet alleen on-Bijbels is, maar ook aan het nieuwe heidendom slechts tijdelijk, om tactische reden, welkom kan zijn, is intussen wel duidelijk gebleken.

VI

Er is aan het ophouden van de afval en het voortduren van de tweespalt nog een andere zijde, namelijk dat zij de pioniers tot uitvallen van verachting tegen het *eigen volk* brengt. Wanneer Nietzsche in *Ecce homo* [363] zegt: “wenn ich mir eine Art Mensch ausdenke, die allen meinen Instinkten zuwiderläuft, so wird immer ein Deutscher daraus”, dan kan dit niets anders zijn dan – waar hij zelf een bij uitnemendheid Germaanse geest blijkt – de wrok over de nimmer tot klaarheid gekomen tweespalt en de verholten afval.⁵⁵⁰ Wij weten dat in de jongste tijd⁵⁵¹ van staatswege met alle middelen een wereldbeschouwing wordt ingedragen in het volk die geen twijfel meer laat of de dag van de bevrijding door een meer openlijke en algemene afval is nu werkelijk gekomen.

De mens die bij de Thora leeft zal zowel de tweespalt als de afval kunnen verstaan en daarom, ondanks verbazing en ergernis over de wijze waarop deze laatste zich veelal voltrekt, het leed en de ernst niet miskennen.

“Der Ernst des Problems wie (geistlich) für den Massenmenschen zu sorgen sei, der nicht willens ist, innerlich auf sich selbst zu stehen, führt zum Aufstand des existentiellen Plebejertums *in jedem von uns* gegen das Selbstsein, das die Gottheit durch ihre Verborgenheit von uns fordert.”⁵⁵²

⁵⁴⁹ [19] Uit vele voorbeelden één: “Wie wir seit dem Sündenfall weder gut noch gerecht noch wahr noch heilig sein können ohne die Gnade Gottes, so können wir von jenem Augenblick an auch nicht aller Kreatur Freund sein. Wer anders will, verhüllt das Menschliche, er wird zu einem metaphysischen Heuchler. Indem er aller Menschen Freund werden will, wird er Gottes Feind.” Wilhelm Stapel: *Der christliche Staatsmann – Eine Theologie des Nationalismus*, 171.

⁵⁵⁰ [20] Vgl. Henri Massis: *Défense de l'Occident*, 87vv. Men zie voor enige typische tendensen in het Duitse geestesleven van vóór de Eerste Wereldoorlog Alfred Jeremias: *Die Bedeutung des Mythos [und] für das apostolische Glaubensbekenntnis* (met een voorwoord van keizer Wilhelm II). Leipzig: Klein 1930. Vgl. Hans Blüchers woord: “Deutschland ist immer das wesentlich Andere. Es lebt im Grunde noch heute mit dem amtlichen Christentum im Zustande des verlängerten Waffenstillstandes, und man weiß nie, ob die heidnischen Opferfeuer eigentlich erloschen sind.” *Die Aufstand* [= Erhebung] *der Juden* [= Israëls] *gegen die christlichen Güter*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt 1931, 141. [880]

⁵⁵¹ In de jaren '30 dus.

⁵⁵² [21] Karl Jaspers: *Die geistige Situation unserer* [= der] *Zeit*. Berlin: De Gruyter 1931, 174.

XI. SYNCRETISME

“Es ist die Frage, wo Kompromiss die Kraft des unterscheidenden Selbstseins fordert, oder wo er gerade zur Auflösung des Selbstseins führt.”

Karl Jaspers⁵⁵³

Erger dan de afval en de wijzen om die op te houden is het syncretisme: schijnbaar (of deels ook werkelijk) onschuldig in de volkssage, zeer verward en gevaarlijk in de hogere uitingen van de ziel, waar deze in een zekere onbewustheid leeft en zich uitleeft.

Onder syncretisme verstaan wij een probleemloos samenvoegen van elkaar wezensvreemde elementen. Daar is geen besef van de volstrekte pretentie van de heilige Leer van Israël, daar is geen worsteling om toch te mogen blijven geloven, daar is de *überlegen*

verdraagzaamheid noch de groei tot uitdagende onverdraagzaamheid. Uitwendige overeenkomsten wekken een sagemvorming waarbij profeten en tovenaars, apostelen en Vikingen, christelijke engelen en Germaanse goden over en weer elkaars rol spelen.⁵⁵⁴

Gelijk het van Helgi de Magere⁵⁵⁵ in een oude kroniek heet: “Er glaubte an Christus, aber bei Seefahrten und schwierigen Unternehmungen rief er Thor an”.

Zoals er oudtijds priesters geweest zijn die Odin offerden en heidense patriarchen die de doop toe | 365 | dienden⁵⁵⁶ – namelijk merkwaardigerwijze in de tijd dat het christendom in zijn Ariaanse vorm tot in Thüringen was doorgedrongen en Bonifatius ook Angelsaksische priesters in de gewaagste verbintenissen bevangen vond.⁵⁵⁷ Zoals de Montenegrijnen er zich op beroemen dat zij *hajduken*, beschermers van het oude (vóór-byzantijnse) geloof gebleven zijn, zoals in Bretagne menig crucifix de voorkeur van de gelovigen geniet indien het staat op een oude dolmensteen, zo volkomen naïef schijnt – mede door de schuld van de kerk – een leven van gemoedelijke onbeslistheid onder de Germaanse stammen zich ruimte en recht verschaft te hebben, oudtijds en telkens weer.

Alweer is het onmogelijk dit tot in kleinigheden na te gaan. Wij doen allereerst enkele grepen uit de oude literatuur om onze bedoeling toe te lichten.

I

Het *Nibelungenlied*⁵⁵⁸ speelt reeds in een wereld waarin het ‘christendom’ geldt. Bij zijn ontdekking en uitgave in 1757 prijst Lessing, ofschoon een weinig afgestoten door de onbehouden vorm, “den kriegerischen Geist, der unsere Vorfahren zu einer Nation von Helden machte”. Inderdaad schijnt het Nibelungenlied in menige trek een aardse ‘historische’ herhaling van de godenstrijd van de Eddische overlevering te zijn.

⁵⁵³ Karl Jaspers: *Die geistige Situation der Zeit*, 44.

⁵⁵⁴ [1] J.W. Wolf: *Niederländische Sagen*. Leipzig: Brockhaus 1843, 706. Anm. 489: de sage van Petrus’ schelvis en de mythe van Thors visvangst in het Frananangersfors.

⁵⁵⁵ Helgi ‘de magere’ Eyvindarson, IJslandse Viking, eind 9de eeuw. Het navolgende citaat komt uit het 11de-eeuwse *Landnámabók*, geciteerd in Baetke: *Quellenzeugnisse* 137 en in Ninck: *Götter* 67.

⁵⁵⁶ [2] F.L.W. Schwartz: *Der heutige Volksglauben und das alte Heidentum*. Berlin: W. Hertz 1862.

⁵⁵⁷ [3] Hans von Schubert: ‘Deutsches Volkstum und christliche Weltreligion.’ In: *Zeitwende II* 1925, 452.

⁵⁵⁸ M had in zijn bibliotheek [3710] de vertaling van Karl Simrock. Berlin: Bard ²1919. Het *Nibelungenlied* is enkele malen in het Nederlands vertaald, het laatst door Jaap van Vredendaal. Amsterdam: Boom 2011.

Daarom is Hagen eenogig gelijk Odin en in de liefde tussen Siegfried en Kriemhilde herhaalt zich de liefde tussen de Asen en Freya. List en kracht, maar ook het minnespel en de liefelijk |366| heden van het leven monden ten slotte uit in de onvermijdelijke ondergang. Vast aaneengeschakeld heersen de noodzakelijkheden van Kriemhilde's eerste verschijning tot de laatste zwaardslag die zij met Siegfrieds wapen tegen zijn moordenaar Hagen voert. "Ein unentfliehbares Verhängnis verwickelt Schuldige und Unschuldige in den allgemeinen Fall, eine Heldenwelt bricht in Trümmern" (A.W. Schlegel).⁵⁵⁹

Kerken en altaren en pelgrims vormen niet meer dan een toneelwand, het eigenlijke gebeuren is eenzaam-verbeten menselijk, bijna ál te menselijk voor een epos. Goethe zegt (1807) dat hij niet twijfelt of de kern van de overlevering is "nordisch und heidnisch", want in dit lied "ist ein eherner Himmel, keine Spur von Göttern, von Fatum. Es ist bloß der Mensch auf sich gestellt und seine Leidenschaften".⁵⁶⁰ Er is werkelijk *niet het minste spoor* van kritiek of reserve dat zou kunnen waarmaken dat de Thora méér dan coulisse zou zijn.

II

Wij wijzen verder – zonder commentaar – op enkele regels uit de zogenoemde *Tobiaszegen* (rond 1150):⁵⁶¹

"Gott müsse dein Gebet erhören
Und dich fein schonen
Vor dem jähen Tode
Du schlafest oder wachest
Im Holz oder unter Dache.
Deine Feinde werden erniedert.
Gott send' dich gesund herwieder
Mit dem rechten Mute
Zu deinem eigenen Gute.
Gesegnet sei dein Weg
Über Straße und Steg.
|367| Da vorn und da hinten
Segnen dich die heiligen fünf Wunden.
An jeder Flanke neben
Stelle sich ein Himmelsdegen
Dein Herz sei dir steinern,
Dein Leib sei dir beinern,
Dein Haupt müsse stählern sein
Der Himmel sei der Schild dein

⁵⁵⁹ August Wilhelm Schlegel: 'Aus einer noch ungedruckten historischen Untersuchung über das Lied der Nibelungen'. In: Friedrich Schlegel: *Deutsches Museum*. Wien: Gamesinasche Buchhandlung 1812, 30.

⁵⁶⁰ Goethe: *Gesammelte Geschriften* II, 381.

⁵⁶¹ De Tobiaszegen is een 12de-eeuwse berijmde bewerking in het Middelhoogduits van de tekst uit het deuterocanonieke Bijbelboek Tobit 5: 24, een zegenbede voor reizigers. De tekst heeft verwantschap met enkele Oud-Engelse en Keltische teksten, maar staat vooral op zichzelf. De tekst is in het Duits opgenomen in *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, jg. 24, 1880, 182vv. De door M gebruikte tekst wijkt op details af van deze tekst.

Die heiligen Zwölfboten
Die ehren dich vor Gotte.”

Zeker zal de willige Germaanse ziel voor de missie een buitengewoon weerbarstige bodem zijn geweest, al kan men dit weer verschillend waarderen.

Niemand minder dan Nietzsche zegt: “Will man behaupten, dass der Germane für das Christentum vorgebildet und vorbestimmt gewesen sei, so darf es einem nicht an Unverschämtheit fehlen. Denn das Gegenteil ist nicht nur wahr, sondern handgreiflich. Wie reimt sich die höchste moralische Subtilität, welche einen Rabbiner – und nicht ein Bärenverstand so geschärft hat – ...wie reimt sich das alles zum faulen, aber kriegerischen und raubsüchtigen Germanen, zum sinnlich kalten Jagdliebhaber und Biertrinker, der es nicht höher als bis zu einer rechten und schlechten Indianerreligion gebracht hat”.⁵⁶² Dit is wat anders dan de verklaring die de weerstand tegen het christendom uit de adel van het Germaanse bloed verklaart.

En toch – de genese is voor ons niet beslissend – heeft een onbewuste of halfbewuste versmelting plaats gehad in velen, blijkens vele treffende liederen en zeds | 368 | wijzen,⁵⁶³ maar juist die moeten wij, bij alle waardering uit anderen hoofde, beschouwen als een nog hartgrondiger *verharmlosen* van het heidendom.

III

De *Heliand*.⁵⁶⁴ dat de zanger van dit lange, epische gedicht het leven van Christus in een oud-Germaanse omgeving plaatst, heeft ons hier niet bezig te houden, des te minder naarmate het waarschijnlijk is dat dit onopzettelijk is geschied. Niet hertog Pontius en bisschop Kajafas en de discipelen als ridders, de paardenwachters die het Gloria vernemen in de kerstnacht, niet het hoge Vikingschip op het meer Genesareth zeggen ons iets wezenlijks over wat wij syncretisme noemen, maar de duidelijke sporen van de onbewuste ‘ergernis’ in deze oud-Saksische evangeliënharmonie. Op één plaats heet Jezus ‘Mensenzoon’, echter met de bijstelling ‘de geweldige’, en overigens zijn zijn erenamen van deze aard: “der kraftreiche Christ, der geborene Stärkste, der hehrste Häuptling”. En Petrus, “aller Helden erster”, wordt als “der schnelle Schwertdegen, der Kraftberühmte Recke, der hochgemute Held” genoemd. Van de twaalfjarige Jezus in de tempel heet het: “noch wollt’ er in der Kindheit nicht seine große Kraft den Menschen merken lassen, welche Macht er besaß, Gewalt über diese Welt”. De Bergrede heeft sfeer en toon van een *Dingtag*. Thomas de ene keer en Petrus andermaal zweren de held trouw en deze antwoordt: “ich habe euch Gottes Reich verheißen, des Himmels Licht; ihr ver | 369 | heißt mir dagegen Geleit und Huld”. Zowel de verzoeking in de woestijn als de kruisdood worden omgedicht tot de omtrekkende bewegingen van een veldheer. Christus zoekt de dood en gebruikt allen voor dat doel. De satan geeft Pilatus’

⁵⁶² |4| Nietzsche: *Werke XI*, 221.

⁵⁶³ |4a| Bijvoorbeeld het oude *Ruflied* “O, Heiland reið die Himmel auf” heeft ook deze strofe: “o, Erd schlag aus, schlag aus, o, Erd, / Dasz Berg und Tal grün alles werd! / o, Erd, herfür dies Blümlein bring, / o, Heiland aus der Erden spring.” Duits adventslied uit de 17de eeuw. Tekst toegeschreven aan Friedrich Spee.

⁵⁶⁴ Oudsaksische evangeliënharmonie in stafrijm uit de negende eeuw. M had in zijn bibliotheek [2953] de vertaling van J.R. Köne. Münster: Theissing 1855. De *Heliand* werd voor het eerst (vormvast) in het Nederlands vertaald door Jaap van Vredendaal. Amsterdam: SUN 2006. De meest recente, veel vrijere vertaling is van Jan Nijen Twilhaar. Assen: Van Gorcum 2023.

vrouw een angstdroom om Jezus alsnog te verhinderen tot zijn grote krachtdaad te komen. Men mag het werk op vele gronden waarderen, dat daarin het syncretisme geheel onbewust hoogtij viert schijnt ons onweersprekelijk. Het was een andere tijd dan de onze, toen Vilmar van de *Heliand* zeggen kon dat wij daarin 'het enige werkelijk-christelijke epos' bezaten.⁵⁶⁵ De aangegeven trekken hebben trouwens niet uitsluitend betrekking op een vergelijking van Germaans levensgevoel en historisch christendom, ze illustreren evenzeer een samensmelting van 'Edda' en 'Thora', maar zoals het bij zulk een amalgama steeds gaat, zonder dat ernst gemaakt wordt hetzij met het een hetzij met het andere.

IV

Dit alles wordt gevoed door het *arianisme*. Theodorik de Grote is ariiaan, meer of min bewust. De Oostgoten met name verbreiden het christendom in deze vorm⁵⁶⁶ en kunnen een andere vorm niet verstaan. Hier moet een innerlijk verband liggen.

Adoptiaanse leringen drongen overal als vanzelfsprekend door. Wij zien ze als onbewuste werking zelfs bij zeer bewuste denkers, zo bijvoorbeeld bij [Duns Scotus] Eriugena, in wie |370| twee uiterste mogelijkheden samengaan op een niet gemakkelijk te doorgronden wijze.

Gelijk Nietzsche niet zonder Socrates en Heraclitus, zo is Scotus Eriugena niet te denken zonder Arius en Dionysios Areopagita. De ene combinatie is niet minder mythisch bepaald dan de andere.

De twee bronnen zijn in beide gevallen niet zo ver van elkaar verwijderd als men op het eerste gezicht menen zou. Dat beide, tweeledige beïnvloedingen tot een eenzijdige filosofie hebben geleid, kan evenmin toevallig zijn. De 'openbaring' wordt gelijkgeschakeld.

Is de Zoon (rationalistisch) een geestelijke *heros*, dan juist kan hij (metafysisch) ingeschakeld worden in het kosmische proces van de werelden en in de hiërarchie van de geesten. Het is er verre vandaan dat een nuchter arianisme in strijd zou zijn met geestelijke vervoering en gesteld dat er logisch en structureel een tegenstelling zou zijn, dan bewijst juist het feit dat deze niet gezien wordt hoe groot de macht van het syncretisme is.

Zelfs Hebbel in zijn ontworpen Christusdrama⁵⁶⁷ is een soort tragicistische ariiaan, ziet in Jezus het enige wezen dat werkelijk door lijden goddelijk geworden is.⁵⁶⁸ Anderen, onder anderen Felix Dahn, gaan hetzelfde bedoelend omgekeerd te werk, schrijven Odin en Balder en zelfs Thor gevoelens toe van liefde, barmhartigheid, ontferming tegenover de mensen die zo kort leven.⁵⁶⁹ Het is dan ook, hoewel het grotesk klinkt, niet onbegrijpelijk dat een verdediger van *l'esprit latin* alle onheil in Europa toeschrijft aan de 'Semito-Germaanse dromen'. Ja, zo ver is in Romaanse ogen het syn |371| cretisme gegaan, zo onbewust en, naar de zeer werkzame wetmatigheid van alle onbewuste verbindingen, zo machtig en bijna

⁵⁶⁵ August Vilmar: *Deutsche Altertümer im Heliand als Einkleidung der evangelischen Geschichte*. Marburg: Elwert 1845, 9.

⁵⁶⁶ |5| "Dem in Ermin erwachten neuen Weltgefühl, das die Einheit des Lebendigen im Kampfe verwirklicht sieht, steht das byzantinische Seinsdenken näher als das christliche Sollensdenken Israels." Hielscher: *Das Reich*, 85.

⁵⁶⁷ C.F. Hebbel: *Christus* (1863). In: *Sämtliche Werke* I/5. Berlin: Max Hesse ²1904, 316-322.

⁵⁶⁸ |6| Zie ook *Tagebücher*, 718-738.

⁵⁶⁹ |7| Felix Dahn: *Odhins Trost*, 28.

onverstoorbaar dat het centrale dogma van de kerk eigenlijk bij de Germaanse volken nooit de rechte aandacht gevonden heeft.⁵⁷⁰

Het arianisme heeft de diepe tweespalt die er in wezen is tussen 'Edda' en 'Thora' inderdaad bedekt. 'Ariaans' is nog (of weer) de hele protestants-liberale theologie van Schleiermacher tot Harnack en Troeltsch. Ariaans en Arisch. Niet Israëlitisch en niet katholiek, verlegen met de Thora.

V

De *Graal-legenden*: er zijn verschillende lagen te onderscheiden,⁵⁷¹ maar het gemeenschappelijke kan men zien als een verlangen naar het ideaal meer dan naar de werkelijkheid, een 'Joods-christelijk' streven om het bestaande niet zonder meer te laten gelden. En toch keert de legende naar de wet van eigen zwaartekracht terug naar een prosternatie voor het leven. Via het Parzifal-gedicht komen gegevens van de Keltische sage hun invloed uitoefenen. De kelk verschaft ook zeer aardse goederen en het is vooral de bloedmystiek die het bloed dat in ons stroomt en het bloed dat voor ons gevloeid heeft niet uit elkaar heeft kunnen houden.⁵⁷² Ook dat is een onbedrieglijk teken van wat wij het syncretisme noemen.

VI

Maar zelfs in de bredere en meer bovenpersoonlijke levensgebieden ontdekken wij met een roerende |372| vanzelfsprekendheid de neiging tot een samensmelting van Germaans zelfbewustzijn en christelijk geloof, zij het dan ook dat krachtens de voorsprong die het bloed nu eenmaal heeft op de geest en de geboorte op het doopsel, het evenwicht ongemerkt wordt verstoord om hersteld te worden in de hegemonie van het zelfbewustzijn. Wij denken aan de middeleeuwse politiek.

Wanneer "das Reich" katholiek wil zijn begint tegelijk een zekere hegemonie, een imperialisme van de Germaanse geest, die alle waarden annexeert zonder zichzelf te veranderen,⁵⁷³ maar naar het schijnt zonder bewuste toelag. Terecht hebben de pangermanisten gewaagd van een gave om te heersen die eigen is aan de Germaanse geest en die niet opdringend behoeft te zijn om in alle levensvormen door te dringen.

Wanneer de "Menschen des Reiches" Luther tot held verheffen, prijzen zij zijn leer van de knechtelijke wil en zien daarin naar het schijnt volkomen te goeder trouw – de grondslag van het *Preußentum*. Zeker zijn er reeds in de middeleeuwen raadselachtige figuren vol rebellie. Bij hen is men dan in twijfel of men een nog diepere onbewustheid of een schrikkelijk cynisme, een Loki-opstand moet aannemen.

⁵⁷⁰ |7a| Henri Massis: *Défense de l'Occident*, 35v.

⁵⁷¹ |8| Julius Evola: *Erhebung wider die moderne Welt*, 373v. Vgl. V.E. Michelet: *Le secret de la Chevalerie*. Paris: C. Bosse 1930, 27-34.

⁵⁷² |9| Vgl. Wolfgang Golther [M schrijft: 'Goethes']: *Parzifal und der Gral in der Dichtung des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart: J.B. Metzler 1925. Konrad Burdach: 'Vorspiel', *Gesammelte Schrifte I 1*. Halle a.d. Saale: M. Niemeyer 1925, 161-252.

⁵⁷³ |10| "Durch eine königliche Verschwendung von Blut erobert es sich die Staatskunst Roms, das sittliche Feingefühl Israels, den hellenischen Schönheitssinn, das priesterliche Kriegertum der Perser, die geistgeladenen Begriffe von Byzanz." Hielscher: *Das Reich*, 81.

Van alle Hohenstaufen is het juist de ongelovigste, Friedrich II, die in een zendbrief aan Viterbo waagt te zeggen: “...wir bitten euch, stehet auf, richtet euren Sinn auf Betrachtung von des Reiches Weisheit und Tugend, und erkennet uns als euren Fürsten und gnädigen Be[373] sitzer: bereitet den Weg des Herrn und machet richtig seine Steige, nehmet fort die Riegel eurer Türen, dass euer Cäsar komme.” En in een brief aan zijn geboortestad Jesi vergelijkt hij die met Bethlehem en schrijft letterlijk: “und so bist du, Bethlehem, Stadt der Marken, nicht die kleinste”, en wat er volgt naar Micha 5.⁵⁷⁴

Eenzelfde twijfel of men een ‘onmogelijke’ naïviteit of een ‘onmogelijk’ cynisme moet aannemen wordt in het huidige tijdsgewricht niet zelden in ons gewekt wanneer wij de structuur van de taal van de leidende figuren in het Derde Rijk nagaan. Want tot het syncretisme willen wij (al te rechtvaardig?) in onze tijd ook rekenen de nooit-voorziene *pseudomorfose van Israëls grondwoorden*: ‘Glaube, Bekenntnis, Reich, Verantwortung, Vorsehung, Berufung, Amt, Prophetie (der Wende)’. Het moet opvallen dat deze meer en fanatieker worden gebruikt naarmate men het ‘volksvreemde’ meent af te schudden, en bijvoorbeeld de woorden ‘Amen’ en ‘Halleluja’ wenst uit te delgen, maar waar juist deze geannexeerde woorden onvervréemdbaar ‘Semitisch’ zijn, daar vraagt men zich toch af of een onbewust syncretisme bij mogelijkheid verder kan gaan in verblinding voor het eigen wezen.

Het schijnt intussen op grond van andere gegevens, die wij niet nader behoeven aan te duiden, dat wij zijn aangeland aan het definitieve einde ook van deze syncretistische vanzelfsprekendheid. Maar ook dit einde kan niet zonder meer een verheugenis zijn voor hem die klaarheid wenst in het leven. Want tegelijk sleet het gevoel voor kwaliteitsverschillen uit.⁵⁷⁵

[374] Zie, er verheft zich een *valse zekerheid* die de edele kwelt,⁵⁷⁶ een zekerheid waarin de mens op ‘niets’ zich grondt of zeer verzekerd op zichzelf. Indien het amalgame eindelijk gebarsten schijnt – ziedaar: er komt in grote onschuld een andere houding, streven, taal die de verwarring nog maar verergert. Hoe dit mogelijk is? Omdat de Germaan zich enerzijds zéér van andere mensen onderscheidt en anderzijds als geen ander mens een vanzelfsprekende religieuze verhouding heeft tot zijn zelf, zijn dieper of hoger Zelf.

Ernst Kriek⁵⁷⁷ schrijft als rustige conclusie neer: “Ist aber Volk – in Einheit von Natur und Geist – Sohn Gottes, ist dieser Sohn Gottes der Weg, die Wahrheit und das Leben, ist er der Weinstock, an dem wir die Reben sind, wiederholt sich mit der Geburt eines jeden von uns Volksgenossen die Wiedergeburt ewigen Lebens aus dem gemeinsamen Lebensgrund, wird in Volksgemeinschaft und berufenen Volksgenossen Gott (der Sohn) immer neu geboren,

⁵⁷⁴ Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen I*, 196v.

⁵⁷⁵ [11] “Von Rom, Byzanz und Bethlehem bleiben kaum die äußeren Begriffe” – “Weder die Liebesgöttin noch die Himmelsjungfrau sind etwas anderes als die Königin Krimhild”. Hielscher: *Das Reich*, 102.

⁵⁷⁶ [12] Zo Rainer Maria Rilke: “Ich selbst könnte kaum zu mir und zu eigener Leistung gelangen, müsste ich zuviel von den Ratlosigkeit merken, die überall nicht zugeben mögen, dass sie es sind, sondern in der Form falscher Gewissheiten die Welt überwältigen möchte”. *Briefe aus den Jahren 1914-1921*. Leipzig: Insel-Verlag 1937, 340. [3868]

⁵⁷⁷ Ernst Kriek: *Völkisch-politische Anthropologie*. Drie delen. Leipzig: Armanen 1936-1938. Ernst Kriek (1882-1947) was een toonaangevende nationaalsocialistische pedagoog. Joseph Teusch (1902-1976), RK jeugdwerker en vicaris van het bisdom Keulen, verspreidde vanaf 1936 een brochure met 35 *Kathechismuswahrheiten* die gesteld werden tegenover citaten van nazi-wetenschappers, o.a. tegenover dit citaat van Kriek.

immer neu der Weg, die Wahrheit und das Leben, ist Volk für jeden der gemeinsame Lebensgrund und Gnadenschatz, aus dem er lebt, aus dem er zur Sinnerfüllung und Erlösung kommt, stirbt Gott in uns, wenn wir mit unserem Ich aus Gemeinschaft in Absonderung und Sünde verfallen, kann jedem Volksgenossen aus dem völkischen Lebens |375| grund und Gnadenschatz Hilfe zuteil werden, dann stehen auch wir im erneuesten Lebensstrom, dann ist Deutschtum und Christentum – endlich nach langem Ringen eins und dasselbe geworden”. Zo wordt een geschiedenisfilosofie mogelijk van zo fantastische vormen dat de vermetele verwarring en de verwarde vermetelheid in heel de geschiedenis van de geest zijn weerga niet vindt.⁵⁷⁸ En toch is ook dat dieper gegrond in het verleden dan men vaak meent. Ons dunkt dat de Duitse theologie hier mede schuld draagt naast het bewonderenswaardige, maar gevaarlijke Duitse *Einfühlungsvermögen*. Zelfs een zo bezonnen historicus als Karl Holl is in staat om Schopenhauers “Wille zum Leben” en Nietzsche’s “Jenseits von Gut und Böse” respectievelijk met Luthers erfschuldleer en met zijn rechtvaardigingsleer in verband te brengen.⁵⁷⁹ Of een ander voorbeeld: Herman Wirth. Laten wij zijn enorme geleerdheid in ere – wat te denken van zijn omschrijvingen van de hypothetische oerreligie van de Germanen: “der Glaube an einen Gott-Vater, den ‘Großen Geist’, den Weltengeist, der *jenseits Zeit und* |376| *Raum* ist. Er *offenbart* sich in Zeit und Raum durch den kosmischen Umlauf, das große Weltgesetz, die sittliche Weltordnung: dieses ist sein Sohn”.⁵⁸⁰ Hoe zouden de Germaanse vaders de begrippen ‘ruimte’ en ‘tijd’ hebben gehanteerd? Hoe kan het ‘factische’ als zodanig tegelijk openbaring heten? Hoe kunnen natuurwet en zedenwet ident zijn? En hoe zal dit alles gevangen worden onder het half mythologische, half theologische woordsymbool: de Zoon?

Hoe zullen wij dit anders waarden dan als een toppunt van geestelijke verwarring? Syncretisme dat, om welke reden dan ook, zich niet laat breken of onmiddellijk weer aangroeit, is de bron van een diabolische verwarring (*diabolos* = de door-elkaar-werper). Duitsland bracht sinds de (eerste?) wereldoorlog duizend-en-één nieuwe religieuze *Deutungen* voort van mythe en Bijbel en natuur. Van alle fantastische bouwsels is wellicht die van Theodor Däublers *Nordlicht*-epos het meest groots te noemen⁵⁸¹ en tegelijk een monstrueus voorbeeld van niet te beteugelen al-met-al verbinding.

Vla

⁵⁷⁸ |13| “Als (im Marburger Abendmahlsgespräch) die Worte fallen: ‘Ihr habt einen andren Geist als wir’, übernimmt Luther sich selbst gegenüber das Amt, welches die Verwandten Ermins im Jahre 21 übernommen haben...: das Amt des Vernichters, der das Werk drein wagt, weil ihm das unsichtbare Ziel drängt”. Hielscher: *Das Reich*, 147. “Muss nicht jeder Mensch, der in der geheimen Kammer seines Herzens *den westlichen Eigennutz* (vooral door het calvinisme bevorderd) hütet, im Hofe von Versailles (van Lodewijk XIV) sein Vorbild erkennen?” (163). “Luther überwindet das Christentum durch die Lehre vom unfreien Willen” (135). “Luthers verborgener Gott ist Nietzsches Wille zur Macht” (137) enzovoort.

⁵⁷⁹ Karl Holl: ‘Die Kulturbedeutung der Reformation.’ In: *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte* I. Tübingen: J.C.B. Mohr 1923, 532vv. [522]

⁵⁸⁰ |14| Wirth: *Was heißt deutsch?*, 12.

⁵⁸¹ |15| Theodor Däubler: *Das Nordlicht*. München/Leipzig Georg Müller 1910. Vgl. ook *Dichterglaube*. Berlin: Eckardt Verlag 1921, 58vv.

Maar men ondervond het *vermoeiende* ook van een onbewuste *halfslachtigheid*.⁵⁸² En vooral de *Heimat-dichtung*, in het buitenland weinig bekend, ging |377| soms zeer ver in het afschudden van dit juk. Wij denken aan de Oost-Friese schrijver Gustav Frenssen, die met *Jörn Uhl* en *Hilligenlei*⁵⁸³ zulk een onberekenbaar diepe invloed geoefend heeft op het gehele Duitse volk. “Und dieser Dichter war der bewussteste sächsische *Rückschlag gegen Geist und Gott des Mittelmeers*. Das Vaterhaus hatte ihm keine christenkirchliche Erziehung gegeben. Theologische Bildung war ihm nicht ins Wesen gegangen. Mit seinem geistlichen Amt war er zerfallen. Der Nachstoß dieses alten Nordseeheidenwinkels traf in Frenssen auf keinerlei Widerstände. Da ist die Rückkehr zum Naturdienst des germanischen Einzelhofes, der mit sich und seiner Gottheit weltallein war. Frenssen kennt nur Gut und Böse verstrickt und vergattet – Hingabe an das bunte Diesseits und an die Natur, die weder von Sündenfall noch von Erlösung weiß ... Sein Christus ist der schlichte Menschenheld, noch über den altsächsischen Heliand hinaus ein germanischer Heiland. Das sächsische Bauernethos hatte den mittelländischen Allvölkergott in die völkerferne Einsamkeit seines schmalen Küstensaumes zurückverwandelt. Und mit ihm hatte sich der Mensch von Frenssens Schlage auf den Glauben an eine *allheilende nordische Wiedergeburt* zurückgezogen. Krögers Gott des Jenseits war bei Bartels ein deutscher Lutherchristus und bei Frenssen ein germanisch-heidnischer Heiland geworden. Da geht der Weg *aufwärts*, zu Hans Friedrich Blunck *über die Schwelle hinweg*”.⁵⁸⁴

|378| Naar een hogere maatstaf van vormgeving drukt deze kunst echter nog lang niet uit wat als bevrijding de Germaan voorzweeft. In Stefan George begroette men de klassieke meester, die de taal weer tot tempelsprake verhief. Maar in hem was toch te veel van het Zuiden, van de antieken. Strak en afgemeten waren zijn wezen en werk, onvolks, en in allerlei, bijvoorbeeld zijn verachting van de muziek, zelfs anti-Germaans te noemen. De grote bard is nog niet gekomen, kunst en *Dichtung* van de laatste jaren zijn bijzonder arm, ondanks alle enthousiasme over de nieuwe orde die, naar profetisch verkondigd wordt, een duizendjarige of een eeuwige zal zijn, zoals zij ook, naar het heet, het heimwee van duizend jaren vervult.

De zuivere vorm is nog niet gevonden, op geen gebied, wellicht omdat de eerlijke scheiding van de geesten nog niet of nog niet recht voltrokken werd. Soms voelt de heiden dat zelf en duidt het dan op een overdreven wijze, bijvoorbeeld door zijn onvermogen zich helder uit te drukken te schuiven op de taal, niet op de grenzen van de taal als zodanig (want in wezen is ‘alles’ ‘grenzeloos’), maar op de talen van Europa die ‘gedenatureerd’ zouden zijn door het schuldgevoel, door de vraag naar verlossing en mitsdien door de weemoed waarmee wij zijn geïnfecteerd door Israël. En alweer heeft de Thora de schuld! Nu, zulk een macht heeft Israël en de kerk in feite niet gehad. maar het verwijt is leerzaam voor ons inzicht in de structuurverschillen én in de moeite die het blijkbaar kost zichzelf als heiden uit te drukken na de amalgama-tijd.

⁵⁸² |16| “In diesem Hin und Her zwischen Christlich und Antik (men leze: Heidnisch), zwischen verschüchterter oder lügnerischer Christlichkeit der Sitte und ebenfalls mutlosem und befangenem Antikisieren (men leze: Heiden spielen) lebt der moderne Mensch und befindet sich schlecht dabei... alles dies erzeugt eine Friedlosigkeit, eine Verworrenheit in der modernen Seele, welche sie verurteilt, unfruchtbar und freudlos zu sein”. Nietzsche: *Werke* I, 397.

⁵⁸³ Resp. Berlin: Grote 1901 en Berlin: Grote 1905.

⁵⁸⁴ |16a| Nadler: *Literaturgeschichte des deutschen Volkes* III, 654vv.: ‘Der Umkreis: die Sachsen’.

VII

Hoe het zij, de 'nieuwe mens' is in ieder geval in aantocht, met woorden moge hij zich dan nog niet |379| recht kunnen uitdrukken, met *daden* doet hij het zeer duidelijk. Aan de halfslachtigheid komt een einde. Als alarmteken voor de breuk met elk syncretistisch pogen is het *antisemitisme* te beschouwen.

De valse tegenstellingen van de liberale theologie, die door de diepere blik van Nietzsche nog gedurig werden veroordeeld en verworpen,⁵⁸⁵ werden gemeengoed voor iedereen. Dit proces is reeds een eeuw gaande en wordt door het naoorlogse ressentiment ongelooflijk verhaast.⁵⁸⁶ Een haast die tot daden, antidaden komen wil, tot elke prijs. Wie het antisemitisme bij benadering begint te verstaan, die ziet daarin samengestuwd eeuwen verzwegen afval, het leed van de tweespalt in duizenden harten, de naweeën van het syncretisme, de diepste oorzaak waarom men zich niet kan uitdrukken dan in daden, zúlke daden.

Het antisemitisme is in wezen, juist nu het zegt geen religieuze vervolging maar een biologisch-politieke consequentie te zijn, niets anders dan een grenzeloze, veel te lang verzwegen haat tegen de God van de Thora die ook de God van de kerk is. Het is niet nodig zich in dit opzicht door de diepe theologische analyse van Karl Barth te laten onderrichten,⁵⁸⁷ wie zich werkelijk in de schrifturen van de antisemieten verdiept vindt slag op |380| slag de meest treffende bewijzen,⁵⁸⁸ en men kan nu niet meer zeggen dat deze denkwijze tot enkele intellectuelen of kleinere volksgroepen beperkt zou zijn.

Ook in ons goede Nederland komen deze tendensen langzamerhand uit verborgen diepte aan de oppervlakte, ofschoon de weg terug naar de mythische wereld voor ons veel meer versperd schijnt. Maar zo zeker als ook wij van nature heidenen zijn en zelfs Germanen, zo zeker is ook ons volk niet immuun tegen deze instinctieve openbaring van onze afkerigheid van de 'vreemde God', die nu eenmaal een teken van zijn vreemdheid heeft opgericht in Zijn oordeel en Zijn bewarende genade over dit vreemde volk.

⁵⁸⁵ |17| "Aus der kleinen jüdischen Gemeinde kommt das Prinzip der Liebe her; es ist eine leidenschaftlichere Seele, die hier unter der Asche von Demuth und Armseligkeit glüht... Das Lied zu Ehren der Liebe, welches Paulus gedichtet hat, ist nichts Christliches, sondern ein jüdisches Auflodern der ewigen Flamme, die semitisch ist." Nietzsche in *Der Wille zur Macht: Werke XV*, 271.

⁵⁸⁶ |17a| Alfons Steiger: *Der neudeutsche Heide im Kampf gegen Christen und Juden*. Berlin: Germania 1924. Erhard Schlund: *Neugermanisches Heidentum im heutigen Deutschland*. München: Pfeiffer 1923.

⁵⁸⁷ |17b| Karl Barth: *Kirchliche Dogmatik I/2*, 566vv.

⁵⁸⁸ |17c| Men zie bijvoorbeeld deze passage van H.S. Chamberlain over de scholastische theoloog Pierre Abélard: "So ist das ganze tragische Gedankenleben Peter Abälards dadurch bedingt, dass er, trotz heißester Sehnsucht nach Rechtgläubigkeit, seinen Geist dem jüdischen Religionsmaterialismus nicht anbequemen kann. Immer wieder kommt er zu dem Schluss, Gott thue, was er thue mit Notwendigkeit: das ist geistiger Antisemitismus in seiner höchsten Potenz." *Grundlagen I*, 290 – In een dankbrief aan Chamberlain schrijft keizer Wilhelm II: "Dann, wenn durch Sie die germanischen Katholiken erst in offenem Konflikt zwischen dem Germanen und dem 'Katholen', also Römer, gekommen sind, dann sind sie 'erwacht' und 'wissende' geworden dessen, was die Beichtväter ihnen verbergen möchten, dass sie in der schmachvollen Knechtschaft gehalten sind für 'Rom' als Instrumente gegen Deutschland, also '*eritis sicut deus, scientes bonum et malum*' [Vulgaat: gij zult als God wezen, kennende het goed en het kwaad – Gen. 3: 5]. Und nun Gottes Segen und unseres Heilandes Stärkung... wünsche ich meinem Streitkumpan und Bundesgenossen im Kampf für die Germanen, gegen Rom, Jerusalem usw. Das Gefühl für eine absolut gute, göttliche Sache zu streiten, birgt die Gewähr des Sieges!" Geciteerd door Georg Moenius in de voorrede van de Duitse vertaling van Henri Massis' *Défense de l'Occident: Verteidigung des Abendlandes*. Hellerau: Jakob Hegner 1930.

Wanneer zal er aan het vermoeiende, halfslachtige, tweedrachtige syncretisme een radicaal einde komen? |381| Als het heidendom zichzelf aanvaardt zonder kwaad geweten en als tegelijk (en liefst eerder) de kerk haar prediking over de hele linie opnieuw laat normeren door de wezenlijke gestalte van de Thora.

Chaos-‘begin’ en woord-‘begin’, wording en geschiedenis, lot en raad, heldendom en gerechtigheid, Loki en Satan, Walhalla en Paradijs, godenschemering en koninkrijk Gods – het zijn onoverbrugbare tegenstellingen en niemand is erbij gebaat dat een amalgama van voorstellingen en gevoelens in de volksziel zou voortduren. Integendeel, het zal meer en meer tot schade van allen zijn. Het maakt de zielen ziek.

De Godheid worde aanschouwd in het ‘woeden’ óf in de ‘menselijkheid’, in Odin óf Jahve. Alles bij elkaar genomen is toch Odin te verstaan als de god die nu ‘geroepen’ wordt indien het ernst gaat worden en als dus niet een liberalisme of monisme of welk -isme ook, maar ronduit Gód, deze God zijn regiment over zijn volk soeverein herneemt.

Het is een eigenaardig pogen van Herman Wirth om Odin als een verschijning van het verval van de Germaanse religie voor te stellen. Maken hele scharen germanisten in dienst van de ideologie van het Derde Rijk groot misbaar dat door het christendom deze heerlijke god kwam te vallen, Wirth maakt een tegengesteld gebaar van wrevel tegen deze god als tegen een verduitste vorm van de christelijke God-Vader voorstelling. “Asiatische Unterklängen aus der Aberglaubenswelt” wil hij daar bespeuren naast “dunkle Erinnerungen an eine bessere Vergangenheit”. Daarbij duizelt het ons en niet alleen ons, maar ook de anderen: alduitsers, pangermanisten, *deutschgläubige* enzovoort.

|382| Het is alsof hij nog eens een laatste bijdrage wil leveren tot Nietzsche’s (overigens overdreven) stelling: “Die Deutschen sind in der Geschichte der Erkenntnis mit lauter zweideutigen Namen eingeschrieben, sie haben immer nur unbewusste Falschmünzer hervorgebracht... es sind alles bloße Schleier-macher”.⁵⁸⁹

VIIa

Weer vragen wij: is dit heidendom ernst? Wij hebben dit hier niet uit te maken, maar zeker is het in niet-naïeve tijden als de onze een geestelijke beweging die zwanger gaat van alle ontkenningen, ook van eigen grond en doel! En dit kon wel eens de diepste oorzaak zijn waarom zolang de tweespalt werd verdragen of verborgen en waarom het syncretisme in sommige streken van het rijk van de geest kon en eigenlijk móést voortvegeteren. Merkwaardig dat niet alleen bij de interpreten, maar in de Edda zelf een enkele maal (in het lied van de lasteringen van Loki) geheel onbevangen gezegd wordt dat de goden een schepping van de menselijke geest zijn: “Nie tilgen wir die Menschen!’ riefen die Götter. Nur Odhin schwieg; er gedachte des Spruches, den er einst als schwer ersonnener Weisheit Frucht aus Runen gelesen: *solang leben Asen in Asgard, als Menschen in Midgard an Götter glauben*: die Götter vergehn mit den Menschen zumal”.⁵⁹⁰ Wat hiervan zij, in geen geval is een wetenschappelijke fundering van het heidendom mogelijk, de roep om de goden is – zoals erkend wordt – irrationeel. Een logische |383| rechtvaardiging wordt zelfs niet beproefd. Slechts wordt volgehouden – en terecht! ons hele boek berust daarop – dat de

⁵⁸⁹ |18| Ed. Kröner, Band XI, 372.

⁵⁹⁰ |19| Vgl. Felix Dahn: *Odhins Trost*, 29. Vgl.: “in der Hadarsage spielt die *euhemeristische* Götterlehre eine bemerkenswerte Rolle”. Gustav Neckel: *Die Überlieferungen vom Gotte Balder*, 84.

mythe én de Thora een immanente consequentie hebben die men nu niet meer moet trachten met elkaar te verzoenen, die, uitgaande elk van zijn kennisbron, willen voortschrijden naar hun immanente noodzaak en getuigen en belijden.

“Die Voraussetzung alles Gedachten wird nicht erkannt, sondern bekannt... von der Voraussetzung geht jedes Denken widerspruchlos aus, bestimmt durch den Inhalt dieses, seines Bekenntnisses” (Hielscher).⁵⁹¹

Welk een *clairvoyance* een besliste keuze de geest kan geven blijkt uit het feit dat juist iemand als Friedrich Hielscher, die politicus is en hoogstens cultuurhistoricus maar geen theoloog, voor geen kerkelijke instantie respect heeft en ook van niemand gevaar ducht behalve van de theologie, en wel *ausgerechnet* van Martin Buber en van Karl Barth, de brekers van het amalgama.

“Barth und Buber sind die äußersten Grenzfälle, die innerhalb der geschichtlichen Erscheinung des Israelitischen Seelentums heute möglich sind,... Beide sind geschworene Feinde des Westens... beide wollen und lehren den Abstand gegenüber dem Reiche”. En wanneer Hielscher zegt: “aber beide kommen vom Reiche |384| nicht los”, dan is dit toe te stemmen met dien verstande dat voor hen op een bepaalde wijze geldt wat hij zelf als reden geeft: “beide fühlen, dass hier und nirgend anders die Entscheidung liegt”.⁵⁹² En hetzelfde geldt meer of min van ieder die met liefde en eerbied op het Duitse volk is gefixeerd, die het daarom niet loslaten kan uit zijn aandacht, zijn denken, zijn gebed, óók niet al zou het blijken dat wij nog maar het begin van zijn verwildering hebben gezien.

⁵⁹¹ |20| “Wir aber setzen an die Stelle jener halb kindlich, halb schwächlich distanzierenden Beziehung des Menschen zur Gottheit, wie sie in den objektivierenden und darum ausweichenden Beziehungen der Kontemplation, der Anbetung, des Bittgebetes gegeben sind, den elementaren Akt des persönlichen Einsatzes des Menschen für die Gottheit, die Selbstidentifizierung mit ihrer geistigen Aktrichtung in jedem Sinne.” Max Scheler: ‘Sonderstellung des Menschen’. In Hermann Keyserling e.a. (Hrsg.): *Mensch und Erde*. Darmstadt: Reichl 1927, 253. [954]

⁵⁹² |21| Hielscher: *Das Reich*, 336.

XII. DE SCHEIDING DER GEESTEN

“Denn Gott hat genug geredet, Jahrtausende hat er geredet,
und uns trotzdem nicht überzeugt.”

Janko Janeff⁵⁹³

“Gott ist der furchtbarste Feind des Menschen.”

Søren Kierkegaard⁵⁹⁴

I

Over het feit dat het vreemde van de verkondiging van de kerk ergens in de Thora *begint* is langzamerhand een levendig besef ontstaan, zodat velen hun poging om een niet-Israëlitisch christendom te construeren gaan opgeven.

Het Evangelie heeft welverstaan wat het ‘vreemde’ betreft niets nieuws gebracht. De structuren van de Thora zijn restloos de vooronderstellingen van het *kerugma*, de christelijke boodschap. Dat de inhoud van deze boodschap een andere is dan die van Mozes en de profeten sluit niet uit dat zij zich beweegt in voorstellingen, woorden, verlangens en zekerheden die nergens anders vandaan komen dan uit de sprake van het Oude Testament, waarom ook verreweg het meeste wat in cultuurbeschouwingen als ‘christelijk’ wordt bestempeld wel niet even goed ‘Joods’ maar zeker even goed en beter ‘Israëlitisch’ genoemd zou kunnen worden.

“Die Juden – ein Volk ‘geboren zur Sklaverei’, wie Tacitus und die ganze antike Welt sagt, ‘das auserwählte Volk unter den Völkern’ – wie sie selbst | 386 | sagen und glauben – die Juden haben jenes Wunderstück der *Umwertung aller Werte* zu Stande gebracht, dank welchem das Leben auf Erden für ein paar Jahrtausende einen neuen und gefährlichen Reiz erhalten hat ... In dieser Umkehrung der Werte (zu der es gehört, das Wort für ‘arm’ als synonym mit ‘heilig’ und ‘Freund’ zu brauchen) liegt die Bedeutung des jüdischen Volkes”.⁵⁹⁵ Wij, die dit alles (en nog veel meer, namelijk de structuren in dit boek aangewezen) niet aan de Joden, maar aan de Thora toeschrijven, stemmen hiermee in en beweren dat in dit opzicht Thora en Evangelie niet alleen verwant, maar één zijn. Daarom juist kunnen een Duitse religie en het Evangelie niet één zijn noch verwant. De “Umwertung aller Werte” staat ertussen! ‘Oude’ en ‘nieuwe’ waarden gingen lang samen. Dat vroeg een groot dulden en het geduld om onduidelijk te zijn voor de omringende volkeren,⁵⁹⁶ eenvoudig omdat men met die *Umwertung* nog op geen wijze in het reine was gekomen.

⁵⁹³ Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 51.

⁵⁹⁴ Uit Kierkegaards tijdschrift *Øjeblikket* (*Het ogenblik*), eerste en enige jaargang 1855, 175. In: *Gesammelte Werke*, 12: *Das Augenblick* (vertaling Christoph Schrempf). Jena: Diederichs ²1909, 175. [965]

⁵⁹⁵ [1] Nietzsche: *Werke XV*, 121, vgl. van de andere zijde Maurice Samuel: *You Gentiles* (1924): “...that a primal duality breaks the humanity I know into two distinct parts; that this duality is fundamental, and that all differences among you gentiles are trivialities compared with that which divides all of you from us.” New York: Harcourt ⁶1927, 12. [5274]

⁵⁹⁶ [2] Zo zag Hölderlin ‘Germania’, “allduldend gleich der schweigenden Mutter Erd’ und allverkannt.” Te vinden in: *Sämtliche Werke II/1*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag 1951, 3.

Lang heeft het Germaanse bloed dit verdragen, uit edele of minder edele motieven, lang, te lang heeft het geduurd voor de tweespalt erkend werd en het onbewuste syncretisme gebroken. “... ein Wirbelwind der Widersprüche, in den wir geraten sind; bald scheint’s, als ob Gott der Schöpfer und |387| Offenbarer oben thronte, Welt und Mensch ihm zu Füßen, bald wieder als ob die Welt auf dem Herrscherstuhl säße, Gott und Mensch ihre Ausgeburten, bald wieder als ob der Mensch zu oberst stünde und Welt und Göttern das Gesetz seiner Art zuwöge, er aller Dinge Maß”⁵⁹⁷ – wie dat zo ziet en zegt, die is reeds toe aan de *scheiding der geesten*, geheel afgezien van de vraag (die ons hier niet interesseert) aan welke kant van de grenslijn, op welk front hij nu gaat staan.

II

De bedoeling van enkele hedendaagse denkers is nu de mythe te verstaan als het kleed van een wijsbegeerte en Israëls overwinning-van-de-mythe als een bestending van het ‘bijgeloof’.⁵⁹⁸ Dit nu moeten wij ronduit bestrijden en wij menen daartoe ook recht te hebben op grond van de voorgaande analyses. Wij hebben toch getracht de mythe zoveel mogelijk te eren als waarheid, haar ogenschijnlijk zo wilde vormen te doorschouwen als waarheidsbeleving, dat men van andere zijde nu de Thora zal willen vastleggen op de letter gaat niet aan. Men zal ófwel beide als ‘bijgeloof’ óf beide als mythe, ófwel beide als kleed van een wijsbegeerte moeten beschouwen. Natuurlijk brengt zulk een beschouwing in genen dele de scheiding der geesten teweeg. De kerk toch meent de waarheid in het wézen van de Edda wel te herkennen als een mogelijke verbeelding van hetgeen |388| de wereld voor onze ervaring buiten de Openbaring om moet zijn. Wij zien dit in krachtens de Openbaring. De ‘waarheid’ van de Germaanse religie kan volgens haar alleen vanuit de ‘omkering van alle waarden’, waarover Nietzsche sprak, áls ‘waarheid’ gezien worden. Waarheid is de mythe in het algemeen, als neerslag van de grondervaring van de menselijke natuur.

De waarheid voert, zonder enige twijfel, tot de vertwijfeling, doch deze blijft totaal ondoordringbaar verhuld tenzij die ‘omkering’ verkondigd wordt. Dat de kerk zich niet zo vreemd voelt tegenover het heidendom volgt uit haar belijdenis dat wij van nature allen heidenen zijn en dat – zij het met gewichtige varianten – de visie van de religie van de *gojim* over heel de wereld overeenstemt. Daarentegen begrijpt de nieuwe mens van het fascisme de leer van de Thora *niet*. De vreemdheid of vervreemding, al of niet erkend, ziet ons aan uit de meeste uitingen van nieuw geloof. Buiten de grens van de bescheidenheid gaat men waar men, zelf omtrent de hoogste vragen onkundig, het geloof kleineert en hetgeen pretendeert openbaring te zijn verbant in de uithoek van het ‘bijgeloof’. Wij moeten ons daartegen verzetten, niet omdat een eerlijker, onpartijdiger beschouwing vanzelf tot een klare keuze zou leiden, maar omdat déze beschouwingswijze een laatste strategische beweging betekent om te verhinderen dat het tot een scheiding der geesten komen zou of om te verbergen dat

⁵⁹⁷ |2a| Rosenzweig: *Stern der Erlösung* I, 109.

⁵⁹⁸ |3| Renans bekende woorden hebben voor het Westen hun zin verloren: “Jérusalem est vraiment à l’heure présente ‘une maison de prière pour toutes les nations’ [Jes. 56: 7] ... et la prophétie de Zacharie s’est vérifiée à la lettre: en ce temps là, dix hommes s’attacheront au pan de l’habit d’un Juif, en lui disant: nous irons avec vous, car nous avons entendu dire que le Seigneur est avec vous.” [Zach. 8: 23] Ernest Renan: *Études d’Histoire Religieuse*. Paris: M. Lévy 1857, 132.

het daartoe gekomen is zónder eerlijke strijd, bijvoorbeeld door een passief vervreemd-zijn waarop men niet wenst terug te komen.

Rosenbergs “notwendiges fünftes Evangelium”⁵⁹⁹ bijvoorbeeld verbergt, op nog onbeholpen wijze, een zielige ver |389| vreemding. Want hoe zal men een ‘evangelie’ kunnen scheppen of formeren, óók al is de behoefte eraan nog zo dringend? Wie zulk een taal voert weet niet wat hij zegt en verformfaait daarom de sacrale waarden tot dingen die geleverd kunnen worden, naar het “Gefühlsbedarf”, om met Arthur Bonus te spreken. Al met al bevestigt hij naar het schijnt in volkomen onschuld Feuerbachs stelling die inderdaad voor alle heidendom geldt: theologie is antropologie.⁶⁰⁰ Maar ook Van Sendens mooie, compacte confessie: *de wijsheid der Wala* laat zich even goed als een antropologie of algemene psychologie lezen dan wel als een mythische belijdenis van laatste waarheid.

De scheiding van de geesten vangt eerst aan waar een van de partijen deze stelling ‘theologie is antropologie’ in al haar varianten ontoepasbaar acht op de waarheid die zij uitdraagt.

III

Wij zeiden reeds in de aanvang: het is een ingewikkelde zaak met de ‘naïviteit’.

Zij interesseert ons zo sterk, omdat wij die menen dat niet enkel op geloofsgronden, maar op gronden van intellectuele rechtschapenheid iedere verbinding van ‘Edda’ en ‘Thora’ onmogelijk moest zijn, deze ‘naïviteit’ zien als een van de machten die een zuivering en scheiding tegenhouden. Rosenberg vindt het zondebesef een teken van *Bastardierung*.⁶⁰¹ Moet men dit ernstig nemen, dan zal men het niet anders kunnen noemen dan een kolossale onnozelheid. Hauer daarentegen is zo naïef niet: nadat hij in bredere zin de “Göttlichkeit des innersten Menschenwesens” heeft |390| ontwikkeld, wordt het hem onvermijdelijk vast te stellen dat: “die Polarität zwischen göttlichem Sein und irdischer Fragwürdigkeit im Menschen, so wie er sich darstellt im Sein und Wirken, *schmerzlich groß* ist”,⁶⁰² en elders zegt hij: “die (sittliche) Forderung, die sich in uns ankündigt, ist so unerbitterlich klar, dass wir sie von nirgendwoher ableiten können als von letzthinniger Macht... und ihr kann man nicht ausweichen, ohne in den Abgrund eines verlorenen Lebens zu stürzen”.⁶⁰³ Is het niet duidelijk dat, indien nu Hauer toch de mythe als *deutsche Gottschau* bijvalt en verkondigt, de naïviteit een *gebrokene* moet zijn en hij, bij alle ernst om met de Thora te breken, feitelijk terugkeert tot een houding niet ongelijk aan of zelfs minder beslist dan die van De Lagarde?

IIIa

Zoals er naar godsdiensthistorische opvatting in Israël mythologische resten zijn aan te wijzen, zo blijven er hier en daar inderdaad Thora-resten ook bij de meer consequente

⁵⁹⁹ Alfred Rosenberg: *Mythus*, 603v.

⁶⁰⁰ |4| “Wer Vertrauen in seine Art hat, hat auch Vertrauen zu ‘Gott’.” Rosenberg: *Mythus*, 398.

⁶⁰¹ Rosenberg: *ibid.*, 71.

⁶⁰² |5| W. Hauer: *Deutsche Gottschau*, 191. Zo waagt Hauer het dan ook aan sommige *deutschgläubige* te vragen: “ob jene sich genug kennen und von heldischer Haltung die rechte Vorstellung haben”, namelijk diegenen “die der Meinung sind, nie das Gefühl des Schuldigseins gehabt zu haben oder sich dessen als etwas Unheldisches entschlagen zu müssen”, 136.

⁶⁰³ |5a| W. Hauer: *ibid.*, 128.

moderne mythosofen,⁶⁰⁴ een rest die zich trouwens zeer opvallend voordeed in die periode van de Duitse wijsbegeerte waarin de rechtstreekse |391| roep tot de goden nog niet weerklonk.

Het wijsgerige idealisme is, voor zover het ethische waarden stelt als bevrijding van de Natuur, noodzakelijk 'Israëlitisch': het heeft voor zijn constitutie nog altijd te veel uit de bron van de Thora gedronken. Dilthey met zijn tekening van een afzonderlijke vorm van idealisme (Kant, Schiller, Fichte) als 'Joods' heeft gelijk gehad. Hij noemt het ook "Idealismus der Freiheit".⁶⁰⁵ Deze vorm van wijsbegeerte is allesbehalve naïef en ongebroken en beweegt zich daarom voortdurend op de rand van de scheiding der geesten die wij voorstaan en verhindert haar toch. Uit deze niet-naïviteit wil de moderne Germaan zich dan ook bewust en methodisch bevrijden. De koersen van Kants wijsbegeerte zijn in het tegenwoordige Duitsland daarom zeer laag genoteerd.

De tweespalt is meer dan smart geworden. Daar de afval een te negatieve ernst is om erin te kunnen berusten, zo rest alleen een nieuwe, positieve keuze ten aanzien van het eigen, aangeboren geestesgoed. Het probleemloze syncretisme veeteert voort in de uithoeken van de kerkelijke samenleving. Zelfs de schare heeft er grotendeels mee gebroken.

Nu gaat de roep om de goden klinken. Tegelijk valt om te beginnen het boven aangeduide idealisme van de vrijheid, maar ook het pantheïsme en iedere wereldbeschouwing die zich voor de rede tracht te rechtvaardigen. Niet alleen kerk en synagoge, maar ook |392| metafysica en kenkritiek en de filosofie in het algemeen worden radicaal op de achtergrond gedrongen. Dit is een zeker bewijs dat de mythe, meer of min bewust, meer of min diep, heerst over de geesten.

IV

De mythe heeft dan de functie van 'verlosser'. "Erlösung von Christus", van de semitische liefdesethiek⁶⁰⁶ was reeds de krijgskreet van het huis Ludendorff. Zo ontstaat een eigenaardig begrip 'vrijheid', namelijk in zoverre de geschiedenis van het Westen na de komst van de kerk als één lijdensgeschiedenis wordt gezien, een *Überfremdung* waaruit *het* leven en *de* waarheid zich moeten losworstelen. Men vergeet dat, gesteld dat die leer van de *Überfremdung* juist is (en ze is, in een andere zingeving, naar onze mening stellig juist, omdat de Schrift inderdaad 'niet is naar de mens'), wat uit de verstopte bron van het eigen

⁶⁰⁴ |6| "Nicht das gibt dem Überweltlichen und Gegenweltlichen seinen tragischen Zug, dass die Welt es nicht vertragen kann, es bekämpft und vielleicht vernichtet – das wäre nur traurig oder empörend; sondern dass es – als Idee oder als Träger der Idee – die Kraft seines Entstehens und Bestehens aus eben einer Welt gezogen hat, in der es keinen Platz findet". Georg Simmel in zijn essay 'Über die Liebe'. In: *Fragmente und Aufsätze aus dem Nachlass und Veröffentlichungen der letzten Jahre*. München: Drei Masken 1923, 72. [56]

⁶⁰⁵ |6a| Wilhelm Dilthey: 'Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen'. In de bundel *Weltanschauung*. Berlin: Frischeisen-Köhler 1911, en in: *Gesammelte Schriften* VIII. Stuttgart: Vandenhoeck & Ruprecht 1960, 75-118.

⁶⁰⁶ |7| In cultuurfilosofische interpretatie zegt Nietzsche: "Das aber ist das Ereignis: aus dem Stamme jenes Baumes der Rache und des Hasses, des jüdischen Hasses – des tiefsten und sublimsten, nämlich Ideale schaffenden, Werte umschaffenden Hasses, dessen Gleichen nie auf Erden dagewesen ist – wuchs etwas ebenso Unvergleichliches heraus, eine neue Liebe, die tiefste und sublimste aller Arten Liebe: – und aus welchem andern Stamme hätte sie auch wachsen können?". *Werke* XV, 292.

Arische wezen naar boven zou komen toch niets anders zal kunnen zijn dan *een* leven en *een* waarheid.⁶⁰⁷

Vrijheid van Christus! Wij verstaan die kreet hoewel we nog beter menen te verstaan wat Rimbaud (ook |393| een Germaan) bedoelt waar hij zegt: “je suis l’esclave de mon baptême”.⁶⁰⁸ Maar inderdaad, er komt een tijd en een uur dat men ook deze binding slechts als ‘slavernij’ in menselijke, vernederende zin kan zien. Dan zal men het vrij-zijn van de Openbaring, van de “Umwertung aller Werte” die door de Thora is ingezet, tot elke prijs moeten zoeken. Hoe bitter het ons wezen moge de christelijke cultuur zo te zien instorten, wie werkelijk meent dat de Thora een vijandige *Überfremdung* is en dat wat uit het mythische levensgevoel oprijst het leven en de waarheid bevat, die heeft voor zijn deel de scheiding der geesten voltrokken en die is ons in zoverre welkom.

Menige woordvoerder van de Germaanse wedergeboorte meent iets vreemds daarin te speuren dat het Westen zo vol ontkenningen zit van geldend dogma of heersende idee, men spreekt van de “*Schmerz der Verneinung*” (die door Hegel zelfs systematisch is verwerkt) en acht die in strijd met de blijde en geduldige aard van het edele bloed, en leidt uit deze tegenstrijdigheid dan deze verklaring af: dat dit fanatisme van de ontkenningen een gevolg moet zijn van de vreemde druk op dit edele bloed de eeuwen door uitgeoefend. Dat wil dus zeggen dat men zich bevrijden wil van de ‘smart van de ontkenningen’ door één, kolossale, alomvattende ontkenning. Schillers elegie moet voor het heden herschreven worden, maar dan zeker onder aanroeping van andere goden dan die van Hellas.

“Da der Dichtung zauberischer Hülle
Sich noch lieblich um die Wahrheit wand,
|394| Durch die Schöpfung floss da Lebensfülle
Und was nie empfunden wird, empfand.

...

Alles wies den eingeweihten Blicken
Alles eines Gottes Spur;
Wo jetzt nur, wie unsre Weisen sagen,
Seelenlos ein Feuerball sich dreht,
Lenkte damals seinen goldnen Wagen
Helios in stiller Majestät.”⁶⁰⁹

Waar Odins majesteit weer verschijnt zal de zon en het bloed weer bezielde zijn, zal het worden gerechtvaardigd zijn, zal het lot omhelsd worden als Oerd en Hamingga, zal de mens in zoverre van alle ontkenningen bevrijd zijn dat hij “nur noch ein Jasagender” (Nietzsche)⁶¹⁰ geworden is.

⁶⁰⁷ |8| “Das Pathos des Prometheus des Abendlandes liegt darin, dass es stets zur Erreichung dieses letzten Zieles gestrebt hat, und wir können unsere gesamte Kultur nicht anders denken als ein Ringen um unsere eigene Verklärung und zwar nicht vom Morgenlande her, sondern von dem Ursprungerlebnis und der Erinnerung an den verdunkelten Zauber des Seins.” Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 124.

⁶⁰⁸ Uit ‘Nuit de l’enfer’ in Arthur Rimbaud: *Une saison en enfer*. Bruxelles z.u. 1873, 15.

⁶⁰⁹ Friedrich Schiller: *Gedichte*. Viertes Buch. ‘Die Götter Griechenlands’, in: *Sämtliche Werke* I. Stuttgart/Berlin: Cotta 1904, 156v.

⁶¹⁰ Nietzsche: *Werke* V, 209.

Het spreekt vanzelf dat binnen de wereld van de mythe volstrekte ontkenningen geen zin hebben, want de mythe verbeeldt wereldwerkelijkheid. Haar echter nu, na Christus, bij te vallen veronderstelt *één* ontkenning waarbij alle andere vroegere kinderspel zijn.

V

De scheiding der geesten moet verhaast worden. Klarheid is nodig, keuze, consequentie, trouw. Vooral ook met het oog op het syncretisme, waarvan we boven zeiden dat het juist in de *kerkelijke* wereld nog voortvegeteert. Het is niet onze bedoeling over de Duitse kerkstrijd te spreken, maar wij zouden toch al te onvolledig zijn indien wij niet juist de kerk aanwezig als het terrein waarop de scheiding, zo ergens, zich haastig moet voltrekken.

De verwarring wordt daar echter, als we van de *bekennende Kirche* afzien, met de dag groter... |395| “Kann man doch in christlicher Sprechweise und Mundart sehr unchristliche und sogar widerchristliche Dinge zum Ausdruck bringen, und dass ein Mann wie Hegel guten Glaubens war, christlicher Philosoph zu sein ist kaum halb so wunderbar wie die Annahme Eckarts oder Böhmes im Haus der rechtgläubigen Kirche (hüben wie drüben) ein gastliches Gemach für sich zu finden”.⁶¹¹ Wat kan droefgeestiger zijn dan deze verwarring, waarvoor geen medicijn schijnt te bestaan en die ook bij de bewuste leiding van het Derde Rijk weinig respect en veel verachting moet vinden, ondanks het feit dat zij mede voortkomt uit het streven de nieuwe staat tot elke prijs geestelijk te steunen. Men mene intussen niet dat het hier om zeer verikkelde problemen gaat, die nauwelijks door iemand zouden kunnen worden overzien. Er is één probaat middel om aan deze quasidiepzinnige problematiek een einde te maken, zodat men kleur bekennen moet.

De enigheid van de Openbaring in het middelpunt te stellen blijkt voldoende om een crisis teweeg te brengen, niet slechts de *Einmaligkeit*, al is ook dit een antimythisch kenmerk, maar de *énigheid*. Met de leer van het kwalitatieve *èchād* is de kerk in staat de ban te breken van een innerlijk onmogelijk compromis. De verkondiging van de God van de Thora werkt schiftend en scheidend. Geen wonder dat het oude lied van Philip Spitta ‘O, komm, o Geist der Wahrheit’ in de Duitse *Bekennniskirche* opnieuw ontdekt werd en dat vooral de volgende strofe een vaandeleed van de gemeente is geworden.

|396| “Es gilt ein frei Geständnis
in dieser unsrer Zeit;
ein offenes Bekenntnis
bei allem Widerstreit:
trotz aller Feinde Toben,
trotz allem Heidentum,
zu preisen und zu loben
das Evangelium.”⁶¹²

⁶¹¹ |8a| Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen II*, 123.

⁶¹² Couplet vier van ‘O, komm, o Geist der Wahrheit’, een Pinksterlied van (Carl Johann) Philipp Spitta uit 1827, voor het eerst gepubliceerd in de bundel *Psalter und Harfe* (1833). Deze bundel werd tientallen malen herdrukt en al in 1837 in het Nederlands vertaald. In een vertaling van Johannes Riemens (*Luit en harp*) heet het lied: ‘Daal neder, Geest der waarheid’.

Daarmee wordt de mythische wijding van de ruimte gebroken⁶¹³ en de sacrale sanctie van de macht en de droom van het heroïsme. Dat kan wederzijds worden ervaren als werkelijk een bevrijding, een zuivering van de atmosfeer, en, waar men ook moge staan, een bijdrage tot de met de mond zo hoog geroemde *Wahrhaftigkeit*. Want werkelijk: de ‘Duitse christenen’, hoe religieus ze mogen zijn, lijden op soortgelijke wijze aan de vreemdheid van God als degenen die rechtstreeks mythegeelvigen zijn, maar *zij* zien de oorzaak niet.

Alle verzet, verwijt, aanklacht tegen het Vreemde erkent en onderstreept dat Israël en het Evangelie, hoe klein en zwak zij ook waren, de *Weltwende*, de énige beslissende ‘omkering van alle waarden’ waarvan de historie tot nog toe weet heeft, tot stand hebben gebracht. Hier is geen meningsverschil meer, hier is alleen – en dat kan het grote van deze tijd worden – ófwel de vervloeking óf de zegening: óf de kreet *Anathèma!*, óf de kreet *Kurios*. In elk geval is daarmee het on |397| vergelijkelijke van dit Vreemde toegegeven. En wel heel vaak ontdekken zij die Germanen zijn én belijdende leden van de kerk hoezeer zij zélf nog de vreemdheid van de ‘vreemde God’ hebben onderschat.

Een noodzakelijke schifting gaat hier en daar ook dwars door de jonge Luther heen. Niet geheel ten onrechte beroepen zich de ‘Duitse christenen’ op hem en niet alleen ter zake van het antisemitisme.⁶¹⁴ De structuren van de Thora waren hem onklaar.

VI

In zekere zin kan men met Helmut Groos instemmen: “es gehören also zusammen Judentum, Christentum und Aufklärung auf der einen Seite, deutscher Idealismus auf der anderen”,⁶¹⁵ namelijk in zoverre er een diepe tegenstelling valt aan te wijzen, ter ene en ter andere zijde, maar existentiële verwantschap ligt in een andere orde. De scheiding der geesten is eveneens een *existentieel* gebeuren, hetgeen wel gesteund kan worden |398| door inzichten zoals wij in dit geschrift ontwikkeld hebben, maar met die inzichten alléén niet gegeven is. Dit wordt ook aan de zijde van het nieuwe heidendom beseft. En dat stemt hoopvol.

“Was den abendländischen Menschen heute hindert, an der Idee Gottes den Grund seiner inneren Zerrüttung zu prüfen, ist nicht der Mangel an Wissen; es sind so viele Begriffe, Denkbestimmungen, Grundsätze und Lehren da. Zwei Jahrtausende haben darum gestritten, ob wir mit Gott oder ohne Gott leben und sterben können. Die abendländische Geschichte

⁶¹³ |9| “Es ist das ungeheure Schicksal des Judentums, die Raumgebundenheit der menschlichen Völker, ihres dämonischen Polytheismus gebrochen zu haben, durch das, was Hegel das Prinzip der Entgegensetzung nennt.” Paul Tillich: *Hegel und Goethe*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1932, 31. [5935]

⁶¹⁴ |10| “Wenn aber die Diatribe (von Erasmus)... nachfragt, ob Gott der Herr traure um den Tod des Sünders, den er doch bewirkt, so antworten wir dazu: man muss anders reden von Gott oder dem Willen Gottes, den er hat predigen lassen, den er uns offenbart hat und angeboten, denn von dem Willen Gottes, den er nicht hat lassen predigen, nicht hat offenbart, nicht angeboten... Gott aber, wie er verborgen ist in der Majestät, trauert nicht, nimmt den Tod nicht weg, sondern wirkt Tod, Leben und alles in allem. Denn da hat sich Gott nicht ins Wort gefasst, sondern schwebt frei über alles.” Luther: *Vom unfreien Willen*. München: Kaiser. Ergänzungsreihe 1. Band, 25v., 167v., 233v. Dat is niet zover van Nietzsche: “Entfernen wir die höchste Güte aus dem Begriff Gottes: – sie ist eines Gottes unwürdig... Nein, Gott, die höchste Macht – das genügt! Aus ihr folgt alles, aus ihr folgt ‘die Welt’ – ‘Das Dasein ist Gott!’” Van daaruit kan men iets verstaan van de ontzaglijke betekenis van Karl Barths strijd tegen de ‘natuurlijke theologie’ en van zijn arbeid de *Deus absconditus* [verborgen God] vanuit de *Deus revelatus* [geopenbaarde God] te verstaan en niet omgekeerd.

⁶¹⁵ |11| Helmut Groos: *Der deutsche Idealismus und das Christentum*. München: E. Reinhardt 1927, 42. [215]

ist ein Drama *dieses wilden und sakralen Streites* um die endgültige Entfernung von Gott oder um die endgültige Versöhnung mit ihm." Daarmee heeft deze zeer bewuste heiden⁶¹⁶ zijnerzijds en op zijn eigen manier verklaard dat het voor hem werkelijk om een existentiële beslissing gaat.

"Was den Menschen Späteuropas... unfähig macht, sich endlich selbst zu entscheiden und seinen Weg zur Hölle oder zum Licht zu gehen, ist vielmehr das Versagen an der Bereitschaft, *diesen Weg so oder so zu gehen*. Es liegt in dem Prozeß der Schwächung, der unaufhörbaren Entmutigung des Menschen, sich an den Geist des Lebens, an die große Heroik der von der Ahnung urbildender Mächte erschütterten Seele zu erinnern und sich an sie zu binden." Janeff ziet – klaarblijkelijk krachtens zijn eigen lijden aan lange tweespalt – de onbesliste mens als in elk geval een ongelukkige en een op den duur onvruchtbare. "Ihm fehlt die Kraft sich einfach zu entscheiden; mit Gott oder ohne Gott in die Urexistenz der in ihrer Lebendigkeit von keinem Wille und von keiner Theorie aufhebbaren Ordnung zurückzukehren und wie ein |399| Kind oder wie ein Vergöttlichter, als ein *im elementaren Rausch Versunkener* zu leben, oder den Weg zu gehen, der uns mit der Erbsünde verbindet und uns gut und moralisch, *nicht angreifend* macht".⁶¹⁷

Heeft men in deze enkele, eerlijke en hartstochtelijke zinnen niet alle of ten minste de meeste van die momenten bijeen die wij als kenmerkend voor het mythisch levensgevoel hebben opgesteld – en daartegenover als praktisch het meest verwerpelijke: ..., *nicht angreifend*!

VII

Zouden wij feitelijk kunnen en moeten volstaan met een beschrijving van de structuren, de drang van de tijd leidt ertoe dat ook en juist zij die de oude goden roepen van geen gelijkmoedige observatie willen weten, op keuze en *Bekentnis* aandringen. Wij mogen vrijmoedig zeggen dat wij tot nog toe veel meer naar een onpartijdige weergave van de geestelijke strijd gestreefd hebben dan de bedoelde woordvoerders op hun terrein en front plegen te doen. Wij zijn ervan overtuigd dat een interpretatie zoals die wij in dit hoofdstuk geven door hen ook niet als onzuiver of partijdig kan worden afgewezen.

Maar nu, aan het slot van ons onderzoek, willen we ons toch niet helemaal weerhouden van een openlijke keuze. Zij ligt feitelijk al daarin dat wij alle religie voor heidendom houden en alle te respecteren heidendom voor religie. Waar halen wij de moed vandaan bij de ontzaglijke verschillen tussen de godsdiensten dit te stellen? Natuurlijk juist vanuit *die* instantie die van meet af aan minstens de strekking gehad heeft alle goden tezamen |400| te ontkennen, zodat zij in de ogen van de *gojim* niet dan atheïsten heeft gekweekt. De varianten van de menselijke religie onder één noemer te brengen, dat is alleen mogelijk vanuit een 'metareligieus' gegeven. Het totalitaire begrip 'heidendom' daagt in Israël. De macht ervan wordt alleen beseft door wie ontkwamen. De nóg grotere macht van de God van Israël kan alleen geloofd en beleden worden. Kenmerkend is het nieuwtestamentische gebruik van het woord '*kosmos*', parallel aan de ontwikkeling van Rahab, Lifjathan enzovoort. 'Wereld' is gaan betekenen mensenwereld, dan: zondige mensheid, ten slotte:

⁶¹⁶ Waarschijnlijk Janko Janeff.

⁶¹⁷ |12| Janko Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 37v.

mensenwereld in haar rebellie tegen God en haar ligging onder de ban van de goden.⁶¹⁸ Het schrikkelijke pleit om de ziel en het leven van de *mens*, dat is: van de heidenen, houdt aan. En niemand die bewust leeft ontkomt aan de eis tot een beslissing en nu zonder uitstel te komen. Men hoeft niet Christus te kiezen, maar men zal moeten kiezen.

VIIa

Heidenen, Joden en christenen, dat zijn de gestalten van de vereenvoudigde morfologie van de geestesgeschiedenis, gestalten waarover wij het 'objectief' eens kunnen wezen dat zij zó en niet anders zijn.

Heidendom is mythos van het 'Al', Jodendom profetie van de verwachting, christendom getuigenis van vervulde verwachting. Dat men ook de profetie en dit getuigenis onder het gezichtspunt van de mythe, van mythische zingeving beschouwen kan, verandert fenomenologisch niets aan de wezenlijke onderscheidenheid van hun structuren, ja het is veeleer een bevestiging daarvan – maar voor het geloof is dit gezichtspunt onmogelijk, omdat de God waaraan de mythe gemeten wordt om eerst recht mythe (dat wil zeggen: verbeelding van onze wereldwerkelijkheid) te *blijken*, niet tegelijkertijd zelf naar de maat van de mythische zingeving kan worden gemeten zonder zijn functie van maatstaf te verliezen. Met dit gelóófskarakter van de scheiding der geesten hangt dit samen dat hoewel het heidendom onder één noemer moet worden gebracht, er toch ook en juist voor de geloofsbeslissing verschillen zijn. Eerst dus lijkt het historisch heidendom bont, daarna wordt het één samenhang voor onze ogen, maar in een derde fase komen de verschillen weer in aanmerking. En zo – al onderstrepen wij de éénheid van alle heidense religie – houden wij niettemin het Germaanse heidendom voor een eigen vorm.⁶¹⁹

Het kan niet toevallig zijn dat de afkeer van de Thora nergens tot zo felle openbaring kwam.⁶²⁰ Ook vindt men elkaar: dat ook het 'ethische' parsisme heidenen |402| dom is, komt aan het licht, niet als oordeel van de kerk of van de synagoge maar als zelfbeoordeling van de Germanen die hun verwantschap met het parsisme ontdekken en belijden,⁶²¹ wat anderzijds ook voor hen niet uitsluit dat zij gaarne op een heel eigen wijze heidenen zouden willen zijn en op een voor de hele wereld veel meer afdoende wijze zouden willen afrekenen met de God van Israël.

⁶¹⁸ |13| Daarom moeten wij de 'ontologie' ook beschouwen als een laatste wijsgerige vorm van de oorsprongsmythe: het zijn is haar heilig, zij vat de tijd ruimtelijk, maakt van de norm een feit, heeft geen plaats voor de creatuurlijke vrijheid.

⁶¹⁹ |14| Het is ons onmogelijk geworden om met Max Brod het heidendom van *Hakenkreuzleute*, van de *Gaulois*, van de renaissance, van Stendhals *Egoist*, van Ibsens *Adelmsmensen* (*Rosmersholm*), de antieke polis, de *alte Preußengeist*, de Manchester-leer, het orthodox marxisme – onder één noemer te brengen. Max Brod: *Heidentum, Christentum, Judentum*. München: Kurt Wolff 1922.

⁶²⁰ |14a| "Es ist ein Zwist in die Völker der Welt gelegt, seitdem die übervölkische Macht des Christentums unter sie gekommen ist; seitdem ringt allenthalben ein Siegfried mit dieser fremden, schon von Ansehen verdächtigen Gestalt des gekreuzigten Mannes, einer der blond und blauäugig... wie man selber, mit diesem Fremden, der sich aller immer wieder versuchten Angleichung an das eigne Wunschbild widersetzt." Rosenzweig: *Stern der Erlösung* III, 87.

⁶²¹ |15| Vgl. Hielscher: *Das Reich*, 248vv. Van tegenovergestelde zijde wordt dit bevestigd: "der messianische Gott ist im ausdrücklichen Gegensatz gegen den Doppelgott des Parsismus entstanden." Cohen: *Ethik des reinen Willens*, 452.

Zeer krachtig zegt Janeff: “denn wir stecken in der Illusion unserer Welt und in der Illusion Gottes. Seit mehr als zwei Jahrtausenden stecken wir darin; seitdem überhaupt Asien durch Jehova zur ‘Wiege der Menschheit’ und zur ‘Quelle der Wahrheit’ wurde, seitdem die Götter geflohen sind und sich vor dem erwachten Pöbel, der die Sprache des Scheins und der Furcht schuf, irgendwo auf hohen Berggipfeln, in der Nähe des Donners verborgen haben.” Er zal een onderscheid zijn, precies als in de dagen van olim tussen het heidendom van de vlakke, van de kust, van het gebergte enzovoort, en *dat* heidendom dat het meest *angreifend* is zal de leer van de Thora nooit meer nodig hebben.

Dat ‘Jehova’ vooral niet minder anti-Aziatisch is dan anti-Germaans, moet aan het cultureel *Einfühlungsvermögen* ontgaan. Men verstaat niet – en wij laten het erbij – dat in een bepaalde, afgeleide zin ook voor Israël en voor de kerk geldt⁶²² wat Kierkegaard bekend: |403| God is de grootste vijand van de mens.

VIIIb

De verwerping van de Thora heeft echter vérstreckende gevolgen. Reeds naar *zuiver* historische maatstaf is het een ontzaglijk waagstuk.⁶²³ Ook waar men bewust – en wij juichen dit toe – op een scheiding van de geesten aanstuurt bezint men zich op middelen om de dreigende gevaren met name voor het volk te keren. Hier dreigt het nihilisme van Loki. Nog niet zo lang geleden werd een *Philosophie des Als-ob* (Vaihinger)⁶²⁴ nodig geoordeeld om de plaats van de levensnoodzakelijke ficties en semificties in een logisch systeem te bepalen. Vaihinger viel Forberg bij, die destijds tegenover Fichte volhield: ik handel zedelijk niet omdat er een zedelijke wereldorde is, ja ofschoon |404| er zoiets niet is, maar ik handel zo *alsof* zij bestond.⁶²⁵ Zal dit bruikbaar zijn?

De bewuste Germaan van heden heeft de wijsgerige fundering ópgegeven. Deels heeft het relativisme hem aangetast, deels de volkse begeestering. Toch zal een houvast nodig zijn voor hen die niet of nog niet diep genoeg ‘met de mythe verkeren’.

Beslissend schijnt hier de rassenleer, als *quasi*-existentiële overwinning van het relativisme. De biologische houdbaarheid daargelaten achten wij het merkwaardigste van deze leer te vernemen hoe wijd vertakt de geestelijke kenmerken van het Jodendom worden

⁶²² |16| “Das Judentum als Israel hat bei allem bluthaften Zusammenhang, der übrigens in der weiten Diaspora nicht immer primär entscheidend war, seine Existenz nicht vom Blute her, sondern vom Rufe Gottes her”, zei Karl Ludwig Schmidt in een gesprek met Martin Buber, welke laatste deze uitspraak aldus bijviel: “Dass es Israel gibt, ist etwas Einziges, Uneinreihbares. Dieser Name, dem Erzvater von Gott, nicht von Vater und Mutter verliehen, kennzeichnet die Gemeinschaft als eine, die von den Kategorien der Völkerkunde und der Soziologie nicht zu erfassen ist. So oft wir eine solche Kategorie anwenden, tun wir Israel unrecht.” (Zie *Theologische Blätter* XII, 1933, 263).

⁶²³ |17| Vgl. Friedrich Delekat: *Die Kirche Jesu Christi und der Staat*. Berlin: Furche-Verlag 1933, 227. “Entweder sind die Menschen innerlich an Christus gebunden. Dann wissen sie um die Macht der Sünde, gehorchen dem Staat um seiner Notwendigkeit willen, und ihr Verlangen nach dem Reiche Gottes kommt zur Ruhe in der Gemeinschaft der Kirche. Oder sie sind nicht an Christus gebunden. Dann suchen sie andere Bindungen. Ihre Hoffnung, ohne die sie nicht leben können, richtet sich dann entweder auf einen überstaatlichen gesellschaftlichen Zustand, und wenn diese Hoffnung sie enttäuscht hat, auf den totalen Staat. Das eine ist ein Spuk... das andere macht den Staat zwangsläufig zur Kirche. Wenn aber der Staat zur Kirche wird, so wird er zur Kirche des Antichrist.”

⁶²⁴ Hans Vaihinger: *Die Philosophie des Als Ob. System der theoretischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus* (1911). Leipzig: F. Meiner ³1918, 751. [41]

⁶²⁵ *Ibid.*, *Volksausgabe*. Leipzig ²1924, 329.

aangegeven. Alles, maar dan ook alles wat bijvoorbeeld nog Nietzsche tot de eigenschappen van de *gute Europäer* rekende, wordt 'Joods' genoemd. En zo wordt dan het complex van de cultuur tussen de oersage en de *Erhebung* van heden opgespleten, om niets dan enige *Ahnen* (bijvoorbeeld Eckhart) over te laten, die de continuïteit van de Duitse geestesgeschiedenis moeten onderhouden. Toch schijnt men volkspedagogisch alles op deze éne kaart te zetten, evenwel niet zonder vrees voor een nadere bezinning. Hier geldt voluit: 'kritiek mag alles onderzoeken, alleen maar het kritiekste niet.'⁶²⁶

Opvallend blijft de bestrijding van kerk en filosofie in één adem, de verbinding in verwerpende zin van 'theoretisch en christelijk', in prijzende zin van 'irrationeel en Duits', de totale verloochening van het kenkritische idealisme, de hoon op elk streven naar objectiviteit, billijkheid, bezonnenheid.

Maar dat moet op een perversiteit van de geesten uitlopen en op een catastrofe voor staat en volk beide. De |405| mythische animositeit tegen de wetenschap is gevaarlijker naarmate men gedwongen is haar ongebondener de vrije loop te laten. Onwillekeurig gaat de *vervalsing van het intellect*⁶²⁷ voort, een zekere wellust in de verwarring van alle ordelijke categorieën is onmiskenbaar.

Maar – mogen wij daar even aan herinneren – dit is niet vandaag of gisteren opgekomen. Schopenhauer wil dat de mens "sich als seine größte Schuld zurechnet, dass er geboren wurde" en Nietzsche stelt als hoogste: "sich sein eigenes Ich verzeihen". Dit zijn denkvormen die alleen in het Duits mogelijk schijnen. Zoals ook van Nietzsche de ongehoorde uitspraak stamt: "dass die Falschheit eines Urteils noch kein Einwand gegen ein Urteil ist".⁶²⁸ In het heden gaan wij verder om het nihilisme te verbloemen. Nu komt Ernst Bergmann met zijn *Natürliche Geisteslehre*,⁶²⁹ waarin Kants veroveringen 'biologisch' (!) worden weerlegd. Nu wordt ook de religieuze taal op steeds fantastischer wijze misbruikt.

Er is sprake van "Selbstbegnadung" ([Arthur] Dinter), waartoe natuurlijke teeltkeus (eugeneese) mede de mogelijkheid opent. God 'openbaart' zich in de Natuur, of in de revolutie van 1933, een woordgebruik waarbij het woord 'openbaring' het tegendeel betekent van hetgeen daarmee in de Schrift bedoeld wordt. Eerlijk gezegd, zulke verschijnselen kunnen ons doen wanhopen aan een zuivere scheiding der geesten. Een volk, een |406| publiek dat dit verteren kan schijnt ongeneeslijk.

En dit is zeker: de demon die opstandig blijft ziet eerder de waarheid dan een hoogstaande, maar door compromissen verwarde geest.⁶³⁰ Wanneer het heet: het geweten en het

⁶²⁶ "Kritiek mag alles onderzoeken, / Want grensloos is haar rechtsgebied, / Zelfs de' inhoud der gewijde Boeken / Alleenig maar 't kritiekste niet." Hekeldicht van P.A. de Génestet: 'Geven en nemen', in: *De dichtwerken van P.A. de Génestet*. Amsterdam: Gebr. Kraay 1869, *Leekedichtjens* nr. XXX, 292.

⁶²⁷ |18| "Für die Art, wie gewisse Intellektuelle, deren Existenz ganz auf Autonomie und Rationalität beruht, mit den Mitteln der Autonomie und mit den Mitteln der Ratio die Ratio wegwerfen, sind allein Begriffe wie Snobismus oder Ressentiment angemessen." Paul Tillich: *Die sozialistische Entscheidung*, 137.

⁶²⁸ Friedrich Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*. Werke VII, 1 4.

⁶²⁹ Ernst Bergmann: *Die natürliche Geisteslehre*. Stuttgart: Truckenmüller 1937.

⁶³⁰ |18a| "Es scheint im besonderen für den deutschen Geist eine Heidenaufgabe... zu sein, in Ruhe einsehen zu lernen, dass ein mit Sünden beladener Mensch, ein Sohn der Lüge, ja nicht nur das, dass ein Dämon, ja der Vater der Lüge selber die simple, die göttliche Wahrheit sagen kann und *insofern* ein Diener Gottes ist z. B. wenn er sagt: Christus ist der Sohn Gottes, während ein durchaus anständiger, 'sittlicher' Mensch, der ungeheuer stolz ist auf seine Wahrhaftigkeit und Sittlichkeit (dieser Stolz freilich ist ein Haken) die glatte völkermordende Unwahrheit sagen kann und *insofern* ein Diener des Teufels ist z.B. wenn er sagt: Gott

zondegevoel is een gevolg van rassenvermenging (Günther),⁶³¹ dan stort het idealisme van de Duitse geest in het zonderlingste naturalisme neer, maar wanneer dan echter Christus 'Heiland' wordt genoemd, kan men niet meer spreken van tweespalt of van syncretisme, daar moet men zeggen dat een *verkrachting* van de structuren wordt doorgezet. Het kan ons doen huiveren op zulk een wijze in onze eigen tijd bevestigd te zien dat een cultuur aan het einde alle verworven waarden kan wegwerpen, om halsoverkop, met de hielen in de lucht zich terug te storten in het wilde begin. Op deze wijze vindt men ook de eigen goden niet terug.

Consequent is het dat vanuit deze gesteldheid gezegd |407| kon worden: "ich lehne die transzendente Faulheit des Denkens nicht nur ab, weil ich an diesen Protest der empörten Seele glaube... sondern auch, weil ich in einer besonderen Landschaft verwurzelt bin, aus der ich *einfach nicht herauskommen kann*".⁶³² Dit zal dus het betere zijn dan het denken dat eerst wil onderscheiden en dan, zo mogelijk, verbinden. Deze weigering van rekenschap op grond van de binding aan het landschap zal de stem van de vrijheid zijn van de tegen de vreemde God in opstand gekomen ziel.

Maar ongetwijfeld brengt dit – waar toch het intellect voortgaat een rechtvaardiging te beproeven – een verwrongen geestestoestand mee waar ten slotte niemand meer weg uit zal weten, zodat het zelfs in de wetenschap nodig zal zijn na een gewelddadig *tabula-rasa* maken helemaal opnieuw te beginnen. De houding wreekt zich nu al, menigeen wordt tegenwoordig door zijn eigen (geconstrueerde) vijand verslonden en komt precies waar hij niet wezen wil. Evola wil tot de Romeinse traditie teruggaan en haat het Oosten, maar construeert een sacraal koningschap in de oertijd waaraan in de historie alleen de oosterse despoten hebben beantwoord en misschien de futuristische extase van sommige bolsjewistische leiders. Zo zouden er vele voorbeelden te noemen zijn van krasse minachting van de intellectuele rechtschapenheid die op het hoofd van de dader terugvalt zónder dat hij al te zeer schrikt.

Eigenlijk wordt de waarheidsvraag in het geheel niet meer gesteld, hetgeen welverstaan een consequentie zou zijn uit de stelling, de belijdenis: 'in den beginne was de |408| chaos', maar die dan ook een mogelijk innig verband juist van Thora en wetenschap aanwijst. Het Germaanse heidendom als bijzonder antitype verdient onze aandacht niet het minst juist om zijn *rücksichtslose* consequentie, die vaak leerrijker is in zijn tomeloze overdrijving en zelfbestrafing dan elk redelijk tegenbetoog.

"Du bist der Herr, mein Geist! Und keine Herrlichkeit ist ohne dich" (Binding).⁶³³ Maar wij hebben van deze 'heer' een en ander vernomen en zijn heerlijkheid hebben wij van verre nagegaan. Het was gewéldig! Maar het was – niet naar ons oordeel, maar naar dat van de woordvoerders – niet redelijk, zelfs achteráf, naar de trant van het *credo ut intelligam*⁶³⁴ niet

offenbart sich in der Natur, in einem Volke, in einem Heros, in einem Genie ebenso wie in Jesus Christus." Theodor Haecker: *Der Christ und die Geschichte*, 137.

⁶³¹ |19| Hans F.K. Günther: *Rassenkunde des jüdischen Volkes V*, 177: "Die Juden erscheinen (oorzaak: de 'körperliche Vermischung') als ein Volk mit schlechtem Gewissen, wenn man sie mit den Persern, Hellenen, Römern und Germanen vergleicht, die ihnen gegenüber als Völker guten Gewissens erscheinen".

⁶³² |20| Janko Janoff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 23v.

⁶³³ Rudolf Binding in het gedicht 'Geist des Menschen'. Frankfurt a/M: Rütten & Loening 1937. In: *Gesammelte Werke I*. Hamburg: Hans Dulk 1954, 552.

⁶³⁴ Latijn: 'ik geloof om te begrijpen', uitspraak van Anselmus van Canterbury (11de eeuw).

te funderen. Dáár breekt echter de extase uit waar alles uit schijnt te zijn. Deze ‘heer’ is de onbetrouwbaarheid zelf! Wat niet wegneemt dat hij – door heidenen – als Heer kan worden erkend, ook over de denkwetten.

Hoort! De laatste waarheid! En het laatste zelfverraad: met de *verwerping van de logica* bevrijden wij ons juist definitief van die God die ons gevangen hield.

Waar toe dient, als de logos wordt verloochend en verworpen, nog het woord? Om het ongehóorde te zeggen! Om het waanzinnige uit te brengen, “letzten Endes ist das große Wort, das Unerhörtes sagt, ein Jubel des sich von Gottes Gefangenschaft befreienden Menschen” (Janeff).⁶³⁵

VIII

Het blijft er niet bij dat de waarheidsvraag niet meer gesteld wordt, niet meer gesteld kán worden, hetzelfde geldt van de vraag naar de *zedelijke* norm. Wel worden de deugden: moed en eergevoel en trouw nog geprezen, zelfs uitvoerig en regelmatig. Het is niet |409| waarschijnlijk dat de koude elite die regeert er zelf aan gelooft, wanneer het warmbloedige en toch altijd nog hartelijke volk erdoor wordt meegesleept. Dit is geen willekeurig vermoeden in zoverre het steunt op de gegevens van de mythe en van de mytheduiding. Met deze gegevens voor ogen, kan men de conclusie niet vermijden: het moet uitlopen op een verkering van het ethos, niet alleen van het christelijke of humane ethos.

Een van de meest bewuste en wijze pangermanisten zegt: “Deutsche Treue – mit dieser Formel hat der Deutsche seine schwerste seelische Gefährdung und Bedrängnis zu *beschönigen* beliebt. Wer es durchschaut hat, dass Völker noch besser und unverfrorener als Einzelne aus ihren Nöten Tugenden zu machen wissen und sich mit unverbesserlicher Heuchelei ihre heillosesten Gebrechen als Vorzüge zurechtzulügen pflegen, wird auch über diese deutsche Treue nicht erstaunen. Es steht mit ihr nicht besser (freilich auch nicht schlimmer) als mit der französischen Ritterlichkeit, der britischen *Fairness*, der amerikanischen *Loyalty*, der italienischen *Gentilezza*, oder wie diese stinkenden Selbstbelobigungen alle heißen mögen, mit welchen sich die Völker so freigebig umschmeicheln... Die deutsche Treue also, das ist beinahe schon der *lucus a non lucendo*,⁶³⁶ will sagen die deutsche Sehnsucht nach einer Eigenschaft, welche am wenigsten deutsch ist... Unstreitig hängt dies streng mit seiner *Dämonie des Werdens*, Dämonie des Wanderns zusammen, die jeder Bindung widerstrebt... Dieser Begriff der Treue (*treuga Dei*, Vertrag, Vertrauen) arbeitet also mit der an sich unwahrsten und unmöglichsten aller Unterstellungen, die in Hinsicht auf das wirkliche Geschehen überhaupt ge |410| macht werden kann... Treu sein, das ist in der Tat ‘wider das Geschick’, wider den Weltgang, wider den Dämon; *schon der Wille zur Treue stemmt sich aller Wirklichkeit entgegen* mit jener aberwitzigen Vermessenheit, die das beste Teil der Menschen ist”.⁶³⁷

Ons dunkt, dit is duidelijk genoeg. Wanneer wij – en de gehele ontwaakte kerk – verlangen naar een scheiding der geesten, dan is het niet het minst omdat, zolang nog enige Thora-rest

⁶³⁵ Janko Janeff: *Dämonie des Jahrhunderts*, 19.

⁶³⁶ Letterlijk: ‘woud’ (stamt af) van ‘niet licht gevend’. Aanduiding van Quintilianus voor een absurde etymologie in zijn leerboek over retorica: *De Institutione Oratoria* (90-100).

⁶³⁷ |20a| Leopold Ziegler: *Das heilige Reich der Deutschen I*, 306.

zich met zulk een leer verbindt, de weg naar de zelfmoord van de mensheid ten einde toe zal worden voortgezet.

IX

Samenvattend mogen wij zeggen dat degenen die het *Odinhafte, Thorhafte* enzovoort zonder meer prijzen, zeker niet weten wat zij doen. Het is waarschijnlijk dat *een bijzondere aard van vertwijfeling* een bijzondere soort zekerheid⁶³⁸ scheidt als immanente afweer. De *homo in se incurvatus* (Luther)⁶³⁹ is nog steeds bij uitstek religieus geweest en heeft toch in diepste zin niet geweten wat hij deed of wat hij eigenlijk wilde en zocht. Ook hier wordt mild begrip gevraagd.

Men kan wel als toeschouwer van fraseologie spreken,⁶⁴⁰ maar voor de heroïsche slachtoffers werd het meer en meer bittere ernst. En voor ons allen die in het |411| krachtveld van deze ten slotte nihilistische ideologie moeten leven, want wij allen dreigen, zus of zo, met deze 'ernst' besmet te worden, zelfs in het al te indringende verweer ertegen ligt een gevaar aangestoken te worden. Een zeker afstand nemen is nodig.

Het is mogelijk aan te wijzen dat bij de herontdekking, vernieuwing van dit bijzonder soort heidendom de kleinere momenten waarschijnlijk bovendrijven. Kwam toch reeds bij Nietzsche onder aankondiging van de *Übermensch* toch eigenlijk de *Urmensch* te voorschijn, wat zal er van mindere geesten en van de massa te wachten zijn? Zo kan men oordelen, ook ziende op zichzelf en enigszins wetende wat er in de mens huist. En dit verenigt kritiek en mededogen.

Het aanvankelijk rechtmatige 'verzet' van de 'nieuwe mens' 'tegen het luchtledige' ging zich al spoedig verdichten tot een starre, stalen zelfgenoegzaamheid, die zich verzet tegen alle waarden omdat hij *die* voor het luchtledige houdt. Wat eerst een aanval scheen op een leugenachtige civilisatie, onthult zich als een strategische onderneming om de "Nachweis der Irrealität des Rechts zu erbringen".⁶⁴¹ Daarom, als de mythe een zekere taak had als verzet tegen het luchtledige, aan de kerk is nu opgelegd het verzet tegen de demonie, die in plaats van het luchtledige is gekomen, tegen de vertwijfelde zekerheid. Toch is het de vraag of wij op deze wijze zonder meer die bekentenis van afval, die opsplijting van het syncretisme, die zuivere scheiding der geesten zullen bewerken. In een strijd tegen het nihilisme worden ook ons allicht de wapenen die het nihilisme hanteert in de hand gedrukt.

IXa

⁶³⁸ |21| "Wir haben das Kleid der Geschichte zerrissen. Unser Geist ist erwacht. Wir sind alles. Die Flamme und die siegende Helle, uns selber Gottheit, Richter und Gesetz." Julius Evola: *Imperialismo pagano*, 87. Vgl. voor de analyse van deze zekerheid van de vertwijfeling: K.H. Miskotte: *De vreemde Vrijspraak*. Amsterdam: Holland 1938, 120, 260vv.

⁶³⁹ Latijn: 'de in zichzelf gebogen mens'. In een lezing over de Romeinenbrief uit 1515: WA 56 (1938), 304, 25-29. Vaak wordt Augustinus genoemd als bron, maar bij hem is het citaat niet letterlijk te vinden.

⁶⁴⁰ |22| "Denn der tragische Lebensmut, worin wir pessimistische Optimisten die Lösung des Lebensrätsels zwar nicht haben, aber doch rühmen, das ist ja (unter uns gesagt) nur eine glänzende Phrase." (Christoph Schrempf).

⁶⁴¹ Als citaat niet gevonden.

Daarom, zo is onze overtuiging, zullen wij beter |412| doen eerst de herleving van de mythe geestelijk zeer ernstig te nemen.⁶⁴² Bij de wortel van het geestelijke leven, bij de geloofskeuze moeten wij tot klaarheid komen. De theologie, de ware opponent van het nihilisme, moet zich eerst de moeite getroosten een zuivere scheiding van de geesten teweeg te brengen, door de Thora-norm zuiverder voor het moderne bewustzijn te vertolken, zo dat de Germaan in wie nog iets naleeft van Bijbels besef het geforceerde van een halfheidendom te binnen kan worden gebracht, en zó dat de werkelijk mythegelovige zich niet verschanst in onhoudbare verwijten en misverstanden. Wat wij bedoelen lichten wij gaarne toe aan het volgende citaat.

“Auch der Germane kannte den Widerstreit zweier Pflichten in der Brust. Die germanische Heldendichtung schöpft ihre Kraft aus diesem tragischen Zwiespalt, in den das Schicksal ihre Helden führt, um sie zu erproben. Zwischen Sohnesliebe und Kriegerehre hat der alte Hildebrand zu wählen, zwischen Freundes- und Gefolgschaftstreue steht Hagen im Waltharilied, Gattenliebe und Sippentreue kämpfen in der Brust Kriemhilds... verschont aber blieb der Germane von dem steten Zwiespalt, dem Hin- und Hergerissen werden zwischen der blutmäßig ererbten und der durch die Kirche verkündigten Sittlichkeit; zwischen dem Stolz des artrechten Menschen und der geforderten Sündenzerknirschung; zwischen der Verpflichtung zum Kriegsdienst für das Vaterland und den Forderungen der Bergpredigt; zwischen dem Drang nach Fortpflanzung und Familiengründung und der Abtötung des Fleisches |413| in Mönch- und Nonnentum; zwischen Liebe zu Wald und Getier und dem Stein der Klosterzelle; und wie alle jene Zwiespälte noch heißen mögen, die das Gewissen christlicher Menschen bedrängen. Und ebenso wie die innere Zerrissenheit fehlten dem germanischen Menschen auch die Heuchelei und sogenannte ‘doppelte Sittlichkeit’, die aus solchen Gegensätzen leicht erwachsen”.⁶⁴³ Wat zijn dit grotendeels valse en onnodige tegenstellingen, die de réchte scheiding der geesten verhinderen! Niet de Thora, niet de Schrift draagt daaraan schuld, maar een leven, een prediking, een theologie die zelf on-Bijbels waren.

Aan deze mogelijkheid wordt duidelijk hoe zwaar het is te spreken in mensentaal, in Germaanse taal van de boodschap van de Schrift en dat, waar ‘scheiding der geesten’ nooit zal kunnen betekenen dat wij ontslagen zouden zijn de taal, de sprekende beelden, de geldende voorstellingen in de breedste zin te gebruiken, er alles aan gelegen moet zijn de ons aangeboren taal zó te gebruiken dat haar structuur, kracht, diepgang en verfijning waarlijk *ten dienste wordt gesteld* van wat als waarheid van de Openbaring heeft te gelden. Beide: overwoekering van deze waarheid door de taal én het isoleren van deze waarheid tegenover de taal, moeten hebben plaatsgegrepen indien zulke valse voorstellingen als die in bovenstaand citaat voorkomen in gemoede kunnen worden voorgedragen als laatste en beslissende tegenstellingen.

⁶⁴² |23| Arthur Frey: *Die Sorge unseres Staates und die Not unserer Kirche*. Zollikon: Evangelische Buchhandlung 1938, 47.

⁶⁴³ |24| Hermann Harder: *Religion der Germanen*. Leipzig: Reclam 1937, 127v.

Deze tijd is groot, niet het minst door de eenvoudige en duidelijke keuze⁶⁴⁴ waarvoor hij ons allen stelt. |414| Kiest u heden Wie gij dienen zult!⁶⁴⁵ – Zo de Heer God is, volgt Hem na, indien Odin God is, volgt hem na.⁶⁴⁶ Maar dan moet ook duidelijk gezegd worden wie de Heer is en in welke waarachtige tegenstellingen de verkondiging van Zijn naam (= openbaring) zich bevindt tegenover alle heidendom. Dit is de taak van de theologie, nooit was haar gewicht en verantwoordelijkheid zwaarder dan nu. Niettemin heeft zij juist nu kansen een dienst aan het volk te bewijzen, zoals in eeuwen niet mogelijk bleek. Zij heeft trouwens haar nut kunnen doen met de onwillekeurige opklaring die uit de ontwikkeling van het nieuwe heidendom is gerezen. Zij kan nu werkelijk worden “statt einer Scham, die Macht der Beschämung” (Smidhauser).⁶⁴⁷

Wij beleven daarenboven een groot, een openbaar *démasqué* van de filosofieën. Dat over de laatste vragen van leven en lot de wijsbegeerte ons iets dwingend te zeggen zou hebben geloofd *niemand meer*. De roep om de goden voert tot een strijd van de goden op een veld meer en meer gezuiverd van de quasi-waarheden die aan deze of gene zijde ‘wetenschappelijk’ zouden standhouden. Want het is duidelijk: indien de stelling waar is dat hij die gelooft geloven *wil*, dan geldt ook dat wie niet gelooft niet geloven *wil*, evenzo: wanneer de mythe de alleenheerschappij opeist – Rosenberg prijst na zoveel eeuwen nog Diocletianus om zijn christenvervolging en Julianus Apostata om zijn afval – zonder grónden, zal de prediking van de Schrift |415| het recht hebben, desnoods zonder grond, niet alleen te geschieden in een uithoek van het mensenleven, maar in het midden van staat en volk en met een (uiteraard nog heel andere) pretentie tot alleenheerschappij. Is het nu zo – en daaraan kan men moeilijk twijfelen – dat de prediking van de heilige leer nimmer in dezelfde zin grondeloos zal behoeven te zijn als de mythe, dan is daarmee de mogelijkheid geopend voor een invloed die – al zou zij niets anders bereiken – geweldig moet zijn tot bevordering van de scheiding der geesten, als drang en vermaan tot keuze, als zuivering van de gehele atmosfeer waarin de moderne mens is geworpen en moet verkeren. Dan moet, zij het van een ongedachte zijde, de samenhang van Thora en *logos* aan de dag komen op zulk een wijze dat de ontkenner van elke aarzeling bevrijd worden en onverbiddelijk (maar niet meer verbeterd) op het front van de mythe met al haar consequenties komen te staan, om te doorlèven wat heidendom is.⁶⁴⁸

X

⁶⁴⁴ |25| Van onverdachte zijde wordt over nationaalsocialisme en christendom het volgende aan de getrouwen voorgehouden: “Wer sich die Unüberbrücklichkeit dieser Gegensätze klagemacht hat, der muss zu der Erkenntnis kommen, dass es unmöglich ist ein Deutscher im Sinne des National-Sozialismus und zugleich ein Christ zu sein” (in: *Der Blitz* van 13 september 1936). *Der Blitz* was het *Kampfblatt der Deutschen Aktion*.

⁶⁴⁵ Naar Joz. 24: 15.

⁶⁴⁶ Naar 1 Kon. 18: 21, waar de profeet Elia het volk voor de keuze stelt: JHWH of Baäl.

⁶⁴⁷ Julius Schmidhauser: *Der Kampf um das geistige Reich. Bau und Schicksal der Universität*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt 1933. [811]

⁶⁴⁸ |25a| Hermann Hefele: *Der Katholizismus in Deutschland*. Darmstadt: Reichl 1919, 10. Theodor Haecker: *Vergil, Vater des Abendlandes*. Leipzig: J. Hegner 1931, 115vv. [4245] “Es muss wundernehmen, dass von manchen Seiten als Heilmittel unserer religiösen Zeitkrisis gerade die subjektiven und individuellen Werte der germanischen Seele bezeichnet werden, die in der kommenden Zeit zu einer tiefgehenden Wirkung in der Gesamtkirche berufen sein sollen.” Ildelfons Herwegen: *Kirche und Seele*. Münster: Aschendorff 1926, 32.

Een grote, sacrale strijd is uitgebroken. Niet tussen Ariërs en joden, die strijd is allesbehalve sacraal, ook niet tussen Germaanse en Joodse religie,⁶⁴⁹ |416| maar tussen mythe en logos, tussen Edda en Thora, tussen heidendom en 'Israël', ten slotte... tussen mens en God, tussen absurdiologie en theologie – maar dat staat en behoort nu waarlijk in een ander boek, en in de werkelijkheid.

Of zal men nog een statische loopgravenoorlog wagen door een dualisme op te stellen: hier het bloed, daar de droom-van-waarheid, hier de staat, daar het gezin, hier de *Thingstätte*, daar de 'binnenkamer', hier het rijk, daar de ziel, hier het Duitse leven, daar het leven voor de kerk, dat in een of andere zin altijd 'katholiek' zal zijn? Naar onze mening is dit onwaarschijnlijk. Onvermijdelijk gaat het nu "aufs Ganze".

"Das Reich" wordt door mannen als Wirth en Hielscher zéér ruim gevat, zeer 'katholiek', maar omdat het toch mythisch en mystisch gebonden blijft aan de Germaanse mens, is het reeds formeel het uiterste contrast met Israëls geloof in de *Malkuth Jahve*. Hier is geen ontkomen: zelfs de schoonste voorstelling van zaken en de mildste toon kan niet meer verbloemen waarom het gaat en welk een onmogelijk ondernemen wordt gewaagd indien men alsnog een dualisme beproeft.

"Deutsch'-sein heißt 'aus Gott', 'Leben Gottes' sein – Das Leben ist aus Gott, ist aus der Zeit Gottes, dem Jahr Gottes; es ist das 'Stirb und Werde', die ewige Wiederkehr, welche die Offenbarung Gottes in Zeit und Raum ist, die sittliche Weltordnung, das altvedische *rta*... wer 'deutsch' ist, ist aus Gott, trägt Gottes |417| Licht in sich als die Offenbarung der Ewigkeit, die von Geschlecht zu Geschlecht weitergegeben wird." Dat dit nu weer puur naturalistisch vervlakt wordt blijkt uit wat onmiddellijk volgt: "das ist der Sinn der Sippe und der Vererbung; die hohe Verantwortung den Vor- und Nachfahren gegenüber, als Glied einer Kette".⁶⁵⁰

Daarbij komt dit verschijnsel, dat om zo te zeggen strategisch beslissend is, namelijk dat met de breuk van het syncretisme noodzakelijk een *wereldmissie*, wereldpropaganda van alomvattende pretentie ontstaat. Zolang syncretistische tendensen overheersen is er in de religie nooit plaats voor de missie. Dat het Germaanse heidendom nu een missionaire drang toont, bewijst nog eens en ten overvloede dat de tijd van het syncretisme is afgelopen. De afstand die de 'Israëlitische' religie schept en onderhoudt tussen zichzelf en de mythe moet men echter niet misverstaan als een prijsgeven van háár missionaire roeping.

XI

De belijdenis van de God van de Thora is het nieuwe en ten slotte het enige teken van hoop zowel tegenover de bekoring van de mythe als tegen de verwildering die doorbreekt zodra de mythe omslaat in een volstrekt nihilisme, dat gewapend met al de mechanische macht van de moderne staat zich stort op de wereld als een geestelijk-politiek imperialisme van het oer. Hoe diepe mensen, die de Schrift niet aanvaardden, maar van haar goede gaven

⁶⁴⁹ |26| Er is een verregaande onkunde (naast een scherpe intuïtie), "sodass der Nichtjude den eigentlichen jüdischen Geist gar nicht kennt, und ihn für etwas hält, was nur verdorbener europäischer Geist in Judenmaske ist." Constantin Brunner: *Von den Pflichten der Juden und von den Pflichten des Staates*. Berlin: Kiepenheuer 1930, 12. [3070]

⁶⁵⁰ |27| Herman Wirth: *Was heißt deutsch?*, 41.

onwetend hebben geleefd, deze dingen ervaren, kunnen wij horen uit het zeer bekend geworden gedicht van Marsman: 'Dies irae'. |418|

“Neergedwongen in de lage zeden
van een sombren godvergeten tijd
gaan wij schichtig om tusschen de beesten,
dien wij langzaam zijn ten prooi bereid.

zie, ons leven in de zwarte kuilen
onder roet en regen van den nacht,
is nog slechts de echo van hun huilen
dat het uur van zijn voldoening wacht;

ééne horde, schijnbaar in twee kampen,
opgejaagd en weer belust op bloed,
hunkrend naar de pijn van sterke rampen,
en het leven van den geest verbloedt.

o, de woede, machtloos tot de tanden
bloot te staan aan dit grauw vagevuur!
Wanneer zal dit Babel dan verbranden
van de schachten tot het zwart azuur?

Wanneer zal de horizon weer lichten
met dien smallen gloorstreep onzer hoop?
Zij behoeft geen grootsche vergezichten
om zich op te richten uit de dood;

laat één ster, een onaanzienlijk teeken,
flonkren boven de rampzaligheid,
en opnieuw geloven wij in streken
voorbij 't moeras van dezen lagen tijd.”⁶⁵¹

De kerk die haar missionaire roeping verstaat en ondanks alle aanvechting aanvaardt, het nieuwe Israël |419| dat heel opnieuw begint te leven uit de heilige leer, dat is de ster, het onaanzienlijke teken, dat is de smalle gloorstreep van onze hoop. Wie dat ziet, en wie zichzelf schikt onder het beslag van die leer, diens woede zal naar binnen branden tot geestdrift voor de God van Israël. Die zal niet te zeer verbaasd zijn als bolsjewisme en fascisme elkaar vinden en alle felle 'beginselen', waarvoor zij duizenden over de kling hebben gejaagd, juichend begraven om verenigd te worden in één grond- en doelloze *Wille zur Macht*.⁶⁵² En die zal het 'hunkeren naar de pijn van sterke rampen' met onuitsprekelijk

⁶⁵¹ Hendrik Marsman: 'Dies Irae'. Voor het eerst gepubliceerd in *Groot-Nederland*, april 1937. Te vinden in: *Verzameld werk. Poëzie, proza en kritisch proza*. Amsterdam: Querido 1979, 123.

⁶⁵² Zie voetnoot 397.

mededogen verstaan als een gevolg van een ontzaglijk, onmeetbaar-invers, zelfmoordend ongelooft. Ragnarök! De chaos over ons!

“Gellend heult Garm
Von Gnipahellir;
Es reißt die Fessel,
Es rennt der Wolf.

Vom Himmel stürzen
Die heiteren Sterne
Rauch und Feuer
Rasen umher...”⁶⁵³

XII

De zin van de nieuwe diastase van de kerk ligt in het *Sjea-Jasjoeb*,⁶⁵⁴ ‘een rest keert weer’, een rest blijft. |420| Het is een wonder te achten indien wij geloven en in het geloof staande blijven.⁶⁵⁵ Men kan zich die ‘rest’ kwantitatief nauwelijks te klein voorstellen. Het zijn de zeventuizend die hun knieën voor Baäl niet gebogen hebben of de twee of drie die in Jezus’ naam vergaderd zijn.⁶⁵⁶ Maar zij zullen zich bevrijden van het bijgeloof slechts epigonen te zijn. Zij verdedigen geen cultuur, ook al zijn zij haar mede-erfgenamen. Zij zijn uit het diensthuis van de mythe uitgeleid en zij zijn vrolijk. Uitersten vinden elkaar, werelddelen verbinden zich. Soort zoekt soort. De overmacht is te groot om ook maar van verre te besommen. De wereld woelt zich bloot en toont alom dat het mythische leven steeds op de rand van het zinloze woeden zweeft.

Azië en Europa worden één. Alle heidenen gaan elkaar herkennen over het rond van de aarde. Japanse Shinto en Germaanse Edda, hoe hebben zij elkaar de laatste jaren reeds verheerlijkt.⁶⁵⁷ Hoe lijkt de positie van de kerk in Japan tot in kleinigheden op die in het Derde Rijk! De kerk komt als Israël in ballingschap en in de verstrooiing. En ontmoet in alle landen van Oost tot West dezelfde weerstand en dezelfde geestelijke wapenen. De Latijnse geest heeft dit al vroeg gezien. “Jede Häresie des Westens könnte die verführerische Kraft ihrer Irrtümer erneuern, wenn sie die alten heiligen Texte Asiens in ihre eigene Sprache übersetzen würde” |421| (Massis).⁶⁵⁸ Dit is nu geschied en zal nog geschieden.

⁶⁵³ Baetke: *Quellenzeugnisse*, 155v.

⁶⁵⁴ |28| Zie Jes. 7: 3 en 10: 21. Wel te onderscheiden van de Joodse visie bijvoorbeeld bij Rosenzweig, die in de Kabbala o.a. vindt: “...das tiefsinnige Verständnis... das in Israels Selbstabscheidung zum Rest ein Wohnungwerden für den verbannten Gott ahnt.” *Stern der Erlösung* III, 193. Het is eenvoudig een vorm van missie.

⁶⁵⁵ |29| “Höchstwahrscheinlich ist der Weg, die Wahrheit und das Leben, das uns in Christus entgegentritt, so geartet, dass es dem Wesen aller Rassen und Räume überhaupt und grundsätzlich nicht ‘gemäß’ ist.” Joachim Konrad: *Kirchenkrise und Zukunftsreligion*, 61.

⁶⁵⁶ Resp. 1 Kon. 19: 18 en Mt. 18: 20.

⁶⁵⁷ |30| D.G. Holtom: ‘The State Cult of modern Japan’. In: *Journal of Religion* VII, 419vv. Kato Genchi: *The Study of Shinto*. Tokyo: 1926, 202vv.

⁶⁵⁸ Henri Massis: *Défense de l’Occident*, 192: “Chaque hérésie occidentale pourra renouveler ses puissances de séduction et d’erreur, en transposant les vieux textes sacrés de l’Asie dans son propre langage.”

Van de speculaties van het Duitse idealisme is gezegd: “sie sind direkte Ausflüsse der hochasiatischen Theokosmogonie im Geiste ihrer Emanationstheorien”.⁶⁵⁹ Dat mocht ons in deze laatste jaren duidelijker worden en zal ons nog duidelijker worden. Odin is – als we nog één keer fenomenologisch mogen spreken – veeleer een ‘oosters import’ dan Jahve. “Doch diesmal kommt vom Osten nicht das Licht”, profeteerde Stefan George.⁶⁶⁰ En nu zien we: *tóch!* Uit het Oosten komt het, uit het Arisch heidendom, alleen maar: het is ons géén licht, maar duisternis, duisternis die op ons aankomt, als ‘bevrijding’ voor de Thora-vermoedigen, doch voor anderen als een “grauw vagevuur” (Marsman) en voor nog weer anderen als de ‘tekenen’ van de komst van de Mensenzoon. De *gójim* worden één, ook voor onze ogen, en klaarder naarmate wij de enigheid van Israël zien. “Alzo heeft Hij geen volk gedaan en Zijne rechten, die kennen zij niet.” [Ps. 147: 20] Lof zij Jahve Bekirbēnu! Daarom: Israël en de kerk moeten één worden. De kerk zélf moet één worden, dat is: haar woord moet verenigd worden “tot de vreze van de Naam, die éinig is.” Dit zijn verre, zeer verre dingen, niettemin hangt daaraan het mogelijke heil van de wereld. En de kerk moet aan volk en overheid de Thora leren. Dan zal er nog hoop zijn ook voor de wereld, die nu aan de mythe schijnt teloor te gaan of zichzelf opheft in een laatste, krampachtige vertwijfeling.

|422| In die dagen zal Israël een zegen zijn
in het midden der aarde,
(der aarde) die de Heer der Heerscharen zegent met de woorden:
gezegend zij Egypte, mijn volk,
en Assur, mijner handen werk en...
Israël, mijn erfenis. [Jes. 19: 24v.]

⁶⁵⁹ |31| S.L. Steinheim: ‘Monomachie I’ in: *Die Offenbarung nach dem Lehrbegriffe der Synagoge*. Bd. IV. Leipzig: Schnauss 1856.

⁶⁶⁰ Zie voetnoot 14.